ئەلى

تاريخ ماتىريالىزى

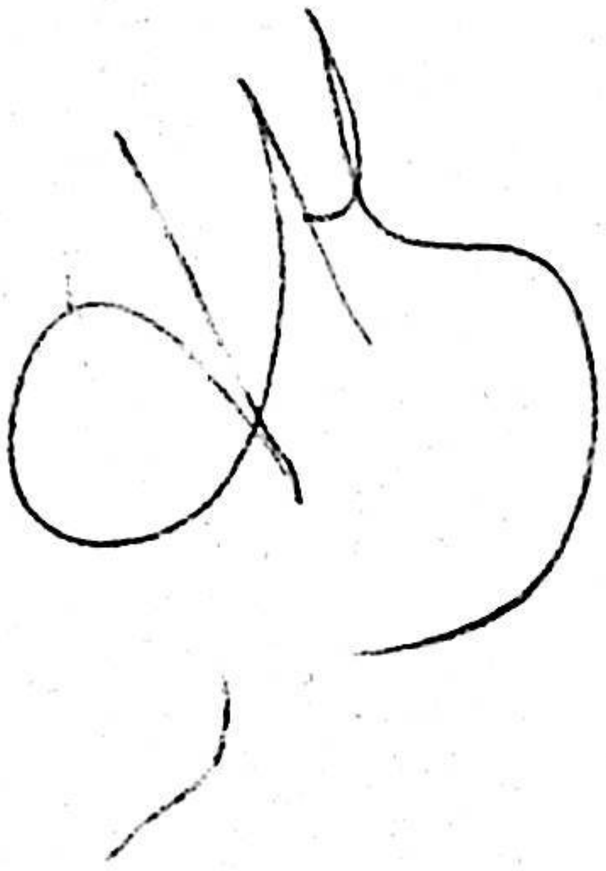

1

ئەلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق سىياسى مائارىپ
كېڭىشى تاريخ ماتېرىياللار گورۇپپىسى

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

ئەلمى تارىخ ماتىرىيالىرى

1

ج خ سىياسى مەسلىھەت كېڭىش ئى ق ئا ئو كومىتېتى
تارىخ ماتىرىيالىرى تەتقىقات كومىتېتى تۈزدى
«ئەلمى گېزىتى» باسما زاۋۇدىدا بېسىلدى
(ئەچكى جەھەتتە تارقىتىلىدۇ)

ۇندەرىجە

ۇەتەنپەرۋەرلىك تۇغىنى ئىگىز كۆتىرىپ، تارىخ ماتە -
رىيە للار خىزمىتىدە يېڭى ۇەزىيەت يارىتىلىلى..... 1
يولداش دېڭيىڭچاۋنىڭ مەملىكەتلىك سىياسى مەسلە -
ھەت كېڭىشى 4 - نۆۋەتلىك تارىخ ماتىريىاللار خىزمىتى
يىغىندا سۆزلىگەن سۆزى..... 35
ئىسلى گۈك - بەگلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلاتلىرى
تەيىپجان ھادى 55
ئىلىدىكى قازاق - قىرغىز ماتارىپى تارىخىدىن ئە -
لىمە..... قىياسىيەك بەرىكباي 133
ئىلىدىكى ئوقۇش ئىشلىرى — ئۇسۇل قەدىم ۋە ئۇسۇل
ھەدىت توغرىسىدا.....مەھەممەتخان كامالى 146
ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى توغرىسىدا .....
..... سالاھىدىن سىدىقى 155
ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىدا كۆرەنىڭ ئازات قىلىنىشى.....
..... توختى ئىبراھىم 182
زالالەتتىن - سائادەتكە .....
..... ئابدۇراخمان ناۋايى 209
3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تەسىرى
..... مۇھەممەدىن ئىسلامى 224

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئىنتېرنېت ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇغۇنى ئىگىز كۆتۈرۈپ،

تارىخ ماتېرىياللار خىزمىتىدە يېڭى ۋەزىيەت يارىتايلى

خەلق سىياسى كېڭىشى تارىخىي ماتېرىياللار خىزمەتمىنىڭ 1959 - يىلى يولداش جۇئېنلەينىڭ تەشەببۇس قىلىشى بىلەن يولغا قويۇلغىنىغا 24 يىل بولدى. مۇناسىۋەتلىك رەھبەرلەر ۋە ھەر فايسى تەرەپلەر ئەھمىيەت بەرگەنلىكى، ھەر نۆۋەتلىك تارىخىي ماتېرىياللار تەتقىقات كومىتېتى ۋە تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان يولداشلار تېرىشچانلىق كۆرسەتكەنلىكى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەر ساھەدىكى زاتلار ۋە ئالاقىدار ئورۇنلار قوللىغانلىغى ئۈچۈن، ناھايىتى زور نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر دەرىجىلىك سىياسى كېڭەشلەر خەت سانى تۆت يۈز مىليوندىن ئاشىدىغان تۈرلۈك تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلىدى. تارىخىي ماتېرىياللارنى يەتكۈزۈپ بەرگۈچىلەر 60 مىڭ ئادەم قېتىمىدىن ئاشىدۇ. 166 ئورۇن تارىخ ماتېرىياللىرىدىن تاللانما ۋەباشقا مەخسۇس ئەسەرلەرنى نەشر قىلدى. نەشر قىلىنغان ماتېرىياللارنىڭ خەت سانى يۈز مىليونغا يېتىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە مەملىكەتلىك سىياسى كېڭەش نەشر قىلغان ماتېرىيال-

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

نىڭ خەت سانى 26 مىليوندىن ئارتۇق بولۇپ، 7 مىليون 600 مىڭ نۇسخە تارقىتىلدى. نەشر قىلىنغان كىتابلار ئىچىدە «تارىخىي ماتېرىياللاردىن تاللانما»، «ئىنقىلاپ تارىخىي ماتېرىياللىرى»، «مەدەنىيەت تارىخىي ماتېرىياللىرى»، «سودا-سانائەت ئىگىلىكى تارىخىي ماتېرىياللار ژورنىلى»، «زۇڭ-خىڭ»، «تارىخىي ماتېرىياللار مەجمۇئەسى»، «شىڭخەي ئىنقىلاۋى ھەققىدە ئەسلىمىلەر» ۋە باشقا ھەر خىل تېمىلاردىكى ماتېرىياللار ۋە مەخسۇس ئەسەرلەر بار. بۇ ماتېرىياللار شۇ زاماندىكى كىشىلەرنىڭ بىۋاستە سەرگۈزەشتىلىرى ياكى كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىدىن يېزىلغان بايانلىرى بولۇپ، تارىخىي ھۆججەتلەرنىڭ كەم يەرلىرىنى تولۇقلىدى، ئىجتىمائى پەن، تارىخ تەتقىقاتى، ئەدەبىيات-سەنئەت ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تارماقلارنى مۇھىم پايدىلىنىش ماتېرىياللىرى-بىلەن تەمىنلىدى. خەلقنى، بولۇپمۇ ياش ئەۋلادلارنى تەربىيىلەش ئۈچۈن جانلىق دەرسلىك ھازىرلاپ بەردى، ۋەتىنىمىزنىڭ مەدەنىيەت ھىراسىغا ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇش، سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت ياراتىشتا ئاكتىپ رول ئويناندى، جەمئىيەتتىكى ئالاقىدار تەرەپلەر ۋە ھەر ساھەدىكى زاتلارنىڭ ئەھمىيەت بېرىشىگە ۋە قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى، بولۇپمۇ تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلاش ۋە نەشر قىلىش خىزمىتى ئارقىلىق، جەمئىيەتنىڭ ھەر قايسى ساھەلىرىدىكى زاتلار بىلەن بولغان، ئالاقىمىز كۈچەيدى. ۋەتەنپەرۋەرلىك ئاساسىدىكى بىرلىكسەپنىڭ مۇستەھكەملىنىشى ۋە راۋاجلاندۇرۇلۇشى ئىلگىرى سۈرۈلدى.

1978 ـ يىلى سىياسى كېڭەشنىڭ خىزمىتى ئەسلىگە

كەلتۈرۈلگەنلىدىن كېيىن، بولۇپمۇ، پارتىيىنىڭ II ـ نۆۋەتلىك
مەركىزىي كومىتېتنىڭ 3 ـ ئومۇميۈزلۈكىدىن بۇيان، باشقا
سەپلەردىكى خىزمەتلەرگە ئوخشاش، تارىخىي ماتېرىياللار
خىزمىتىمۇ يېڭى، جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىش دەۋرىگە قەدەم
قويۇپ، يېڭى قىياپەت بارلىققا كەلدى. بۇ ئاساسەن مۇنۇ
جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ: مەملىكەت بويىچە قالايمىقانچىلىق
نى ئوڭشاش خىزمىتىنىڭ غەلىبىلىك قانات يېيىشىغا ئەگە-
شىپ، تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىدە ساقلانغان «سول»
ئىدىيىنىڭ تەسىرىمۇ داۋاملىق تۈگىتىلىپ، پارتىيىنىڭ ھە-
قىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزلەش پىرىنسىپى يەنىمۇ ئىلگىرە-
لىگەن ھالدا ئىزچىللاشتۇرۇلدى؛ بەزى رايونلار كەڭدائىرە-
دە توپلاش ئاساسىدا پىلانلىق، نۇقتىلىق توپلاشقا كىرىشتى،
تېمىلارمۇ ئىلگىرى ھەربى ئىشلار، سىياسى ئاساس گەۋدە
قىلىنىشتىن تەدرىجى ھالدا مەدەنىيەت-مائارىپ، پەن -
تېخنىكا، سودا ـ سانائەت ئىگىلىگى قاتارلىق جەھەتلەرگە
قاراپ راۋاجلاندى. توپلاش ئوبيېكتلىرىمۇ مۇشۇنىڭغا ئەگە-
شىپ كۆپەيدى: بۇرۇن تارىخىي ماتېرىياللارنى ئاساسلىغى
جايلاردىكى سىياسى كېڭەشلەر توپلايتتى. ھازىر ئۆلكە، شە-
ھەر، ئاپتونوم راپون (بەزى ئوبلاست، ئايماق، ناھىيىلەر-
مۇ) تارىخىي ماتېرىياللارنى نەشرگە قىلىدىغان بولدى. شۇنـ
داقلا ئۆز ئارا ھەمكارلىشىپ، مەملىكەت خاراكتېرلىق تارى-
خىي ماتېرىياللار خىزمىتى تورىنى شەكىللەندۈردى: نەشر
قىلغان كىتابلىرىمىزنىڭ تارقىتىلىشى دائىرىسىمۇ كېڭەيىپ،
بۇرۇنقى پەقەتلا تارىخىي تەتقىقات تارماقلىرىدىلا رەھبىرى
كادىرلارنىڭ پايدىلىنىشىدىن، تەدرىجى ھالدا ئادەتتىكى كىـ

ئۇيغۇر كتاب تورىبىكتى
www.uyghurkitap.com

تاپخانىلارغىچە كېڭەيتىلدى، بەزى ئۆلكە، شەھەرلەر دۆلەت ئىچى، سىرتىدا ئاشكارا تارقىتىدىغان بولدى، تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتى قوشۇنىمۇ كېڭەيمەي، بەزى ئوتتۇرا ياشلىق، ياش كادىرلار قوشۇلدى. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى، يولداش جۇئېنلەي باشلاپ بەرگەن تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنىڭ كەڭلىكتە، چوڭقۇرلۇقتا بولسۇن ئىلگىرىكىگە قارىغاندا زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ھازىر، مەملىكىتىمىزنىڭ خىزمەت نۇقتىسىنىڭ بۇرۇلۇشىغا ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ چوڭقۇر قانات يېيىشىغا ، ۋەتەن بەرلىك ئاساسىدىكى بىرلىكسەپنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، خەلق سىياسىي كېڭىشىنىڭ تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىگە تېخىمۇ يۇقۇرى تەلەپ قويۇلدى. بۇنداق يېڭى ۋەزىيەتتە 24 يىلدىن بۇيانقى، بولۇپمۇ خىزمەت ئەسلىگە كەلگەندىن بۇيانقى تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەش ئىنتايىن زۆرۈر. مۇشۇنداق قىلدىغاندىلا نەتىجىلەرنى تېخىمۇ ياخشى جارى قىلدۇرۇپ، كەمچىلىكلەرنى تۈگىتىپ، ئىلگىرىلەش يولىدىكى يېڭى مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ، تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىدە يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا يېڭى ۋەزىيەت يارىتالايمىز.

ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇغىنى ئىگىز كۆتىرىش - سىياسىي كېڭەش تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنىڭ يوناليىشى

يولداش خۇياۋباڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىدىكى كىزىي كومىتېتى ھەر ساھەدىكى زاتلارنى تەكلىپ قىلىپ ئاچقان، دېموكراتىك كېڭىشىش يىغىنىدا « ئىتتىپاقلىشىپ كۆرەش قىلىشنى ئەستىن چىقارماي، بارلىغىمىزنى جۇڭخۇا-

نى گۇللەندۇرۈشكە بەغىشلايلى» دىگەن چاقىرىقنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ چاقىرىقنىڭ يادروسى ۋەتەنپەرۋەرلىك.

ۋەتەنپەرۋەرلىك جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ شانلىق ئەنئەنىسى ۋە ئالىجانابلىق پەزىلىتى، ۋەتىنىمىز تارىخىنىڭ ئىلگىرىلىشىگە تۈرتكە بولىدىغان بىر خىل غايەت زور مەنىۋى كۈچ. ئۇ ناھايىتى زور جەلپ قىلىش ۋە جەم قىلىش كۈچىگە ئىگە بولۇپ، كىشىلەرنىڭ چىقىشى ئوخشاش بولمىغان، ئىجتىمائى سەرگۈزەشتىسى ئوخشاش بولمىغان، كەسپى ئوخشاش بولمىغان، مىللىتى ئوخشاش بولمىغان، ياش قۇرامى ئوخشاش بولمىغان، مەدەنىيەت سەۋىيىسى ئوخشاش بولمىغان، ھەر خىل كىشىلەرنىڭ ئىتتىپاقلىشىشنى ئىلگىرى سۈرىدۇ، بۇمۇ ۋەتىنىمىزنىڭ بۈيۈك ئىتتىپاقلىغىنى، بۈيۈك بىرلىكنى ئىشقا ئاشۇرۇشىمىزدىكى ئىدىيەۋى ئاساس. خەلق سىياسى كېڭىشى ۋەتەنپەرۋەرلىك بىرلىكسەپ تەشكىلاتى، ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇغىنى ئىگىز كۆتىرىش سىياسى كېڭىشىنىڭ تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنىڭ يۆنۈلۈشى.

1959 - يىلى، يولداش جۇئېنلەي تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنىڭ زور ئەھمىيىتى ئۈستىدە توختىلىپ مۇنداق دېگەن ئىدى: «يېڭى نەرسە ھامان كونا يىلتىزدىن بىخ ئۇرۇپ چىقىدۇ»، «كېيىنكىلەرنىڭ كونا يىلتىزدىن خەۋەردار بولۇشى ئۈچۈن كونا نەرسىلەرنى ئاشكارىلاش كېرەك، مۇشۇنداق بولغاندا تارىخ ئۈزۈلۈپ قالمايدۇ.» ئۇ يەنە يېراقنى كۆرگەن ھالدا: «تارىخىي ماتېرىياللارنى تەتقىق قىلىشتا يۆنۈلۈش بولۇشى كېرەك، تارىخىي بىلىملەر بىلەن

كېيىنكى ئەۋلاتلارنى تەربىيىلەش لازىم » دەپ كۆرسەتكەن ئىدى. بۇنىڭدا چوڭقۇر ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىددىيە سىڭدۈرۈلگەن، بۇنىڭغا بىرلىغان تونۇشىمىز كۆپ يىللىق ئەمەلىيەت ئارقىلىق بارا - بارا چوڭقۇرلاشتى.

خەلق سىياسى كېڭىشى توپلىغان ۋە نەشر قىلىنغان نەچچە يۈز مىليون خەتلىك تارىخىي ماتېرىياللاردا، يېرىم مۇستەملىكە، يېرىم فېئوداللىق كونا جۇڭگو نىڭ ئەمەلىيىتى ھەر قايسى تەرەپلەردىن تەپسىلى، كونكرېت، جانلىق پاكىتلار بىلەن ئېكس ئەتتۈرۈلگەن، ۋۇشۇي قانۇن ئۆزگەرتىشىدىن بۇيانقى ئىلمىز جەمىيىتىنىڭ سىياسى ۋەزىيىتى خاتىرىلەنگەن. بۇ تارىخىي ماتېرىيالار ئارقىلىق، كىشىلەر بىر تەرەپتىن ئەكسىيەتچى سىنىپلار ۋە ئەكسىيەتچىل تەۋزۇمنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا سۆيۈملۈك ۋەتىنىمىزنىڭ قانداق قىلىپ بارا-بارا نامراتلاشقان، قالاق ھالەتكە چۈشۈپ قالغانلىقىنى، ئۆزۈلمەي داۋاملاشقان ئىچكى ئۇرۇش ۋە سىرتقى دۈشمەنلەرنىڭ تاجاۋۇزچىلىقى خەلقىمىزنى كەلتۈرگەن ئېغىر بالايىئاپەتلەرنى كۆرۈۋالالايدۇ؛ يەنە بىر تەرەپتىن، جۇڭگو خەلقىنىڭ تاجاۋۇزچىلىققا، زۇلۇمغا قارشى تۇرۇش، دېموكراتىيە ئۈچۈن كۆرۈشۈشتەك ئېسىل ئەنئەنىگە ئىگە ئىكەنلىگىنى، ئەمگەكچان باتۇر، ئەقىل-پاراسەتلىك، يۇكسەك مىللى غورۇرغا ئىگە ئىكەنلىگىنى؛ قانچىلىغان جاسارەتلىك زاتلارنىڭ ۋەتەننى قۇتقۇزۇش، مىللەتنى قۇتقۇزۇش يولىنى ئىزلەش ئۈچۈن قان تۆكۈپ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە كۈرەش قىلغانلىغىنى؛ قانچىلىغان پېشقەدەم ئىنقىلابچىلارنىڭ دۆلەتنىڭ مۇستەقىللىغى، مىللەتنىڭ ئازاتلىغىنى ۋە دېموكراتىيە ئەر-

كىشىلىكنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئالدىنقىلارنىڭ ئىزدىنى كېيىنكىلەر بېسىپ پىداكارانە كۈرەش قىلغانلىغىنى؛ قانچىلىغان ۋەتەنپەرۋەر مۇتەپپەككۇر، ئالىم، پىداگوگنىڭ ئەدىپ، سەنئەتكار، سودىگەر ئانا ئەتچى قانارلىقلارنىڭ جاپالىق ۋەخەتەرلىك مۇھىت ئىچىدە تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ جۇڭخۇانى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن شانلىق تۆھپىلىرىنى قوشقانلىغىنى تېخىمۇ ئېنىق كۆرۈۋالالايدۇ.

بۇ تارىخىي ماتېرىياللار كىشىلەرگە ئىگىلىك يارىتىشنىڭ مۇشكۈل ئىكەنلىگىنى، بۈگۈنكى كۈننىڭ قولغا كەلتۈرۈشنىڭ ئاسان بولمىغانلىغىنى ھەمدە قىلدۇرۇپ، ۋەتەن سۆيۈش قىزغىنلىغىنى ئۇرغىتىپ، 4نى زامانۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى، ۋەتەننى بىرلىككە كەلتۈرۈش، زومىگەرلىككە قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ كۈرەشكە ئاكتىپ قاتنىشىش ئىچىگە كائىناتقا ئىگە قىلىدۇ.

خەلق سىياسى كېڭىشى تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنىڭ ئالاھىدىلىگى، سىياسى كېڭەش ئەزالىرى ۋە ھەر ساھە زاتلىرىنى تارىخىي ماتېرىيال بىلەن قوراللاندۇرۇش. بۇ خىزمەت ھەم ھەر مىللەت، ھەر ساھە، ھەرقايسى پارتىيە-گۇرۇھ ۋە پارتىيە-گۇرۇھسىز دېموكراتنىڭ زاتلارنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇدۇ ھەم باشقا تارماقلار كۆپ مۇناسىۋەت قىلمايدىغان جەمئىيەتتىكى بىر قىسىم زاتلار بىلەن ئالاقە باغلاپ، كۆپچىلىكنىڭ ئاكتىپلىغىنى قوزغايدۇ. يەنى دېموكراتنىڭ ئىنقىلاپنىڭ ھەر قايسى باسقۇچلىرىدا، جۈملىدىن كومپارتىيەسى ھەر قايسى پارتىيە گۇرۇھ ۋە پارتىيە-گۇرۇھسىز دېموكراتنىڭ زاتلار بىلەن قول تۇتۇشۇپ ھەمكارلىشىپ، جاھانگىرلىككە، فېئودالىزىمغا ۋە بيۇروكىرات

ئۇيغۇر كتاب تورىبكتى
www.uyghurkitap.com

كاپىتالىزىمغا قارشى تۇرۇشتا بوران-چاپقۇنلاردا بىللە بولۇپ، دوست بولدى. ھەر ساھە ئەربابلىرىنى تاريخىي ماتېرىيال بېزىشقا سەپەرۋەر قىلىش ھەم ئۇلارنىڭ ئىللەتنىڭ ئازاتلىغى ۋە يېڭى جۇڭگو قۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلغان تارىخىي ئىز ئىزلىرىنى ھۆججەتلەشتۈرگەنلىك ھەم بىرلىكسەپ خىزمىتىنىڭ جانلىق تارىخىنى خاتىرىلىگەنلىك، تارىخىي ماتېرىيالىرنى يازغۇچىلار ۋە كادىرلار، ئاممىا ئۈچۈن ئېيتقاندا، بىر قېتىملىق كونكرېت، جانلىق بىرلىكسەپ سىياسىتى قايتا تەربىيىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، گومىنداڭ داۋىدىن قوزغىلاڭ كۆتىرىپ ئەل بولغان، ھەقمەتكە قايتقان ۋە ئەسىرگە چۈشكەن خادىملارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ئۇلارنىڭ تارىخىي ماتېرىيالىرنى ئۆزلىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى يەكۈنلەپ، ئىككى تەرەپنى سېلىشتۇرۇپ، تارىخ تىكى ھەق-ناھەقنى ئايرىپ، دەۋرىنىڭ ھەقىقىتىنى ئېنىق تونۇپ، ئىتتىپاقلىقنى، تەرەققىپەرۋەرلىكنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، تىرىشچانلىق كۆرسىتىشكە تۆرتكە بولىدۇ. بۇ پاكىتلار جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ۋەتىنىنى سۆيگۈچىلەر بىر ئائىلە، ۋەتىنىنى سۆيۈشتە ئىلگىرى - كېيىن دەپ ئايرىلمايدۇ، دىگەن قانىجىنىدا باشتىن-ئاخىر چىنىك تۇرغانلىغىنى، گومىنداڭ بىلەن كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ 3 - قېتىم ھەمكارلىشىشى ھەققىدىكى تەشەببۇسنىڭ سەمىمى ئىكەنلىگىنى مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان ھالدا چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ۋەتەننى سۆيسىلا ئىتتىپاقلاشقىلى بولىدۇ.

كۆپ يىللىق ئەمىلىيەت ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇغىنى ئىگىز كۆتىرىپ، مۇشۇ يۆنۈلۈش بويىچە تارىخىي ماتېرىيالىلار خىز-

مىللىي قانـاتـيا يدۇرغاندا، خەلق سىياسى كۆكۈمنىڭ خىز-
مىتىنى زور دەرىجىدە جانلاندۇرغىلى بولىدىغانلىغىنى ئىس-
پاتلىدى. يېقىنقى يىللاردىن بېرى، نۇرغۇنلىغان ياشانـغان
كىشىلەر تارىخىي ماتېرىيالىلار يېزىش خىزمىتىگە قاتنىشىش
سوتسىيالىستىك ۋەتەنگە تۆھپە قوشۇشنىڭ ئەڭلىي ھەركە-
تى ئىكەنلىگىنى، ئۆزلىرىنىڭ تارىخىي مەسئۇلىيىتى ئىكەن-
لىگىنى ھىس قىلىپ، ئۆزلىرى يازغان تارىخىي ماتېرىيالنى
سىياسى كۆكۈشكە تەقدىم قىلدى. چەتئەلـەردە تۇرۇۋاتقـان
شىڭخەي ئىنقىلاۋىي قۇربانلىرىنىڭ بەزى ئائىلە تاۋابا تىلە-
رى تارىخىي ماتېرىيالدا ئۆز ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ تارىخـى
يېزىلغانلىغىدىن خەۋەر تېپىپ چوڭقۇر ئىلھام ئالىدۇ. «كومموۋ-
نىستىك پارتىيە بىزنى ئۇنتۇپ قالماپتۇ» دېدى. بەزى كە-
شىلەر مەخسۇس شياڭگاڭ، ئاۋمېن ۋە چەتئەللەردىن كېلىپ،
ھۆكۈمەتكە ۋە ئاپتـورغا رەھمەت ئېيتتى. بـەزى كـىشـىلەر
بىزگە تارىخىي ماتېرىيالارنى يېزىپ بېرىشـنى، ۋەتىنىمىز-
نىڭ 4 نى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا ئۆز كۈچىنى تەق-
دىم قىلىشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۈرۈشـتى. تارىـخىي ما-
تېرىيالار خىزمىتى زىيالىلارنىڭ ئاكتىپلىغىنى قـوزغاشتىمۇ
ناھايىتى چوڭ رول ئويناندى. بىز، سابىق چىڭخۇا داشۆ-
سىنىڭ شياۋجاڭى مى يۈجى ۋە سابىق نەنكەي داشۆسىنىڭ
شـياۋجاڭى جاڭ بولىن قاتارلىق كىشىلەر يازغان تارىخىي
ماتېرىيالارنى ئېلان قىلـغانـدىن كېيىن، مەملـىكەت ئىچى
ۋە سىرتىدا كۈچلۈك ئىنكاس قوزغىدى، ئۇلارنىـڭ نۇرغـۇن
دوست - بۇرادەرلىرى ۋە ئوقۇغۇچىلىرى «بىر پارچـە تەرجە-
ھىمھال نۇرغۇن زىيالىلارنىڭ قەلبىنى ئىللىتتى» دەپ ئىنكاس

قىلمىشتى. بۇ جانلىق مىسالىلار، تارىخىي ماتېرىياللار خىز-
مىتىمىزنىڭ سىياسىي كېڭىش خىزمىتىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدى-
غانلىقىنى، ۋەتەنپەرۋەرلىك تەشۋىق - تەربىيە ئىلىپ بې-
رىشتا تۆۋەن چاغلاشقا بولمايدىغان رولىنى ئىگە ئىكەنلىگى-
نى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

هازىر، ۋەتەنپەرۋەرلىك بىرلىكسەپ تېخىمۇ كېڭەيمەپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك تەشۋىقات - تەربىيە خىزمىتى مەملىكەت بو-يىچە كەڭ كۆلەمدە راۋاجلانماقتا. شۇنداقلا بۇ خىزمەت ئۇ-زۇنغىچە ئىلىپ بېرىلىدۇ. بۇنداق يېڭى ۋەزىيەتتە سىياسى كېڭىش تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىدە ئۆزىگە خاس ئالا-هىدىلىكنى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈپ، ئۆزىگە خاس ئۇسۇلنى لۇكنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرۇپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇغىنى تېخىمۇ ئىگىز كۆتىرىپ، ماتېرىيال توپلاش، رەتلەپ تەتقىق قىلىش، تۈزۈپ نەشر قىلىشتىن ئىبارەت بارلىق خىزمەتنى ياخشى ئىشلەش كېرەك. بۇ جەھەتتە ئىدىيەمىزنى ئازات قىلىپ، نەزەر دائىرىمىزنى كېڭەيتىپ، خىزمىتىمىزدە يېڭى ساهەلەرنى ئېچىشىمىز كېرەك.

مەملىكەتلىك سىياسى كېڭىش بىلەن جايلاردىكى سىيا-سى كېڭەشلەرنىڭ 200 دىك ئەزاسى بار، دېموكراتىك پارتىيە- گۇرۇھ ئەزالىرىنى ۋە ئۇلار ئالاقە قىلىدىغان كە-شىلەرنى قوشقاندا، بۇ بىر ناهايىتى زور قوشۇن. ئۇلارنىڭ قولىدا كۆپلىگەن تىرىك تارىخىي ماتېرىياللار بار. ھەر خىل سەۋەپلەر تۈپەيلىدىن، بەزى كىشىلەرنىڭ مۇنداقلا بۇرۇن يەتكۈزۈپ بەرگەن تارىخىي ماتېرىيالى ناهايىتى ئاز بولۇ-دى، ياكى تامامەن يوق دېيەرلىك بولدى. بۇ يېتەرسىز-

امكنى تولۇقلاش زۆرۈر. بولۇپمۇ، ئىلىم ساھەسىدىكى دائى-
ملىق ئەربابلارنى ئۇقتا قىلغان ھالدا، ئۇلاردىكى تارىخىي
ماتېرىياللارنى چوڭقۇر قېزىپ ۋە رەتلەپ، ئېلان قىلىپ،
ئۇلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئاكتىپلىغىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن
ھالدا قوزغاش كېرەك.

ۋەتىنىمىز كۆپ مىللەتلىك دۆلەت. ھەر قايسى مىللەت
خەلقى بىرلىككە كەلگەن چوڭ ئائىلىمىزنىڭ ئەزاسى. ئاز
سانلىق مىللەتلەر ۋەتىنىمىزنىڭ تارىخىي تەرەققىياتىدا مۇ-
ساپىلى ھەم تۆھپىلەرنى قوشقان، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئاريىمىزدىمۇ
مول تارىخىي ماتېرىياللار ساقلانماقتا. بۇلارنى زور كۈچ بىلەن
ئۇيۇشتۇرۇپ، زور كۈچ بىلەن يېغىش ۋە قېزىش زورۇر.

دۆلەت سىرتىدىكى جۇڭگولۇق مۇھاجىرلار ئىچىدە نۇر-
غۇن ئاتاغلىق ۋەتەنپەرۋەرلەر بار. شىياڭگاك، ئاۋمىن ۋە
دۆلەت سىرتىدا ئولتۇراقلاشقان گومىنداڭنىڭ سابىق يۇقىرى
دەرىجىلىك ھەربىي باشلىقلىرى ۋە ئەمەلدارلىرى ئىچىدىكى
نۇرغۇن كىشىلەردە مۇھىم ماتېرىياللار بار، بىز دۆلەت سىر-
تىدىكى بىرلىكسىپىمىزنىڭ كېڭىيىشى ۋە سىرت بىلەن بولغان،
ئالاقىمىزنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، تۇرلۇك ۋاستىلار ئار-
قىلىق، دۆلەت سىرتىدا ماقالا توپلاش خىزمىتىدە ئاكتىپ
ۋە پۇختا قەدەم بىلەن، يېڭى ساھە ئېچىشىمىز لازىم. شىياڭ-
كاينىڭ ئېگىلىك ھوقۇقىنى قايتۇرۇۋېلىشقا ماسلاشقان
ھالدا، شىياڭگاينىڭ ئۆزىدىكى ئىچتىمائى تارىخىي ماتېرى-
ياللارنى يىغىشنىمۇ كۈندىلىك خىزمەت تەرتىۋىگە قويۇشى-
مىز لازىم. ۋەتەنپەرۋەرلىك تەشۋىقاتنى كېڭەيتىش ئۈچۈن،
مەملىكىتىمىز ئىچىدە ئاشكارا تارقىتىلىدىغان تارىخىي ما-

تەرىيالارنى تالىغان ئاساستا شياڭگاڭدا تارقىتىشقا ياكى
نەشر قىلىشقا بولىدۇ .

تارىخىي ماتېرىيالنىڭ نۇقتىسىنەزەردە ۋەھەقىقەتنى
ئەملىيەتتىن ئىزلەش پىرىنسىپىدا
چىڭ تۇرايلى

يولداش جۇئېنلەي هايات ۋاقتىدا، تارىخىي ماتېرىيالار تەتقىقات خىزمىتىدىكە ئاھايىتى كۆڭۈل بولۇپ، تارىخىي ماتېرىيالار خىزمىتىنى ئىشلەشتە ئەستايىدىل بولۇش كېرەك، «راست بولۇش، ھەقىقەتنى ئەملىيەتتىن ئىزلەش كېرەك» دەپ بىزنى قايتا - قايتا ئاگاھلاندۇرغان ئىدى. پاكىتقا سادىق بولغاندىلا، ھەقىقەتكە سادىق بولغىلى بولىدۇ. يېگىرمە نەچچە يىلدىن بۇيان، بىز يولداش جۇئېنلەيدىن بۇ يولىيورۇغىنى تارىخىي ماتېرىيالار خىزمىتىنىڭ تۇنجى پرىنسىپى بولۇش كېرەك دېگەن سۆزىنى ئۇنتۇمىدۇق. ئاپتورلار ئۇنىڭ ئەسلىمىسىنى قالماسلىقنى، ماقالىنىڭ شەكلى، ئۇزۇن - قىسقىلىغى بىلەن چەكلىنىپ قالماسلىقنى، بىراق تارىخقا چوقۇم سادىق بولۇشنى، نەمە بولسا شۇنى يېزىشنى، يېقىن كىشىلىرىنىڭكىنى، باشلىقلىرىنىڭكىنى يوشۇرماسلىقنى، پەدەزلىمەسلىكنى، تۆۋەنلەتمەسلىكنى تەلەپ قىلىدۇق. بۇ قاتىجېننى ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن، جايلار بەزى ئۇنۇملۇك ئۇسۇللارنى قوللاندى. مەسىلەن: تارىخىي ماتېرىيالار تەتقىقات كومىتېتى قارمىغىدا سىياسى، ھەربىي ئىشلار، ئىقتىسات، مەدەنىيەت، مائارىپ، پەن - تېخنىكا، مىللىي، دىنىي، جۇڭگو مۇھاجىرلىرى، ئىجتىمائىي قاتارلىق

كەسپىي گۈرۈپپىلارنى قۇردى. كۆپىنى كۆرگەن پىشقەدەملەر-
نى كەسپىي گۈرۈپپىسىنىڭ خىزمىتىگە تەكلىپ بىلەن قاتناش-
تۇرۇپ، ماقالىلارنى تەكشۈرتكۈزدى. مۇھىم تارىخىي ماتىرى-
يالارنى يىغىپ ئېچىپ مۇزاكىرە قىلىپ كوللېكتىپ ھالدا
ئۆتكەلنى ئىگەللىدى. قىيىن مەسىلىلەرنى ئالاقىدار ئورۇن
ياكى ئالاقىدار كىشىلەرنىڭ ياردەملىشىپ ئەملىيلەشتۈرۈشىگە
يېللاپ بەردى. كۆز قاراش ئوخشاش بولمىغان ۋە بىراقلا
ھۆكۈم چىقىرىشقا بولمىغانلىرىدا كۆپ خىل كۆز قاراشنى
تەڭ ساقلاپ قالدى ھەمدە «تارىخىي ماتېرىياللاردىن تا-
لانما» دا «گۈمانىنى سوراش، قوشۇمچە قىلىش» تۈزىتىش
بېتى ئېچىپ، ئاممىۋى لۇشىيەندە مېڭىپ، ماتېرىيالنى
ئەملىيلەشتۈردى. مۇشۇنداق ئۇسۇللار قوللىنىلغانلىقتىن، ئو-
مۇمەن ئېيتقاندا نەشر قىلغان ماتېرىياللىرىمىزنىڭ ئىشەنچ-
لىگىلى ئاساسىي جەھەتتىن كاپالەتلىك قىلىندى، تارىخىي
ماتېرىياللارنىڭ قىممىتىمۇ خېلى يۇقۇرى بولدى. بەزى ما-
تېرىياللار مەخسۇس تارىخىي ماتېرىيال توپلىمىغا كىرگۈزۈل-
دى، بەزىلىرى مۇھىم تارىخىي ئەسەرلەردە نەقىل كەلتۈرۈل-
دى، بەزىلىرى مەكتەپلەردە قوشۇمچە پايدىلىنىش
ماتېرىيالى ۋە «يۇرت مەققەدىكى دەرسلىك» سۈپىتىدە پاي-
دىلىنىلدى. بەزى ماتېرىياللار قىسمەن تارىخىي ھۆججەت-
لەردە ساقلانغان خاتالىقلارنى تۈزەتتى ياكى بوشلۇقنى
تولدۇردى.

تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىدە، تارىخىي ماتېرىيال-
زىم نۇقتىسىنەزەردە چىڭ تۇرۇپ، تارىخىي ۋەقەلەر ۋە
تارىختا ئۆتكەن كىشىلەرنى مۇئەييەن تارىخىي شارائىت

بىلەن بىرلەشتۈرۈپ بايان قىلىش كېرەك. لېنىن مۇنداق دېگەن ئىدى: «تارىخىي تۆھپىگە باھا بېرىشتە، تارىختا ئۆتكەن پائالىيەتچىلەر قالدۇرۇپ كەتمىگەن ھازىرقى زامان تەلەپ قىلغان نەرسىلەرگە ئاساسلانماستىن، بەلكى ئۇلار ئۆزلىرىدىن بۇرۇن ئۆتكەن كىشىلەرگە قارىغاندا قالدۇرۇپ كەتكەن يېڭى نەرسىلەرگە ئاساسلىنىش كېرەك.» مارکس پارتىز كوممۇنىستىك تارىخىي تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەشتە، يولداش ماۋزېدۇڭ ئىنقىلابنىڭ ئۇلۇغ پىشىۋاسى سۈن جۇڭشەن ئەپەندىگە باھا بېرىشتە بىزگە ئۇلگە يارىتىپ بەردى. جىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى ۋۇشۇي يېڭىلىق مىسلاھاتىدىن كېيىن، دۆلىتىمىز ھەسلى كۆرۈلمىگەن ئىجتىمائىي ئۆزگىرىش دەۋرىگە قەدەم قويدى، ھەرقايسى سىياسى ھەزھەپ كۈچلىرىنىڭ يوقىلىش ياكى باش كۆتىرىشى، ھەر تەرەپ باشلىقلىرىنىڭ باش كۆتىرىشى ياكى ئۇجۇقۇپ كېتىشى، ناھايىتى چىگىش، مۇرەككەپ ئەھۋاللارنى شەكىللەندۈردى. شۇڭلاشقا، تارىخىي ۋەقەلەرنى ۋە تارىختا ئۆتكەن شەخسلەرنى كۆزىتىشنى ئاددىلاشتۇرۇپ قويساق، فورمۇلالاشتۇرۇپ قويساق بولمايدۇ. بەزىلەر دۇنيا قاراش جەھەتتە ئىدىيالىست بولسىمۇ، لېكىن، سىياسى جەھەتتە ۋەتەننى سۆيگەن، دېموكراتىيىنى ياقلىغان، مىللەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى، ۋەتەننىڭ مۇستەقىل بولۇشى ۋە جەمئىيەتنىڭ ئىلگىرىلىشى ئۈچۈن تۆھپە قوشقان. بۇنى مۇئەييەنلەشتۇرۇشنىڭ مۇھىم كېرەك. بەزىلەر ئۆمۇر بويى ئەكسىيەتچىل بولغان بولسىمۇ، بەزى ياخشى ئىشلارنىمۇ قىلغان؛ بەزىلەر ئۆمۇر بويى ئىلغار بولۇپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلاردا ئىنقىلابىي

جەڭچىلەردە بولىدىغان كەمچىلىكلەر بار، شۇڭلاشقا ئۇلارغا
بىرلىك ئىككىگە بۆلۈنۈشنى بويىچە مۇئامىلە قىلىشىمىز كېرەك.
ئەكسىيەتچىلەر لاگېردىكى شەخسىلەرمۇ بىر پارچە تۆمۈر
تاختىدەك ئەمەس، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا پەرق بار، زىددى-
يەت بار، شۇڭلاشقا پەرقلىق مۇئامىلە قىلىشىمىز كېرەك.
تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا، ھەقىقەتنى ئەملىيەتتىن ئىز-
لەش لازىم. ئۆتكەندە «سول»چىل ئىدىيىنىڭ تەسىرى ئاس-
تىدا، تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىدە «سىنىپىي كۆرەشنى
تۇتقا قىلىش» ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، بەزى ئاپتورلار رامكىنىڭ
ئىچىگە كىرىپ قالدى، دۇشمەننىڭ يېزىشىتا ئۇنىڭ ئەكسى-
يەتچىل جىنايىتىنىلا، ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولغان تەرەپنىلا
يازدى، سودا - سانائەتچىلەرنى يېزىشتا ئىشچىلارنى ئېكس-
پىلاتاتسىيە قىلغان تەرەپنىلا يازدى؛
ئۆزىنى يېزىشتا كۆپ ھالاردا ئۆزىنى تەكشۈرىدىغان
مەزمۇنلارنى قوشۇپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇرغۇن كىشىلەر
دادىللىق بىلەن ماتېرىيال يەتكۈزۈپ بېرەلمەيدىغان بولۇپ
قالدى. كۆپلىگەن قىممەتلىك ماتېرىياللار كۆمۈلۈپ قالدى؛
ئۇنىڭ ئۈستىگە تەھرىرلىگۈچىلەردە «سول بولسا بولۇنكى،
ئوڭ بولمىسۇن» دەيدىغان ئىدىيە ساقلانغانلىقتىن، خىزمەت-
كە زىيان كەلتۈردى. بۇ، «سول» چىل ئىدىيىلەر تازىلانە-
مىسا، ئىشەنچلىك تارىخنىڭ چىنلىغىغا مۇقەررەر تەسىر
يېتىدۇ. پارتىيىنىڭ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت، 3 -
ئومۇمىيغىنىدا «سىنىپىي كۆرەشنى تۇتقا قىلىش» شوئارى قەتئى
بىكار قىلىنىپ، ھەقىقەتنى ئەملىيەتتىن ئىزلەشتەك ئىدىيەۋى
لۇشيەن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدىۋە تۇرغۇزۇلدى. ئەملىيەت

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

هەقىقەتنى سىناشنىڭ بىرددىن - بىر ئۆلچىمى ئىكىلىگى ئايدىڭلاشتۇرۇپ بېرىلدى، بۇنىڭ بىلەن، تارىخىي ماتېريالـلار خىزمىتىدە «راست بولۇش، هەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزلەش» ئاگاھىنىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئاكىلىقىمىز يەنىمۇ ئۆستى. هازىر ئاپتورلىرىمىزنىڭ ۋە تەھرىرلىرىمىزنىڭ ئىدىيىسى بىر قەدەر ئازات بولدى، ئىلگىرى چەكلەنگەن راۋايەتلەر قاراڭغۇلۇقتىن يورۇقلۇققا هازىر قەدەم بېسىشقا، ئىزلىنىشكە جۇرئەت قىلالايدىغان بولدى؛ هازىر نېمە بولسا شۇنى يازدىغان بولدى؛ بۇرۇن تېگىشكە جۇرئەت قىلالمىغان نۇرغۇن پۇزلۇقلارنىڭ دېگەنلىرىگە قارىتا هازىر ئوخشاش بولمىغان قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا جۇرئەت قىلالايدىغان بولدى ۋە تۈرلۈك قاراشلارنى تەڭ سالقلاپ قالالايدىغان بولدى؛ ئىلگىرى دۇشمەن تەرەپنى تىللاپ ئۇجۇقتۇرۇۋەتمەكچى بولغان بولسا، هازىر بىرىنىڭ ئېكىگە بۆلۈنۈشى بويىچە مۇئامىله قىلالايدىغان بولدى. لېكىن «سول» چىل ئىددىيىنىڭ تەسىرىدىن هېلىمۇ هۇنىيە بولۇشىمىز كېرەك. دەرۋەقە، تارىخىي ماتېريالـلارنىڭ راست بولماي قېلىشىنىڭ سەۋەپلىرى كۆپ تەرەپلىمە بولۇپ، يۇقۇرقىلاردىن باشقا، يەنە مۇنداق سەۋەپلەرمۇ بار: تارىخىي ماتېريالـلار ئاساسەن ئەمىلىي خاراكتېرلىق ماتېريال بولغاچقا، پاشانىغانلارنىڭ ئەسلىمىسىنىڭ ئۇنداق، مۇنداق بولۇپ قېلىشىدىن تاماماەن خالى بولۇشتەس؛ يەنە بەزى تارىخىي ماتېريالـلار ئاپتورنىڭ ئۇرۇق - تۇققانلىرى، ئۇستازى، دوست - يارەنلىرى، خىزمەتداشلىرىغا چېتىشلىق بولغاچقا، بايان قىلىش ۋاقتىدا كۆپ هاللاردا شەخسى هېسسىيات قوشۇلۇپ قالىدۇ؛ بەزى

لەرنىڭ مۇددىئاسى ساپ بولمىغاچقا، مەقسەتسىزلىك ھالىدا ئۆزىنى پەدەزلەپ باشقىلارنى چۆكتۈرىدۇ، شۇنداقلا باشقىلارنىڭ ئۆزىنى پەدەزلىدى دېيىشىدىن قورقۇپ، نېمە بولسا، شۇنى يېزىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغان ئەھۋاللارمۇ بار؛ يەنە بەزىلىرى ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرگەن، ئەپچاچتى گەپلەر. ئۆتكەندە، تەھرىرلىك خىزمىتىدە «تارىخىي پاكىت» ئۆتكىلىنى تولۇق ئىگەللىيەلمىگەنلىگىمىز ئۈچۈن، راستلىغىنى ئېغىز دەرىجىدە يوقىتىپ قويغان بەزى تارىخىي ماتېرىيال-لارنىمۇ نەشر قىلدۇق، مەسىلەن: سۈيىئەن «19 - سېنتەبىر قوزغىلىڭى» توغرىسىدىكى بىر قىسىم تارىخىي ماتېرىيال، ئۇرۇمچى تۇرمىسىدە كوممۇنىستلارنى سوراق قىلدىش توغرىسىدىكى تارىخىي ماتېرىيال قاتارلىقلار تولىمۇ ناچار تەسىر پەيدا قىلدى، بۇنىڭدىن ئىبرەت ئېلىشىمىز كېرەك.

ھەقىقەتنى ئەملىيەتتىن ئىزلەش ئاسان ئەمەس. ئالدى بىلەن ئاپتور ياكى تەھرىرده تارىخىي ماتېرىيالنى چىنىڭ تۇرۇشتەك ئىلمىي پوزىتسىيە بولۇش كېرەك، ئۇنىڭدىن قالسا، پۇختا، ئىنچىكە خىزمەت ئىستىلى بولۇشى كېرەك. ئىچكى قىسىمدا تارقىتىلىدىغانلىغى ياكى تۈرلۈك قاراشلارنىڭ تەكشى مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا يول قويۇلىدىغانلىغى تۈپەيلىدىن قول ئۇچىدىلا ئىشلەپ قويۇشقا بولمايدۇ، بەزى ھالقىلىق مەسىلىلەردە «يېپىدىن - يېڭىسىغىچە سۈرۈشتۈرۈش» كېرەك، قاتلامۇ - قاتلام ئۆتكەلنى ئىگەللەپ، «راست بولۇش، ھەقىقەتنى ئەملىيەتتىن ئىزلەش» فاكۇلتېتنى توپلاش، رەتلەش، تەھرىرلەش، نەشر قىلىش خىزمىتىنىڭ پۈتۈن جەريانىغا سىڭدۈرۈش كېرەك، يېڭىدىن توپلانغان تارى-

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

خىي ماتىرىيالارنى تەكشۈرۈپ ئەملىلەشتۈرۈش، ئايرىش، ئەملىي بولۇشنى كۈچەيتىش، بۇرۇنقى بار تارىخىي ماتېرىيالارنىمۇ تەكشۈرۈپ ئەملىلەشتۈرۈش، ئايرىش، ئەملىي بولۇشنى ئوخشاشلا كۈچەيتىش لازىم. نەشر قىلىنمىغان يازكى نەشر قىلىنمايدىغان تارىخىي ماتېرىيالار بولسۇن، ھەممىسىدە تەكشۈرۈپ ئەملىلەشتۈرۈش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش كېرەك. خاتا نەرسىلەرنىڭ تارقىلىپ، كېيىنكى ئەۋلادلارنى زەھەرلىشىگە يول قويماسلىق كېرەك.

رەتلەش، تەتقىق قىلىشنى كۈچەيتىپ تارىخىي ماتېرىيالار خىزمىتىنىڭ سەۋىيەسىنى يەنىمۇ ئۆستۈرەيلى

ھازىر مەملىكىتىمىزدىكى توپلانغان تارىخىي ماتېرىيالارنىڭ 100 مىليون خەت ئۆپچۈرسىدىكى ماتېرىيال ئەھىيەتتە يەنىلا قىلىنمىغاندىن باشقا، خەت سانى 300 مىليوندىن ئاشىدىغان زاپاس ماتېرىيال بار. بۇ ئەھۋالدىكە ئويغۇن كېلىدىغان سان. قانداق قىلىپ رەتلەش، تەتقىق قىلىشنى كۈچەيتىپ، تارقاق، چىگىش ماتېرىيالارنى سىستېمىلاشتۇرۇپ، مەخسۇس تېمىلاشتۇرۇپ، ئۇنى تېزلىكتە جەمئىيەتنىڭ پايدىلىنىشىغا يەتكۈزۈپ بېرىش تارىخىي ماتېرىيالارنىڭ خىزمىتىمىزنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا يۈكسەلدۈرۈشىمىزدىكى مۇھىم تېما بولۇپ قالدى. بۇ، مەملىكەتلىك سىياسى كېڭەش ۋە بەزى رايونلار ئۇچۇن ئېيتقاندا، كۈندىلىك ئىش تەركىبىگە كىرگۈزۈپ، ئەستايىدىل ئويلا-

نەشقا تېگىشلىك جەددى مەسىلە بولۇپ قالدى.

سىستېمىلاشتۇرۇش ۋە مەخسۇس تېمىلاشتۇرۇش توپلان-
خان ماتېرىياللارنى تارىخىي باسقۇچلار، تارىخىي ۋەقەلەر
ۋە تارىخىي شەخسلەر بويىچە تۈرلەرگە ئايرىپ يىغىنچاق-
لاپ، مەخسۇس تېما قىلىپ شەكىللەندۈرۈپ، قايتا تۈزۈپ
رەتلەش، ئايرىپ ئەملىلەشتۈرۈش، شاكىلىنى ئېلىپ تاشلاپ
مېغىزىنى قوبۇل قىلىش، ساختىسىنى ئېلىپ تاشلاپ، ھەق-
قىسمىنى ساقلاپ قېلىش ئارقىلىق، ئەمەلىي ۋە پايدىلىنىش
قىممىتىگە ئىگە مەخسۇس تېمىدىكى ماتېرىياللارغا ياكى
قىممىتىگە ئىگە مەخسۇس تېمىدىكى ماتېرىياللارنى ئىبارەت. ئۇ، تارىخىي
مەخسۇس ئەسەرگە ئايلاندۇرۇشتىن ئىبارەت. ئۇ، تارىخىي
كىتاپ يېزىشقا ئوخشىمايدۇ، يەنىلا سىياسىي كېڭەش تە-
خىي ماتېرىياللار خىزمىتىنىڭ ئالاھىدىلىگىدە چىڭ تۇرۇپ،
ئۆزى كۆرگەنلىرىنى، ئۆزى ئاڭلىغانلىرىنى، ئۆز بېشىدىن
ئۆتكەن كەچۈرمىشلىرىنى يېزىشنى ئاساس قىلىش كېرەك.
ھۆججەت، ماتېرىياللار ئارقىلىق دەلىللەشنى قوشۇمچە قىلىش-
قا يول قويۇلىدۇ، ئەلۋەتتە، مۇشۇنداق قىلغاندا، نەشر
قىلىدىغان كىتاپلىرىمىزنىڭ سۈپىتىنى يەنىمۇ ئۆستۈرۈش
ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالايمىز.

سىستېمىلاشتۇرۇش ۋە مەخسۇس تېمىلاشتۇرۇش خىز-
مىتىدە ئۇزاق مۇددەتلىك پىلان ۋە يېقىنقى مەزگىللىك پىلان
بولۇش، يېقىنقىسىدىن كىرىشىپ يېراقتىكىسىگە قاراپ ئىلگە-
رىلەش كېرەك، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش تارىخىي ما-
تېرىياللار تەتقىقات كومىتېتى بۇ ئىشقا كىرىشتى، بۇ يىل
نەشر قىلىنىدىغان «خۇەيخەي ئۇرۇشى ھەققىدە ئەسلىمە»
مۇشۇ ئىزلىنىش نەتىجىلىرىنىڭ بىرى، ھازىر لېياۋشىن ئۇ-

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى تۇرالغۇسى

رۇشى ۋە گوممىداكنىڭ ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىلارغا قارىتا ئېلىپ بارغان بەش قېتىملىق «قورشاپ يوقىتىش» رەتلىنىدۇ. بەزى ئۆلكە، شەھەرلەرمۇ مۇشۇنداق ئىشلەۋاتىدۇ، مەسىلەن، چۇڭچىنىڭ شەھرى «چۇڭچىنىڭ سۆھبىتى» گە دائىر ماتېرىياللارنى رەتلەۋاتىدۇ، گەنسۇ، لىڭشيا، چىڭخەي ئۆلكىلىرى «5 ما» غا، يەنى ماللىق، ماچى، ماخۇكۇي، مابۇفالىق، مابۇچىكىلارغا دائىر تارىخىي ماتېرىياللارنى رەتلەۋاتىدۇ، تيەنجىن شەھرى جاھانگىر دۆلەتلەر ئىجارىگە ئالغان يەرلەر ھەققىدىكى ماتېرىياللارنى رەتلەۋاتىدۇ. ۋەھاكازالار. ئەسلىيەن. مۇشۇنداق قىلىشنىڭ پايدىسى بارلىغىنى ئىسپاتلىدى؛ بىرىنچىدىن، قولىمىزدىكى ماتېرىياللارنىڭ دەرىجىسى ئاساسىنى ئېنىقلاپ، بۇ ماتېرىياللارنىڭ قىممىتىگە قارىتا ئەھمىيەتكە ئۇيغۇن كەلگىدەك باھا بېرەلەيمىز ھەمدە ئۇزۇن يىللاردىن بېرى بېسىلىپ تۇرۇپ قالغان ماتېرىياللارنى جانلاندۇرالايمىز؛ ئىككىنچىدىن، قولىمىزدىكى ماتېرىياللاردا ساقلىنىۋاتقان ئاجىز ھالقىلارنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئېگەللەپ، توپلاش خىزمىتىنى يەنىمۇ پىلانلىق ۋە دەللىگى بولغان ھالدا ئېلىپ بارالايمىز، مۇشۇنداق قىلغاندا، بىر تەرەپتىن توپلاشنى قارغۇلارچە تەكرارلاشتىن ساقلانغىلى بولىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن كۆڭۈلدەكسان بولماسلىق تۈپەيلىدىن مالنى ئىرغىتىپ تاشلىۋېتىشتەك ئاھۋالدىن ساقلانغىلى بولىدۇ؛ ئۈچىنچىدىن، بۇ خىزمەت ئارقىلىق تارىخىي ماتېرىياللارنى پاكىت جەھەتتىن يەنىمۇ ئەسلىلەشتۈرگىلى بولىدۇ: بولۇپمۇ ماتېرىياللارنى يېقىنقىسىدىن كىرىشىپ يېڭى راقىتكىسىگە قاراپ ئىلگىرىلەپ رەتلەش جەريانىدا ، ھازىر

تېخى هايات بار تارىخىي كىشىلەرنى ماتېرىيالارنى ئەمەلىشتۈرۈش، تۈزىتىش ۋە تولۇقلاش جەھەتتە يارىدەمگە چاقىرىشقىنىدۇ ئاسان بولمىدۇ؛ تۆتىنچىدىن، سىستېمىلاشتۇرۇش، مەخسۇس تېمىلاشتۇرۇش ئارقىلىق، نەشر قىلىش خىزمىتىنى «تاللانمىلار» ئاساسىدا تېخىمۇ زور دەرىجىدە ئىلگىرىلىتىش كېرەك بولىدۇ. بۇ خىزمەتنىڭ مۇھىملىغى مەلۇم ماتېرىيال ئاساسىي بار جايلاردا تېخىمۇ روشەن كۆرۈنۈۋاتىدۇ.

رەتلەش، تەتقىق قىلىش خىزمىتىنى كۈچەيتىش ھەر-گىز توپلاش خىزمىتىنى بوشاشتۇرۇپ قويۇشقا بولمىدۇ، دە-گەنلىك ئەمەس، ماتېرىيال توپلاش يەنىلا خىزمىتىمىزنىڭ ئاساسى، بۇنىڭدا جايلار ئۆزلىرىنىڭ ئوخشاش بولمىغان ئەھۋالىغا ئاساسەن، ئوخشاش بولمىغان ئۇسۇللارنى قوللىنىشى كېرەك. 20 نەچچە يىلدىن بېرى، كېڭ دائىرىدە توپلاش ئۇسۇلىنى قوللىنىش ئارقىلىق زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردۇق. بولۇپمۇ يېڭى ۋەزىيەت يارىتىش مەزگىلىدە، بۇ خىل ئۇسۇل بىزنى دادىل ئىشلەش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. بىر قەدەر تېزلىكتە يېڭى ۋەزىيەت يارىتىتۇق. ھازىر ماتېرىيال خىزمىتى ئاساسى ئاجىز بولغان بەزى رايونلاردا (مەسىلەن، چەت - يېراق ئۆلكىلەر ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرى) ۋە بەزى ئاجىز ھالقىلاردا (مەسىلەن، سودا - سانائەت ئىگىلىگى، مەدەنىيەت - ماۋا-رىپ، پەن - تېخنىكا، مىللى، دىنىي، جۇڭگو مۇھاجىرلىرى، ئىجتىمائى قاتلاملارنى قاتارلىقلاردا) يەنىلا بۇ ئۇسۇلنى قوللىنىشقا بولىدۇ، ئۇنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇش لازىم. لېكىن ماتې-رىيال خىزمىتى ئاساسى كۆچلۈكرەك بولغان رايونلار يا-كى

جەمەتلەردە (مەسىلەن، ھەربى ئىشلار، سىياسى) ئۇقتىملىق توپلاش بىلەن مەخسۇس تېمىلار بويىچە توپلاش چارىسى قوللىنىلسا بولىدۇ. بۇ جەمەتتە جايلار مۇنداق ئۇنۇملۇك ئۇسۇلنى قوللانغان: ئالدى بىلەن شۇ جايدىكى زور ۋەقەلەرنى تىزدىپ چىقىپ، ئاندىن ھەر بىر ۋەقەلىك بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بولغان كىشىلەرنى ۋە ئەھۋالدىن خەۋەردار كىشىلەرنى رەتكە تۇرغۇزۇپ، پىلانلىق ۋە نىشانلىق ھالدا زىيارەت قىلىش ئارقىلىق ماتېرىيال توپلىغان، شۇنداق قىلىپ، ئىستىخىيىلىك ھالدا كېلىۋاتقان ماقالىلارنىڭ ئوبدىنى بىلەن ناچارىنىڭ ئارىلىشىپ كېتىشىدىن ساقلىنىپ، ماقالىلارنىڭ سۈپىتىگە بىر قەدەر ياخشى كاپالەتلىك قىلغان.

كەڭ دائىرىدە توپلاش بولسۇن ياكى ئۇقتىملىق توپلاش بولسۇن، جايلاردا تارىخىي ماتېرىياللارنى «قۇتقۇزۇش» مەسىلىسى مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. كەڭ مەنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، 1959 - يىلى ماتېرىيال توپلاش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلغاندىن بۇيان، بۇ خىزمەت «قۇتقۇزۇش» خاراكتېرىدە بولۇپ كەلدى. ھازىر دەۋاتقان «قۇتقۇزۇش» ئاساسەن مۇھىم تارىخىي ماتېرىياللارغا ئىگە ياشانغان تارىخىي شەخسلەرنى «قۇتقۇزۇش» قا قارىتىلغان. 10 يىللىق قالايمىقانچىلىق تۈپەيلىدىن پۈرسەت قولدىن كېتىپ قالدى. ئەمدى كۈچ ئۈيۇشتۇرۇپ جىددى «قۇتقۇزۇش» ئېلىپ بارمىساق، ھەممىدىن قۇرۇق قالمىزدە تېخىمۇ چوڭ خاتالىق ئۆتكۈزۈپ قويىمىز. بۇ خىزمەتنى ئىشلەشتە ھەلۋىم مۇشكۈللۈك بار. ئۆتكەنكى تەجرىبىلەردىن قارىغاندا، چوقۇم

ئالاهىده كۆچلۈك تەسىر قوللانماي بولمايدۇ. مەسىلەن، ئىش تەقسىم قىلىۋېلىپ ھۆددىگە ئېلىش، ھەر قايسى پارتىيە - گۇرۇھلارنىڭ باشلىقلىرىغا شۇ پارتىيە - گۇرۇھلار مەسئۇل بولۇش؛ بېيجىڭدىكى پارتىيە - گۇرۇھسىز، دېموكراتىك زاتلارغا مەملىكەتلىك سىياسى كېڭەش مەسئۇل بولۇش؛ جايلارنىڭ «قۇتقۇزۇش» ئوبيېكتلىرىغا جايلاردىكى سىياسى كېڭەشلەر مەسئۇل بولۇش؛ ئىسمىلىگەنى يېزىپ چىقىش، ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاش، ۋاقتىنى بەلگىلەش، مەسئۇل بولۇشقا مەخسۇس ئادەم بەلگىلەش، «قۇتقۇزۇش» ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاشقا كېرەكلىك ئادەم كۈچى، مالىيە كۈچى جەھەتتە جايلاردىكى سىياسى كېڭەشلەر ۋە ھەر قايسى پارتىيە - گۇرۇھلار ياردەم بېرىش قاتارلىقلار. ھازىر نۇرغۇن ئۆلكە، شەھەر، ئاپتونوم رايون ۋە ھەر قايسى پارتىيە - گۇرۇھلار «قۇتقۇزۇش» پىلانىنى تۈزۈۋاتىدۇ، ئۇنى ھەقىقى تۈردە ئەمىلىلەشتۈرۈپ، ئىشقا ئاشۇرۇشنى ئۈمىد قىلىمىز.

ماتېرىيال توپلاش دائىرىسى، مەسىلىسى دوغرىسىدا، تارىخىي ماتېرىياللار تەتقىقات كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇ كومىتېت ھەر ساھە زاتلىرىنىڭ يېقىنقى زامان ۋە ھازىرقى زامان تارىخىي ماتېرىياللىرىنى توپلاشنى ئۆزىنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى قىلىپ كەلدى. سىياسى كېڭەشنىڭ ئۆتكەن نۆۋەتلىك كومىتېتىدا پېشقەدەم كوممۇنىست يولداشلار كۆپ پەيتلەرگە ئالىكتىن، پارتىيە رەھبەرلىك قىلغان ئىنقىلابىنىڭ تارىخىي ماتېرىياللىرىنى توپلاش ۋە ئەسىر ئىلىش خىزمەتنى ئېلىپ بېرىلىپ، زور نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. ھازىر جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ تارىخىي ماتېرىيال-

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

لىرىنى توپلاش كومىتېتى تەسىس قىلىنغانلىقىدىن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ تارىخىي ماتېرىياللىرىنى شۇ-لار توپلاپ نەشر قىلغىنى تېخىمۇ تۇزۇك. پارتىيە رەھ-بەرلىگىدىكى بىرلىكسەپ خىزمىتى ۋە ئاممىۋى ھەرىكەتكە ئائىت تارىخىي ماتېرىياللىرىنى يەنىلا سىياسىي كېڭەش تا-رىخىي ماتېرىياللار تەتقىقات كومىتېتى توپلاپ نەشر قىلى-سا بولىدۇ. بۇنداق ماقالىلارنىڭ ئىچىدە پارتىيىنىڭ مەخ-پىيەتلىكى ۋە پارتىيە ئىچىدىكى تالاش ـ تارتىشلارغا چېتىشلىق مەسىلىلەر بولسا، مەركىزىي كومىتېتنىڭ مۇنا-سىۋەتلىك بەلگىلىمىسى بويىچە بىر تەرەپ قىلىش لازىم.

ئون يىللىق مالىمانچىلىق توغرىسىدىكى ماتېرىيال-لارغا كەلسەك، ئەسلىيەت بۇ خىل تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلاش ۋە ئېلان قىلىش ناھايىتى ئۆپ مەسىلىلەرگە چې-تىشلىق بولغانلىقتىن ئىسپاتلىدى، شۇڭا، 1982ـ يىلى 11ـ ئايدا ئېچىلغان مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش تارىخىي ماتېرىياللار تەتقىقات كومىتېتىنىڭ ئومۇمىيىغىنىدا مۇزا-كىرە قىلىنىپ تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلاشنىڭ ۋاقىتچە-لىكى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئىچىگە بولىدۇ، دەپ قارار قىلىنىدى، بۇ قارارنى داۋاملىق ئىجرا قىلىش كېرەك.

توپلاش ۋە رەتلەپ تەتقىق قىلىشنى ياخشى يولغا قويۇش ئاساسىدا نەشر قىلىش سۈپىتىنى يۇقۇرى كۆتۈرۈش تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىدە قولغا كەلتۈرۈلگەن نەتى-جىلەرنىڭ مەركەزلىك ئىپادىسى. خۇددى يۇقۇرىدا بايان قى-لىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئۆتكەندە بىر مۇنچە تارىخىي ماتېرى-ياللارنى نەشر قىلدۇق، جايلارمۇ ئۆز جايىنىڭ ئالاھىدە-

لمگمگه ئەھمىيەت بەردى. لېكىن مەزمۇن جەھەتتىن قارى-
غاندا، ھەربى ئىشلار، سىياسى جەھەتلىرى كۆپ بولىدى،
مەدەنىيەت، مائارىپ، پەن - تېخنىكا، سودا - سائادەت،
ھاللى، دىنىي، جۇڭگو موھاجىرلىرى، ئىجتىمائى قاتارلىقلار
بەك ئاز بولدى؛ دەۋر جەھەتتىن قارىغاندا، گومىنداڭ ھۆ-
كۈمرانلىقى قىلىغان دەۋردىكىسى ھەممە-
دىن كۆپ بولدى، چىنىڭ سۇلالىسىنىڭ
ئاخىرقى دەۋرى ۋە شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمرانلىق
قىلغان دەۋردىكىسى بىر قەدەر ئاز بولدى. قىسقىسى، بىزنىڭ
جەمئىيەتكە يەتكۈزگۈچ بەرگەن تارىخىي ماتېرىياللىرىمىز
سان جەھەتتىن ئېيتقاندا كۆپ ئەمەس، مەزمۇنىمۇ
ئومۇمىيۈزلۈك ئەمەس، تارىخشۇناسلىق
ساھەسى ۋە جەمئىيەتنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشتىن خېلى
يىراق. بولۇپمۇ تارىخىي ماتېرىياللار ئىچكى قىسىمدا
تارقىتىش بىلەنلا چەكلىنىپ، مەسئۇل كادىرلار ۋە تەتقى-
قاتچى خادىملاردىن باشقا، ئادەتتىكى ئاممىا، بولۇپمۇ
ياشلار تارىخىي ماتېرىياللارنى كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە
بولالمىدى. پارتىيە 12-قۇرۇلتىيىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان
كادىرلارغا، ئاممىغا، بولۇپمۇ ياشلارغا ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە
ئىنقىلاۋىي ئەنئەنە تەربىيىسى بېرىش توغرىسىدىكى يولىيو-
رۇقنى ئىزچىللاشتۇرۇش، دۆلەت سەرتىدىكى بىرلىكسەپنى
كېڭەيتىش ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىش ئۈچۈن، تارىخىي ما-
تېرىياللارنى ئىچكى قىسىمدا تارقىتىشنىڭ ئاساس قىلىشتىن
تەدرىجى ھالدا ئاشكارا تارقىتىشقا (بەزى ئۆلكە، شەھەرلەر
شۇنداق قىلىشقا باشلىدى) ئۆتۈشكە شەرت-شارائىت ھازىر-

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

لىشىمىز كېرەك. ئاشكارا تارقاتقاندا بەزى مەسىلىلەرگە دۇچكېلىشىمىز مۇمكىن. مەسىلەن، تەيۋەن ھۆكۈمىتى دائىرىدىلىرىنىڭ كاتتىۋاشلىرى ۋە بەزى مەشھۇر ئەربابلىرىنىڭ سىياسى تارىخىغا تاقىلىدىغان مەسىلىلەر ھەمدە ئىچكى قىسىمدا تالاش - تارتىش بولغان زور تارىخىي ھەق-ناھەق مەسىلىلىرى، ئۇلارنى تىللىمالسىغىمىز، ھۇجۇم قىلماسلىغىمىز، سىرىنى ئاچماسلىغىمىز، پەسكەش ئارزۇ-ھەۋەسلەردىن ساقلىنىشىمىز كېرەك. تارىخىي ماتېرىيال قىممىتى يۇقۇرى بولغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە سىياسى جەھەتتە نازۇك بولغان بەزى مەسىلىلەرنى قوشۇمچە سان چىقىرىش يولى بىلەن ئېلان قىلساقمۇ بولىدۇ. لېكىن تارقىتىش دائىرىسىنى قاتتىق تىزگىنلەش كېرەك.

قوشۇن قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىدە يېڭى ۋەزىيەت يارىتىشتىكى مۇھىم تەدبىر

تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتى مەنبەئى كەك ئىش. تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىگە بارلىغىنى بېغىشلايدىغان ھەم قىزىلاشقان ھەم ئىختىساسلاشقان كەسپىي قوشۇنىنى

رەھبەرلىكى بولغان ۋە پىلانلىق هالدا بەرپا قىلىش، لۆۋەتتىكى خىزمەت ئۇچۇن زۆرۈر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇزاق مۇددەتلىك ئەھمىيەتكە ئىگە.

تارىخىي ماتېرىياللار خىزمەتنىڭ كەسپىي قوشۇنىدا تېگىشلىك ساندا خادىملار بولۇشى كېرەك. خىزمەتنىڭ ئېھتىياجىغا قاراپ ئىشتىتات بېكىتىش لازىم. شۇنىڭ بىلەن بىرگە مەلۇم دەرىجىدە سۈپەتكىمۇ كاپالەتلىك قىلىش كېرەك. تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنى ئىشلەيدىغان كەسپىي كادىرلار مەلۇم تارىخىي ئاساسىي بىلىمگە ۋە يېزىقچىلىققا ئىگە بولۇشى، بىرلىكسەپ توغرىسىدىكى نەزەرىيە، سىياسەتلەرنى بىلىشى، ئىجتىمائى تۈرمۇش دىلەن تونۇشلۇغى بولۇشى لازىم. خىزمەت جەريانىدا ئۇلارنىڭ كەسپىي ئۇگىنىش ۋاقتىغا كاپالەتلىك قىلىش، ھەمدە تۈرلۈك ۋاستە، ئۇسۇللار ئارقىلىق تەربىيىلەش كېرەك. تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنىڭ ئىزچىللىغىغا ئەھمىيەت بېرىش، تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنى ئىشلەيدىغان كەسپىي كادىرلارنى خالىغانچە ئاجرىتىپ باشقا خىزمەتلەرگە سالماسلىق كېرەك.

تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنىڭ ئالاھىدىلىگىگە ئاساسەن، تارىخىي ماتېرىياللار كەسپىي قوشۇنىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈشتە، بىر تەرەپتىن پىشقەدەم يولداشلارغا تايىنىپ، ئۇلارنىڭ تارىخىي سەرگۈزەشتىلەرگە مول بولۇشتەك رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش، يەنە بىر تەرەپتىن ئالىي مەكتەپنىڭ تېل-ئەدەبىيات كەسپىنى ئوقۇپ ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىن يېڭى، جانلىق كۈچلەرنى قوبۇل قىلىشقا تېخىمۇ دىققەت قىلىپ، 3-قوشۇن قۇرۇلۇشىغا

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرى كتابلارنڭ يېڭى ئادرىسى

ئەھمىيەت بېرىدۇ، تارىخىي ماتېرىياللار ئىشىدا ئىز باسار-
لارنىڭ بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش لازىم.

تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنى ئىشلىگۈچى كادىرلارنى
كەسپىنى بېرىلىپ ئۆگىنىشكە رىغبەتلەندۈرۈش ۋە بۇ قوشۇننىڭ
سىياسى، كەسپىي سۈپىتىنى يۇقۇرى كۆتىرىش ئۈچۈن، تەھرىر
ۋە تەتقىقاتچى خادىملارغا ئۇنۋان بېرىش كېرەك. بۇ خىز-
مەتنى جۈگگو كومموۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى
بەنگۈگتىكى بىلەن گووۋۇيۈەن بەنگۈگتىكىنىڭ «ئۇنۋان با-
هالاش خىزمىتىنى تەرتىپكە سېلىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشى»
(م ك ب (1983) 63-نومۇرلۇق) ھۆججىتىگە ئاساسەن ئېلىپ
بېرىش لازىم.

هازىر ئۆلكىلىك، شەھەرلىك، ئاپتونوم رايون-لۇق
سىياسى كېڭەشلەردە تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتى بىلەن
شۇغۇللىنىۋاتقان كەسپىي كادىرلار كۆپ ئەمەس. بەزى
جايلار كەسپىي قوشۇن بىلەن ئىشتىن سىرتقى قوشۇننى
بىرلەشتۈرۈش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، جەمەتكە
كۈچەيتىش لازىم

كۆپ يىللاردىن بۇيانقى تارىخىي ماتېرىيال-لار خىز-

ممتىنملك لەتىجىلىرى ھەر قايسى تەرەپلەرنىڭ ئىش تەقسىم قىلىۋېلىپ ئۆز ئارا ھەمكارلىشىشى ۋە قوللاپ يارىدەم بېرىشى ئارقىسىدا قولغا كەلتۈرۈلدى. بۇنداق ھەمكارلىق كۆپ خىل شەكىللىك بولۇپ، مەملىكەتلىك سىياسى كېڭىشى بىلەن يەرلىك سىياسى كېڭەشلەر ئوتتۇرىسىدىكى ھەمكارلىق، سىياسى كېڭەشلەر بىلەن دېموكراتىك پارتىيە - گۇرۇھلار ئوتتۇرىسىدىكى ھەمكارلىق، سىياسى كېڭەش تارىخىي ماتېرىياللار ئىشخانىسى بىلەن مەسلىھەتچىلەر ئىشخانىسى، يەرلىك تەزكىرە ئىشخانىسى، تارىخىي ماتېرىياللار مۇزېيي، تارىخ ئوقۇتۇش، تەتقىقات تارماقلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ھەمكارلىق بولۇپ، ھەممىلا خىزمەتنىڭ قانات يايدۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈردى.

- ھازىر، تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلاش ۋە نەشر قىلىش خىزمىتىنى ئۆز ئارا خەۋەرلىشىش ۋە ماسلىشىش يېتەرلىك بولمىغانلىقى ئۈچۈن، بىر خىل ئوبيېكتىغا تەئەللۇق ماتېرىياللىنى بىر نەچچە جايدا توپلاش، ئوخشاش ماقالىلارنى بىر نەچچە جايدا نەشر قىلدۇرۇشتەك ئەھۋال ساقلىنىپ كېلىۋاتىدۇ، شۇ سەۋەپتىن ئورۇنسىز ئەمگەك كۆپىيىپ كېتىپ، ئادەم كۈچى ۋە مادىي كۈچ ئىسراپچىلىغىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى، مۇھىم تارىخىي ماتېرىياللار نىسبى ھالدا مەر - كەزلىشەلمىدى. مۇنداق سەل بۇرۇن، مەدەنىيەت مىنىس - تىرلىگى بىزنىڭ كىتاپ چىقىرىشىمىزغا 10 يىللىق پىلانىنى تۈزۈپ چىقىشىمىزنى، ئوبيېكتىپ جەھەتتىنمۇ پىلانچانلىقنى

كۈچەيتىشىمىزنى تەلەپ قىلدى. بۈگۈنگىتا پۈتۈن مەملىكەت بىر شاخىمات بولۇش ئىددىيىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئىش تەقسىم ملۇۋىلىپ ھەمكارلىقنى كۈچەيتىش تېخىمۇ زۆرۈر بولۇپ قالدى، بەزى ھەمكارلىشىش تەدبىرلىرىنى يا خشىلاش ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇش زۆرۈر. مەسىلەن، ماتېرىيال توپلاش جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ماتېرىياللارنىڭ مۈلدەرىجىسىنى ئۆز ئارا ئالماشتۇرۇش، ئۆز ئارا خەۋەرلىشىپ تۇرۇش، بىر-بىرىنى يېپ ئۇچى بىلەن تەمىنلەش، ئۇزاق مۇساپە بېسىشنىڭ ئورنىغا ماقالا يېزىشنى ئۆز ئارا ھاۋالە قىلىش قاتارلىقلار. شۇنداقلا ئۆز ئارا ماتېرىيال ئالماشتۇرسىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش يىغىلىشلىرىدا خاراكتېرىدىكى ماتېرىياللارنى تاپشۇرۇۋالغان بولسا، يەرلىكلەر ئەۋەتىپ بەرسە بولىدۇ، يەرلىك سىياسىي كېڭەشلەر مەملىكەت خاراكتېرلىق ماتېرىياللارنى تاپشۇرۇۋالغان بولسا، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشكە ئەۋەتىپ بەرسە بولىدۇ. ئۆلكىلەرمۇ ماتېرىياللارنى ئۆز ئارا ئۆتكۈنسە بولىدۇ. تەھرىرلەش ۋە زەشىر قىلىش جەھەتتىمۇ كۆپخىل شەكىلنى قوللىنىشقا بولىدۇ. بەزى مەخسۇس تېمىلىق ماتېرىياللار، مەسىلەن: جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ ئەجارىگە ئالغان يەرلىرى، چەتئەل لەرنىڭ ئاچقان سودا سارايلىرىغا ئائىت ماتېرىياللارنى ئاۋال جايلار ئىشلەپ چىققاندىن كېيىن مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشكە ئەۋەتىپ بەرسە، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش ئومۇملاشتۇرۇپ مەخسۇس ئەسەر قىلىپ ئىشلەپچىقسا بولىدۇ. غەربىي شىمالدا «5 ماي»غا، غەربىي جەنۇپتا ملىتارىستلارغا ئائىت بولغانلارنى بىر تەرەپنىڭ مەخسۇس تېما بويىچە

ئىشلەشنى ئاساس قىلىپ باشقا تەرەپلەر ماتېرىيال يەتـ
كۈزۈپ بەرسە بولىدۇ ياكى بىر نەچچە يەرلىك سىياسى
كېڭەشلەر بىرلەشمە ئىشلەشمۇ بولىدۇ. بەزى شەھەر،
ناھىيىلەرنىڭ ئادەم كۈچى ئاز بولسا، نەشر قىلىش
شارائىتى يار بەرمەسە، توپلىغان ماتېرىياللارنى ئۆلكىنىڭ
نەشر قىلىشىغا بەرسە بولىدۇ. بۇنداق قىلىش جايلارنىڭ
ئاكتىپلىغا دەخلى يەتكۈزمەيدۇ، بەلكى نەشر قىلىنـ
ىدىغان كىتابنىڭ سۈپىتىنى يۇقۇرى كۆتەرگىلى بولىدۇ.
بۇرۇن مەملىكەتلىك سىياسى كېڭەشنىڭ بۇ جەھەتتە ئۇزاق
مۇددەتلىك يىلانى بولمىغانلىغى ئۈچۈن، ئۆز ئارا ماسلىشىش
خىزمىتىنىڭ ئىشلىنىشى يېتەرلىك بولمىدى، بۇنىدىن كېيىن
بۇ جەھەتنى كۈچەيتىش كېرەك.

1^80-يىلى ئېچىلغان مەملىكەتلىك 3-قېتىملىق تارىخىي
ماتېرىياللار خىزمىتى يىغىنىدىن كېيىن، كۆپ سانلىكى
رايونلار چوڭ رايونلار بويىچە ھەمكارلىشىش يىغىنى ئېچىپ،
ئىورتاق خاراكتېرلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە مۇزاكىرە ئېلىپ
بارىدى، مەخسۇس تېمىدىكى ماتېرىياللارنى ئۆز ئارا ماس-
لاشقان ھالدا توپلاش ھەققىدە پىكىر ئالماشتۇردى ھەمدە
ئۆزلىرىنىڭ خىزمەت تەجرىبىلىرىنى ۋاقتىدا ئالماشتۇردى.
ئەمەلىيەت بۇ خىل ھەمكارلىق يىغىنىنىڭ پايدىلىق ۋە
زۆرۈر ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇندىن
كېيىن ئېچىلىدىغان ھەمكارلىق يىغىنلىرىنىڭ سۈپىتىنى تېخىمۇ
يۇقۇرى كۆتىرىش كېرەك.

سىياسى كېڭەش سىستېمىسىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى
ھەمكارلىقنى كۈچەيتىشتىن تاشقىرى، جايلاردىكى سىياسى

كېڭەشلەرنىڭ ھەر قايسى دېموكراتىك پارتىيە، گۇرۇھلار، تارىخ تەتقىقاتى تارماقلىرى، تارىخ تەزكىرە تارماقلىرى، مەسلىھەتچىلەر ئىشخانىسى، تارىخ ماتېرىياللار مۇزېيي قاتارلىق ئورۇنلار بىلەن بولغان ھەمكارلىقنىمۇ كۈچەيتىش ناھايىتى مۇھىم. شۇنداق قىلغانلىكى جايلاردا ماقالا ئۇيۇشتۇرۇشنىڭ يېڭى يولى ئېچىلىپ، ماقالا توپلاش دائىرىسى كېڭەيگەنلىكىنى، ئادەم كۈچ جەھەتتىنمۇ ئۆزئارا ياردەم بېرىشكە بولىدىغانلىقىنى ئۇرغۇن جايلارنىڭ تەجرىبىلىرى ئىسپاتلىدى.

ھەمكارلىقنى يەنىمۇ ياخشى يولغا قويۇش ئۈچۈن، مەملىكەتلىك سىياسى كېڭەش ئۇيۇشتۇرۇش، پىلانلاش جەھەتتە ئۆزىنىڭ تېگىشلىك رولىنى جارى قىلدۇرۇشى، مەملىكەت بويىچە تارىخىي ماتېرىياللار ئىشخانىسى مۇدىرلىرى يىغىنىنى قەرەللىك ئېچىپ، تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك پىلانىنى كونكرېت مۇزاكىرە قىلىش ھەم بىر-لىكتە تۈزۈپ چىقىشى لازىم.

تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىدە قولغا كەلتۈرۈلگەن بۇ زور نەتىجىلەرنى سىياسى كېڭەش رەھبەرلىگىنىڭ غەم-خورلىغىدىن ۋە ئەھمىيەت بەرگەنلىكىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. بۇنىدىن كېيىن تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىدە يېڭى ۋەزىيەت يارىتىشتا، جايلاردىكى سىياسى كېڭەشلەر تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىگىنى يەنىمۇ كۈچەيتىش لازىم. تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنى خىزمەت كۈن تەرتىۋىگە كىرگۈزۈپ، خىزمەتتىكى زور مەسىلىلەرنى قەرەللىك ھالدا مۇھاكىمە قىلىشى، ساقلانغان ئەسلىمە-

قىيىنچىلىقلارنى ھەل قىلىشى كېرەك. تارىخىي ماتېرىيالـلار خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان يولداشلارمۇ خىزمەتـنـى ياخشى ئىشلەپ، ئەمەلىي ھەركىتى ئارقىلىق رەھبەرلىكنىك دىققەت-ئېتىۋارىنى قوزغاپ، رەھبەرلىكنىك ۋە ھەر قايسى جەھەتلەرنىك قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈپ، رەھبەرلىك تاپ-شۇرغان ۋەزىپىنى ئادا قىلىشى كېرەك.

يېڭى ۋەزىيەتنىك يارىتىلىشى ئۇزلۇكسىز تۇردە خىز-مەتنى يەكۈنلەش، ۋە خىزمەت سۇپىتىنى يۇقۇرى كۆتىرىش ئەمەلىيىتى داۋاملىدا بارلىققا كېلىدۇ. تارىخىي ماتېرىيالـلار خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى بارلىق يولداشلار ئويىلىنىپ ۋەزىيەتنىك تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، ئۆستىگە ئالغان ھۇش-كۈل ۋەزىپىسىنى يەنىمۇ ئېنىق تونۇپ، تىرىشىپ ئۇگىنىش لازىم. نۆۋەتتە «دېڭ شىياۋپىنىك ماقالىلىرىدىن تالالانما»نى ئەستايىدىل ئۇگىنىشى، «كوممۇنىستىنىك پارتىيە خىتاپنامىسى»ۋە ماركس، لېنىنىنىنىك ئەسەرلىرىدىكى ئىنتېرناقداش ئارمىيە ھەسىلىسىگە دائىر بايانلارنى ئۇگىنىشى، پارتىيەنىنىك بىرلىكسەپ نەزەرىد-يىسى ۋە سىياسىتىنى ئۇگىنىشى ، تارىخىي ئىلـمـىلەرنـى بولۇپمۇ يېقىنقى زامان ۋە ھازىرقى زامان تارىخىي ئىلىم-لىرىنى ئۇگىنىشى كېرەك. ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش، ئىنە ئىلىش ئاساسىدا، تەجرىبىلەرنى ئۇزلۇكسىز يەكۈنلەپ، سىياسى، كەسپـي سە-ۋىيەسىنى يۇقۇرى كۆتىرىپ، يولداش جۇئېنلەيىنىك تەشەب-بۇسى بىلەن يولغا قويۇلغان تارىخىي ماتېرىيالـلار خىزمىتىنىك ئېسىل ئەنئەنىسىگە ئىخلاسمەنـلىق قىلىپ ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇپ، ئىنتېناقلىشىپ ئالغا ئىلگىرىلەپ،

ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغۇسى ئىگىز كۆتۈرۈپ، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزلەش پەرۋىسىدا چىڭ تۇرۇپ، جايلاردىكى ئەمەلىي ئەھۋالنى چىقىش قىلىپ، خەلق سىياسى كېڭىشى تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنى يېڭى پەللىگە كۆتۈرۈشى لازىم.

يولداش دېڭ يىگچاۋۇنلۇك مەملىكەتلىك سىياسى كېڭىشى 4 - نۆۋەتلىك تارىخ ماتېرىياللار خىزمىتى يىغىنىدا سۆزلىگەن سۆزى

(خاتىرىگە ئاساسەن رەتلەنگەن. ئۆزى كۆرۈپچىقمىغان)

1983- يىلى 9- ئاينىڭ 24- كۈنى چۈشتىن ئىلگىرى

يولداشلار، دوستلار! ..

4- نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتى يىغىنى بىر ھەپتە ئۇچىلدى. بۈگۈن ئاخىرقى كۈنى. مەن ھەر قايسى گۇرۇپپىلارنىڭ گۇرۇپپا يىغىنىغا قاتنىشالمىدىم. تۆۋەندە ئازراق پىكىرلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويىمەن.

يولداش ياڭ چىگۇۋ: مەن كىچىك ئوقۇغۇچى، دېدى. مېنىڭچە مەنمۇ تېخى بىر يېڭى ئوقۇغۇچى. يولداشلارغا مەلۇم مەن ئىلگىرى بىرلىكسەپ خىزمىتى ئىشلىگەن، ھازىرمۇ بىرلىكسەپ خىزمىتى ئىشلەۋاتىمەن، شۇنىڭدەك بىرلىكسەپ پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىۋاتىمەن، لېكىن مەن بىرلىكسەپ ئورگىنىمىڭ ئىچكى قىسمىدىكى— نۇرغۇنلىغان خىزمەتلەر جۈملىدىن تا-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكتى
www.uyghurkitap.com

ريخمي ماتىرىياللار خىزمىتى ۋە باشقا جەھەتلەردىكى نۇرغۇن-
لىغان خىزمەتلەرگە بىۋاستە قاتنىشالىمىدىم. شۇڭا مەنمۇ ئۆ-
زەمنى يېڭى ئوقۇغۇچى دەپ ھېسابلايمەن.. بۇ جەھەتتە مەن
يەنە كۆپچىلىكتىن ئۆگىنىشىم لازىم. ئەمدى بەزىبىر پىكىرلى
بايان قىلىپ ئۆتۈشكە كەلسەك، مەن يىغىنىمىزغا بىر قېتىم
پايدىلىنىش ماتىرىياللىرى ۋە قېتىقا خەۋەرلىرىنى تاللاپ
كۆرۈپ چىقىپ، شۇنىڭ ئىچىدىن ئازراق پىشىغان شەخسى
پىكىرلىرىمنى تەييارلىدىم. مېنىڭ بۇگۈن سۆزلەيدىغان سۆ-
زۈم رەئىسلەر مەجلىسىدە مۇزاكىرە قىلىنىغان بولۇپ كول-
لېكتىپقا ۋەكىللىك قىلالمايدۇ. يولداشلار بۇنىڭدىن پەقەت
شەخسى پىكىر قاتارىدا پايدىلانسا بولىدۇ.

1. مېنىڭچە بىزنىڭ سىياسى كېڭەشنىڭ خىزمىتى ئىككى
جەھەتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ: بىرسى، پائالىيەت خاراكتىر-
لىق خىزمەتلەر، سىياسى كېڭەش ئاپاراتىنىڭ خاراكتېرىدىن
ئالغاندا ئۇ سىياسى كېڭەشكە قاتناشقان ئورۇنلار، سىياسى
كېڭەشنىڭ بىر نەچچە كومىتېتلىرى ۋە 10 نەچچە خىزمەت
گۇرۇپپىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ كېڭىشىش ئېلىپ
بارىدۇ، يىغىنلارنى ئاچىدۇ، مۇزاكىرە قىلىدۇ، قارارلارنى
چىقىرىدۇ. بۇ جەھەتتىكى خىزمەتلەر ناھايىتى كۆپ، بۇگۈن
بىز بۇ جەھەتتىكى مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلمايمىز، چۈن-
كى بۇگۈنكى بۇ يىغىن تارىخىي ماتىرىياللار خىزمىتىنىڭ
كەسپىي خاراكتېرلىق يىغىنى بولغاچقا مەن پەقەت مۇشۇ
مەخسۇس مەسىلە توغرىسىدا بىر ئاز پىكىر بايان قىلىپ
ئۆتىمەن، مېنىڭچە سىياسى كېڭەشتە يەنە بىر خىل خىزمەت
بار، ئۇ بولسىمۇ جەمئىيەت خىزمىتى. تارىخىي ماتىرىياللار

خىزمىتى مانا مۇشۇ تۇركە كىرىدۇ. ئۇ باشقا جەھەتتىكى خىزمەتلەر بىلەن شەكىل، ئۇسۇل جەھەتلەردە تامامەن ئوخشىشىپ كەتمەيدۇ، ئۇنى بىر جايدا ئولتۇرۇپ مىڭە ئىشلىتىپ، ماتېرىيال كۆرۈپ، پىكىر يۈرگۈزۈپ، تەتقىق قىلىپ ئىشلەشكە توغرا كېلىدۇ. شۇڭلاشقا، شەكىل ۋە خىزمەت مەزمۇنىدىن بۇ خىزمەت مېنىڭچە جەمجىت خىزمەتكە كىرىدۇ. بۇمۇ نىسبىي ھالدا ئېيتىلغان، ئەلۋەتتە. ۋاھالەنكى ئۇنىڭ ئۇنۇمىدىن قارىغاندا ئۇ يەنە پائالىيەت خاراكتېرلىق خىزمەتكىمۇ راۋاجلىنىپ، پائالىيەت دائىرىسىزنى كېڭەيتەلەيدۇ، ھەتتاكى سىياسى كېڭەشتىكى ھەر قايسى گۇرۇپپىلارنىڭ خىزمىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالالايدۇ. ئۇ، بىرلىكسەپ ئوبيېكتىلىرى ئۈچۈن خەلقە، ياشلارغا ۋەتەنپەرۋەرلىك، كوممۇنىستىك ئىدىيە تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشتىكى رولىنىڭ چارى قىلدۇرالايدۇ. بۇ ئىككى جەھەتتىكى خىزمەت قاراشتا بىرسى ھەركەتچان، بىرسى جىمجىت بولۇپ ئوخشاش ئەمەستەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن ئۇلارنى ئايرىۋېتىشكە بولمايدۇ. شۇڭلاشقا بىز، بۇ ئىككى جەھەتتىكى خىزمەتنىڭ ھەر ئىككىسىنى سىياسى كېڭەش خىزمىتىنىڭ مۇھىم تەركىۋى قىسمى دەيمىز، نېمە ئۈچۈن جەمجىت خىزمەتنى يەنە ھەركەتچان خىزمەتكە ئايلىنالايدۇدەيمىز؟! تارىخىي ماتېرىياللارنى، تويلاش ۋاقتىمىزدىكى پائالىيەتلەرنى ئېيتماستىن بىرلىكسەپنىڭ ئالاقىلىشىش دائىرىسىنى كېڭەيتىدىغانلىغىدىن ئېيتقاندىمۇ تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتى بۇ جەھەتتە ئۆز رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرالايدۇ. سىلەرنىڭ يېغىنلىرىدا تارقىتىلغان ماتېرىياللار بىلەن قىسقا

خەۋەرلەرنىڭ ۋە ساندا بۇ جەھەتتىكى ياخشى تەجرىبىلەر
بايان قىلىنغان. «گۇاڭدۇڭنىڭ سىناق تەرىقىسىدە شياڭگاڭ،
ئاۋمېن ۋە چەتئەللەردىن تارىخىي ماتېرىيال توپلاش ئەھ-
ۋالى ۋە ئىنكاسلار» دېگەن بۇ ماتېرىيالدا ئىككى مىسال
كەلتۈرگەن: بىرسى لۇيىچۇن، يەنە بىرسى گۇيەنشەنىڭ
ماتېرىيالىرى بىزنىڭ تارىخىي ماتېرىيالىرىمىزدا بەسىلغانى-
دىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئەۋلاتلىرى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى
كۆرۈپ ناھايىتى تەسىرلەنگەن، ئۇلار: ۋەتىنىمىزگە ئېھتىياج-
لىقلا بولىدىكەنمىز جەزمەن قايتىپ كېلىمىز، دېيىشكەنىدە-
دە بۇندىن كېيىن تەيۋەننى ۋەتەن قوينىغا قايتۇرۇپ
كېلىش، ۋەتەننىڭ «4 نى زامانىۋىلاشتۇرۇش» ى ئۈچۈن كۆپ-
لەپ ھەسسە قوشۇپ، ئەجدادلىرىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسىنى
جارى قىلدۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشكەن. تارىخىي ماتېرىيال-
لارنى توپلاش، نەشر قىلىش ئارقىلىق يەنە بىر قىسىم كىم-
شىلەرنىڭ بىز بىلەن بولغان ئارىلىقى يېقىنلاشقان، ھەتتا
بەزىلىرى ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ ئولتۇراقلىشىشنى ئويلاش-
قان. بۇ، جەمئىيەت خىزمەتچىنىڭ ھەركەتچان خىزمەتكە ئايلان-
غانلىقى ئەمەسمۇ؟! شۇڭلاشقا بىز تارىخىي ماتېرىيالىلار خىز-
مىتىگە ئەھمىيەت بېرىپلا قالماستىن، بەلكى بايا مۇئاۋىن
رەئىس ياڭ چىڭۇ ئېيتقاندەك، ئىشلىشىمىز لازىم. ئۇنىڭ
سۆزىنى مەن ھىمايە قىلىمەن. مەن پەقەت بىرلا نۇقتىنى
قوشۇمچە قىلىمەن. بىزنىڭ تارىخىي ماتېرىيالىلار خىزمىتىمىز
پەقەت ئۆيدىلا ئولتۇرۇپ ماقالا تەھرىرلەپ، ئاندىن نەشر
قىلىدىغان، قاراشقا نۇقۇل يېزىق خىزمىتىگە ئوخشىغان بە-
لەن، ئەملىيەتتە ئۇنداق ئەمەس. چۈنكى بىزنىڭ ماتېرىيال-

امريكا سىرتقا چىققاندىن كېيىن دەرھال جانلىق رول ئويناپ
نايدۇ. بۇ يېزىقچىلىق خىزمىتى بىزنىڭ بىرلىكسىپىمىزدىكى
باشقا پائالىيەتلەر خاراكتېرلىق خىزمەتلەرگە ئوخشاشلا كام
بولسا بولمايدىغان خىزمەتنىڭ شەكلى، مۇشۇ نۇقتىدىن قارىغان-
دىلا، بىز تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنىڭ رولى ۋە تەسە-
ۋۇرىنى كۆرۈۋالالايمىز. يەنە بىرسى، بۇنىدىن كېيىن تارىخىي
ماتېرىياللارنىڭ سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىش كې-
رەك. ماتېرىياللارنى كەڭ كۆلەمدە توپلاش، خىللاش(تاللاش)
لازىم. تاپشۇرۇۋالغان بەزى ماتېرىياللار بىزنىڭ كۆزقارىشى-
مىزغا، ھازىرقى زامان تەلىپىمىزگە پەرىنسىپىلىرىمىزغا
توغرا كەلمەسە ئۇنىڭغا سەل قارىماسلىق كېرەك. ماتېرىيال-
لارنى كەڭ كۆلەمدە توپلاپ خىللىغاندىلا، ئاندىن ماتېرىيال-
لارنى تەشكىل قىلىش سۈپىتىنى ئۆستۈرگىلى بولىدۇ، ئۇنىڭ
رولىمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ زورىيىدۇ.

2. كۆپچىلىكنىڭ مۇزاكىرە قىلىشىدىن قارىغاندا بىز-
نىڭ بۇ قېتىمقى يىغىنىنى ئېچىشىمىز ئىنتايىن زۆرۈر بول-
غان. بۇ قېتىمقى يىغىن بىزنىڭ سىياسى كېڭىشى دائىمىي
كومىتېت يىغىنىدا ئوتتۇرىغا قويغان تەكلىۋىمىزگە ئاساسەن
چاقىرىلدى. دائىمىي كومىتېت يىغىنىدا ئۇنىڭغا ھېچكىم قار-
شى تۇرمىدى. كېيىن يەنە رەئىسلەر مەجلىسىدە مۇزاكىرە
قىلىندى. تارىخىي ماتېرىياللار تەتقىقات ھەيئىتى دائىمىي
كومىتېت بىلەن رەئىسلەر مەجلىسىنىڭ قارارىغا ئاساسەن
تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ئىشلىدى. مەن بۇ يەردە بۇشەخسى
پىكرىمنىڭ ئەمدى شەخسى پىكىر بولماستىن، كوللېكتىپنىڭ
پىكرىگە ئايلانغانلىغىنى ئىزھار قىلىمەن. شۇنىڭ بىلەن بىلە-

له یەنه مەن بۇ یەردە مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ شۇنى ئېيتماقچىمەنكى، بىز قانداقلىكى بىر كىشىنىڭ قىلغان سۆزىگە نىسبەتەن ئۇ مۇنداق دېدى، دېيىشىمىز، قانداقتۇر «يوليورۇق» بەردى دېگەننى ئازدىراق ئىشلىتىشىمىز لازىم. شەخسىنىڭ پىكرى ھامان چەكلىك، ئەتراپلىق ئەمەس، ھەتتا پىشىپ يېتىلمىگەن بولىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە شەخسىي ھامان مەسىلىنىلا ئوتتۇرىغا قويىدۇ، مەسىلىنى ھەل قىلمايدۇ. مەنىڭ بۇ قېتىمقى تەكلۈمۇ پەقەتلا مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويۇش بولۇپ، قانداقتۇر يوليورۇق ھىساپلانمايدۇ. مەسىلىنى ھەل قىلىشتا بولسا بۇگۈن بۇ يەردە ئولتۇرغان، جايلاردىن كەلگەن تارىخىي ماتېرىيال خىزمىتى ئەھلىيىتى ۋە تەجرىبىسىگە ئىگە يولداشلارغا، يىغىن رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ رەھبەرلىگى ئاستىدا كۆپچىلىكنىڭ ئورتاق مۇزاكىرە قىلىشىغا تايىنىمىز. مۇشۇنداق قىلغاندىلا يىغىنىمىز ئۇنۇملۈك بولۇپ كۆزلىگەن مەقسەتكە يېتەلەيمىز. بۇ نۇقتا توغرىسىدا مەن ئالاھىدە سۆزلەپ ئۆتمەكچىمەن. بۇنىڭدىن ئىلگىرى شەخسىنىڭ پىكرىنى دائىم يوليورۇق قىلمۇبلىپ كەلگەچكە، يوليورۇقلا بولىدىكەن گويا كى قەتئى ئىجرا قىلىنىسا بولمايدۇ، دەپ قارىلىپ كەلىدى. ئەمدى دېموكراتىك مەركەزلەشتۈرۈش تۈزۈمىنى تەكتىلىشىمىز، شەخسىنى گەۋدىلەندۈرمەسلىگىمىز لازىم. شەخسىنىڭ رولى ھامان چەكلىك بولىدۇ. ئۇزۇندىن بۇيان بىز دائىم بەزى ناھايىتى كونكرېت، ناھايىتى كىچىك مەسىلىلەرده يا مۇنداق، يا ئۇنداق مۇئاپىق بولمىغان كونا ئادەتلەرنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچراپ كەلدۇق. مەسىلەن: مەسئۇل يولداشلارنىڭ سۆزىنىڭ ھەممىسىنى يوليورۇق دېيىش، ئومۇمەن بىرئادەتـ

كه ئايلىنىپ قالدى. مېنىڭچە بۇنداق ئۇسۇل، بۇنداق ئا-
دەتتى «4 كىشىلىك گۇرۇھ» تارىخىمىزغا نېمىدېگەن قالايـ
مىقانچىلىق ئوكشاشلىقنى بۇگۈنكى كۈندە چوقۇم ئۆزگەرتىشىمىز
لازىم.

يولداشلار بۇ قېتىمقى تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتى
يىغىنىنى ئېچىش زۆرۈر ئىدى، دېيىشتى، ئۇنداق بولسا مەن
بۇ تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويۇشتا نېمىگە ئاساسلاندىم؟ خەلق
قۇرۇلتىيى 6- نۆۋەتلىك 1- يىغىنى بىلەن سىياسى كېڭەش
6- نۆۋەتلىك 1- يىغىنى ئېچىلغاندىن كېيىن، تارىخىي ما-
تېرىياللار خىزمىتىمىز ئىككى يىغىن ئوتتۇرىغا قويغان يېڭى
ۋەزىپە ۋە يېڭى تەلەپلەرگە يېتىشۈۋېلىشى زۆرۈر ئىدى. شۇنـ
داقلا 3- قېتىملىق تارىخىي ماتېرىياللار يىغىنى 1980- يىلى
ئېچىلغان بولۇپ، ھازىرغا قەدەر 3 يىل بولدى. بۇ بىر يا-
قۇچلۇق ئەمەلىيەتتىن كېيىن بىز ئىلگىرى خىزمەتلەرنى يەكۈنلەپ،
ئۆتۈشكە نەزەر سېلىپ، نەتىجىلەرنى جارى قىلدۇرۇپ، ئاجىز
نۇقتىلار بىلەن يېتەرسىز يىلارنى تېپىپ چىقىپ، خىزمەتلەرنى ياخـ
شىلاش، يېڭىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، بۇگۈنكى يېڭى ۋەزىيەت، يېڭى
ۋەزىپىلەرنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇنلىشىش ۋە يىغىن ئېچىش
شەكلى ئارقىلىق ئورتاق خىزمەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان
يولداشلار بىر يەرگە جەم بولۇپ خۇلاسىلەشتۈرۈش بۇنداق
ئۇسۇل زۆرۈر ئىدى. بۇنداق خۇلاسىلىرىنىڭ كۆلىمى چوڭـ
كىچىك، تۈرى خىلمۇ-خىل بولۇپ، مەخسۇس تېمىلىق يا كى ئۇنـ
ۋېرسال خاراكتېرلىق بولىدۇ. بىز بولساق تارىخىي ماتېرى-
ياللار خىزمىتىنى خۇلاسىلايمىز. خىزمەتنى خۇلاسىلاش —
بۇنىڭدىن كېيىن خىزمەتلىرىمىزنى ياخشىلاپ يۇقۇرى كۆتـ

رش، 80 ـ يىللاردىكى 3 چوڭ ۋەزىپىنى ئورۇنلاپ، 4 نى زامانىۋىلاشتۇرۇش نىشانىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. قانداقلىكى خىزمەت بولىمىسۇن مەلۇم مەزگىلدە خۇلاسىلاپ تۇرۇش لازىم. تەكشۈرمەسلىككە، ئۆز ئىقتىسادىغا قويۇپ بېرىشكە بولمايدۇ. مېنىڭ ھېس قىلىشىمچە بەزى چاغلاردا، بەزى ئەھۋاللار ئاستىدا بىزنىڭ خۇلاسە قىلىشىمىز پىتەرلىك بولمىدى. مەسىلەن، دۆلەت پىلانىنى ئىلىپ ئىچىتىساق، مېنىڭ ئىچىتىۋاتقىنىم ئىلگىرىكى ھەر يىلقى يىللىق پىلانلارنى خۇلاسىلاپ تەكشۈرۈپ تۇرۇش پىتەرلىك بولمىدى. شۇڭلاشقا پىلاننى ئىجرا قىلىش ئەھۋالىمىزدا بىرىنچى پەسلىدە ئانچە دىققەتلىك بولمىدى. ئىككىنچى پەسلىدە ياخشى بولغاندەك قىلدى. ئۈچىنچى پەسلىدە تەكشۈرۈلگەندە پىلاندىكى تېخنىكا ناھايىتى يىراقتا ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى، شۇنىڭ بىلەن 4 ـ پەسلگە كەلگەندە جانلىنىش بىرىچە ئىشلەپ ۋەزىپە ئورۇنلانغان بولدى، نەتىجىدە سانىنى ئورۇنلاشقا ئەھمىيەت بېرىلىپ كېتىلدى، سۈپەت قانداق بولدى بۇنى بىر نەمە دېيىش قىيىن. مەن نەمىشقا بۇ پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويىدۇم؟ يولداشلارنىڭ بۇنىدىن كېيىن خىزمەتلەرنى خۇلاسىلاش ۋە تەكشۈرۈش ئىشلىرىغا ئەھمىيەت بېرىشىنى ئۈمىت قىلىشتىن ئىبارەت. بىر پەسىلنىڭ، بىر يىللىق ھەتتا مەلۇم بىر تۈر ياكى مەلۇم مەخسۇس تېمىدىكى ماتېرىيال ئىلان قىلغانىدىن كېيىن، ئىلىنغان ئىنكاسلارغا ئاساسەن بىرقېتىم خۇلاسە قىلىشىمىز، تەكشۈرۈشىمىز لازىم. مۇشۇنداق ئېنىقلىمىغاندا تارىخىي ماتېرىيالالارخىزمىتىمىزنى ۋاقتى-ۋاقتىدا ياخشىلاپ تۇرالايمىز. خىزمەتنى خۇلاسىلاش خىزمەتنىڭ ئايرىلماس

لاشقا للىغى بولماستىن، بەلكى خىزمەتتىكى يېڭى باشلىنىش بولۇپ، خىزمەتلىرىمىزنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈندۇر، شۇڭلاشقا مەن بۈگۈن ئۇقتىلىق هالدا خىزمەتلەرنى خۇلاسىلاشنىڭ مۇهىملىغى ئۈستىدە توختالدىم. سىلەرنىڭ قىسقا خەۋىرىگىلاردا بۇ قېتىمقى يىغىنىنىڭ ئۇنۇملۈك بولغانلىغى، هەل قىلىشقا تېگىشلىك بەزى مەسىلەرنىڭ هەل قىلىنغانلىغى خەلقىمىزنىڭ يۇقۇرى كۆتىرىش مەقسىدىگە يېتىلگەنلىگى مۇئەييەنلەشتۈرۈلۈپتۇ. ئۇنىڭدا شەخسەن مەن سىلەرنىڭ لەن ئوخشاش هېسسىيات تىتا. يىغىنىدىكى ئىرئۇنۇم شۇ بولدىكى، بۇنداق كېيىن تارىخىي ماتېرىياللارنى تەھرىرلىگەن، توپلىغان ماقالىلارنى تەكشۈرگەن چېغىمىزدا، ۋەتەنپەرۋەرلىك بايرىغىنى ئېگىز كۆتىرىش، توپلىغان، نەشر قىلغان ماتېرىياللىرىمىزنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىككە، دۆلىتىمىزگە، خەلقىمىز كېيىنكى ئەۋلاتلارغا پايدىلىقمۇ، يوق ئېكەنلىگىگە قاراشتەك ئېنىق نىشانغا ئىگە بولغاندىن كېيىن، ماتېرىياللارنى تاللاش جەهەتتە ئىددىيىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئاسان بولۇپ، ئىختىلاپلارنىمۇ هەل قىلىپ كەتكىلى بولىدۇ. بىراق، بىزنىڭ ئېنىق نىشانغا ئىگە بولالىشىمىزلا كۇپايە قىلمايدۇ. بىز يەنە هەقىقى تۈردە ئەھمىيەتلىك چىقىش قىلىش روهىغا ئىگە بولۇشىمىز، هەقىقەتەن ئەھمىيەتتىن ئىزلەش پىرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇشىمىز لازىم. سىلەرنىڭ قىسقا خەۋىرىگىلاردا هەقىقەتنى ئەھمىيەتتىن ئىزلەش بويىچە ئىشلەش ئاسان ئەمەس دېيىلىپتۇ. بۇغۇ شۇنداق، هەقىقەتنى ئەھمىيەتتىن ئىزلەش ئۈچۈن ئالدى بىلەن مەلۇم ئاساس بولۇشى لازىمغۇ، دەيمەن. هەقىقەتن ئەھمىيەتلى

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى تورلىسى

تەن ئىزلەنگەن ماتېرىياللارنى كەشى كۆرگەندىن كېيىن مەنپەئەت ئالالايدۇ. مەلۇم مەسىلىلەرنى تونۇپ، ئىگىلىمەلەيدۇ، بىلىمى ئاشىدۇ، بۇ ئۇنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيە ۋە ھېسسىياتىنى ئۆستۈردىدۇ. يەنىدا مەن گېزىتتىن ھېنگو تارىخى ھەققىدىكى ماتېرىيالنى كۆردۇم. بېرىسى «4 چوڭ ئائىلە» نىڭ بېيۇروكىرات كاپىتالى ھەققىدە يېزىلمىتۇ. ماقالا ئۇزۇن ئەمەس. بۇ يەردە ئولتۇرغان يولداشلار بەلكى كۆپىنى بىلىسا كېرەك. «4 چوڭ ئائىلە» —جياڭ جېيشى، سۇڭ زدۇدن، كۇك شيائىچى، چىڭگوفو بولۇپ، بىز ئېيتىپ كېلىۋاتقان ئۇچ چوڭ تاغنىڭ ئىچىدىكى ئۇچىنچىسى، يەنە بېيۇروكىرات كاپىتالىزىمدىن ئىبارەت. ھەممىمىزگە مەلۇمكى، بۇ بېيۇروكىرات كاپىتالىزىم خەلقنىڭ بېشىنى بېسىپ تۇرغان بىر چوڭ تاغ بولۇپ، بىز ئۇنى چوقۇم ئاغدۇرۇشىمىز كېرەك ئىدى. لېكىن، بۇ «4 چوڭ ئائىلە» نىڭ بېيۇروكىرات كاپىتالىنىڭ زادى قانداق شەكىللەنگەنلىگى، قانداق راۋاجلانغانلىغى، ئۇنىڭ يەنە گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ گۇمران بولۇشىنى قانداق تېزلەتكەنلىگى توغرىسىدا «خەلق گېزىتى» نىڭ بۇ ماقالىسىدا ئىنتايىن ياخشى سۆزلەنگەن بولۇپ، تاماماەن پاكىت سۆزلەنگەن، ئۇنىڭغا ھېچقانداق ئانالىز ۋە ياسىما سۆزلىرى قېتىلمىغان. بۇنى مەن يولداشلارنىڭ ھەممىسىنىڭ كۆرۈپ چىقىشى ئۈچۈن كۆرسىتىپ قويىاي. بۇنىڭدىن قارىغاندا بىزمۇ تارىخىي ماتېرىيالىلارنى ئىشلەشتە ئەدەبىي مەزمۇن جەھەتتىن دىققەت قىلىشىمىز ۋە مۇشۇ خىل ماتېرىيالىلارنى تەھرىرلىگەندە باھا بېرىش مەسىلىسىمىز زۆرۈردەك تۇرىدۇ. پەقەت ئەسلى ئورگىنالنى،

ئاساس قىلىش، ماقالىلارنى سەلمىشتۈرغاندا ماتېرىيالى كەم-
چىللىرىنى ئامال قىلىپ تولۇقلاش، لېكسىن تەھ-
رىرلىمەك باشلىسى، ئانالىزىنىڭ قوشۇپ
قويماسلىق لازىم. ئۇنداق بولمىغاندا تارىخىي ماتېرىيالنىڭ
ئەسلى خاراكتېرى ئۆزگىرىپ كېتىدۇ. ھەقىقەتنى ئەمەلىيەت-
تىن ئىزلەش دېگەنلىك تارىخقا، ئوبيېكتىپ مەۋجۇدىيەتكە
ئويغۇن كېلىش دېگەنلىكتۇر. ئوبيېكتىپ شەيئىلەر ھامان ئېك-
كى تەرەپلىمىلىك بولىدۇ. ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزلەشتە
مەلۇم ئىش، مەلۇم مەسىلىگە ئەتراپلىق قاراش، تەتقىق قىلىش
لازىم. بىرىگە ئېغىپ، بىرىنى تاشلاپ قويۇشقا، بۇ تەرەپكە
ئەھمىيەت بېرىپ، ئۇ تەرەپكە ئەھمىيەت بەرمەسلىككە بول-
مايدۇ. بىر ئادەمنى ياخشى دېسەك ئۇنىڭ ياخشىلىق تە-
رىپىنىلا سۆزلەپ، يامان تەرىپىنى سۆزلىمىسەك بۇ قانداق
مۇ ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزلىگەنلىك بولامسۇن؟. مەلۇم
بىر ئىشقا قارىتا ئېيتقاندا، بۇ ئىشتىكى ئۇنۇملۇقنى قانچە-
لىك زور بولغانلىقى، نەتىجىنىڭ قانچىلىك زور ئىكەنلىگى،
قانداق ئەلپىە قازانغانلىقىنىلا سۆزلەپ، ئۇنىڭدا ساقلانغان
مەسىلىلەر، ئۇنىڭدىكى يېتەرسىزلىكلەر سۆزلەنمەسە، بۇ، ھە-
قىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزلىگەنلىك بولماستىن بەلكى بىر
تەرەپلىمىلىك بولىدۇ. يولداشلار ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن
ئىزلەشنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئاسان ئەمەس، ددېمىشتى. مەسە-
لە دەل مۇشۇ يەردە. لېكسىن، ياخشى قىلىشقا ئامال بار-
مۇ - يوق؟ بار. كىشىگە، ئىشقا دىالېكتىكىلىق ماتېرە-
يالىزىم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىستىك كۆز قاراش بىلەن قا-
راش كېرەك. بۇ قېتىم بۇنى سىلەر مۇئەييەنلەشتۈرىدىگىلار،

يولداش ياك چېكۈۈمۇ ئۆز سۆزىده بايان قىلىپ ئۆتىدى، بىر ئادەمگە نىسبەتەن تارىخىي يوسۇندا، ئەترافلىق قاراش، ھەرگىزمۇ ئۇنىڭ بىرگەۋدىلىك تەرىپىگە قاراپلا باھا بېرىش مەسىلىك لازىم. بىرەر ئىشقا قارىتامۇ مۇشۇنداق بولۇش كېرەك. بىز بىرەر نەرسىنى يېزىش، تەكشۈرۈشتە تارىخىي ئۇقتىئىنەزەرنى قوللىنىشىمىز، سۈبيېكتىپ ئىدىيالىزىمنى چەقىش قىلماسلىغىمىز لازىم. بىز دىالېكتىك ماتېرىيالىستىك كۆز قاراش بىلەن ماتېرىياللارنى كۆرسەك، يازساق، بىز - نىڭ ماتېرىياللىرىمىزنىڭ سۈپىتى ئەلۋەتتە يۇقۇرى بولىدۇ. ئىلمىلىقتا، قايىل قىلىش كۈچىگە ئىگە بولۇپ كىشى ئۇ - نىڭدىن ھەپەئەت ئالالايدۇ، رىغبەتلىنىدۇ ۋە تەسىرلىنىدۇ.

3. ھېنىڭ قارىشىمچە ئۇزۇندىن بۇيان ساقلىنىپ كې - لىۋاتقان مۇنداق بىر مەسىلە بار، يەنى، تارىخىي ماتېرىيال - لارنى تەتقىقات ھەيئىتى تاپشۇرۇۋالغان ھەر جەھەتتىكى ماتېرىياللارنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش كېرەك؟ قانچە - سى كەلسە شۇنچىسىنى بېسىش، نېمە كەلسە شۇنى بېسىش كېرەكمۇ ياكى جەزمەن بىر مۇۋاپىق تەدبىر بەلگىلەش كې - رەكمۇ دېگەن بۇ مەسىلىدە ھازىر بىر قەدەر ياخشى ھەل قىلىش چارىسى تېپىلدى. يەنى پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە ۋە خەلقتىن ئىبارەت ھەر قايسى جەھەتلەردىكى ماتېرىيال - لارنى توپلاش، بىر تەرەپ قىلىشتا ئىش تەقسىماتى ۋە ھەمكارلىق بولۇشى لازىم. سىياسى كېڭەش تارىخىي ماتې - رىياللار تەتقىقات ھەيئىتى ئاساسەن يېقىنقى، ھازىرقى زا - مان تارىخىي ماتېرىياللىرىنى توپلاپ نەشر قىلىدۇ. پار - تىيە تارىخىي ۋە پارتىيەنىڭ ھەربى ئىشلىرىغا ئائىت ما -

تەرىيالار كېلىپ قالسا ئىش تەقسىماتى ھەمكارلىشىش رو-
ھى بويىچە، بەزى ماقالىلارنى ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ بىر
تەرەپ قىلىشىغا ئەۋەتىپ بەرسە بولىدۇ. يەنە بىر مەسىلە
بار، يەنى ئاشكارا ئېلان قىلىش ياكى ئىچكى قىسىمدا ئې-
لان قىلىش بۇنىڭدىمۇ پەرق بولۇشى كېرەك. بەزى بىر قە-
دەر ئۇزۇن، سالمىغى باز ماتېرىياللارنى مەخسۇس تېممىدد-
كى بىراشۇرا قىلىپ چىقىرىشقا بولىدۇ، بۇ مەسىلىنى مۇھا-
كىمە قىلىپ كۆرەرسىلە.

قىسقىسى، بۇ يىغىنىڭ ئېچىلىشى خىزمەتتىمىزنىڭ
ياخشىلىنىشى ۋە راۋاج تېپىشىغا پايدىلىق بولۇپ، تارىخىي
ماتېرىياللار خىزمىتىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك بىرلىكسىپىنى كې-
ڭەيتىشتە ئوينايدىغان رولىنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرىدۇ.
مەن يەنە بىر مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويىاي يەنى ۋەتەنپەر-
ۋەرلىك بايرىغىنى ئىگىز كۆتەرگەندە، ۋەتەن ساتقۇچ خائىن-
لار ۋە ئەكسىيەتچىلەرگە ئائىت ماتېرىياللارنى توپلاش كې-
رەكمۇ - يوق؟ نەشر قىلىشقا بولامدۇ؟ بۇنى يولداشلار
مۇزاكىرە قىلىپ كۆرسە. ئالدى بىلەن مەملىكەتلىك سىياسى
كېڭەش تارىخىي ماتېرىياللار تەتقىقات ھەيئىتى مۇھاكىمە
مۇزاكىرە قىلىپ كۆرسە. مېنىڭچە خەلقنى تەربىيىلەش ئۈ-
چۈن پەقەت ئىجابى ماتېرىياللار بولۇشلا كۇپايە قىلمايدۇ.
يەنە سەلبى جەھەتتىكى ماتېرىياللارنىمۇ بولۇشى زۆرۈر.
بىز پەقەت پالانى ۋەتەن ساتقۇچ، بىز ۋەتەنپەرۋەر، پالانى
ئەكسىلئىنقىلابچى، بىز ئىنقىلابچى دەپ ئېيتىشىمىز بىلەنلا
كۇپايە قىلمايدۇ. يەنە پاكىتلىق ماتېرىياللارنى ئوتتۇرىغا
قويۇش لازىم. مەسىلەن، يۇەن شىكەيىنىڭ قانداق ۋەتەن

ساتقۇچلۇق قىلغانلىغى، شىسى تەيخۇنلىك قانداق ھاكىمىيەت ئۇستىدە تۇرغانلىغىنى، يېزىشقا بولمىدۇ - يوق، ھېنىكچە يېزىشقا بولىدۇ. نەملەرنى يېزىش كېرەك: ئۇنلىك ۋەتەن ساتقۇچلۇغىنى، تەسلىمچىلىكىنى، جاھانگىرلارغا تىز پۈككەنلىگىنى يېزىش كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا خەلق قانداق دۆلەتنى سۆيۈش لازىملىغىنى، قانداق ئادەملەرنىڭ دۆلەت ھاكىمىيىتىنى تۇتۇش كېرەكلىگىنى پەرق ئېتەلەيدۇ. پارتىيەمىز دائىم بىزگە نەمە ئۈچۈن ئىجابى تەجرىبىلەرلا بولۇپ، سەلبى تەجرىبىلەر بولمىسا كۇپايە قىلمايدۇ، يېتەرسىز بولىدۇ ، دەيدۇ، بۇنى سىلەر مۇزاكىرە قىلىپ باقسائىلار، سەلبى ماتېرىياللار بىزگە نەمىلەرگە قارشى تۇرۇشنى، نەمىلەرنى سۆيۈشنى ئۇگىتىدۇ. ھېنىكچە بىز تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىدە بەزى سەلبى ۋەقەلەرنى ماتېرىياللىرىنىمۇ توپلاپ ئىشلىسەك.

مەن بىر «قىسقا خەۋەر»دەكاك يۇۋېي، جاك تەييەن، جاك لىنلار ھەققىدىكى ماتېرىياللىنى ئۇچرىتىپ قالدىم. بۇ ماتېرىياللىنى كۆرۈپ چىقتىم. پىكىر بايان قىلالمايمەن. لېكىن شەخسىلەر ھەققىدە ماتېرىيال يازغاندا، مەيلى ھازىرقى زامان، يېقىنقى زاماندىكى مەشھۇر شەخسىلەرنىڭ تەرجىمھالىسىنى يازايلى، مەيلى ئۇلارنىڭ تارىخىنى يازايلى، ئومۇمىيۈزلۈك يېزىشقا دىققەت قىلساق، بىر تەرەپلىمىلىكتىن ساقلانساق بىز يېقىنقى زامان، ھازىرقى زامان تارىخىي ماتېرىياللىرىنى يېزىۋاتقىمىز، بۇ ناھايىتى ياخشى بولۇپ، يېقىنىدىن يىراقتا كېڭەيتسەك بولىدۇ. ھازىر نۇرغۇنلىغان ياشلار، جۈملىدىن ئوتتۇرا ياشلىقلار 50 - 60 يىل

ددن ئاۋالقى ئىشلارنى ئانچە ئېنىق بىلمەيدۇ. «خەلق
گېزىتى» دە «ئازىراق مىنگو تارىخىنى ئۆگىنەيلى» دېگەن
مەخسۇس بەت بار. مېنىڭچە مىنگودىن بۇيانقى تارىختا
ھەقىقەتەن ئۇرغۇن نەرسىلەرنى يېزىشقا ئەرزىيدۇ. بۇلار-
دىن ھازىر ھايات ياشاۋاتقان پېشقەدەملەرنى ۋە ئوتتۇرا
ياشلىقلارنى، يېشىلارنى خەۋەردار قىلىش كېرەك. مەسىلەن،
مەن «4 چوڭ ئائىلە» توغرىسىدىكى ماتېرىيالنى كۆردۈم،
ماڭا نىسبەتەن ناھايىتى ياخشى بىر ئۆگىنىش بولدى.
بۇرۇن مەن پەقەت «4 چوڭ ئائىلە» نىڭ بېۋروكىراتىكا پە-
تال ئائىلىسى بولۇپ، خەلقنى ئېزىپ ئېكسپىلاتاتسىيە قە-
لىدىغانلىقىنى، ئۇنى يوقىتىش كېرەكلىكىنىلا بىلەتتىم. لېكىن
ئۇلارنىڭ قانداقلارچە رۇناق تاپقانلىقىنى بىلمەيتتىم. ما-
تېرىيالنى كۆرگەندىن كېيىنلا ئاندىن ئۇلارنىڭ خىلمۇ-
خىل ۋاستىلەرنى قوللىنىپ دۆلەت بايلىغىنىڭ 70% - 80%
تېنى 4 چوڭ ئائىلە چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغانلىقىنى، با-
قىلارنىمۇ كونتېرول قىلغانلىقىنى، پۈتۈن دۆلەتنىڭ ئېقتە-
سادىي جان تومۇرىنى ئىگەللىۋالغانلىقىنى بىلدىم. شۇ-
ڭا ئۇچۇن ئۇلارنى يوقىتىش كېرەكتە! مەن سىلەرگە يەنە بىر
ناھايىتى ئاددىي ۋە ئېنىق ئايدىن چوڭقۇر ئويلىشىمىزغا تېگىش-
لىك بىر ئىشنىمۇ ئېيتىپ بېرەي، ئۇ بولسىمۇ، يولداش
جۇئېنلەي گومىنداڭ بىلەن كۆچەندىڭ بىرىنچى قېتىم ھەم-
كارلاشقان ۋاقىتتا، خۇاڭپو ھەربىي مەكتىۋىنىڭ سىيا-
سىي بۆلۈمى مۇدىرى بولغان ئىدى. بۇ ئىشتىن
ئۇنىڭ نەۋرىلىرىمۇ خەۋەرسىز ئىدى. «مەدەنىيەت
ئىنقىلابى» دا باشقىلار بۇ ئىشنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇلار

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

مەندىن سوردى. بۇ ئىش بىزگە سېگنال بولدى. ئېھتىمال بۇ بىزنىڭ ئۇلارغا تاريختىن تەربىيە بېرىشىمىزنىڭ يېتەرسىزلىكىدىن بولغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن دەرۋەقەخىز-مەتنىڭ ئالدىراشلىغى سەۋەپلىك. بۇ ئىشلارنى ئۇلارغا ئېيتمىسا ھاجەتسىز دەپ قارىغانلىغىمىزدىن بولغان، مانا شۇ سەۋەپتىن ئىش چاتاق بولدى. بىرىنچى قېتىملىق گومىنداڭ - گوڭچەندا‌ڭ ھەمكارلاشقان چاغدا كوممۇنىستلارنىڭ گومىنداڭغا قاتنىشىشى ھېچقانداق ئەجەپلىنەرلىك ئىش ئەمەس ئىدى. لېكىن بۇ ياش خۇڭۇپىيىمىكلار ئۇنىڭ چۈشەنمەيتى. ئۇلار نەدە كوممۇنىستلارنىڭ گومىنداڭغا قاتناشقىنى بار؟! دېيىشتى. ئىككىنچى قېتىملىق گومىنداڭ - گۇڭچەندا‌ڭ ھەمكارلىغىدا، بىزنىڭ بەزى ھەخپى كوممۇنىستلىرىمىز گومىنداڭ ئورگانلىرىغا جايلاشقان. كېيىن، گومىنداڭ مۇستەبىتفاشىستلىق دىكتاتۇرا يۈرگۈزدى. ياپونغا قارشى تۇرۇش رۇشنى، ئىتتىپاقلىشىشنى، تەرەققىپەرۋەرلىكنى تەشەببۇس قىلغۇچىلارنى ئازراق سېزىپ قالسىلا تۇتقۇن قىلاتتى. بۇ كىشىلەر ھەقىقەتەن گومىنداڭنىڭ ئادەملىرى ئەمەس، بەلكى بىزنىڭ ئاشكارا بولمىغان كوممۇنىستلىرىمىز ۋە سوللىچىللاردىن ئىدى. ئۇلارنى بىز گومىنداڭ ئورگانلىرىغا ياپونغا قارشى بىرلىكسەپ خىزمىتىنى ئېلىپ بېرىشقا ئەۋەتكەن. ئۇلار ياپونغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەنگە قۇتقۇزۇش ئۇچۇن بارغان بولۇپ، ھېچقاچان گومىنداڭنىڭ ھۆلىنى كۆلىغانئەمەس. «ۋەننەن ۋەقەسى» دىن كېيىن، گومىنداڭ گوڭچەندا‌ڭغا قارشى تۇرۇشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر يولداشلارنىڭ گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىغىدىكى رايونلاردا داۋام-

لىق تۇرۇۋېرىشىغا مۇمكىن بولمىدى. بىز ئۇلارنى دەرۋ تارقىتىۋېتىپ چېكىندۇردۇق. ئازاتلىقتىن كېيىن ئۇلار بىز- نىڭ بەزى ئورگانلىرىمىزدا ئىشلىدى. بىزنىڭ ئايالار بىر- لەشمىسىدە تولاراق. نەتىجىدە بۇ كىشىلەر «مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى» داۋامىدا قاتتىق دەرت ئەلەم تارتتى ھەتتاكى ئا- يالار بىرلەشمىسى گومىنداڭنىڭ ئىشپىيونلۇق ئورگىنى بو- لۇپ قالدى، دېدى. پارتىيەمىز رەھبەرلىكىدىكى ئاپ- كارا بولغان مەملىكەتلىك ئايالار بىرلەشمىسىنى ماڭا شۇن- داق دېدى! بۇرۇن گومىنداڭ ئورگانلىرىدا يوشۇرۇن ئىش- لىگەن مەخپى كومۇنىستلار ئىچىدىكى بەزى ئىلغار مەر- سى «مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى» دا خۇڭۋېيبىڭلار ئاق - قارىنى بىرق قىلماي ۋە ئوتكەنكى تارىخلار بىلەن بىرلەشتۈرمەي خاتا بىر تەرەپ قىلىۋەتتى. ئەڭ چوڭ ئەنزە شىنجاڭنىڭ ئەنزىسى. بۇنى ئاڭلىغانسىلە، شېڭ شىسەي زور بىر تۈركۈم كومۇنىستلارنى تۇتقۇن قىلغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە پارتىيەمىز ۋەتەنپەرۋەرلىرى زاتلارمۇ بار. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلاۋى» دا بۇ كىشىلەر «خائىن» قىلىپ قويۇلدى. ئەمىلىيەتنى قانداق؟ جۇڭگو كومپارتىيەسى يولداش جۇئېنلەينىڭ جايلىق جىجۇڭ بىلەن بولغان قەدىناسلىق مۇناسىۋىتى تار- قىلىق ئالاقىلىشىپ بۇ بىر قىسىم كىشىلەرنى تۇرمىدىن بو- شاتقان. شۇ چاغدا جايلىق جىجۇڭ شىنجاڭدا بولۇپ، جىيالىق جېشى ئۇنى شىنجاڭ مەسىلىسىنى ھەل قىلىشقا ئەۋەتكەن ئىدى. ئۇ بۇ ئىشنى ئورۇنلاش جەريانىدا بۇ كىشىلەرنى قويۇپ بېرىپ يەنىگە قايتۇرغان. دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن كېيىن بۇ يولداشلار ھەر قايسى ئورۇنلارغا جايلاشقان. «مەدەنىيەت زور

ئىنقىلاۋى» دا خۇتۇنبيبىلار تارىخ سۇرۇشتۇرۇشكە كىرىشىپ، «ھە، سەن شىنجاڭدا قولغا ئېلىنغان ئىكەنسەن دەپ، ھەمىنى «خائىن» قىلىۋەتتى. بۇ مەسىلىگە چوڭ كۆچ سەرپ قىلىندى. يولداشلار بۇ ئىشتا كۆپ دەرت تارتتى. بەزىلەر نادايىتى قاتتىق ئازار يېدى. بەزىلەر قوغداپ قېلىندى. بۇ ئىككى مەسىلىنى كۆرسىتىشىمىزدىكى مەقسەت، بىز ھازىر-غىچە ھايات تۇرۇۋاتقان پېشقەدەملىرىمىزنىڭ تارىخىنى «قۇتقۇزۇپ» لا قالماستىن، يەنە ھىنگو قۇرۇلغاندىن بۇيان، سۇن جۇڭشەن قانداق زۇكتۇك بولغان، نېمە ئۈچۈن ئۇ زۇكتۇكلۇقتا ئۇزۇن ئولتۇرالمىدى؛ مىللىتارىستلار قانداق قىلىپ دائىرە بۆلۈۋالغان، قالايمىقان تۇرۇشقان؛ ماۋا بۇ ماتىريالنىڭ ئوتتۇرا ياشلىقلارغا ۋە ياشلارغا رىئال تەربىيەۋى ئەھمىيىتى بولسا كېرەك. شۇڭا مەن يېقىنقى زامان، ھازىرقى زامان تارىخىنى يەنە بىر قېتىم ئايرىپ ئۇنىڭدىن ھىنگو تارىخىنى ئايرىپ چىقىشنى تەۋسىيە قىلىمەن.

بۇگۈن مەن ھېچقانچە ئويلانمايلا شەخسى تەسىراتىمنى قىسقىچە سۆزلەپ ئۆتتۈم. يولداشلار پايدىلانسا بولىدۇ. ئۆز ئارا ئازراق پايدىسى بولار. بۇ يىغىندىن كېيىن بىزنىڭ خىزمىتىمىز قاندىن بولۇشى كېرەك: مەن يىغىنىڭ ۋاقسان «قىسقا خەۋىرى» دە: بىر جۈملە سۆزنى كۆرسەتتىم، «بۇنى ئوقۇپ ئۆتەي» سۆزگە چىققان يولداشلار بۇ قېتىمقى يىغىنىنى ئەھمىيەتلىك بولدى دەپ بىردەك مەزكۇرلىغان ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغۇنى ئىگىز كۆتىرىپ، تارىخىي ماتىريال-

لار خىزمەتىدە يېڭى ۋەزىيەت يارىتىش، يېڭى دەۋردىكى، بىرلىكسەپتە ئۇچ چوڭ ۋەزىپىنى ئەمەلگا ئاشۇرۇش، ئۇچۇن ئوتتۇرىغا قويۇلغان بۇيۇك ئەتىمپاقلىق، بۇيۇك بىرلىكتىن ئىبارەت چاقىرىققا ئۇيغۇن كېلىدۇ. شۇنداقلا ئېلىمىزنىڭ يېقىنقى زامان، ھازىرقى زامان تارىخىي ئەھمىيىتىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۇن بۇ بىزنىڭ تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشتىكى يېتەكچى ئىدىيىدۇر. ئۇ دىلىمىزنى يورۇتۇپ، غەيرىتىمىزگە غەيرەت قوشتى. ئۇلۇغ ئىلگىرىلەش ئىشانىمىز روشەنلىشىپ غەلىبىگە بولغان ئىشەنچىمىز ئاشتى دەپ يېزىلغان. مەن بىلەن سىلەرنىڭ پىكىر رىڭلار بىردەك بولۇپ، بۇ بىر جۈملە سۆزنىڭ بۇگۈنكى تەيياارلىقسىز قىلغان سۆزۈمنىڭ خاتىمىسى ياكى يەكۈنى بولۇپ قالسۇن، يىغىن تۈگىگەندىن كېيىن، كۆپچىلىكنىڭ ھەممىدىكى مەسئۇلىيەت ئېغىرلاشىدۇ. قايتقاندىن كېيىن ئۆزىمىز غەيرەتكە كېلىپ قالماستىن، باشقىلارنىمۇ ئۆزىمىز بىلەن بىللە غەيرەتكە كېلىشكە ئىلھاملاندۇرايلى. شۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنى پۈتكۈر بىرلىگى، تونۇش بىرلىگى، قەدەم بىرلىگى بولغان ھالدا ئېلىپ بارغىلى بولىدۇ. مەن ئىشەنمەنكى، تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتى چوقۇم تېخىمۇ زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك بىرلىكسىپىمىزنى كېڭەيتىشتە تېخىمۇ زور رولنى جارى قىلدۇرالايدۇ. يىغىنىمىزنىڭ ئاياقلاشقىنى، يېڭى خىزمەتنىڭ باشلانغىنى. مەن يولداشلار بىلەن بىرلىكتە تىرىشچانلىق كۆرسىتىمەن. بۇنىدىن كېيىن تارىخىي ماتېرىياللارنى مۇمكىن قەدەر بىر قاتلاش كېرەك.

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بىرىنى تاللىسىز
www.uyghurkitap.com

بۇرۇنقىغا ئوخشاش يات كىشىدەك چەتنە قاراپ تۇرماي، ۋاقىت چىقىرىپ كۆرۈش كېرەك. بارلىق سىياسى كۆڭۈش خاتىرىلىرىنىڭ بولۇپمۇ رەھبەرلىكىنىڭ تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىمىگە بۇرۇنقىغا قارىغاندا تېخىمۇ ئەھمىيەت بېرىشىمىز ئۈچۈن قىلىمەن. بۇرۇن بەزى يولداشلار تارىخىي ماتېرىياللار باشقىلار ئۈچۈن چىقىرىلغان، ۋاقىت قىس دەپ كۆرمىگەن. بۇ خىل پوزىتسىيە ئەمدى بولماي قالدى. چوقۇم ئۆزگەرتىش كېرەك. گەرچە مەن شۇنداق دېسەممۇ، لېكىن ئۆزەمنىڭ كۆرىدىغىنى زادى قانچىلىك، بۇ ھەقتە يولداشلارغا كاپالەت بېرەلمەيمەن. بىراق مەن بۇ جەھەتتە يولداشلار بىلەن بىرلىكتە ئورتاق تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ بۇ خىزمەتنى ئىشلەشكە بەك رازىمەن.

ئىلى گۈك - بەگلىكلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلاتلىرى

تېيىپجان ھادى

مەنچىڭ — مانجۇ ھاكىمىيىتى پۈتۈن شىنجاڭنى بىرلەككە كەلتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، 1762-يىلى تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇپ ھەم شىمالىنى باشقۇرىدىغان ھەر.ى-مەمۇرى ئورگان — ئىلى جىياڭجۈن مەھكىمىسىنى تەسىس قىلىپ، بۇ ئورگانىنى گانىنى شىنجاڭنىڭ ھاكىمىيەت مەركىزى قىلىپ بېكىتتى. ئىلى جىياڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ ئەڭ چوڭ ھەربى-مەمۇرى باشلىغى بىر نەپەر جىياڭجۈن بولۇپ، ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئىلى، تارباغاتاي، ياركەن، ئۈرۈمچى ھەم شەرقى يول (گۇچۇڭ، قۇمۇل، باربكۆل...)لاردا مەسلىھەتچى، باشلامچى ھەم ئىش بېجىرگۈچى قاتارلىق ئامبالىلىرى ①تۇراتتى. بۇ ئامبالىلارنىڭ قول ئاستىدىكى شەھەرلەردە يۇقۇرقىغا ئوخشىغان ئەمەلدارلار قويۇلغان بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى مەنچىڭ ئوردىسى تەرىپىدىن ئالاھىدە يارلىق بىلەن بېكىتىلەتتى. جىياڭجۈن مەھكىمىسى تەركىۋىدىكى بۇ ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى ھەربى ئەمەلدار بولۇش بىلەن، چېگرا مۇداپىئە، ئىچكى تىنچلىقنى قوغداش، بوز يەر ئېچىش، ئەسـ

كىرىپ تەلىم-تەربىيە ئىشلىرىنى باشقۇرۇش بىلەن ھەر بىر شەھەرلەردىكى يەرلىك ھاكىمىيەت (ھاكىم-بەگلىك) ۋە خان ئوردىسى تەرىپىدىن مەخسۇس يارلىق بىلەن تەئىنلەنگەن ۋاك، كۇك، تەيجى، بەلى بەسىگە ئوخشاشلارنىك ئىشلىرىنى بىۋاستە باشقۇرغان ئىدى.

ۋاك، كۇك، تەيجى ھەم بەيلى، بەيسىغا ئوخشاش يەرلىك مەنسەپدارلار مانجۇ ھاكىمىيىتى شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن، يەرلىك مىللەت كىشىلىرىدىن خىزمەت كۆرسىتىپ، مەنچىك ئوردىسىنىڭ ئالقىشىغا ۋە ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەن كىشىلەرگە بېرىلگەن مەنسەپ ھەم ئۇنۋانلار.

خەنزۇچە قامۇسنىڭ 970-بېتىدە: «ھاكىمبەگ— جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى شەھەرلىرىدە تەسىس قىلىنغان ئۇيغۇرلار ئارىسىدىكى ئالى مەنسەپ ئىسمى بولۇپ، بۇ مەنسەپ ئەۋلاتتىن-ئەۋلاتقا مىراس قالىدۇ.

چىنك سۇلالىسى شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن، بەگلىك تۈزۈمىگە ئۆزگەرتىلىپ، جاساق تۈزۈمى ئەلدىن قالدۇرۇلدى. بەگلەرنىڭ ھوقۇقى تۆۋەنلىشىپ، ئۇلارغا مەلۇم مىقداردا يەر، قۇل قاتارلىق نەرسىلەر بېرىلگەن. بەگلىك تۈزۈمى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ 31 شەھەردە تەسىس قىلىنغان. 1883-يىلى (گۇاڭشۇينىڭ 9-يىلى) ئۆلكە قۇرۇلغاندىن كېيىن تارقىتىۋېتىلگەن» دەپ كۆرسىتىلىدۇ.

«چىنك ئوردىسىنىڭ خاتىرىلىرى»دە: «ھاكىم-بەگلىك ئۇيغۇرلارنىڭ ئىشىنى بېجىرىدىغان مەنسەپ بولۇپ، مەسئۇلىيىتى بىر قەدەر ئېغىر، ئۇنىڭ ئورنىغا بەلگىلەش ئۇچۇن ئادەم چىقىمسا، رەسمىي مەنسەپنى بەلگىلەپ، يۇقۇرىنىڭ تەسدىقلىشىگە سۇنۇش لازىم. ئاۋادا تەيجىلىك ۋەزىپىسىنى

ئۆتەيدىغان ئادەم قوشۇمچە ئىلىنىڭ مەھكىمە باشلىغى بولغان بولسا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھاكىمىيەتگىلىك ۋەزىپىسى ئۆز قەبىلىسىنىڭ ۋارىسلىق. قىلمىشىغا قالدۇرۇلسۇن»② دەپ يېزىلغان.

يۇقۇرىدا دەلىل قىلىپ كۆرسەتكەن 2 ئابزاستىنمۇ پەرق ئېنىق تۇرىدۇكى، ۋاڭ، گۇك، تەيجى، بەيلى، بەيسىنگە ئوخشاش مەنسەپدارلار بىلەن ھاكىمىيەتنى باشقا-باشقا مەنسەپ-ۋاڭ، گۇك، تەيجىلەر چىڭ خاندانلىغى تەرىپىدىن بېرىلگەن مەنسەپلەر بولۇپ، ھاكىمىيەت بۇرۇندىن كېلىۋاتقان ئەۋلادى ۋارىسلىق قىلىدىغان ئورۇندۇر. ھەر ئىككى ئۇنۋان ئىگىلىرى باشقا-باشقا شەخسلەردۇر.

مەنچىڭ خاندانلىغى 1762-يىلى جىياڭجۇن مەھكىمىسىنى تەسىس قىلىش بىلەن تەڭلا، شۇ يىلى «ئىلى گۇك-بەگلىگى مەھكىمىسى»نىمۇ قۇردى. گۇك ۋە ھاكىمىيەگىلىك مەنسەپنى تولاراق بىر كىشى ۋە پەقەت خالزاتخان تەيجى زامانىدىلا ھاكىمىيەگىلىكنى باشقا كىشىلەر ۋاقىتلىق بېجىرگەن بولسىمۇ، كېيىن خانلىقنىڭ بۇيرۇغى بويىچە گۇك، تەيجى بولغان كىشىلەر ھاكىمىيەگىلىكنى بىللە ئېلىپ باردى.

1762-يىلدىن شىنخەي ئىنقىلابىغىچە 140 يىل ئىچىدە ئىلى گۇك-بەگلىكىنى بىر ئەۋلاتتىن 9 كىشى ئۆتىدى. بۇ ئاۋىلە شىنخاك بويىچە ئەڭ چوڭ فېئودال ئائىلىلەردىن بىرى بولسىمۇ، ۋەتىنىمىزنىڭ ئەڭ يىراقتىكى چېگرىسى بولغان ئىلى ۋادىسىنى ئاۋات قىلىشتا ئۆزىگەچۈشلۈق خىزمەت ئەجرىلىرى بار.

مەن «ئىلى گۇك-بەگلىگى» ھەققىدە ئۇزۇن ۋاقىت ئۆ-

گەنەپ، توپلىغان ماتېرىيالنىڭ كۆپ قىسمىددىن ئاپەتلىك يىللاردا ئايرىلىپ قالغان بولسامۇ، ئېسىمدە قالغان ۋە يېقىندا توپلىغان بەزىبىر ماتېرىيالارغا ئاساسەن بۇ ماقالىنى يېزىپ، ئىلى گۈڭ-بەگلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ ئازغىنە بولغان ئىش ئىزلىرىنى كۆرسەتمەكچى بولدۇم. بىراق يۇقۇرقى سەۋەپلەر تۈپەيلىددىن بىر قانچە ئورۇنلار تارىخىي پاكىتلارغا ئۇيغۇن بولماي قېلىشى ئېھتىمال، بۇ تارىخىي ئەھۋالدىن خەۋىرى بار يولداشلارنىڭ ماتېرىيالنىڭ تولۇقلىنىشىغا ياردەم بېرىشلىرىنى ئۈمىت قىلىمەن.

1. ئىمىن ۋاڭ

ئىلى گۈڭ-بەگلىرى — ئىلى ھاكىمبەگ غوجا ئەۋلادلىرىنىڭ ھاكىمبەگ ئاتالغان بىرىنچى ئاتىسى، مەنچۇ(مانجۇ) ھاكىمىيىتى دەۋرىدە «لۆكچۈن ۋېڭى» ئۇنۋانىنى ئالغان قاراغوجىلىق ئىمىن ۋاڭدۇر. تارىخىي خاتىرىلەرگە قارىغاندا، ئىمىن ۋاڭ 1694-يىلى تۇغۇلغان. «ئۇيغۇر زېمىنى تەزكىرىسى»نىڭ 4-جىلتىدا بۇ زاتنى ۋاڭلىق مەنسەپكە ئېگە بولۇشتىن ئىلگىرى «ئىمىن غوجا تۇرپانلىق ئۇيغۇر ئەجدادى سوپى غوجىلار بولۇپ، قاراغوجىنىڭ ئاخۇنى، دادىسى نىياز غوجا تۇرپاننىڭ ئاخۇنى. ئىمىن غوجا قەبىلىسى بىلەن لۆكچۈندە تۇرىدۇ» دەپ كۆرسەتكەن.

بۇ مەزگىلدە، جەنۇبتا ئاپپاق غوجا، شىمالدا خۇتتەيجى ئۆلۈپ، ھەر ئىككى ھۆكۈمدارنىڭ ئوغۇللىرى بىر-بىرى بىلەن ئاتىلىرىنىڭ ئورۇنلىرىنى تالىشىپ، ئىچكى جەدەلگە

كىرىشىپ كېتىشكەن ئىدى؛ ئاپپاق غوجىنىڭ ھايات-ئىلىغىدا بۇنىڭ ھۆكۈمدارلىق، ئورنىنى ئېلىش كويىدا بولۇپ كېلىۋاتقان رەقىپلىرى بەلۇپ، بۇلار جەنۇبنى نازارەت قىلىپ تۇرۇۋاتقان ئاباغازجان تۆرىگە «ئاپپاق غوجىنىڭ بالىلىرى جۇڭغارلارغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتىرىشكە ھازىرلىنىۋاتىدۇ» دەپ چاقۇ قىلىدۇ. بۇ سۆز بىلەن جۇڭغار ھاكىمدارلىرى ئايپاق غوجىنىڭ بالىلىرىدىن گۇمانلىنىدۇ، ئاپپاق غوجا ئەۋلاتلىرىدىن ئەخمەت ددگەننى رەنە ھىساۋىدا ئىلىغا ئېلىپ چىقىپ تۇتۇپ تۇرىدۇ. خۇتتەيجىنىڭ چوڭ ئوغلى داباجى ئۆزىنى «جۇڭغارىيىنىڭ تۆرىسى» دەپ ئېلان قىلىدۇ. ئىككىنچى ئوغلى غالدان شىرىن قارشىلىق كۆرسىتىپ ھالىمىاتاغنى كۇچەيتىدۇ. تېچ ئاھالىلەرگە، شۇلار قاتارىدا تۇرپان ئاھالىسىگە زورلوق-زومبۇلۇق قىلىپ تالان-تاراج يۈرگۈزىدۇ. بۇ قىلمىشلار خەلقنىڭ، شۇنىڭدەك نوپۇزلۇق زاتلارنىڭ غەزەپ-نەپرەتلىرىنى قوزغاپ، جۇڭغار ھۆكۈمرانلىغىدىن قۇتۇلۇش كويىغا چۈشىدۇ. بۇ ئىشقا شۇ چاغدا تۇرپان رايونىدا دىنىي ۋە ئەمەلىي كۈچى خىلىلا چوڭ بولغان ئىمىن غوجا ئاتىلىنىدۇ ۋە ئاپپاق غوجا ئوغۇللىرىغا يارەم سوراپ ئەلچى ئەۋەتىدۇ. ئەلنى «ئاق تاغ»، «قارا تاغ»، (ئاق تۇغ، قارا تۇغ. ئاق تەقىيە، قارا تەقىيە) لىقلارغا بۆلۈپ ئىچكى يىغىلىققا كىرىشىپ كەتكەن ئاپپاق غوجىنىڭ ئوغۇللىرى ئىمىن غوجىنىڭ ئەلچىلىرىگە بىپەرۋا قارايدۇ، ئەلچىلەر يېنىپ چىقىدۇ.

ئىمىن غوجا ئاندىن مەنچىڭ خاندانلىغىنىڭ ھۇشۇ چاغدىكى خانى چېەنلۇڭ خانغا تەۋەلىك بىلدۈرۈپ، ئۇنىڭ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تورىسى

ھۆزۈرىغا ئەلچىلەر ئۆمەكمىنى ئەۋەتمەدۇ. شۇنىڭغا قوشۇن چىقىرىش چېغىدىكى خانلىقنىڭ ئۇزۇندىن بۇيانقى چوڭ ئىشلىرىنىڭ بىرسى بولۇپ، شەرت-شارائىتلىرى پىشىپ يېتىلمىگەنلىكى ئۈچۈن يۈرۈش قىلماي كەلگەن ئىدى. دەل مۇشۇنداق چاغدا ئىمىن غوجا ئەلچىلىرىنىڭ كېلىشى خانىنى تولىمۇ خۇرسەن ھەم خاتىرجەم قىلىدۇ. شۇڭا ئەلچىلەرگە ناھايىتى چوڭ ئىلتىپاتلار كۆرسىتىپ كۈتىدۇ. ئۇرغۇن سوغاتلار بىلەن ئەلچىلەرنى قايتۇرىدۇ.

ئىمىن غوجا مەنچىڭ خاندانلىقىغا ئەۋەلىك بىلدۈرگەندىن كېيىن، خانلىق يۈزىجىنىڭ 10-يىلى (1732-يىلى) يارلىق بىلەن «جاساق بەگ» (ئەۋلاتتىن-ئەۋلاتقا قالمىدىغان مەنسەپ ئۇنۋانى) بىلەن تارتۇقلايدۇ. ئىمىن غوجا مۇشۇ ئۇنۋان بىلەن مەنچىڭ ھۆكۈمىتى يېتەكچىلىكىنى تېچلانىدۇرغىچە تۇرپاننىڭ جاساق بېگى—ھاكىمبەگ غوجىسى: ولۇپ قالمىدۇ.

ئىمىن غوجا مەنچىڭ ھۆكۈمىتىگە تەۋەلىك بىلدۈرگەندىن كېيىن، ئۆز ئاھالىسى بىلەن جۇڭغار ھاكىمىيىتىنىڭ ھەر تەرەپلىمە بېسىمى ۋە زەربىسىگە ئۇچرايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ، تۇرپاندىكى ئۇيغۇرلارغا رەھبەرلىك قىلىپ، ئۆز ئورۇنلىرىنى ۋاقتىلىق تاشلاشقا مەجبۇر بولىدۇ. دۇڭخۇاڭ ئەترapىدا ئولتۇراقلىشىپ بوز يەر ئاچىدۇ، ئۆزلىرىنى تەمىنلەيدۇ. جۇڭغارلارنىڭ ھۇجۇملىرىنى قايتۇرۇپ تۇرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭغا يۈزىجىنىڭ 11-يىلى (1733-يىلى) ۋە چېگىنلۇڭنىڭ 21-يىلى (1756-يىلى) ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ پۈگۈرگۈك (دۆلەتكە يارىدىم بەرگۈچى گۈك)،

«جەنگۈ گۈلۈك» (دۆلەتنى تەچلالدۇرغۇچى گۈلۈك) دېگەن ئۇنۋانلار بېرىلمەدۇ. چېيەنلۇكنىڭ 23-يىلى (1758-يىلى) جۇنغۇالۇك (ۋىلايەت بېگى) دېگەن ئۇنۋاننى بېرىپ، 2-يىلى «جۇنۇالۇك» دەپ رەسمىي يارلىق بىلەن جاكالىغان. بۇ ئارىلىقتا تياۋشانلىك (تەڭرى تاغلىرىنىڭ) جەنۇپ ۋە شىمالىدىكى جەدەللەر يىلدىن-يىلغا كۆپىيىپ كەتكەن، قۇمۇل، تۇرپان قاتارلىق ئوروۇنلار خانلىققا تەۋەلىك بىلدۇرگەن قولايلىق ۋەزىيەت ئاستىدا چېيەنلۇك خان 1757-يىلى شىنجاڭغا قوشۇن چىقىرىشنى مۇقىملاشتۇرۇپ، جاۋخۇي نېى قوماندان قىلىپ بېكىتىپ، يۇرۇش قىلىشنى ئوروۇنلاشتۇرىدۇ.

ئىمىن گۈلۈك تۇرپاندا تەشكىل قىلغان ئۆز لەشكەرلىرى بىلەن جاۋخۇيىنىڭ ئىلى ۋادىسىغا ئەۋەتكەن ئىسىملىرىغا يارەم بېرىش ئۈچۈن، يولتۇز بىلەن ئىلىغا قاراپ يولغا چىقىدۇ. تاغ ئارىسىدا تۇرپان تەرەپكە قاراپ يانغان بىر بۆلۈم ھانجۇ چېرىكلىرىنى يولۇقتۇرىدۇ. بۇ چېرىكلەر «جۇڭغارلارنىڭ مەنچىڭ قىسىملىرىنى قىستاپ، ئابرال تېغى ئۇستىگە چىقىرىپ قويغانلىغى، تەمىناتتىن قىسىلغانلىغىدىن تەمىنات ھەم يارەمچى كۈچ سوراپ كېتىپ بارغانلىقلىرىنى ئېيتىدۇ.③ ئىمىن گۈلۈك ئۇلارغا ئۆزلىرىنىڭ «يارەم ئۈچۈن كېتىپ بارغانلىغى»نى بىلدۇرۇپ، يۇرۇشنى داۋام قىلىدۇ. ئۇ ئىلى ۋادىسىغا كىرىپ، ئابرال تېغىغا سولىنىپ قالغان مەنچىڭ چېرىكلىرىگە يارەم بېرىپ، جۇڭغارلارنى تازىلاش بىلەن، قارادۆڭ ئۇستىدىكى ئالتۇن سۇمە (جىندىڭسى) ئىلى دەريا-سىدىن ئۆتۈپ، ھۇنگۇن سۇمە (يىڭدىسى)گە توپلانغان جۇڭ-غار قىسىملىرىنى يوقىتىپ، پۇتۇن ئىلى ۋادىسىدىن تازىلايدۇ.

مەنچمك قوشۇنلىرى بىلەن جەنۇپقا يۈرۈش قىلىپ، جەنۇپنى تېچلاندۇرۇش ئىشىغا قاتنىشىدۇ. جەنۇپنى تېچلاندۇرغاندىن كېيىن، ئۆز لەشكەرلىرى بىلەن ئىلىغا قايتىپ چىقىپ، ئابرال تېغىنىڭ كۈنگەيى، قاش دەرياسىنىڭ لەۋدە سېپىل سوقتۇرۇپ قورغان ياسايدۇ ۋە بۇ يەردە تۇرىدۇ.④

ئىمىن گۈك مەسلىھەتچى ئامبال ئاگويلار بىلەن قاش سېپىلىدا تۇرۇپ، كەك ئىلى ۋادىسىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ مانجۇ چېرىكلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ھىمايىچىسى شىۋە، سۇلانۋە داغۇر قوشۇنلىرىنىڭ تۇرىدىغان يىڭغاك (گازارما) جايلىرىنى مەھكەم ئورۇنلىرىنى بەلگىلەپ بېكىتىپ، بىلەن بۇلارنىڭ تەمىناتىنى يېتىشتۇرۇپ بېرىدىغان دىخانلارنىڭ زۆرۈرلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ، دىخانلار ئۈچۈن تۇراقلىق جاي ۋە تېرىلغۇ مەيدانلىرىنى ۋە بۇلارنى باشقۇرىدىغان مەھكەمە تۇرىدىغان بىر شەھەر (غۇلجا شەھىرى)نى قۇرۇشقا خان ئوردىسىغا تەكلىپ بېرىدۇ.

ئىلگىرى ئىلىدا بار ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى كېمەيىپ كەتكەنلىكتىن، شۇنچە كۆپ ساندىكى قوشۇننىڭ يىمەك-ئىچمەكلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدىغانلىقى ئۈچۈن جەنۇپتىن 6000 ئۆيلۈك ئۇيغۇرنى كۆچۈرۈپ چىقىشنى بېكىتىدۇ.

مەنچمك ھۆكۈمىتى شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، يۇقۇرقى ئىشلارنى قىلىش بىلەن چېنەنلۇڭنىڭ 27-يىلى (1762-يىلى) تىيانشاننىڭ جەنۇپ ۋە شىمالىنى باشقۇرىدىغان ئورۇن مەركىزىنى ئىلى قىلىپ بېكىتىپ، ھەربى-مەمۇرى ئورگان-ئىلى جىيانجۈن مەھكىمىسىنى تەسىس قىلىدۇ. مانجۇ ھۆكۈمىتىنىڭ بولغان مۇقىرۇيىنى جىيانجۈن،

مەسلىھەتچى ئامبا للىققىمۇ (سەنزەن داچىنلىقىقا يەنە مانجۇ مىللىتىددىن ئاگوينى بېكىتتىدۇ.

چېھنلۇك خان ئىمپېرىيىسىنىڭ خانلىقىقا تەۋە لىك بىلدۈرۈپ ساداقەتلىك كۆرسەتكەنلىگى، مەنچىڭ قوشۇنـ لىرى بىلەن تىيانشاننىڭ شىمالىي ھەم جەنۇبىنى تېچلاندۇرـ غانلىغى ۋە ئىلىنى ئاۋات قىلىش خىزمەتلىرىنى يۇقۇرى باھالاپ، ئۇنى ۋاڭلىق ئۇنۋان بىلەن بېكىتىپ، ھەر قايسى ئورۇنلارغا يەرلىكلەردىن ئەمەلدار تەئىنلەشكە توغرا كەلسە، ئىمپېرىيە ۋاڭ ئەۋلادىدىن بەلگىلەيدىغانلىغىنى بىلدۈرۈپ تۆۋەندىكى يارلىقنى چۈشۈرىدۇ:

«...قۇمۇل، تۇرپان ئىككى ئورۇنداكى ئۇيغۇرلار دۆـ لەتنىڭ قۇللىرىدۇر، باشقا ئورۇنداكى ئۇيغۇر قەبىلىلىرى، مەن شىنجاڭنى تېچلاندۇرغاندىن كېيىن، ئېتا ئەتىـەنـلـىك بىلدۈرگەنلەردۇر، ئۇلار كۈچىنى كۆرسىتىپ كەلگىلى 30 يىل بولدى. بۇلارغا ئايرىم-ئايرىم ئىلتىپاتلار كۆرسىتىمەن.ۋاڭ، بېيلى، بېيسى،گۇڭ ھەم تەيجى ئەمەللىرىنى بېرىمەن.

چېھنلۇكنىڭ 48-يىلى شۇ تارماقنى كۆرسەتكىنىچە بە-زىلىرىنى ئۆمۈرلۈك، بەزىلىرىنى ئەۋلاتتىن-ئەۋلاتقا لىدىغان ئورۇن ئىنئام قىلىمەن.»⑤

ئىلى جياڭجۈن مەھكىمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىمپېرىيە ۋاڭ تۇرپانغا قايتىدۇ. لۆكچۈندە تۇرۇپ مەشھۇر ۋاڭ ئۇرـ دىسى قۇرۇلۇشىنى باشلاپ، ۋاڭلىق خىزمىتىنى بـۇ ئورۇندا تۇرۇپ ئىشلەيدۇ.

ئىمپېرىيە ۋاڭنىڭ سۇلايمان، ئاقبەگ، مۇسا ھەم ئورا-نـ

زىپ قاتارلىق 10 غا يېقىن ئوغۇللىرى بىرلىشىپ، سۇلايمان ئەكە چوڭ ئوغلى. سۇلايمان دادىسى ئىمىن ۋاڭ دەسلەپتە مەنچىڭ خانلىغىغا تەۋەلىك بولدۇرگەندىن كېيىن تۆۋەندىكى ئورۇنغا ئىگە بولغان:

«تۇرپان ئىمىن غوجىنىڭ ئوغلى سۇلايمانىنىڭ ئولتۇرۇشلۇق جايىدۇر. ئۇنىڭ قارمىغىدا 6 شەھەر بار. بۇلار: تۇرپان، لۈكچۇن، سىڭگىم، پىچان، توخسۇن ھەم قاراغوجا. بۇ 6 شەھەرنىڭ ئۇيغۇرلىرى پۈتۈنلەي سۇلايمانىنىڭ قوللىرىدۇر.

سۇلايمان جاساق ھاكىمبېگىدۇر.»⑥

شىنجاڭ تىنجىتىلىپ 6 يىلدىن كېيىن — 1765 — يىلى چىڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى ئۇچتۇرپاندا قوزغىلاڭ چىقىدۇ. ئىمىن ۋاڭ ئۈز ئوغۇللىرى بىلەن مەنچىڭ چېرىكلىرىگە قوشۇلۇپ بۇ قوزغىلاڭنى باستۇرۇشتا چوڭ رول ئويناپىدۇ. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن چىيەنلۇڭ خان تۆۋەندىكى يارلىقنى چۈشۈرۈپ:

«چىيەنلۇڭنىڭ 30 — يىلى (1765 — يىلى) 6 — ئاي.

يەنە يارلىق!

ئۇچتۇرپاندا ۋەقە چىققاندىن كېيىن، سۇلايمان، مۇسالار ئەگەشكەنلىكى ئەمگىكى بولغان. بۇگۈن مىڭ رۇيىنىڭ بەرگەن مەلۇماتىدا ھازىر قاتناللار بىلەن ئېلىشىۋاتقان مەزگىلدە، سولايمان، مۇسالار يارەمگە ئېلىپ كەلگەن لەشكەرلىرىنى باشلاپ ئوغرىلارنى بېسىپ، ئۇلارنى قوغلاپ، خەتەرلىك جايغا بارغاندا، ئۇلارنى مەغلۇپ قىلىدى، دەيدۇ.

سۇلايمان، مۇسالار ئىمىن غوجىنىڭ دالىلىرى بولۇپ، ئۇلار دادىسىنىڭ تەربىيىسىگە بىنائەن ھەقىقى كۆڭلى بىلەن تەرد-

شىمپ ئىشلىگەنلىگى ئۈچۈن، ئۇلارغا قوشۇمچە غەمخورلۇق قىلىپ، توكالارنى بەرگىنىڭلار توغرا. ھازىر ئىمىن غوجىغا چوڭكىچىك خېپباۋ(ھەمىيان) ئالاھىدە تەقدىم قىلىنىدى ھەم مۇكاپاتلاش توغرىسىدا يارلىق چىقىرىپ، تېخىمۇ رىغبەتلەندۈرۈلدى.» ⑦ دەپ تەقدىرلەيدۇ.

ئىلى جياڭجۈن مەھكىمىسى تەسىس قىلىنماستىن ئىلگىرىمۇ ئىمىن غوجىنىڭ بالىلىرى چېنىلۇقخانىنىڭ تۆۋەندىكى ئىلتىماسىنى تىنغا نايىل بولغان:

«چېنىلۇقنىڭ 26- يىلى (1761- يىل) 8- ئاي.

يارلىق!

ئىمىن غوجا بىر يىلدىن بېرى ئەسكىرىي ئىشلارنى ئىشلەپ تۇردى. ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى سۇلايمان، ئىككىنچى ئوغلى مۇسالار تۇرپانلاردا خىزمەت ئىشلىمدى. ئۈچىنچى ئوغلى ئۇرانىزىپ يۇڭگۈينىڭ دوكلادىدا چارۋىچىلىق ئىشلىرىنى باشقۇرغان. بۇلار خىزمەتنى ياخشى ئىشلىگەنلىگى ئۈچۈن، ئىككى كۆزلۈك ئوتخان (توز پەي تاج) بېرىلسۇن.»⑧

ئىمىن ۋاڭ مەنچىڭ ھۆكۈمىتىگە پۈتۈن ئائىلەتاۋابىنا-تى بىلەن تولۇق ساداقەتلىك كۆرسەتكەنلىگى ئۈچۈن « چىن ۋاڭ»لىقىغا مۇشەررەپ بولىدۇ ⑨ ۋە شۇ دەۋردە مەنچىڭ ھاكىمىيىتىنىڭ شىنجاڭدىكى ئەڭ نوپۇزلۇق، ئىمتىيازلىق ۋەكىلىگە ئايلىنىدۇ.

ئىمىن ۋاڭ 83 يىل ئۆمۈر كۆرۈپ، 1777- يىلى ۋاپات بولىدۇ. مەنچىڭ خانى چېنىلۇق خان ئالاھىدە يارلىق يىلەن تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«چېنىلۇقنىڭ 42-يىلى (1777-يىلى) 10- ئاي.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكتى
www.uyghurkitap.com

يەنە يارامق!

باۋجىڭنىڭ بايان قىلىشىچە : «ئۇيغۇر قەبىلىسىنىڭ جۇنۇڭغار ئىمپېرىيىسى ۋاپات بولدى.» دېيىلگەن.

ئىمپېرىيە كۆپ يىل كۈچ چىقىرىپ خىزمەت قىلغان. بۈگۈن ئالەمدىن ئۆتتى. چوڭقۇر ئېچىنىمىز ھەم ياد ئېتىمىز. دەپنىسىگە 500 سەر كۆمۈش ئىلتىپات قىلدىم، شۇنىڭ بىلەن باۋجىڭنى ھاراق-چاي نەزىرىسىنى قىلىشقا ئەۋەتتىم. تەقدىم قىلغان كۈمۈشنى سىزلەر تەرەپتىكى غەزىنىدىن چىقىم قىلىغايسىزلەر.»⑩

ئىمپېراتور 83 ياشقا كىرگەن چاغدا، ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى—تۈرپان بېگى سۈلايمان ئىمپېراتور ھايات مەزگىلدە دادىسىغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ، رىزالىغنى ئېلىش مەقسىدى بىلەن تۈرپان ناھىيىسىنىڭ شەرق تەرىپىدە 2 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ئورۇنغا بىر مەدرىسەم ئېگىز مۇنار سالدۇرغان. بۇ ھەشەمەتلىك، كۆركەم ۋە ئېگىز مۇنارلىق ئورۇنغا ئىمپېراتورنىڭ جەسىدى دەپنە قىلىنغان بولۇپ، مۇنارنىڭ ئۈستىگە چىقىدىغان ئىشىكنىڭ ئوڭ تەرىپىدە مۇنار ۋە مەدرىسىگە ئاتاپ ئورنىتىلغان خاتىرە تاش بار. ئۇنىڭ ئېگىزلىگى 132 سانتىمېتىر، كەڭلىگى 72 سانتىمېتىر، بۇ خاتىرە تاشقا خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە يېزىقلاردا ھۆسنىخەت ئويۇلغان بولۇپ، ئۇيغۇرچىسىنىڭ تۆۋەندىكىچە:

«ئول ئاللا بىزنىڭ ئېگىمىز،

ھەممە ئۇنىڭ يارىدىمىگە مۇھتاج.

زامان پادىشالىرى ۋە دەۋرىمىزنىڭ ھۆكۈمرانلىرىدىن بىرسى، ئادالەت ۋە ياخشىلىقنىڭ ئېگىسى، تېچلىق ۋە

ئاماللىقنىڭ سەۋەبچىسى، ئۇر چېچىپ تۇرىدىغان پەيغەمبەر شەرىئىتىنىڭ راۋاجلاندۇرغۇچىسى، مۇستاپا تەرىقىتىگەزىننەت بەرگۈچى سۈلايمان II يەنى جاھان پادىشاسى ئىمىن غوجا ۋاقتىنىڭ كۆز نۇرى بولغان پەھلىۋان يىگىت بۇ سائادەتلىك نۇرلۇق مەدرىسىنى ۋە تەختىدار مۇنارىنى سالدۇرۇپ، ئۆزىنىڭ پادىشادەك يۇقۇرى مەرتىۋىلىك ئاتىسى، خۇدانىڭ مەرھىمىتى ۋە يارىدىمى بىلەن مۇبارەك تەن سالامەتلىكلىرى 83 ياشقا يەتكەن چاغدا، تەشەككۇر بىلدۇرۇش شەرتلىرىنى بىجا كەلتۈرۈپ، ئول يۇقۇرى دەرىجىلىك كىشىنىڭ يولىدا ئاتاپ ياخشى نىيەت ۋە ئال، ھىممەت بىلەن سەدىقە قىلدى. بۇ مەدرىس بىلەن مۇنار تارىخى ھىجرىيە 1181- يىلى، ۋىلايەت ھىساۋىدا چاشقان يىلى سېلىنغان بولۇپ، ئۆز يېنىدىن 7000 سەر كۈمۈش خەشلىگەن.» ⑪

بۇ مۇنار ۋە مەدرىس يا سالغىلى 200 يىلدىن ئاشقان ۱ بولسىمۇ، مۇشۇ چاقىچە بېجىرىم ساقلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. مىللى ئالاھىدىلىككە ئىگە بۇ مۇنار ھەم مەدرىسىنى 1957- يىلى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئاپتونوم رايونى بويىچە نۇقتىلىق ئاسرىلىدىغان مەدەنىي يادىكارلىق ئورنى قىلىپ بېكىتكەنى بويىچە ئاسرىلىپ كەلمەكتە.

ئىمىن ۋاقىت بولغاندىن كېيىن لى پەنيۈەن مەھكىمىسى مەنچىك ئوردىسىغا ئىمىن غوجىنىڭ چوڭ ئوغلى سۈلايماننى دادىسىنىڭ ئۇنۋانى بىلەن ئۇرنىغا قويماي، دەرىجىسىنى تۆۋەنلىتىپ قويۇشنى تەكلىپ قىلىدۇ. لېكىن بۇنى چېنىلۇق خان رەت قىلىپ، تۆۋەندىكى يارلىق بىلەن بېكىتىدۇ:

«چيەنلۇڭنىڭ 42- يىلى (1777-يىلى 10- ئاي.

يارلىق!

لى پەنيۇەن مەھكىمىسىنىڭ بايان قىلىشىچە: «ئىمىن غوجا جۇنۇاڭنىڭ ئوغلىنى دەرىجىسىنى تۆۋەنلىتىپ مەنسەپكە ئولتۇرغۇزۇش دېگەن مەكتۇپنى تاپشۇرۇۋالدۇق. ئىمىن غوجا جۇنۇاڭنىڭ ئەسلىنى تۆۋەنلىتىپ، ئوغلىنى ئولتۇرغۇزۇش كېرەك ئىدى. لېكىن ئىمىن غوجا قوشۇن ئىچىدە كۆپ كۈچ چىقارغان. شۇڭا ئوغلى سۇلايمانىنى ئىلتىماتىم بىلەن يەنىلا جۇنۇاڭلىققا ئولتۇرغۇزۇشقا بۇيرۇق قىلىمەن.»

مەنچىڭ خانى چيەنلۇڭخان ئىمىن غوجا ۋاڭ ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادىغا قىلىغان باشتىكى ۋەدە ھەم ئىلتىماتىغا ئاساسەن سۇلايمانىنى ئىمىن ۋاڭنىڭ ئورنىغا ئۆز دەرىجىسى بويىچە ۋاڭ قىلىپ، سۇلايمان ۋاپات بولغاندىن كېيىن بۇنىڭ ئوغلى يۇنۇسنى ئۆتكۈزگەن خاتالىق ۋە كەمچىلىكلىرىنى كەچۈرۈم قىلغان هالدا ۋاڭ قىلىپ بېكىتىدۇ. ئىمىن ۋاڭنىڭ باشقا ئوغۇللىرىنىمۇ ۋاڭ ئۆلۈشتىن ئىلگىرى ھەم كېيىن ھەرقايسى ئورۇنلارغا كۈك-بەگ، تەيجىلىگىگە تەئىنلەيدۇ.

2. مۇسا گۈك

مۇسا ئىمىن ۋاڭنىڭ ئىككىنچى ئوغلى، ئۇ، دادىسى بىلەن تەڭلا مەنچىڭ خانلىغىغا نەۋەلىك بىلدۇرگەن. كېيىن مەنچىڭ قوشۇنلىرى بىلەن تەڭرى تاغلىرىنىڭ شىمال ۋە جەنۇبىنى تېچلاندۇرۇش يۇرۇشلىرىگە قاتناشقانلىغى ئۈچۈن، ئوردا تەرەپتىن چيەنلۇڭنىڭ 25- يىلى (1760- يىلى) 12-

ئايدا پۈگلو گۈك (دۆلەتكە يارەم بەرگۈچى گۈك) ئۇنۇۋالى
بىلەن تۇرپان بېگى قىلىچ بېكىتىلگەن ئىدى. بىر قىلىچ
بېكىتىلگەندىن كېيىن كۈچ چىقىرىپ ئىشلىگەنلىگى ئۈچۈن،
چىيەنلۇڭنىڭ 26- يىلى (1761-يىلى) 8- ئايدا، چىڭ ئوردىسى
ئۇنى ئىككى كۆزلۈك توز پەي تاجى (ئوتۇخان) بىلەن
مۇكاپاتلىدى.

ئىمىن ۋاڭ ئىلىدىكى مەزگىلدە مۇسا گۈك بۇيرۇق
بويىچە ئاقسۇغا چۈشۈپ، جەنۇبتىن ئىلىغا دىخانچىلىق قىلىشقا
يۆتكەپ چىقىدىغان ئۇيغۇرلار ئىشىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن
بەلگىلەنگەن ئىدى. ئۇ، ئاقسۇدا سەنزەن داچېن شۇخادەبىلەن
بەگلەرنى يىغىپ يىغىن ئېچىپ، چىيەنلۇڭنىڭ 25- يىلى
(1760-يىلى) 6- ئايدا 7 ئورۇندىن تەرەملەپ 500 ئۆيلۈك
ئۇيغۇرنى يۆتكىدى. بۇلار 1761- يىلى ئىلىغا يېتىپ چىقتى.

چىيەنلۇڭنىڭ 25- يىلى (1762- يىلى) ئىلى جىيانجۈن
مەھكىمىسى تەسىس قىلىنىش بىلەن تەڭلا، چىڭ ئوردىسى
ئۇيغۇرلار ئىشىنى باشقۇرىدىغان مەھكىمە—ئىلى گۈك-بەگلىگى
—ئىلى ھاكىمبەگلىك ئوردىسىنىمۇ تەسىس قىلىشنى بۇيرۇق
قىلىپ، شۇ يىلى مەخسۇس يارلىق بىلەن مۇسا گۈكنى گۈك
ۋە ئىلىنىڭ ھاكىمبەگ غوجىلىغا تەئىنلەپ، ماڭجۇ، خەنزۇ
ھەم ئۇيغۇرچە خەتلەر ئويۇلغان گۈكلۈق تامغىنى ئەۋەتتى.⑫

مۇسا گۈك ئىلىغا كېلىش بىلەن لەكزەبېشى قاراسۇيىنى
ئاساس قىلىپ غۇلجا شەھرىنى قۇرۇشقا كىرىشىپ، «ئىلى
گۈك-بەگلىك ئوردىسى»نى شەھەر ئىچىگە (ھازىرقى ئىلى
ئوبلاستلىق سەنئەت ئۆمىگى بار ئورۇنغا) سالدۇرۇشقا باش-
لىدى. بۇ شەھەرنى ئۇ چاغدا ئۇيغۇرچە ھەم خەنزۇچە

ئوخشاشلا «غولجا» دەپ ئاتىدى.

ئىلى جياڭجۇن مەھكىمىسى جەنۇبتىن كۆچۈرۈپ چىقىدىغان ئۇيغۇرلارنى كۆچۈرۈپ چىقىش ئۇچۇن مۇسا گۇڭنى جەنۇبقا يەنە چۈشۈردى. مۇسا گۇڭ چىەنلۇڭنىڭ 28-يىلى(1763-يىلى) جەنۇبتىكى ھەر بىر شەھەرلەردىن تەرەملەپ، ئون‌شەھەردىن جەمئى 1500 تۇتۇن ئۇيغۇرلارنى كۆچۈرۈپ چىقتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ھۇنەرۋەنلەردىن 26 ئائىلىنى بىللە ئېلىپ چىقتى.

مۇسا گۇڭ جەنۇبتىن قايتىپ چىقىپ، تېخى ئولۇق پۇتمىگەن ئوردىسىدا تۇرۇپ، جەنۇبتىن كۆچۈرۈپ چىقىشقا تېگىشلىك بولغان 6000 ئائىلىلىك كۆچمەن ئۇيغۇرلارنى ئىلى دەريا سىنىڭ شىمالىدىكى تاغ غوللىرىدىن ئېقىپ چىققان ئالتە سۇنىڭ، ئىلى دەريا سىنىڭ جەنۇبىدىكى تاغدىن چىققان ئۈچ چوڭ سۇنىڭ جەمئى 9 سۇنىڭ بويىغا ئېلىق-سېلىق ۋە ئورلۇك ئىشلاردا ئوڭاي ھەم ئىددىتلىق بولۇشىنى كۆزدە تۇتۇپ، 100 ئۆيلۈكنى بىر يېزا قىلىپ بېكىتىپ، ئۇلارنىڭ ئولتۇرۇشلۇق ماكان ۋە تېرىلغۇ مەيدانلىرىنى بەرپا قىلىشقا رەھبەرلىك قىلدى. كۆچۈرۈپ چىقىلغان بۇ ئائىلىلەرنىڭ ھەر بىرىگە دىخانچىلىق ئىشلىرىنى قىلىش ئۈچۈن خانلىقتىن (جۇڭغارلاردىن غەنىمەت ئالغان چارۋا-مالدىن) ئىككى دانىدىن ئۆي، بىر يىللىق ئۇرۇق، ئوزۇق ۋە 12 سەر ئاق كۈمۈش بېرىلدى. ⑬ بۇ نەرسىلەرنىڭ بەدىلىگە دىخانلارنىڭ ھەر يىلى خانلىققا 4 خو بۇغداي (256 كىلوگىرام) غەللە پاراق ھوسۇلى تاپشۇرۇشنى بېكىتتى، كۆچمەنلەر دىخانچىلىققا كىرىشتى. بۇلارنىڭ ئالغان ئاشلىقلىرىنى كۆرگەن جۇڭغار موڭغۇللىرى «تارانچى» (بۇغدايچى—دېخان) دەپ ئاتاشتى.

ئىلىغا كۆچۈرۈلۈپ چىققان ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ دەسلەپ قۇرغان يېزىلىرى قاينۇق ھەم بايتوقاي رايونلىرىدىكى ئۇيغۇر يېزىلىرىدۇر.

مۇسا گۈك يۇقۇرقى ئىشلارنى بىر قاتار ئورۇنلاشتۇرغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى: ئىلى جياگجۇن مەھكىمىسىنىڭ ئەمىر-پەرمانلىرىنى «تارانچى»لارغا يەتكۈزۈپ، ئالۋاڭ-ياساق ئىشلىرىنى بېجىرىش، شەرىئەت نىزاملىرى بويىچە ئىش ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن دىنىي مەھكىمە تەسىس قىلىپ، ئۇنىڭ ئەئزالىرى، مۇپتى، قازى ھەم موھتەسىپ-لىرىنى (تەپتىش) تەئىنلەش ۋە ئورنىدىن قالدۇرۇش، ئومۇمەن مۇسۇلمانلارغا ئائىت ئىشلارنىڭ ئىجراسىغا مەسئۇل بولدى. غۇلجىدا تۇنجى مەھكىمە شەرئىيە قۇرۇپ، تورپانلىق يۇرتداشى مولا روزى ئاخۇننى ئەئزالىقا قىلىپ بېكىتتى.

1765- يىلى ئۈچتۇرپاندا دىخانلار قوزغىلىڭى پارتلىدى. مۇ ئاگۈك دادىسى ئىمىن ۋاڭ ئاكا-ئۇكىلىرى بىلەن بۇ قوزغىلاڭنى تىنچىتىشقا چۈشۈپ، خىزمەت كۆرسىتىپ قايتىپ چىقتى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن چىيەنلۇك خان تۆۋەندىكى يارلىق بىلەن مۇكاپاتلىدى:

«چىيەنلۇڭنىڭ 30- يىلى (1765- يىلى) 6- ئاي.

يەنە يارلىق!

بۇ قېتىم ئۈچتۇرپانىنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلغاندا، ئىمىن غوجا ھەم ئۇنىڭ بالىلىرى سۇلايمان، مۇسالار ئادو-نىڭ بالىلىرى ئوسمانلار....نىڭ بارلىغى خىزمەت كۆرسەتتى. مېنىڭ رۇي، ئاگويلارغا ئالاھىدە بۇيرۇق بېرىلىپ، ئۇلار ئىمكا-نىيەتنىڭ بېرىچە شۇ يەرنىڭ دۇردۇن-تاۋارلىرى بىلەن

مۇكاپاتلاپ، ئۇلارنى تەقدىرلىسۇن.»⑭

مۇسا گۈك قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئىلىنى ئاۋات قىلىش، جياڭجۇن مەھكىمىسىگە يارەملىشىپ، مەنچىڭ ئەسكەرلىرىنى تەمىنات بىلەن قامداش، يىگىلگ ۋەرىئ ئوردىلىرىنى قۇرۇش ئىشلىرىدا خېلى چوڭ كۈچ چىقارغانلىغى ۋە ئۇچتۇرپان قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئىشلىرىدا تۆھپە قوشقانلىغى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا مۇكاپات يۇزىسىدىن ئىلى ۋادىسىنىڭ شىمالىي تاغ باغرىدىكى سۈپتاي غولىدىن تېكىلىخان غولىغىچە بولغان سۇلۇق 12 غولدىن سۈيى مول، يېرى كەڭرى غولدىن بىرىنى تاللىۋېلىشنى ۋە بۇ يەرگە ئۆز يۇرتى تۇرپاندىن 100 ئائىلىك لىلىك يانچى ئېلىپ چىقىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ، بۇ يەردىن ئەبىدى پايدىلىنىشقا بەخشەندە قىلىپ بېرىدۇ. گۇڭلۇق مەنسۈى ئۇچۇن ھەر ئايغا 115 يېرىم سەر كۈمۈش، ئاغىچىسىغا 16 سەر كۈمۈش، يىلىغا جەمى 1578 سەر ئاق كۈمۈشنى ماناش قىلىپ بېكىتىدۇ.

مۇسا گۈك خانلىقتىن تەقدىم قىلىنغان سۇلۇق غولدىن ھازىرقى چۇلۇقاي غولىنى تاللىۋېلىپ، بۇنىڭغا يۇرتى تۇرپاندىن 100 ئائىلە يانچى ئېلىپ چىقىپ ئورۇنلاشتۇرىدۇ.⑮ ئۆز تۇققانلىرىدىنمۇ يىگىرمىگە يېقىن ئائىلىنى كۆچۈرۈپ ئېلىپ چىقىپ ئولتۇرغۇزىدۇ. بۇلارغا ئۆز شاخ دەپ نام بېرىدۇ. خەلق كېيىن «يانچى» سۆزىنى «قارىلار»، «ئۆزشاخ» نى «پارچە غوجىلار» دەپ ئاتىشىپ كەتتى.

ھازىرغىچە خەلق ئىچىدە ۋە بىر قانچە قوليازمىلاردا مۇسا گۈك بېيجىڭغا بارغان دەپ كۆرسىتىش بىلەن تەڭ بىر قانچە رىۋايەتلەرنى بايان قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. مۇسا گۈڭنىڭ

بەيجىڭغا بارغاللىمغىغا دائىر ھۆججەتلەرنى ئۇچرىتالمىدۇق. خانىملىك تۆۋەندىكى يارلىغىدىن مەلۇم بولۇشىچە، مۇسا گۈك ئاغرىق سەۋىۋى بىلەن بەيجىڭغا بېرىپ خانغا كۆرۈندۈش قىلالمىغان.

«چىيەنلۇڭنىڭ 31- يىلى (1766- يىلى) 5-ئاي.

ھاكىمبەگ غوجا مۇساگۈك بىر نەچچە يىلدىن بېرى كۆپ جاپا بىلەن خىزمەت قىلدى. ھازىر ئاغرىپ قالغانلىغى ئۈچۈن، پايتەختكە كېلىپ پادىشا بىلەن دىدارلىشالماسلىغى مۇمكىن، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇككى كۆزلۈك تۇز پەي تاجى مۇكاپات بېرىلدى، تاقىسۇن!»⑯

مۇسا گۈك ئاغرىغىدىن شىپالىق تاپالماي ۋاپات بولدى، بۇ مۇناسىۋەت بىلەن چىيەنلۇك خان تۆۋەندىكىچە تەزىيە بىلدۈرگەن:

«چىيەنلۇڭنىڭ 31- يىلى (1766-يىلى) 9- ئاي.

مىڭ رۇيلەرنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، ھاكىمبەگ مۇسا گۈك ۋاپات بولغان...مۇسا بىر نەچچە يىلدىن بۇيان ناھا - يىتى ياخشى خىزمەت قىلغان ئىدى. بۇنىڭ ۋاپاتىنى ئاڭلاپ ناھايىتى ئېچىندىم . شۇنىڭ ئۈچۈن 200 سەر كۆۋۈش دەپنە خىراجىتىگە بېرىلسۇن.» ⑰

مۇسا گۈك ئۆزىنىڭ ۋەسىيىتى ۋە دادىسى ئىمىن ۋاڭنىڭ تاپشۇرۇغى بىلەن ئۇنىڭ جەسىدى لۆكچۇڭگە ئېلىپ بېرىلىپ، ئاستانىغا دەپنە قىلىنغان. مۇسا گۈك ئىلىدا ئاران تۆرت يىللا گۈك بولۇپ تۇرالىدى.

مۇسا گۈكنىڭ جەسىدىنى تۇرپانغا ئېلىپ بارغان ئادەم سالى توغرىسىدا تۇرلۇك رىۋايەتلەر بولۇپ ، تولاراق سۆز-

ئۇيغۇرچە كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

لىنىپ يۈرگىنى: «جەسەتنى 6000 ئادەم ئېلىپ بارغان. بۇ چاغدا ئاق ئۆستەڭ چېچىلىۋاتقاندەك قىلاتتى، ئۆستەڭ ئىشى توختاپ قالغان ۋاھاكازا...» دېگەنلەردىن ئىبارەت.

يۇقۇرقى خاتىرىلەردىن كۆردۇقكى، مۇساكۆۋرۈكنىڭ ھايات-لىغىدا ئېلىنغا تېخى 6000 ئۆيلۈك ئادەم كۆچۈپ چىقىپ بولمىغان ھەم ئاق ئۆستەڭ توغرىسىدا سۆزمۇ بولمىغان. مۇشۇ ئىككىلا پاكىت ئۇ سۆزلەرنىڭ ئەھمىيەتكە ئۇيغۇن ئەھمەلگەنى كۆرسىتىدۇ.

خاتىرىلەردىن مەلۇم بولۇشىچە، مۇسا كۆۋرۈكنىڭ جەسە-دىنى تالدىن ئىككى دانە ئۆزۈن سېۋەت توقۇپ، ئىرسىگە سالغان. ئىككىنچى سېۋەتكە بىر قارى ئۆزىنىڭ كىرەك-يارىغىنى سېلىپ بىر تۆگىگە ئارتىپ، قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ ماڭغان. بەش تۆگىگە ئوزۇقلۇق، كىرەك-ياراقلار ئارتىلىپ، ئاخۇنلار ۋە خىزمەتچىلەر بولۇپ بارلىغى 40 قا يېقىن كىشى ئاتلىق ئېلىپ بارغان.

3. ئورانزىپ گۆلى

ئورانزىپ، ئىمىن ۋاڭنىڭ 3 - ئوغلى، مۇسا كۆۋرۈكنىڭ ئىنىسى. لېكىن خەلق ئىچىدە ئورانزىپنى «مۇسا كۆۋرۈكنىڭ ئوغلى» دەپ كېلىشمەكتە. مۇسا گۆۋرۈكنىڭ پەرزەندى بولما-غان. بۇنى بىز تۆۋەندىكى يازمىلاردىن بىلىۋالالايمىز:

«چىيەنلۇڭنىڭ 31 - يىلى (1766 - يىلى) 9 - ئاي. مۇسانىڭ پەرزەندى يوق، ئۇنىڭ ئىنىسى ئورانزىپقا 3 - دەرىجىلىك تەيجى ھەم مۇسانىڭ قالدۇرغان ئىلىنىڭ ھاكىمىبەگلىك ئورنى بېرىلسۇن.»⑱

دېمەك، مۇسا گۆۋرۈكنىڭ پەرزەنتلىرى بولمىغانلىقى ئۈچۈن،

چىڭ ئوردىسى ئورانزىپنى 1766 - يىلى 9 - ئايدا ئىلىـ
نىڭ ھاكىمىبەگلىگىگە تەئىنلىگەن.

ئورانزىپ گۇاڭ ۋاقتىدا جەنۇپتىن يەنە 2000 ئۆيلۈك ئۇيغۇرلار كۆچۈرۈلۈپ ئېلىپ چىقىلغان. بۇلار بىلەن ئىلىـ غا كۆچۈرۈلگەن كۆچمەنلەرنىڭ سانى جەمئى 8000 ئۆيلۈككە يەتكەن. مۇشۇ كۆزنىچە خەلق ئىچىدىكى «ئىلى 8000» دېگەن سۆز مۇشۇنىڭدىن قالغان.

يېڭىدىن كۆچۈرۈلۈپ چىققان 2000 ئۆيلۈكتىن 600 ئائىلىنى ئارابوز (ھازىر ئاروز ئاتىلىۋاتىدۇ) غا، قالغان 1400 ئۆيلۈكنى ئىلقا ھەم توققۇزتارالارغا ئورۇنلاشتۇرغان بولۇپ، لېكىن بۇلارغا خانلىقتىن تىلگىرىكى 6000 ئۆيلۈككە بەرگەندەك تېرىلغۇ ئۇلاق، ئوزۇق، ئۇرۇقلۇق ۋە تۇرمۇش پۇلى بېرىلمىگەن: «بۇلارغا كونا يۇرتى (ئىلگىرى چىققار 6000 ئۆيلۈك) ئات، كالا، ئۇرۇقلۇق باغلاشىپ (ھەمكارلىشىپ) چىقارغان.»⑲

توققۇزتاراغا بۆلۈنگەنلەر: تاشتۆپە، گۈرجىلغا، كونا ساك، تەمتى، شارغوجىلارغا؛ ئىلقىغا بۆلۈنگەنلەر: سۇپتاي، چونجى، ئۇلاستاي ... قاتارلىق جايلارغا ئورۇنلىشىپ، ئىلى ئاتالغان يۇرتلارنى قۇرۇپ چىققان.

ئورانزىپ گۇڭ غۇلجا شەھرىنىڭ شەرقىدىكى جارغىلاڭ سۇيى قۇيغۇنىدىن ھازىرقى ناغرىچى مەھەللىسىنىڭ ئاستىغىچە بولغان كەڭ، مۇنبەت يەرلەرنى ئىلى دەريـاسىنىڭ لېۋىگىچە دېخانچىلىق مەيدانلىرىغا ئايلاندۇرۇش مەقسىدىدە لەگزە بېشى سۇيىدىن ئىككى ئۆستەڭ ئېلىشنى پىلانلىغان. بۇ ئۆستەڭلەرنىڭ بىرى، لەگزە بېشى سۇيىنىڭ شەرق تە-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكتى
www.uyghurkitap.com

ردىمدىكى ئەگىز ئاق توپىلىق يار بويىنى ئايلاندۇرۇپ، قا-
راداۋۇك قاپتىلى ئارقىلىق گۈلشەنباغ تەرەپكە قاراپ ئاققان
ئۆستەك بولۇپ، بۇ ئۆستەڭنى «ھېكسم ئۆستەك» دەپ ئاتاپ،
جىرغىلاڭدىن تاش كۆۋرۈككىچە بولغان، ھازىرغىچە «تۈرك»
دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتقان 5000 خولۇق يەرنى ئۆز خۇسۇ-
غا ئايرىپ دېخانچىلىق مەيدانلىرىغا ئايلاندۇرغان ۋە يەنە
قى يىللارغىچە خارابىسى بولغان «ھېكسم ساك» (كېيىن كو-
نا ساك دەپ ئاتالغان) ساڭنى سالدۇرغان.⑳

ئۆستەڭنىڭ يەنە بىرى، لەڭزە بېشى سۈيىنىڭ غەرب
تەرىپى بىلەن ئېقىپ، خەنزۇ بازىرىدىن ئۆتكىچە بىر پۈتۈن
بولۇپ ئېقىپ، ئايدۆڭ، تاشكۆۋرۈك، ناغرىچى تەرەپلەرگە
تارماق بولۇپ ئېقىپ كېتىۋاتقان ئۆستەك بولۇپ، بۇ ئۆس-
تەك «شاغىلىق ئۆستەك» دەپ ئاتالدى. بۇ ئۆستەڭنىڭ سۈ-
يى بىلەن شاغىبەككە تەۋە بولغان تاشكۆۋرۈكتىن ئايدۆڭ
ئاستىغىچە ئارىلىقتىكى يەرلەر سۇغىرىلىپ، تېرىلغۇ يەرگە
ئايلاندۇرۇلدى. شاغىلىق ئۆستەڭدىن 3 تارماق ئۆستەك (ئې-
رىق) ئېلىنىپ، بىرىنچىسىگە «بەگ ئېرىق»، ئىككىنچىسىگە
«ئاخۇن ئېرىق» دەپ نام بېرىلىپ، شۇ دەۋردە بېكىتىلگەن
بەگلەر ھەم ئاخۇنلارغا بېرىلگەن يەرلەرنى كۆكەرتتى. ئۇ-
چىنچى ئېرىق سۈيى بىلەن ھازىر قازانچى دەپ ئاتىلىۋاتـ
قان ئورۇنغا بىر يېزا قۇرۇپ، ئۇنىڭ يۇز بېگىلىگىگە رو-
زىنى تەئىنلىگەنلىگى ئۈچۈن، روزى يۇزى يېزىسى قۇ-
رۇلدى.

يۇقۇرىدىكى 2 ئۆستەك ۋە 3 تارماق ئېرىق ھۇشۇ
كۇندىمۇ شۇ چاغدا ئېلىنغان ئىزى بىلەن ئېقىپ، غۇلجا شەھـ

رىنمك جەنۇبىنى كۆكەرتىشتە يەنىلا ئاساسىي ئۆستەڭلەر بولۇپ كەلمەكتە.

بۇ ئۆستەڭلەرنىڭ چېچىلىشى بىلەن شەھەر قۇرۇلۇشىنى كېڭەيتىشتە سۇ مەسىلىسى ھەل قىلىنغانلىقتىن، غۇلجا شەھەرىدە ئاھالىلەر (ئاساسەن ئۇيغۇرلار) كۆپىيىشكە باشلىغان. شەھەرنىڭ سىرتىدا لەڭزە بېشى ئەتراپىغا مەنچىلگەن ئەسكەرلەرنىڭ ئارقىسىدىن خۇلاڭزىچىلىق قىلىپ (كۆتىرىپ يۇرۇپ تىجارەت قىلغۇچىلار) چىققان تىيەنجىنلىك خەنزۇلار ھەم تۇنگان مەچىتى ئەتراپىدىكى خۇيزۇلار مەھەللىلىرى بارلىققا كەلگەن.

ئۇرانزىپ گۇك تۇرپاندىكى چىغدا چوڭ ئىشلارنى باشقۇرمىغانلىقى، ئىلىغا كېلىشى بىلەن ھەمكارلاشقىدەك يارەدەمچىلىرى بولمىغانلىقى، گۇك - بەگ ئوردىسىنىڭ خىزمەتى كۆپەيگەنلىگى ئۈچۈن، ئىلى جىياڭجۇن مەكىمىسىنىڭ خان ئوردىسىغا قىلغان تەكلىۋىگە بىنائەن، ئۇرانزىپنىڭ تۇرپاندىكى چوڭ ئاكىسى ئاقبەگنى شاغبەگلىككە (مۇئاۋدن ھاكىمبەگلىككە) بېكىتىش بىلەن گۇك - بەگلىك ئوردىسىنىڭ ئىختىيارىدا 2 ئوردا بېگى، 2 ياساۋۇل بەگ، 8 پۇتۇكچى، 8 دورغا، 20 نوكەر ھەم 20 ناغرىچى بېكىتىپ، بۇلارغا مۇئۆز لايىغىدا يانچى، يەر - سۇ بېرىپ، بۇ ئائىلىلەرنى ئالاقاتىن - ياساقتىن خالى قىلغان.

شاغبەگلىككە تەئىنلەنگەن ئاقبەگ ئىلىغا كېلىشنى رەت قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئۇرانزىپنىڭ ئاكىسى، تۇرپان بېگى سۇلايماننى ئىلىغا كېلىپ يارەملىشىشكە بۇيرۇغان. سۇلايمان كېلىپ بەرەر يىلدىن كېيىن قايتىپ كېتىشنى تەلەپ قىلسە-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تارقىلىش سېستىمىسى
www.uyghurkitap.com

مۇ، چىنك ئىوردىسى ئاز ۋاقىت تۇرۇپ ئىشلەپ بېرىشنى تەۋسىيە قىلغاندا قوبۇل قىلغانلىغى ئۈچۈن، ئالاھىدە مۇكاپاتقا ئېرىشكەن.

«چىيەنلۇڭنىڭ 33 - يىلى (1768 - يىلى) 2 - ئاي.

ئاگوينىڭ مەلۇماتىدا شاغبەڭ ئاقبەڭ خىزمەتكە ۋاقتىدا بارمىغان ... سۇلايمان قايتىپ كېتىشنى تەلەپ قىلمۇبدى، يەنە بىر - ئىككى يىل ئىشلەشنى تەكلىپ قىلغاندا، سۇلايمان بۇنى سەممىيەتلىك بىلەن قوبۇل قىلدى. شۇڭا سۇلايمانغا 4 توپ تاۋار بېرىلسۇن.» ㉑

مۇسا كۈك ۋاقتىدىن باشلاپ شەھەر قۇرۇلۇشى ئىلىپ بېرىلغان بولسىمۇ، ئىقتىسات يار بەرمىگەنلىكتىن، ئۇيغۇرلارنىڭ جۇمە ھەم ھېيت نامازلىرىنى ئوقۇيدىغان چوڭ جامەسى يوق ئىدى. دەسلەپتە ھازىرقى 4- دىۋىزىيە دوختۇرخانىسى ئورنىدا، كېيىن شەھەر ئىچى 3 - ئوتتۇرا مەكتەپ ئارقىسىدىكى نىزامباي، بوتابايىپلار قورالسى ئورنىدا مەھراپ ۋە ئازغىنە جامائەت پاتىدىغان، ئالدىنقى نەرىپىنىڭ ئوستى ئاددىلا يېپىلغان بولۇپ، قالغان قىسمى ئوچۇق مەيدان ئىدى. شۇڭا گۈك - بەگ ۋە پۇتۇن يۇرتنىڭ ئۇممىدى مۇقىم ۋە پۇختا بىر جامە سېلىش ئىدى.

مەنچىڭ خاندانلىغىنىڭ خانى چىيەنلۇڭ خان ئۆز تەۋسىگە ئالغان ئازسانلىق مىللەت رايونلىرىنى ھەربى - مەمۇرى ۋاستىلەردىن-باشقا، «يۇمشاق ئۇسۇل بىلەن ئىدارە قىلىش» سىياسىتىنى قوللىنىپ، ئۇلارنىڭ دىنغا ئېتىقات قىلىش ھوقۇقىنى مۇھاپىزەت قىلىشنى بۇيرىدى. ئىلى جىياڭجۇن مەھكىمىسى خانىنىڭ بۇيرۇغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن،

مەچىت ۋە باشقا ئىبادەتخانىلاردىكى ۋاستىسى بىلەن پۈخرا-
لارنى باشقۇرۇشنى مەقسەت قىلىپ، ئورانزىپ گۈك - بەگكە
غۇلجىدا چوڭ ۋە كۆركەم جامە قۇرۇش ئۈچۈن «بىر تۈمەن
سەر كۈمۈش بەردى.» (22) ئورانزىپ گۈك مەزكۇر پۇل ۋە
ھەر يۇرتتىن ئېلىنغان يىمەك - ئىچمەك، ئەمگەك كۈچى
بىلەن ھازىرقى «ئىلى بەيتۇللا» سىنىڭ ئالدىدىكى پەشتاق
ئىچكى مەچىت مۇنارىنىڭ ئاستىدىكى مۇسىدىلانى (نامازئو-
قۇيدىغان ئورۇن) ھىجرىيىنىڭ 1186 - يىلى چىيەناۋئىنىڭ
38 - يىلى (مىلادىيە 1773 - يىلى) ياساپ چىقتى.

ئورانزىپ گۈك ئىلىغا ئورۇنلاشتۇرغان يۈزلۈك يېزىز-
لار يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن تېرىلغۇ مەيدانلىرىنىڭ كېڭەي-
گەنلىگىدىن تەييار تاغ سۇلىرىنىڭ يېتىشمەيدىغانلىغى ھەم
بۇ تاغ سۇلىرىنىڭ مۇقىمسىزلىغى، مۇقىم ئۆستەڭلەرنىڭ بو-
لۇشىنى ھىس قىلىپ، شەرقتىكى ھېدىلىيۇزى (ئەسلى ھېيت
ئىلى)، خۇداقۇل يۇزى (ھازىر ئالتۆي ئاتىلىۋاتىدۇ)، ئويناز-
يۇزى (ھازىر ئونيار ئاتىلىۋاتىدۇ)، ھەم ئىسلامىيۇزىلەر-
نىڭ سۇغا بولغان ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن، ھازىرقى ئاق
ئۆستەڭنىڭ بېشى بولغانِ «تاش ئۆستەڭ» نى پۈتۈن يۇرت-
تىن (يۇزلۇك يېزىلاردىن) ھاشار ئېلىپ چاپتۇردى.

مۇسا گۈك ۋاقتىدا ھەر بىر ئائىلىگە بەلگىلەنگەن
ھوسۇل (پاراق) 4 خو بولۇپ، خېلى ۋاقىتلارغىچە 6000 ئا-
ئىلە تۈگەللىنىپ بولمىغانلىغى ئۈچۈن تولۇق تاپشۇرۇلمىغان
ئىدى. ئورانزىپ گۈك دەۋرىگە كەلگەندە نوپۇسى تۇراقلىشىپ،
6000 ئائىلە ئۈچۈن 96 مىڭ خو بۇغداي تاپشۇرۇش مۇقىم
بەلگىلەندى. بۇ ھوسۇلنى باشتا ئولۇق تاپشۇرالمىسىمۇ،

1780 ـ يىللىردا تولۇق تاپشۇرۇشقا باشلىدى. ھوسۇل يـە-
غىشتا ئورانزىپ قاتتىق قوللۇق بىلەن ئىشلەپ، ئىلى جياڭ-
جۇن مەھكىمىسىنىڭ قىيىنچىلىغىنى ھەل قىلغانلىقتىن، ئىلى
جۇن مەھكىمىسىنىڭ قىيىنچىلىغىنى ھەل قىلغانلىقتىن، ئىلى
جياڭجۇنى يىلېتۇ خان ئوردىسىغا ئورانزىپنى تەقدىرلەش ھەق-
قىدە ئىلتىماس قىلدى. چىەنلۇڭ خان تـۆۋەندىكى يـارلىق
بويىچە ئورانزىپنى مۇكاپاتلىدى:

«چىەنلۇڭنىڭ 45 ـ يىلى (1780 ـ يىلى) 11 ـ ئـاي.
يەنە يارلىق!

يىلېتۇنىڭ بايان قىلىشىچە: «بۇ يىل ئىلىدىكى دېخان-
چىلىق قىلىدىغان ئۇيغۇرلار تاپشۇرىدىغان ئاشلىقنى تاپشۇرۇپ
بولدى. ھاكىمبەگ ئـورانزىپقا تاۋار ـ دۇردۇن قـاتارلىق
نەرسىلەر بېرىلسە، دېيىلگەن.» تەلەپ بويىچە ئورانزىپقا تەق-
دىم قىلىپ رىغبەتلەندۈرۈلسۇن.» ㉓

بەلگىلەنگەن ھوسۇلنى دېخانلارنىڭ تولۇق تاپشۇرغانـ
لىغىنى كۆرگەن ئىلى جياڭجۇن مەھكىمىسى باشتىكى ۋەدە-
سىدىن يېنىپ، 6000 ئائىلىنىڭ يىللىق مەجبۇرىيىتى بولغان
96 مىڭ خونى ھۆل ـ يېغىن نورمال بولغان يىللاردا ئۆلـ-
سۇن، ئەگەر ھۆل ـ يېغىن تـولاراق بولۇپ، مەھسۇلات ئا-
ز-تتىكىدىن ئوشۇقراق بولسا، 4000 مىڭ جـەي 100 مـىڭ
خو ھوسۇل تاپشۇرۇشنى بەلگىلەپ، ئورانزىپ گۇك بـاشلىق
بەگلەرنىڭ ئېگىدىن ئۆتكۈزۈپ، خانلىقتىن تەسدىق ئـالدى.
مۇشۇ تەسدىق بويىچە دېخانلاردىن ھوسۇل ئېلىشقا كىرىشتى.
ئورانزىپ بۇ ۋەزىپىنى سەمىمى ئىشلىگەنلىگى ئۈچۈن، خان
ئوردىسى تەرىپىدىن «گۇك» ئۇنۋانى بېرىلدى.

«چىەنلۇڭنىڭ 55 ـ يىلى (1790 ـ يىل) 7 ـ ئاي.

ئىلى هاكىمبېگى، بىرىنچى دەرىجىلىك تەيجى ئوراد-
زىپ ئىمىن غوجىنىڭ ئوغلى، ئىسكەندەرنىڭ ئاكىسى، ئۇ-
مەن غوجا بۇرۇنقىدىن تارتىپ خان ئۇچۇن كۆپ كۈچ چىقى-
رىپ خىزمەت قىلدى؛ هازىر ئىسكەندەرمۇ پىداكارانە خىز-
مەت قىلماقتا. شۇڭا ئورانزىپقا گۈزەللىق مەنسۇي بېرىل-
سۇن.» (24)

ئورانزىپ گۈك گۈزەللىق مەنسۇدىكە ئېرىشكەندىن كېيىن،
ئىلى جياڭجۇن مەھكىمىسىنىڭ تۇرلۇك يارلىقلىرى ۋە دد-
خانلارنىڭ سۇ قۇرۇلۇش ۋە شەھەرنى ئاۋات قىلىش ئىشلە-
رىدا زور تىرىشچانلىق كۆرسەتتى. ئورانزىپ گۈك ئىنىلىنىڭ
قوزغۇر ئوبا-دېگەن يېرىدە كۆمۈر بارلىغىنى بىلگەندىن كې-
يىن، خەلق ۋە چېرىكلەرنىڭ ئىسسىقلىغىنى هەل قىلىش ئۈ-
چۇن خاك كولاشقا تەشەببۇس قىلىپ، 24 ئورۇندا خاك كو-
لاتقۇزدى. ئىلى جياڭجۇنى يىلىتۇ بۇنى خان ئوردىسىغا تۆ-
ۋەندىكىچە مەلۇم قىلدى:

«چىيەنلۇڭنىڭ 48 - يىلى (1783 - يىل) 1 - ئاي.
مۇشۇ ئايدا ئىلى جياڭجۇنى يىلىتۇنىڭ بايان قىلىش-
چە:

— ئىلى كونگو لوئوبۇ دېگەن جايدىن تاشكۆمۈر
چىقىدىكەن، هازىر خاك كولايدىغانلار پەيدا بولدى. 24 ئو-
رۇندىن كولانغانلىغى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىنىپ، باج ئېلىش
ئۆلچىمى بىلەن هىسابلىغاندا، هەر يىلى 324 سەر كۆمۈش
ئېلىنىدۇ. چىيەنلۇڭ 47 - يىلدىن (1782 - يىل) باشلاپ ئا-
لىمىز. ۋاقىت بولۇشىمىزلار ئۈچۇن سۇنۇلدى.»

ئورانزىپ گۈك 39 يىل تەيجى هەم گۈك بولۇپ ئىشـ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

لەپ، جىياچىڭنىڭ 10 - يىلى — مىلادىيە 1805 - يىلى ۋاپات بولدى. جەسىدىنى ئۇنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە دادىسى ئىمىن ۋاڭ ۋە ئاكىسى مۇسا كۈڭلارنىڭ يېنىغا يەتكۈزۈلۈپ دەپنە قىلىندى.

4. مىلىكزات گۇلۇ

مىلىكزات ئورانزىپ كۈڭنىڭ ئوغلى. ئورانزىپ كۈڭ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئىلى جىياڭجۇنى سۇڭ جۇن ۋە مەسلىھەتچى ئامبالار ئورانزىپنىڭ ئورنىغا مىلىكە زاتىنى ئولتۇرغۇزۇش توغرىسىدا خانلىق ئوردىسىغا مەكتۇپ سۇندى. ئوردا تۆۋەندىكى تەپسىلى يارلىق بىلەن مىلىكزاتنى بېكىتتى:

«جىياچىڭنىڭ 10 - يىلى (1805 - يىل) 8 - ئاي يارلىق، ھەربىي ئىشلار ۋەزىرلىرىگە:

سۇڭ جۇن قاتارلىقلار «ئىلى ھاكىمبېگى ئورانزىپنىڭ ۋاپات بولغانلىغىنى ئۇنىڭ بىرىنچى دەرىجىلىك مەنسەپدىكە ئۇغلى مىلىكزاتنى تەئىنلەشنى، ئىلى ھاكىمبېگى ئورانزىپ قالدۇرۇپ كەتكەن ھاكىمبەگلىك مەنسەپنىمۇ تەيىنلەش مەنسەپىگە قوشۇپ ئۇنىڭ ئوغلىغا بېرىشكە تەسدىقلەپ بېرىشىمىزنى سوراندى.

ھاكىمبەگ ئۇيغۇرلارنىڭ ئىشىنى بېجىرىدىغان مەنسەپ بولۇپ، مەسئۇلىيىتى بىر قەدەر ئېغىر. ئۇنىڭ ئورنىغا بەلگىلەش ئۈچۈن ئادەم چىقىرىلسا، رەسمىي مەنسەپنى بەلگىلەپ يۇقۇرىنىڭ تەسدىقلىشىگە سۇنۇش لازىم. ناۋادا تەيىنلەش ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدىغان ئادەم قوشۇمچە ئىلىنىڭ مەھكىمە باشلىغى بولغان بولسا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھاكىمبەگلىك

ۋەزىپىسى ئۆز قەبىلىسىنىڭ ۋارسلىق قىلىشىغا قالدۇرۇلسۇن. سۇڭ جۇن يۇقۇرىغا ئىلى ھاكىمبېگى ھەسسۇنىنىڭ ئوغلى بوش ئىكەنلىكى توغرىسىدا ئىلتىماس سۇنۇپ، تەسدىقلەپ بېرىشىمىزنى سورايسۇن. مىلىكىزات ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھەر ھايسىكە ئېرىشەلمىسە ھەمدە يېڭا ئىگىلىك ئىشلىرىنى باشقۇرالمىسا، سۇڭ جۇن نامىدە بۇنى ئىزھار قىلىپ تەسدىقلەمىز-نى كۈتسۇن. بۇ، تاماماەن مۇھىكىن.» ㉕

جياڭجۇن سۇڭ جۇن خانلىقىنىڭ يارلىقىنا كۆرسەتكەن ئىشلىرىنى ئىجرا قىلىپ، خانىنىڭ تەسدىقىنى ئالمدۇ. شۇنىڭ بىلەن مىلىكىزات بىرىنچى دەرىجىلىك تەيجى ئۇنۇۋانلىق خادىم ۋە قوشۇمچە ئىلى ھاكىمبېگى بولۇپ قالمدۇ.

مىلىكىزات ھاكىمبەگ بولۇش بىلەنلا، ئەسلى بورۇسۇن سۇيىنى ئاساس قىلىپ قۇرۇلغان بۇلاۇكەي يېزىسى بورۇسۇن سۇيىددىن ئۆستەڭ ئېلىشنى قويۇپ تۇرۇپ، بۆلاۇكەي غولى سۇيى بىلەن دىخانچىلىق قىلىشقا كىرىشكەن ئىدى. لېكىن بۇ غولنىڭ ئېقىنى بۆلاۇكەي تېرىلغۇ يەرلىرىگە كەلگەچە ناھايىتى كەڭ ساي ۋە ھىساپسىز چوڭ تاشلىق بولغانلىقى ئۈچۈن، يازنىڭ ئىسسىق كۈنلىرىدە سايغا سىغمىپ ئازلاپ كەتكەچكە، بۇ يېزىنىڭ دىخانچىلىق ئىشلىرى ئانچە راۋاجلىنالماي، ھوسۇل تۆكۈش ۋە ئوزۇق - تۇلۇكتە ناھايىتى قىينالدى. شۇڭا مىلىكىزات بورۇسۇن غولىدىكى تار مەھەللىسىدىن ئېدىر قاپتاللىرىنى كېسىپ، سۇلتان ئۆ-ۋەيس مازىرىنىڭ ئالدى بىلەن، كۈنگەيدىكى ئېدىر ئۆستەڭ-نى ئايلاندۇرۇپ بۆلاۇكەيگە كەلگەچە ئۆستەڭ ئېلىشنى پىلانلىدى ۋە بۇنى چاپتۇرۇپ، بۆلاۇكەي يېزىسىنىڭ دىخانچە-

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تورىسى
www.uyghurkitap.com

لىغىنى خېلىلا ئىلگىرى سۈردى ۋە يېزىنىڭ باغ - ۋارانلىق بولۇشىغا سەۋەپچى بولدى.

بۇ مەزگىلدە، جەنۇپتىكى ئاقتاغلىق (تەقىيىلىك) غولجىلارنىڭ ئىخلاسمەن مۇرتلىرىدىن تۇرپاندىن كۆچۈپ كەلگەن پادىشا قۇلى خەلپەم قاش كەنتىدە، ھەمرايى - نەزەر سوپۇم (قۇمۇللۇق) قاينۇقتا خەلىپە ئىدى. مۇلاردىن ئېشانلىق داشلىرىنى قايىنتىۋاتقان پادىشا قۇلى خەلپەمۋاپات بولۇپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئوغلى ئاللا قۇلى خەلپەم تەرىقەت ئىشلىرىنى يۈرگۈزۈۋاتقان ئىدى. مەلىكە زات ھېكىم ئىلى ئۆلىمالىرى بىلەن بۇ زاتنىڭ ھوزۇرىغا چىقىپ، شەھەرگە يېقىن قادىر يۈزى(ھازىر ئارۆستەكدەپ ئاتىلىۋاتىدۇ) دىن يەر - سۇ بېرىپ، شۇ يەردە ماكانلىق بولۇپ، ئۆز ئېشانلىق ئىشلىرىنى ماڭغۇزۇشقا تەكلىپ قىلىپ كۆچۈرۈپ كېلىندۇ. بۇلاق بېشىدا خەلپەم مەھەللىسىنى قۇرىدۇ. ئاللا قۇلى خەلپەم ۋاپاتىت بولۇشى بىلەن «خەلپەم مازىرى» نى تۇرغۇزۇپ چىقىدۇ.

مەنچىڭ ھاكىمىيىتى دەۋرىدە ئىلى ئەترابىدا قۇرۇلغان مازارلارنىڭ نۇنجىسى مۇشۇ مازار بولۇپ، بارا - بارا بۇ مازار مەشھۇر زىيارەتگاھ ئورۇنلارنىڭ بىرسى بولۇپ قالىندۇ.

مىلكىزات گۈك ئانچە ئۇزۇن ئۆمۈر سۈرەلمەيدۇ. ئۇ، 10 يىلدىن ئوشۇقراق گۈك، ھاكىمبەگ بولۇپ، تەخمىنەن 1814 - يىللىرى ۋاپات بولىدۇ. ئۇنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە جەسىدى تۇرپانغا يەتكۈزۈلۈپ، دادىسى ئورانزىپ گلۇڭنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىنىدۇ. شۇ چاغدا مىلكىزاتنىڭ جەسىدىنى

تۇرپانغا يەتكۈزۈشنى كەڭ خەلق ئاممىسى ئانچە ياخشى كۆرمەيدۇ.

5. خۇشنەزات گۈلگە

مەلىكىزات گۈڭنىڭ 2 ئوغلى بولۇپ، جياڭجۈن سۈڭ جۈن، سەنزەن داچەن چاڭ لىڭلارنىڭ خان ئوردىسىغا قىلغان تەكلىۋىگە بىنائەن 1814 - يىلى چوڭ ئوغلى خۇشنەزاتنى ئاتنى گۈڭ ھەم ھاكىمبەگلىكە ۋەزىپىسىنى بىللە ئۈتەشكە تەئىنلىدى. كىچىك ئوغلى ئۇرزاتبەگ بەگلىكنىڭ خۇسۇسى ئىشلىرىنى باشقۇردى.

بۇ چاغدىمۇ گۈڭ - بەگلىكلەرنىڭ كۆزئالدىدىكى ئەڭ چوڭ ۋەزىپە ھاكىمىيەت ۋە خەلقنىڭ ئاشلىقىغا بولغان ئېھتىياجىنىڭ كۈنىدىن - كۈنگە ئېشىۋاتقانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، ھەر بىر يۈزلۈك يېزىلارنىڭ تېرىلغۇ مەيدانلىرىنى كېڭەيتىش ۋە مۇقىم ئېرىق - ئۆستەڭلەرنىڭ بولۇشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئىدى. بۇنىڭ ئۈستىگە ئىلگىرى يېڭى ئورۇنلاشقانلىرىدا بەزىبىر چوڭ بۇلاق ۋە تاغ سۇلىرىدىن ئۈيغۇرلار ھەم مانجۇ چېرىكلىرى تەڭ پايدىلىناتتى، ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن دېخانلار كەينى - كەينىدىن ئۆستەڭ ئېلىش ئىشىغا كىرىشكەنلىكتىن، ئىلى جياڭجۈن مەھكىمىسى خېلى ئېغىنغا سېلىپ قويغان بۇ سۇلارنى چېرىكلەرگە قالدۇرۇپ ئۈيغۇرلارنىڭ ئالاھىدە ئۆز ئالدىغا ئۆستەڭلەرئېلىشنى بۇيرىندى، مانا شۇلاردىن بىرى، يۇقۇرقى ھەم تۆۋەنكى پەنجىم يۇزى، ھەم بايانداي قەلئەسىدىكى قوشۇنلار پىلىچى قاراسۇيى بىلەن دېخانچىلىق قىلىپ كەلمەكتە ئىدى. جياڭجۈن مەھكىمىسى مەزكۇر سۇنى چېرىكلەرنىڭ پايدىلىنىشىغا

قالدۇرۇپ، خۇشنىزات ھېكىمغا باشقا ئورۇندىن ئۆستەكچە-
پەشنى بۇيرىدى. نەتىجىدە خۇشنىزات ھېكىم پەنجىم يۈزى
بەگلىرى ۋە مىراپلىرى بىلەن ئىزدىنىپ، جىرغىلاڭ غولىدە-
كى (جېلىلىيۈزىنىڭ غولى) قارا سۇنى تاغ قاپتاللىرى ئار-
قىلىق ئۆستەكە ئېلىپ، تۇرپانىيۈزى ئۇستىدىكى ئېدىر- قاپ-
تاللارنىَ بويلاپ پىلىچى ئاغزىدىكى 150 ئۆيلۈك دېخانىنىڭ
سۇ مەسىلىسىنى ھەل قىلدى. جىياڭجۇن مەھكىمىسى بۇنى
ئوردىغا تۆۋەندىكىچە بايان قىلدى:

«جىياچىڭنىڭ 21 - يىلى (1816 - يىل)

جىياڭجۇن سۇڭجۇن، سەنزەن داچىن چاڭلىڭلار مۇنـ
داق بايان قىلىدۇ: ≃ ئىلى ... خۇينىڭ (باياندای) شەھـ
رىدە قوشۇن ۋە ئۇيغۇرلار دېخانچىلىق قىلىشتا، شەرق تە-
رەپ تاغدىكى پىلىچى بۇلىغىنىڭ سۇيى بىلەن يەرسۇغىرىپ
كەلگەن ئىدى. بۇلتۇر، دېخانچىلىق ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان
ھاكىمبەگ خۇشنىزات قاتارلىقلار ئۆستەكە ئېچىشنى ئىلتى-
ماس قىلغان ئىدى ... بۇنىڭدىن يېڭى ئېچىلغان ئۆستەڭنىڭ
ئۇزۇنلۇغى 170 لىدىن كۆپرەك بولۇپ، غەربىي شىمالدىكى
جىرغىلاڭ تاغ بۇلىغىغىچە بارىدۇ. پىلىچىدىكى 150 ئۆيلۈك
ئۇيغۇرلارنىڭ يېرىنى سۇغىرىدۇ.» ㉖

بۇ ئۆستەكە تامامىلانغاندىن كېيىن، خۇشنىزات گۇڭ
جەنۇپتا «چاپچال ئۆستىڭى» نى ئالدۇرىدۇ.

خۇشنىزات گۇڭ ئارۇستەڭدىن ئاللا قۇلى خەلپەمنىڭ
ئوغلى خۇدا قۇلى خەلپەم بىلەن قۇدىلىشىپ، خەلپەمنىڭ
قىزىنى ئوغلى خالزاتخانغا ئېلىپ بېرىدۇ.

خۇدا قۇلى خەلپەم يۈزلۈك يېزىلاردىن ئۇرغۇن مۇ-

ربت توپلاپ ئۆز سۆھبىتىنى ئېلىپ بېرىۋاتقان بولسىمۇ غۇلجا شەھىرىدە تەرىقەت (سوپىلىق - ئېشانلىق) نىڭ يوقـلىغىنى مۇسۇلمانچىلىق شەنىگە بولغان نۇقسان ھېسابلاپ، شەھەرىمىز تەرىقەت تۇرغۇزۇشنى، بۇنىڭ ئۈچۈن شۇ چاغـدا نامى مەشھۇر بولغان بەدەخشانلىق ئېشانشاھ ئەۋلىيانى غۇلجىغا تەكلىپ قىلىپ ئالدۇرۇشنى پىكىر قىلىشىدۇ. گۇڭ - بەگ بۇنى قوبۇل قىلىپ، 20گە يېقىن مۆتىۋەر ئاتالغـان زاتلارنى سوغا - سالام ۋە مەكتۇپلار بىلەن بەدەخشانغا ئەۋەتىدۇ. ئېشانشاھ ئەۋلىيا: مۇرىت ۋە تالىپلىرىنىڭ كۆپـلىگەن، تەئىلىم ۋە دەرستىن بـوشىيالمايدىغانلىق ئـۇزرىسىنى ئېيتىپ، ئىلى تەرەپكە تىجارەتكە كەتكەن سادىـق مۇرىـتى گارا مۇھەممەتكە ئېرىشات خەت يېزىپ قايـتۇرىدۇ. ئىـلى گۇڭبەگلىگى قايتا - قايتا ھەر بىر يەرلەرنى ئىزلەش ئار-قىلىق، ئۇنى چوڭ كۆرە (كونا كۆرە) دىكى چەنتۇ دەڭدىن تېپىـپ، بـەگ ئوردىسىغا ئالدۇرۇپ، ئۇستازىنىڭ ئېيرى-شادىنى كۆرسىتىدۇ. گارا مۇھەممەت: «بۇ ئىشنى پىرىم ئۆز-ى كېلىپ باشلاپ بەرمىسە، مېنىڭ ھەددىم ئەمـەس» دەپ ئۇزرە ئېيتىدۇ. گۇڭبەگلىك ئەلچىلەرنى ئىككىنچى قېتىم يە-نە ئەۋەتىدۇ. بۇ نۆۋەت ئېشانشاھ ئەۋلىيا قەشقەر ئارقـى-لىق غۇلجىغا كېلىدۇ. گۇڭبەگلىك، ئەھلى - ئىلىم ۋە يۇرتـ-نىڭ ھەر ساھە زاتلىرى مۇرىت بولۇپ قول بېرىـدۇ. ھا - زىرقى مەممىيارىۋزىنىڭ شۇ چاغدىكى يۇز بېگى (مەھەممەت-يار) نىڭ شەھەر ئىچىدە باغلىق قوراسى بولۇپ، ياشانغان بۇ يۇز بېگىمۇ قول بېرىپ، مەزكۇر قوراسىنى خانـقا ئۆ-چۈن ھەدىيە قىلىدۇ. ㉗ مەنچىڭ دەۋرىدە غۇلـجا شەھـرىدە

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

دەسلەپ قۇرۇلغان خانىقا مەزكۇر خانىقادۇر. ئېشانشاھئاۋ-
لىيا 3 ئاي مىقدارى تۇرۇپ، مەزكۇر خانىقادا كارا مۇ-
ھەممەتنى خەلىپە قىلىپ قايتىدۇ. ئۇ ئىلىددىكى مازارلار-
دىن «تېرەك مازار» نى ئالاھىددىن باغدادىنىڭ مازىرى دەپ
ئېلان قىلىدۇ.

خۇشنەزات كۆك ئۆمرىنىڭ ئاخىرىسىدا، شۇ چاغدىكى
غۇلجىنىڭ ئەئلەم ۋە قازى كالانى ئابدۇلئەزىز ئەئلەم ۋە
ئۆز ئوغلىغا: ئەگەر ۋاپات بولسام، غۇلجا شەھرىنىڭ سىر-
تىدا شىمالدىكى ئەتراپىنى مەجنۇنتاللار قاپلاپ، ئايلىنىپ
سۇ ئېقىۋاتقان ئىگىز بوشلۇق دۆڭ ئۈستىگە دەپنە قىلىشنى،
مۇنىدىن كېيىن، ئەۋلاتلىرىدىن ۋاپات بولغانلارنى ئۆزىنىڭ
يېنىغا قويۇشنى، جەسەتنى تۇرپانغا ئېلىپ بارماسلىقنى—
خەلقە جەۋرى بولماسلىغىنى ۋەسىيەت قىلىپ ئورۇنلاشتۇ-
رىدۇ. ئۇ ھاياتلىغىدا دادىسى مىلىكىزاتنىڭ جەسىدىنى تۇر-
پانغا يەتكۈزۈشتە خەلقنىڭ نارازىلىغىنى ۋە بۇتوغرىدا چىق-
قان قوشاقلارنى ئاڭلىغان خۇشنەزات كۆك، تەخمىنەن 1818-
يىلى ۋاپات بولدى. ئۇ ئۆزى ۋەسىيەت قىلغان ئورۇنغا دەپ-
نە قىلىندى.

6. خالزاتخان تەيجى — تاجى ھېكىم

خالزاتخان خۇشنەزات كۆكنىڭ يالغۇز ئوغلى. ئۇ،
چىڭ ئوردىسىنىڭ يارلىغى بىلەن 1818 - يىلى دادىسىنىڭ
ئورنىغا كۆچەگلىككە تەئىنلىنىدۇ.

ئىلگىرى يۇرت ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ كۆرمىگەن يا،ۋ
خالىزاتىغان دادىسىنىڭ ئورنىغا گۈك بولۇش. بىلەنلا، ئوردا
قۇرۇلۇشى ۋە خۇسۇسى ھەشەمەتلەر ئۈچۈن تولاراق كۆڭۈل
بۆلۈشكە باشلايدۇ. خۇشنىزات گۈگىنىڭ قەۋرىسى ئۈستىگە
تۇرپان، قۇمۇللاردىن ياخشى ئۇستىلارنى ئالدۇرۇپ گۈمبەز
تۇرغۇزۇپ، «ئالتۇنلۇق» بىنا قىلىدۇ. مەزكۇر ئالتۇنلۇقتادا-
ئىم دۇئا - تەگىمىر قىلىپ تۇرۇش ۋە خەلقنىڭ نەزىرلىرى -
نى قوبۇل قىلىش ئۈچۈن، يەكەندىن 40 ئۆيلۈك دەرۋىشنى
كۆچۈرۈپ ئېلىپ چىقىپ، ئالتۇنلۇق ئەتراپىدىن ئۆي- جاي-
لىق يەر بېرىپ، «سوپۇم مەھەللىسى» نى قۇرۇپ ئورۇنلاش-
تۇرىدۇ. بۇلارنىڭ تەمىناتى ئۈچۈن تاللىق، ئايرۇدۇرۇم ئەتە-
راپىدىكى يەرلەرنى تېرىلغۇلۇق قىلىشقا بېرىپ، ئالۋاڭ -
ياساق، پاراقتىن كەچۈرۈم قىلىدۇ. بۇ دەرۋىشلەر ھەر پەي-
شەنبە كۈنى جەندە - كۈلالىرىنى كېيىشىپ، ساپايىلار بە-
لەن پۈتۈن شەھەرنىڭ ئاھالىسى ۋەرەسىتلەردىكى ھۈنەرۋەن
تىجارەتچىلەرنىڭ دۇكانلىرىغا بېرىپ، دۇئا - تەگىمىر قىلىپ
قايتىسانتى. ئۇلار خەلقنىڭ قولىدىن نەقمۇ - نەق ھەدىيە
ئالمايتتى. ھەركىم نەزىر ئۈچۈن ئاتىغان نەرسىلىرى ۋ
ھېيىت - ئايەملەردە سالغان ژېت (پوشكال) لىرىنى بۇلار-
نىڭ ئائىلىلىرىگە يەتكۈزۈپ بېرەتتى. مەزكۇر پوشكاللارنى
يەرلىك ئىمام - مەزىنلەر «بەزىنىڭ ھەققىمىز ئەمەس» دەپ
ئالمايتتى.

1815- يىلى تېرىلغۇ يەرلەرنى كۆپلەپ ئېچىشنى مەق-
سەت قىلىپ، بۇرۇن چېچىلغان «تاش ئۆستەڭ» نى ئاساس
قىلغان ھالدا «ئاق ئۆستەڭ» قۇرۇلۇشىنى باشلاپ، بۇنى باش-

قۇرۇشنى خالزاتخان كۈچىغا تاپشۇرىدۇ. ئۆستەلگە سۈچە-
لىق ئىشلارىدىن ئانچە تەجرىبىسى بولمىغان خالزاتخان
كۈلگە، چارە - تەدبىرلەر بىلەن ئۆستەلگە قۇرۇلۇشىنى ئىلە-
گىرى سۈرۈشتۈرۈپ، كۆپرەك جەۋرى - زۇلۇم بىلەن
ئىش يۈرگۈزگەنلىكتىن، دىخانلار ھەم يۇرت مۆتىۋەرلىرىدىن
نەزىرىدىن قالىدۇ. تەخمىنەن 820-يىلى ئىلى جىياڭجۈن مە-
كىمىسى خالزاتخان گۈچىنى ئاغىبەگلىككە (ماڭاۋدىن ھاكىمە-
بەگلىككە) چۈشۈرۈپ، باقى ئاخۇنىنى ئورلاڭ ھاكىمبەگ
(ۋاقىتلىق ھاكىمبەگ)لىككە تەئىنلەيدۇ. ئۆستەلگە ھەم يۇرت
ئىشلىرىنى باقى ھېكىمگە باشقۇرىدۇ. بۇ كىشى ۋاپات بولغانى-
دىن كېيىن، دۆلەتنى ھېكىملىققا تەئىنلەيدۇ. دۆلەت ھە-
كىمىنىڭ كۆزى تۇتۇلۇپ قالغانلىقتىن چورۇقنى (مەھەممەت
ئىمىننى) ھېكىملىققا تەئىنلەيدۇ. خالزاتخان ھەر3 ھېكىمە-
نىڭ ماڭاۋنى بولۇپ قالمۇبىرىدۇ.

چورۇق ھېكىم خەلقپەرۋەر، ئادىل، نەپسى يوق، سۈ
ۋە ئۆستەلگە ئىشلىرىنى پۈختا بىلىدىغان زات بولۇپ، ئۆس-
تەڭ ئىشلىرى بۇ كىشىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكەندىن كېيىن،
تېز ئىلگىرىلەيدۇ. 1825- يىلى ئۆستەلگە پۈتۈپ، بايانداي
قەلئەسىنىڭ جەنۇبىغا يەتكۈزۈلىدۇ. ئۆستەڭگە سۇ باغلاش
مەزگىلىدە، شاغبەگ خالزاتخان «ئۆستەڭگە سۇ چىقمايدۇ»
دەپ جىياڭجۈن مەھكىمىسىگە ئەرز سۇنغان بولسىمۇ، جىياڭجۈن
ئىلى مەھكىمە شەرئىيەتنىڭ ئەئلەمى موللا قەمبەر ئاخۇن،
مەھكىمە مۇپتىسى ۋە ئىلى ئۆلىمالىرىنىڭ پىشۋاسى ئاتال-
غان مەشھۇر مۇددەرىس مەسۇت ئاخۇنلار باشلىق بىر قانچە
كىشىلەرنى چاقىرىپ مەسلىھەت ئالغاندىن كېيىن، چورۇق

هېكىم سۈنىڭ راۋان ئاقىدىغانلىغىنى بىلدۈرىدىغان «دار» ياساپ، ئەمەلدارلارنى قايمل قىلىش بىلەن، ئۆستەڭ سۈيىدە بىللە ئېقىپ، «ئاق ئۆستەڭىم، ئاق!» دەپ پالاق ئۇرۇپ باياندای قەلئەسى سەرتىغا ياسالغان شىتەيگە بېرىپ، مۇ- راسىمنى كۆرۈۋاتقان جىياڭجۈنلەرنى خوشخەۋەر يەتكۈزىدۇ. (خەلق رىۋايەتلىرى بويىچە) چورۇق هېكىم خانلىقتىن «كۆرمە» بىلەن سوغا تىلىنىدۇ ۋە بۇ سوغا بىلەن تەڭلاجىياڭ- جۈن مەھكىمىسى قىيىنچىلىقلىرىنى ئېيتىپ، ئىلگىرىدىن ئې- لىپ كېلىۋاتقان 4 خو هوسۇلنى 3 خو قىلىپ بېكىتىۋېلىش- نى بۇيرۇيدۇ. بۇنى چورۇق هېكىم ئانچە قوبۇل قىلمايدۇ. چۈنكى، خۇشنىزات هېكىم «جىرغىلاڭ ئۆستىكى» نى چاپتۇ- رۇشقا كىرىشكەنده، جىياڭجۈن مەھكىمىسى «بۇ ئۆستەڭنى چېپىش ئۈچۈن قانچە يىل ۋاقىت كەتسە، ئۆستەڭ پۈتۈپ سۇ باشلانغاندىن كېيىن، شۇنچە يىل ئۆستۈرمە سېلىق سالـ ماسلىقا ۋەده قىلغان ئىدى. بۇ ئۆستەڭ 6 يىلدا پۈتتى. بۇنىڭ پۈتۈشىگ، ئاق ئۆستەڭنى چېپىش تەشەببۇس قىلىنـ دى. بۇنىڭغا يۇقۇرقىغا ئوخشاشلار ۋەده قىلغان ئىدى. 2 ئۆستەڭ 21 يىلدا پۈتتى. دېمەك، جىياڭجۈن مەھكىمىسى باش- تىكى ۋەدىسىگە بىنائەن 21 يىل ئۆستۈرمە سېلىق سالماسـ لىغى كېرەك ئىدى. شۇڭا چورۇق هېكىم بۇ خەۋەرنى يۇرتـ قا - بەگلەرگە يەتكۈزدى. خەلقنىڭ پەريادى كۈچەيدى. بۇنى كەچۈرۈم قىلىش، ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىش تۇغرىسىدا جىياڭجۈن مەھكىمىسىگە ئەرز سۇنۇلدى.

چورۇق هېكىمنىڭ ئاق ئۆستەڭ قۇرۇلۇشىدا كۆرسەتـ كەن خىزمىتى، خەلقپەرۋەرلىگى، بولۇپمۇ كەمبەغەللەرنىڭ

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

بالىلىرىنى ھاشارغا ئېلىپ بارماسلىقى ھەققىدىكى ئەمىلىي ئىشلىرى ۋە ئۆزىنىڭ بۇ توغرىدا تارتقان ئەرزىيەتلىرى (جاپالىرى) كەلگە خەلق ئامما ئىدىل ئەمەلدارلارنىڭ بۇ كىشىگە بولغان ھەسەتخورلۇقىنى ئاشۇرىدۇ. سۈرۈشتۈرۈشلۈق ئېلىپ بېرىلىپ، خەلق ئۈستىدىكى ھاشارنىڭ تۈگىشى ئۈنىڭغا بولغان ھۆرمەت، مۇھەببەتنى ئۇلغايتىدۇ. لېكىن بىر بۇنچە ھەسەتخورلارنىڭ پۇشقىغىغا پېت چۈشىدۇ.

مەنچىڭ خاندانلىقىنىڭ شىنجاڭدا يۈرگۈزۈۋاتقان چېرىك سىياسىتى، ئېغىر ئالۋاڭ - ياساقلىرى، ئەمەلدارلارنىڭ قانۇنسىز زۇرلۇق - زومبۇلۇغى خەلقنىڭ نارازىلىغىنى كۈچەيتىشكە باشلايدۇ. جەنۇبتا جاھانگىرخان قوزغىلىڭى پارتلايدۇ. قوزغىلاڭنى باشقۇرۇش ئۈچۈن ئىلى جياڭجۈن چىڭ شياڭ داۋگۇاڭنىڭ 5 - يىلى (1824 - يىل) 11- ئايدا قەشقەرغە داچىن (ھەربى مەسلىھەتچى) بولۇپ يۆتكىلىپ، ئۆزى بىلەن بىر قانچە مىڭ چېرىكنى يۆتكەپ چۈشىدۇ. ئۇ، داۋگۇاڭنىڭ 6 - يىلى قوزغىلاڭنى ئۆلىدۇ. بۇ چاغدا ھۇسەيىن ئاشقانلىقتىن، ئىلىدىمۇ ئەھۋال جىددىلىشىشكە باشلايدۇ. ئىلى جياڭجۈن مەكىمىسى شۇ يىلى مۇنداق خەۋپلىك ۋەزىيەتتە، چورۇق ھېكىمدىن گۇمانلىنىدۇ ۋە ھېكىملىقتىن قالدۇرىدۇ. خانلىققا سادىق بولغان خالزاتخان شاغبەگنى ئەۋلادىدىن مىراس بولۇپ كېلىۋاتقان «گۈك» لۇق ئۇنۋانىدىن بىر دەرىجە تۆۋەنلىتىپ، «تەيجى» ئۇنۋانى بىلەن ھېكىم ۋە 6- دەرىجىلىك مىراب بېگى قىلىپ بېكىتىدۇ. خەلق «تەيجى» سۆزىنى خاتا چۈشىنىپ، «تاجى ھېكىم»دەپ ئاتىشىدۇ. ھازىرقى كۈندىمۇ «تاجى ھېكىم» دەپ ئاتىلىپ

كېلىۋاتقان زات مانا مۇشۇ خالزاتخان تەيجىدۇر.

خالزاتخان تەيجى بولۇش بىلەن جىياڭجۇن مەھكىمىسى بۇيرۇغان 8 خو هوسۇلنى تۆلەشكە كۈچەپ، يېزا - يېزىلار-غا ئورۇنلاشتۇرۇلغان چىقىرىدۇ. كۆپ ئۆتمەيلا، مەنچىڭ ئوردىسى خالىزاتخانىنى «مىراب بېگى» لىق دەرىجىسى بىلەن باشقا يۇرت بەگلىرىنىمۇ قوشۇپ، بېيجىڭغا بېرىپ خانىنى تاۋاپ قىلىشقا يارلىق چۈشۈرىدۇ.

«داۋگۇاڭنىڭ 5- يىلى (1825 - يىل) 12- ئاي.

يارلىق!

... خوتەنلىك 3- دەرىجىلىك هاكىمبېگى خۇدا بەر-دى قاتارلىق 4 كىشى، قەشقەرلىك 4- دەرىجىلىك شاڭبې-گى پولات قاتارلىق 5 كىشى ... ئىلىنىڭ 6- دەرىجىلىك مىراپبېگى خالىزاتلار شۇەن ۋۇمەن دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىن خانىنى تاۋاپ قىلسۇن. بۇلارنىڭ بېيخەيگە يېتىپ-ردىپ مۇز هۇنەرلىرىنى كۆرۈشىگە رۇخسەت قىلىنسۇن.» (29)

خالىزاتخان تەيجى بېيجىڭغا قىلغان سەپىرىدە قۇمۇلغا چۈشىدۇ ۋە قۇمۇل جۇنۇاڭى بېشىرنىڭ قىزغىن قارشى ئې-لىشى ۋە هەشەمەتلىك كۈتۈۋېلىشقا مۇيەسسەر بولىدۇ. بېشىر ۋاڭنىڭ ئايالىنىڭ ۋا-پات بولغانلىقىدىن خەۋەر تاپىدۇ. بېيجىڭغا بېرىپ خانىنى زىيارەت قىلىپ قايتقاندا، يەنە قۇمۇلدا مەلۇم ۋاقىت تۇ-رىدۇ. بۇ مەزگىلدە بېشىر ۋاڭغا خالىزاتخان كىچىك داد-سىنىڭ قىزى مېھرىبانۇمنى خوتۇنلۇققا بېرىشكە ۋەدە قىلە-دۇ. مېھرىبانۇمنىڭ چىراي خۇلقى، ئەخلاق - پەزىلەتلىرىنى ئاڭلىغان بېشىر ۋاڭ چوڭ مەنىدارلىقىنى بىلدۈرۈپ، نۇر-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تورىسى

غۇن سوغا - سالاملار بىلەن خالىزاتخانىنى يولغا سالىدۇ.
بىر نەچچە ۋاقىتتىن كېيىن، بېشىر ۋالڭ ئۆزى كېلەلمىگەن-
لىكى ئۈچۈن، تويلىشىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن كىشىلەرگە خەن-
جىرىنى ھاۋالە قىلىدۇ. غۇلجىدا بىر قانچە ۋاقىت تۇرۇ-
ئېشى بېرىپ خەنجەرگە ئىكا قىلىدۇ. مېھرىبانۇمنى 50 ئا-
ئىلىگە يېقىن تۇققانلىرى ۋە خىزمەتچىلەر بىلەن يولغا
سالىدۇ. (ھازىر خەلق ئىچىدە ئېيتىلىۋاتقان «پۇچۇنخان
ناخشىلىرى» مەزكۇر مېھرىبانۇمنىڭ ناخشىلىرى)㉚

مېھرىبانۇمنىڭ ئانىسى، يالغۇز قىزىنىڭ دېگىدا ھاراق-
تا ئۆكسىپ قالغانلىقتىن، «شاراپچى خېنىم» دەپ ئاتىلىدۇ.

مېھرىبانۇمنىڭ بىرلا ئاكىسى بولۇپ، ئۇ ئىكىلىسىنى
بېشىر ۋاڭغا قۇمۇلغا ياتلىق قىلىشقا ئانچە رازى بولمايـ-
دۇ. قىزىنىڭ دەردىدە ئاپىسىنىڭ يۇقۇرقى ئەھۋالغا چۈشۈپ
قالغانلىغىغا خاپا بولغان بۇ يىگىت (ئۇساتبەك - ئۇسرەت-
بەك) شاراپچى خېنىم ۋاپات بولغاندىن كېيىن، خالىزاتخان
بىلەن ئاچچىقلىشىپ، قۇمۇلغا كۆچۈپ كېتىدۇ ۋە شۇ يەردە
ۋايات بولىدۇ.

خالىزاتخان بۇ داغدۇغىلىق ئىشلار بىلەن 2 يىلچە
مەشغۇل بولىدۇ. جەنۇبتىكى جاھانگىرخان قوزغىلىڭى باستۇ-
رۇلۇپ، 1828- يىلى جاھانگىرخان بېيجىڭغا يەتكۈزۈلۈپ،
ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىدۇ. لېكىن جەنۇپ تەنجىماي
يەنە مالىماتاچىلىق بولىدۇ، بۇنىڭ تەسىرى ئىلىغمۇ كې-
لىدۇ. بۇنداق خەتەرلىك چاغدا، چورۇق ھېكمەنى كۆزدىن
يوقىتىپ تۇرۇش ئۈچۈن ئىلى جىياڭجۈنى دې يىڭنا (يالڭ
ۋېي داۋگۇاڭنىڭ 8- يىلى (1828- يىلى) ئۇنى ئاقسۇغا 10

يللىق پالايدۇ، بۇ ئىشنى خەلق جىياڭجۇنددن كۆرە، خالىـ
زاتـخان ھېكمىنىڭ تەكلىۋى بىلەن بـولغان ئـىش دەپ
تونۇپ، كۆڭلى قالمدۇ.

داۋگۇاڭنىڭ 10ـ يىلى 8ـ ئايددن 11ـ ئايغىچە (1830ـ
يىلى 9ـ ئايدىن 12ـ ئايغىچە) جەنۇبىي شـىنجـاڭـنىڭ 4
شەھىرىدە كۆللىمى ناھايىتى زور بولغان قوزغىلاڭ پارتلايدۇ.
بۇنى باستۇرۇش ئۈچۈن مەنچىڭ ھۆكۈمىتى ئـەچـكـىرىددن
ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ 30 مىڭددن ئارتۇق ئەسكەر يـۆتكەپ
چىقـىپ ئاقسۇدا توختىتىدۇ. بۇلارنىڭ ئوزۇقـلۇغى ئۈچـۈن،
ئەچكىرىددن كەلتۈرىدىغان ئاشلىقنى تېجەپ قىلىشنى كـۆزدە
تۇتۇپ، ئۇرۇمچى ھەم ئىلىددن ئاشلىق يۆتكـەشنى بەلگە ـ
لەيدۇ، كۈچار خەلقى ئۇرۇمچىددن كەلتۈرۈلگەن ئاشـلـىقنى
يەتكۈزۈش ئۈچۈن 1000 ئـادەم، 200 ھـارۋا، 500 ئـات،
1500 كالا ھەم 1000 ئېشەك ئالۋاڭ بىلەن بۇ ئاشـلـىقـنى
ئاقسۇغا توشۇيدۇ.

ئىلى بىلەن ئاقسۇنىڭ ئارىلىغىدا ھارۋا يـۈرەلمـەسلىگى
ھەممىگە مەلۇم. يۇقۇرقى ئاشلىقنى پەقەت ئات-ئۇلاق كۈچى
بىلەنلا يەتكۈزۈش مۇمكىن ئىدى. لېكىن ئىلى جـىـاڭـجۈن
مەھكىمىسى بۇ ئاشلىقنى ئىلى دىخانلىرىددن 2000 كـىشـى
ئاجرىتىپ، ھەر بىر كىشى 50 جىڭددن ئاشلىقنى كـۆتىرىپ
ئاقسۇغا يەتكۈزۈشنى خالىـزاتخانغا ئەمىر قـىلىدۇ. خالىـزات-
خان تەيچى بۇنى ئىجرا قىلىدۇ، ئىلى بىلەن ئاقـسـۇنـىڭ
ئارىلىغى 1300 چاقىرىمچە يول بولۇپ، ئىلى تـەرەپـتـىكى
خانى يايلىغىددن ئاقسۇ تەۋەسىدىكى تامغا تاشقىچە بـولغان
ئارىلىق مەشھۇر مۇز داۋان، ئىلى، ئاقسۇ ئارىـلـىـغىدا 10

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تارىخى

ئەچچە ئۆتەك بولسىمۇ، بۇ ئۆتەكلەردە 2000 كىشى ياتە-
دىغان ئورۇن بولمىغانلىقى ئۈچۈن، دىخانلار ئۆتەك ئەترا-
پىدا، ئاي داللىدا يېتىپ - قوپۇپ باراتتى. ئاقسۇغا بار-
غىچىلا بىر قانچە كىشى ئۆلۈپ، بىر قانچىلىرى كېسەل ۋە
باشقا سەۋەپلەر بىلەن ئىلىغا - ئائىلىسىگە قايتىپ چىقالمايە-
دۇ. بۇ ئەھۋاللار سەۋەبىدىن خالىزاتخان تەيچىگە يۆتكۈن
يۇرت خەلقى ۋە مۆتەۋەر زاتلارنىڭ قارشىلىغى تېخىمۇ كۈ-
چەيدۇ.

خانلىق داۋكۇاڭنىڭ 8- يىلى (1828- يىلى) شىنجاڭدا
«ئولتۇراقلاشقىلى 10 يىلغا تولمىغان ئەنجانلىقلارنى چېگرە-
دىن ھەيدەپ چىقىرىش» ئىشىنى ئېلان قىلدى. سەۋەبى:
بۇلار خەلق تۇرمۇشىغا كېرەكلىك بولغان چاي ۋە ئاشلىق-
لارنى بېسىۋېلىپ، خەلقنىڭ تۇرمۇشىغا تەسىر يەتكۈزگەن،
دەپ تونۇلغان. ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەر ئىككى ئۆۋەتتىلىك قوز-
غىلاڭدا بۇلارنىڭ قىسمەنلىرى قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدە تۇ-
رۇپ پاراكەندىچىلىك سالغانلىقى ئۈچۈن ئەشۇ چارە قوللى-
نىلغان ئىدى. مۇشۇ بەلگىلىمىگە ئاساسەن قەشقەر سەنزەن
داچىنى سالۇكئا داۋكۇاڭنىڭ 9- يىلى (1829- يىلى) 9-
ئايدا خان ئوردىسىغا مەلۇم قىلىشچە، پۈتۈن شىنجاڭدىن
2000 ئائىلە ئەنجانلىقنى ھايداپ چىقارغان.

ئىلى جياڭجۈنى دې يىڭئا، ئىلى-تارباغاتايلاردا ئەن-
جانلىق سودىگەرلەر بېسىۋالغان 38 مىڭدىن ئوشۇق قارا
چاي، 4200 جىڭدىن ئوشۇق رەۋەنىنىڭ ھەممىسىنى مۇسادە-
رە قىلىپ، 18 سودىگەرنى چېگرىدىن ھايداپ چىقارغان.
غۇلجا ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئەنجانلىقلارنى ھايداپ چە-

قىردىش ۋەزىپىسىنى خالىزاتخان تەيچىنىڭ ئىجرا قىلىشىغا تاپشۇرغان. بۇنىڭغا ئاساسەن، جىياچىڭنىڭ 24- يىلى (1819) دىن راۋگۇاڭنىڭ 9- يىلىغىچە (1829- يىلىغىچە) ئىلىدا تۇرۇشلۇق ئەنجانلىقلاردىن چوڭ - كىچىك، ئەر - ئايال بولۇپ 1463 كىشى چېگرىدىن هايداپ چىقىرىۋېتىلگەن.

ئەسلى بەلگىلىمە بويىچە، ئولتۇراقلاشقىنىغا 10 يىل بولغان ۋە خانلىق نىزاملىرى بويىچە تېچ كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغانلارنىڭ چېگرىدىن هايداپ چىقىرىلماسلىغى ئېنىق كۆرسىتىلگەن بولسىمۇ، سالۇڭنا هەم دې يىڭنالار سۇرۇشتۇرمەي، قارا - قويۇق هەممىنى هايداپ چىقىرىشنى جېكىلە - گەنلىگى ئۈچۈن، خانلىقنا ئىستائەتمەن ئەنجانلىقلارمۇ هايداپ چىقىرىلىدۇ. شۇنداقلا مەشهۇر ئېشان گىلارا مۇهەممەت خەلپەمنىڭ 11 ياشلىق نەۋرىسى تۇرسۇنمەهەممەت (خەلپەمنىڭ ئوغلى) هېيت مەهەممەتنىڭمۇ ئانىلىرى بىلەن چېگرىدىن چىقىرىۋېتىلىشى خالىزاتخان تەيچىگە بولغان غۇلغۇلا، لەنەتنى ئاشۇرۇۋېتىدۇ.

خالىزاتخان تەيچى تۇرغۇزغان «ئالتۇنلۇق» يەكەندىن شەيىخ، جارۇپلارنى ئالدۇرۇش، ئۇلارغا يەر - سۇ بېرىپ ئورۇنلاشتۇرۇش ئادەتتىكى خىراجەت بىلەن بولماسلىغى ئېنىق. نىق. ئۇنىڭ ئۈستىگە مېهرىبانۇمنىڭ توي، سېلىنغان دەس - تىرخان ۋە ۋاقىت ئۇچۇن يوللانغان سوغا - سالاملار هەددى هېسابسىز بولۇپ، بۇلار ئۇچۇنمۇ نۇرغۇن ئىقتىسات كېرەك - لىگى هەممىگە ئايان.

مۇسا كۆك ۋاقتىدىن قانۇنلاشتۇرۇلغان 4 خو هوسۇل كۆك - بەگلىك ئوردىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا يىغىۋېلىنىپ،

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تورىسى

جىياڭجۇن مەھكىمە بۇيرۇغان ئورۇنلارغا يەتكۈزۈلەتتى. 4-خو
ھوسۇل يۇقۇرىدا كۆرسىتىپ ئۆتۈلگەن سەۋەپلەر بىلەن يىل-
دىن - يىلغا كۆپىيىپ، خالىزاتخانىنىڭ كېيىنكى دەۋرلىرىگە
كەلگەندە، 16 خوغا كۆتىرىلگەن ئىدى. خالىزاتخان تەيچى
ئوردا خىزمەتچىلىرىنى ھەر بىر يۈزلەرگە چىقىرىپ، ھوسۇل-
نى ناھايىتى قاتتىق قوللۇق بىلەن يىغىپ، بىر قىسمىنى
جىياڭجۇن مەھكىمىسى ئىختىيارىغا تاپشۇرغان بولسىمۇ، بىر
قىسمىنى يۇقۇرىدا كۆرسىتىپ ئۆتۈلگەن چىقىملىرىغا ئىشلە-
تىپ قويىدۇ. لېكىن بۇ ئىشنى جىياڭجۇن مەھكىمىسىگە مە-
لۇم قىلماي، «ھوسۇلنى دېخانلار تېخى تولۇق تاپشۇرمىدى»
دەپ يالغان مەلۇمات بېرىدۇ. جىياڭجۇن مەھكىمىسى «پۈتۈن
چارىلەرنى قوللىنىپ، ئەسلى ۋە قوشۇمچە ھوسۇلنى تۈگەل
ئۇندۇرۇۋېلىشنى» بۇيرۇيدۇ. خالىزاتخان كۈك دېخانلارغا:
«يەنە قوشۇمچە سېلىق سېلىنىدى» دەپ، تۆلەشكە مەجبۇر
قىلىدۇ. خەلق ئىلاجسىز ھەممە نەرسىدىن ئايرىلىپ دېگە-
دەك تۆلەشكە مەجبۇر بولىدۇ. بۇ ئىش بىر مۇنچە ئادىل
زاتلار ئارقىلىق دېخانلارغا يەتكۈزۈلگەنلىكتىن، كەك دېخان-
لارنىڭ خالىزاتخان تەيچىگە بولغان ھۆرمىتى يوقاپ، ئۆچ-
مەنلىكى ئاشىدۇ، لېكىن داۋىنى ئېھتىشالمايدۇ.

خالىزاتخان تەيچىنىڭ خىزمەت بېجىرىش جەريانىدا
يۇقۇرقىدەك، ھامان يۇرتقا پاراكەندىچىلىك سالىدىغان ئە-
شى خىزمەتلەر تولا بولغانلىقى، ھۆكۈمەت خانلىق ئىشلە-
رىدىن باشقا، ئۆزىنىڭمۇ ھەشەمەتلىك دۆڭگە - داراسىلىرى
خەلقنى بىزار قىلغانلىقى، ۋەزىيەتنىڭ كۆڭۈلسىزلىكى، بۇ-
لارغا قارىماي تەيچى بىجانىدىل بۇ ئىشلارغا كىرىشىپ

كەڭلىكى ئۇچۇن، خەلق لەزىرىدىن چەتنەپ قالمىدۇ. لې-
كىن خىزمەتنىڭ داۋاملاشتۇرۇۋېرىدۇ.

«ئۇ (خالىزاتخان) جياڭجۇننىڭ ھىمايىسىدىن جاساردت
ئېلىپ، پۇرسەتلا كەلسە ئۆز خەلقىدىن بولغانلارنى ئېزىشكە
باشلىغان ئىدى. ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسلىرىدىن ئۇزاقلاش -
قان ئىدى. مۇشۇ قىلمىشلىرى ئۈچۈن جازا بېرىشنى تەلەپ
قىلغان ئىدى. شۇڭا قىلغان ئاخۇنلارنى كۆپ قېتىم رەت قىلغان ئىدى. شۇڭا
ئاخۇنلار جياڭجۇنگە بىر ئەلچى ھەيئىتى ئەۋەتىپ، گۇنا-
كارلىق جازالىنىشىنى تەلەپ قىلغان. جياڭجۇن سەھىي
قوبۇل قىلغان. بۇ مەسىلىنى تەتقىق قىلىش ئۈچۈن يوقۇرى
دەرىجىلىك تارانچى مەمۇرلىرىدىن ئىبارەت 5 كىشىلىك بىر
كومىسسىيە تەشكىل قىلىشنى بۇيرۇغان. كومىسسىيە خالزاتنى
گۇناھلىق دەپ تاپقاندىن كېيىن، جياڭجۇن جازا بېكىتىشنى
ئاخۇنلارغا تاپشۇرغان. ئاخۇنلار شەرىئەتكە مۇۋاپىق ھە -
كىمىلىكتىن ئېلىپ تاشلاشتىن ئىبارەت جازا بېرىشنى ئېيە -
تىش بىلەن باراۋەر، يەنە ئۆزلىرىنىڭ بۇ چارىنى يېنىك .
لىتىشنى ئۆتۈنگەن. شۇنداق قىلىپ، خالىزاتنىڭ پۈتۈن
دەرىجىلىرى قايتۇرۇۋېلىنغان ۋە ئۆزى تۇرپانغا سۈرگۈن
قىلىنغان.»☆

خالىزاتخان تەيچى تۇرپاندىن قايتىپ چىقىدۇ. يەنە
ئۆز ھېكىملىغىنى داۋاملاشتۇرىدۇ.

ئاقسۇغا 10 يىللىق پالانغان چورۇق ھېكىمۇ مۇددىتى-

☆ پىروپىسسور ۋېلىھېلىم رادلوف
«سىبىرىيەدىن تاللانمىلار» 333- بەت.

نى 8 يىلدا تاماملاپ 1836- يىلنىڭ ئوتتۇرىسىدا قايتىپ چىقىدۇ. خالىزاتخان تەيجى چورۇق ھېكىمدىن ھال-ئەھۋال سوراپ بارمايدۇ. 1837- يىلى چورۇق ھېكىم ۋاپات بولىدۇ. ئۇنىڭ نامىزىغا غۇلجا شەھرى ۋە ھەممە يۇرتنىڭ دىخانلىرى بىرى قالماي دېگىدەك قاتنىشىدۇ. ئۇنىڭ جەسىدى گارا مۇھەممەت خەلپەم دەپنە قىلىنغان خەلپەم بۇزۇرۇك - ۋارغا دەپنە قىلىنىدۇ.

ئىلى ئەئلىمى قەمبەر ئاخۇنلۇق تەزىيە نۇتقى سۆز-لەپ، چورۇق ھېكىمنىڭ ئۆلمەس ئىش ئىزلىرىنى بايان قىلىدۇ ۋە ھەسەتخورلارنىڭ كەلتۈرگەن ئەرزىيەتلىرىنى قاتتىق سۆكىدۇ.

خالىزاتخان تەيجى ھېكىمنىڭ ئۆلۈمىگە مۇشۇ ساۋەتتە قاتتىق ئېچىنىدۇ، بۇقۇلداپ ياش تۆكىدۇ. گارا مۇھەممەت خەلپەمنىڭ ئەۋرىسىگە قىلغان بەھۆرمەتلىگىنى ئەسلەپ ئەپ-سۇسلىنىدۇ. ھەر ئىككى زاتنىڭ روھىغا ناماقۇللۇق بىلدۈ-رۈش ئۈچۈن، تەيجى ئۆزى ۋاپات بولغاندا، ئاتا - بوۋە-لىرىنىڭ ئايىغى ئالتۇقلۇققا دەپنە قىلماي، گارا مۇھەم-مەت ھەم چورۇق ھېكىم قەۋرىلىرىدىن 40 چامدام تۆۋەنگە دەپنە قىلىشنى ئوچۇق ۋەسىيەت قىلىدۇ.

خالىزاتخان تەيجى 1854- يىلى ۋاپات بولىدۇ. ۋەسىيەت ھەم تىلىگى بويىچە گارا مۇھەممەت خەلپەمنىڭ ئايىاق تەرە-پىگە دەپنە قىلىنىدۇ.

7. مەزەمزات تەيجى

مەزەمزات، خالىزاتخانىنىڭ ئارۆستەكىدە ئۆتكەن خۇدا قۇلى خەلپەمنىڭ قىزىدىن بولغان ئوغلى بولۇپ، ئۇ، چىنگ

ئوردىسىنىڭ بېكىتمىشى بىلەن دادىسىنىڭ ئورنىغا تەيچىلىك ئۇنۇۋانى بىلەن ھېكسىم بولۇپ ئولتۇرىدۇ. بۇ چاغدا جۇڭگو جاھانگىر دۆلەتلىرىنىڭ بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشىغا ئۇچرىغان ۋاقىت بولۇپ، ئۇرۇشلار سەۋەبىدىن ئىقتىسادىي قىيىنچىلىغى ھىساپسىز ئاشىدۇ. بۇ قىيىنچىلىقلارنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، مەنچىڭ ھۆكۈمىتى مەملىكەت ئىچى، بولۇپ- مۇ ئاز سانلىق مىللەت خەلقىغە ئالۋاڭ ـ ياساقلارنى كۆ- پەيتمىشكە باشلايدۇ. بۇنىڭ سەۋەۋى بىلەن تەيپىڭ تىيەنگو- دەك دېخانلار قوزغىلاڭلىرى پارتلايدۇ. خانلىقنىڭ چەت ئۆلكىلەردىكى چېرىكلىرىگە ئەۋەتىپ بېرىدىغان تەمىنات پۇللىرى توختاپ قالىدۇ. شۇلارنىڭ قاتارىدا ئىلى جياڭ ـ جۇن مەھكىمىسىگە كېلىدىغان پۇلمۇ توختاپ، جياڭجۇن مەھكىمىسى بۇنى يەرلىك خەلق ئۈستىدىكى ئالۋاڭ ـ ياساق- لارنى كۆپەيتىپ ئېلىپ تولدۇرۇش مەقسىدىدە، ئىلى دېخانلىرىدىن ئۆستۈرۈپ ئېلىپ كېلىۋاتقان 8 خو ھوسۇلنى بىردىنلا 16 خو- غا ۋە 1863 ـ يىلدا 32 خوغا كۆتىرىدۇ. ئۆستۈرمە ھوسۇل ئۈچۈن، خەلق بارلىق نەرسىسىنى بېرىپ، پەقەت شۇ چاغلاردا ئېيتىلغان:

ـ ئالۋاڭ ھوسۇلۇم تولا
قۇياي دېسەم ئېشىم يوق.
بۇ ھوسۇلنى قۇيمىسام،
تىرىكلىكتە بېشىم يوق،ـ

دەگەن قوشاقلىرىدا زارلانغىنىدەك، بىساتچىلىكى بارلىق نەر- سىلەرنى بەرسەمۇ تۈگىتەلمەيدۇ.

1864 ـ يىلى ئىلى جياڭجۈنى چاك چىن، مەنچىڭ ئور-

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تورىسى
www.uyghurkitap.com

دىسىنىڭ تەسەۋۋۇرىدىن يىراق بولغان «يېڭى ئۆستۈرمە سۈ-لىقلارنى تولۇق تاپشۇرغۇزمىدىڭ» دېگەن سەۋەپ بىلەن كۆ-رەكە چاقىرتىۋېلىپ زىندانغا تاشلايدۇ. مەزمىتنىڭ ما ئا-ۋىنى ئابدۇرۇسۇل شاغبەگنى ھېكىم قىلىپ بېكىتىدۇ. خەلق-نىڭ چىداش تاقىتى قالمىغانلىقىدىن بىلگەن ئابدۇرۇسۇل ھېكىم خۇيزۇلار بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ، شۇ چاغدىكى قا-زى كالان ناسىر ئەئىلەمدىن پەتىۋا ئالىدۇ. ئىلى دېخان-لىرىنىڭ چىك ھاكىمىيىتىگە قارشى قوزغىلىڭىنى باشلايدۇ. قوزغىلاڭغا پۈتۈن ئىلى ۋادىسىدىكى يېزىلارنىڭ دېخانلىرى تۈگەل ئاتلىنىدۇ. تېزلىك بىلەن چىلپەگزە (شى چۈن) قەل-ئەسىنى ئالىدۇ ۋە بايانداينغا يۈرۈش قىلىدۇ.

جياڭجۈن مەھكىمىسى باشتا قوزغىلاڭنى «ئاددىيلىكى توپىلاڭ» دەپ ئانچە پەرۋا قىلمايدۇ. قوزغىلاڭچىلار چىل-پەگزىنى تېزلىك بىلەن ئىشغال قىلىپ، ناھايىتى زورغۇن كۈچ بىلەن بايانداينغا يۈرۈش قىلىپ، بۇ قەلئەگە دەھشەتلىك ئوق ياغدۇرغاندىن كېيىنلا، خەلق قوزغىلىڭى ئىكەنلىگىنى بىلىدۇ. ئالدىراشلىق بىلەن زىندانىدىكى مەزە-زات تەيچىنى بوشىتىپ ئەپۇ سوراش بىلەن، مەزەمزاتنىڭ كۈرە كېمىسىدىن ئۆتۈپ، بەلدىكى يېزىلاردىن (چاپچال نا-ھىيە تەۋەسى) ئەسكەر ئېلىپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئارقىسىدىن ھۇجۇم قىلىپ بېسىقتۇرۇشنى، بۇنىڭ بەدىلىگە تەي-جىلىك ئورنىنى مۇقىم ساقلاپ قېلىش بىلەن كۆپ ئىنتىلار بېرىلىدىغانلىغىنى ئېيتىپ، كۈرە كېمىسى ئارقىلىق چاپچال-غا يولغا سالىدۇ.

مەزەمزات تەيچى چاپچالغا ئۆتۈپ، ھەر بىر يېزىلار-

دىن ئەسكەرلىككە ئالماقچى بولغان كىشىلەرنىڭ غالجاتـ
لىق توقىلىك يۈز بېگىنىڭ رەھبەرلىگىدە ئاللىقاچـان قوزـ
غىلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ كەتكەنلىگىنى بىلمىدۇ. ㉛ سىرىنـى
ھېچكىمگە بىلدۈرمەي، شۇ كېچىسى دەريانى ئۆرلەپ چاپـ
چال مازارغا باردۇ. كېمىدىن ئۆتۈپ چىغلىق مـازاردىكـى
ئەخمەتخان غوجا سىڭار كۆزنىڭ ئۆيىگە چۈشىدۇ، قوزغـ
لاڭنىڭ سەۋەبىنى سورايدۇ. ئەخمەتخان غوجا سىڭار كۆز ھەقـ
قى ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈشنىڭ ئورنىغا: كـونـا ئـاداۋەت...
ئابدۇرۇسۇل شاغبەك قېينىاتىسى ئەخمەتجان كۈشكۈرتۈشى
بىلەن جاناپلىرىنىڭ ھاكىمبەگلىك ئورنىنى ئىگەللـەش ئۈـ
چۈن بۇ ئۇرۇشنى قوزغىدى. ئەخمەتجان غەزىنىچى بەگبولـ
دى. ئابدۇرۇسۇل شاغـبەگ پۈتۈن ئىشنى ئەخمەت غەزىنىچى
بەگنىڭ مەسلىھەت، يوليورۇغى بىلەن يۈرگۈزۈۋاتـمـدۇ، دەپ
قۇتراتقۇلۇق قىلىپ، مەزەمزات تەيجىنىڭ ئىچىنى ئۆرتەيدۇ
مەزەمزات تەيجى ئەخمەتخان غوجا سىڭاركۆزنى ھەمرا قـ
لىپ ئارۆستەك بۇلاق بېشىدىكى تاغىسى شەمشىدىن خەلپەمنىڭ
ئۆيىگە كېلىدۇ. سىڭار كۆزدىن ئاڭلىغان سۆزلىرىنى مەخپى
تۇتۇپ ئېيتـمايدۇ.

شەمشىدىن خەلپەم ھەدىسىنىڭ ئوغلى بولغان مـەزكۇر
مەزەمزاتخان توغرىلىق ئەندىشىدە بولغانلىقتىن، شـەھـەرگە
كىرمەي قوزغىلاڭچىلارغا مەدەت بېرىش يۈزىسىدىن ئارۆستەك
ۋە ئۇنىڭ ئەترapىدىكى يېزىلاردىن «نىيىاز بالىلار»(پـىدائـى
لار)نى تەشكىللەپ قويغان بولسىمۇ، ئارىلاشماي ئۆيىدەتۇر
غان ئىدى. مەزەمزاتخانىنىڭ ئازات بولغانلىقىدىن خاتىرجەم
بولغان شەمشىدىن خەلپەم ئەتىسىلا نىيازبالىلار ۋە مەزەمـ

ئۇيغۇر كتاب توربىتى
www.uyghurkitap.com

زاتخانىنى ئېلىپ شەھەرگە—قوزغۇلاڭچىلار يېنىغا يۈرۈش قىلىدۇ.

چىلپەڭزىنى ئىگەللەش بىلەنلا، رەھبەرلەر مۇقىم رەھبەرلىكنىڭ بولۇشىنى كۆزدە تۇتۇپ، كېڭەش ئارقىلىق نەزەر بەرلىكنىڭ تۇرغان مەزمەزاتخانىنى سۈلتان، ياكور ئاخۇنۇمالا-ئاۋىن، ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگنى ئەمىر، مولا ناسىرئەلەم-نى قازى كالان، مولا شاۋكەتنى قازى تەسكەر، ئەخمەتنى قازى بەگنى غەزىنىچى ۋە باشقا ئىش بېشىدىكىلەرنى سايلاپ بولۇشقان ئىدى. شەمشىدىن خەلپەم تەرىپىدىن ئالدىنئالا بېلگەن خەۋەر بويىچە خەنبىگىدە تۇرۇپ ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىۋاتقان ئەمىر ئابدۇرۇسۇل بەگدىن باشقا، يۇقۇرقى خادىملارنىڭ ھەممىسى مەزمەزاتخانىنىڭ ئالدىغا—ھازىرقى ئۆزبېك مىچىتى تەرەپكە چىقىپ قارشى ئالىدۇ، بىللە شەھەرگە كىرىپ كېتىپ بارغىنىدا، مەزمەزاتخان ئەخمەتخاجا سىگارکۆزگە: ئىككى نەۋرىسىنى باشلاپ چىققان ئەخمەت غەزىنىچى بەگنى جايلىۋېتىشنى تاپشۇرىدۇ. سىگارکۆز ئۆزى زىنىچى بەگنى بىلەن بىر ئاز مېڭىپلا ئەخمەت غەزىنىچى بەگلىرى بىلەن بىر ئاز مېڭىپلا ئەخمەت غەزىنىچى بەگنىڭ كاللىسىنى ئۈزۈش بىلەن، چوڭ نەۋرىسىنىمۇ ئۆلتۈرىدۇ. كىچىك نەۋرىسى قېچىپ خەنبىگىدىكى دادىسى ئابدۇرۇسۇل ئەمىر تەرەپكە چېپىپ كېتىپ بېرىپ، ھازىرقى ئۆزبېك مىچىتى تەرەپكە ئات سالدۇرۇپ كېتىپ بېرىپ، ھازىرقى تەبىبى مەكتەپ ئالدىدىكى سۇغا سېلىنغان كۆۋرۈككە ئېتىنىڭ پۇتى كىرىپ يىقىلىدۇ. سىگارکۆز ئۆز ئادەملىرى بىلەن قوغلاپ كېلىپ، بۇ بالىنىمۇ چېپىپ ئۆلتۈرىدۇ. مەزمەزاتخان تەيچى خەلپەملەر بىلەن ئۆز ئوردىسىغا چۈشىدۇ ۋە سۈلتانىلىقنى تاپشۇرۇۋالىدى.

ئەمەر ئابدۇرۇسۇل بەگ قېينا تەسى ۋە2 ئوغلىنىڭ دەپنە مۇراسىمىغا كىرىدۇ. ئۇلارنى دەپنە قىلغىچە پەقەت بىر كۈنلا شەھەردە بولۇپ، بارگاھقا يانماق بولغاندا، دادىسى ۋە ئىككى ئوغلىدىن ئايرىلغان ئايالى قاتتىق نالە قىلىپ يىغلاپ، ئىنتىقام ئېلىپ بېرىشنى ئۆتۈنىدۇ. ئەمەر ئايالىنىڭ نالىسىغا تاقەت قىلالماي «ئۇرۇش تۈگىسۇن، ئاندىن كۆرىمىز!» دەپ، ئۇرۇش سەپىگە كېتىدۇ. بۇ سۆزنى سىڭار كۆز شۇ زاماتلا مەزەمزات سۆلتانغا يەتكۈزىدۇ. سۆلتان سىڭار كۆز- گە ئەمەر ئابدۇرۇسۇلنى يوقىتىشنى، ئەگەر ئۇ يوقالمىسا، سىڭار كۆز ئىككىسىنىڭ يوقىتىلىدىغانلىغىنى بىلدۈرىدۇ. بايان- داي ئۇرۇشى مۇشۇنداق سەۋەپلەر بىلەن ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كېتىدۇ. ئاخىرى ئەمەر ئابدۇرۇسۇلنىڭ قوماندانلىغى، سادىر پالۋانىڭ سەپىلىنى تېشىپ پارتلىتىشى بىلەن، بايانداي قەلئەسى تولۇق ئېلىنىدۇ. مەزكۇر جەڭنىڭ قاتناشچىسى شائىر مولالابىلال:

باھادۇر ئاتالدى بۇ جەڭدە ئەمەر،
نەدۇركىم ئەمەر شاھ ساھىپ سەدىر.
ئەمەردىن ھەممەنىڭ دىلى بولدى شاد،
دۇنيا بۈيلىدى تاپتى غەمدىن نىجات.

دېدى بارچە ئادەم يۇرۇكلۈك ئەمەر،
كى بىزلەرگە دائىم كېرەكلىك ئەمەر؛
كى ئابدۇرۇسۇل بەگدۇر دۇرۇست،
دىلى دۇرۇست ئۇچۇن تۈتتى خەلق ئانى دوست.㉜

دەپ كۆرسەتكەندەك، بايانداي ئېلىنىشى بىلەن پۈ-

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تۇن خەلق ئالدىدا ئەمىر ئابدۇرۇسۇلنىڭ ئابرويى ئۆسىدۇ. بۇلارنى كۆرۈپ، مەزمەزات سۇلتان بىلەن ئەخمەتخان ئەمەلدارلىرى ئەندىشىلىرى تېخىمۇ ئاشىدۇ. ئەمدى تېزدىن يوقىتىش كويىغا چۈشىدۇ. يالغاندىن مانجۇچە يېزىلغان خەت ئىملىق خەتنى ئۇنىڭ يانچۇغىغا سېلىپ قويىدۇ، ئەمەلدارنىڭ يېقىن ئادىمى دەپ، قازى كالان موللا ناسىر ئەئلەمنى ھەيسىگە ئالىدۇ.

مۇشۇ ئارىلىقتا چەتتىن ئۆزبېكى ئۇلۇغ غوجا ملار نەسلىدىن قىلىپ كۆرسىتىپ، ماخمۇت ئىسمىلىك قېرى غوجا پەيدا بولىدۇ. ئۇ، ئۆزبېكنىڭ ئەۋلىيالىغىنى ئېيتىپ، كۆپنى ئۆزىگە تارتىپ مۇرىت قىلىۋالىدۇ. ياغاچتىن پو (زەمبىرەك) ياساپ، ئۇرۇش غەلبىسىنى قولغا كەلتۈرۈپ، سۇلتان بولۇشنى نىيەت قىلىدۇ. ياسىغان پوسى ئېتىلىش بىلەنلا پارچىلىنىپ كېتىدۇ. ئاندىن «پوچى غوجا» باشقا ئۇسۇل بىلەن ئۆز مەقسىدىگە يەتمەكچى بولىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، خەلق ئىچىدە ئىناۋىتى چوڭ بولغان، ھازىر ھەپىسىدە يېتىۋاتقان ناسىر قازى كالانى ھەپىسىدىن بوشىتىۋېلىش كويىغا چۈشۈپ، سۇلتانىدىن سورايدۇ. سۇلتان قوبۇل قىلمىغاندىن كېيىن، پوچى غوجا ئۆزىنىڭ مۇرىتلىرىدىن قۇراشتۇرغان ئەسكەرلىرى بىلەن ناسىر قازى كالانىنى بوشىتىپ ئېلىپ چىقىدۇ. بۇنى ئاڭلاپ سۇلتان مەزمەزاتخان قازى كالانىنى ئۆلتۈرۈۋېتىش تەرەددۇتىنى قىلىدۇ. پوچى غوجا، سۇلتان مەزمەزاتنى يوقىتىشقا ئالدىرايدۇ.

پوچی غوجا مەزەمزاتنىڭ ئەڭ يېقىن ئاددىمى بولۇپ كېلىـ
ۋاتقان ئەخمەت سىڭاركۆزنى ئۆزىگە قارىتىۋالمدۇ. ئەتىجىدە
مەزەمزاتخان ناسىر قازى كالاڭنى ئۆلتۈرگۈزمدۇ. پوچى غوجا،
سىڭاركۆزلەر 1866ـيىلى مەزەمزاتخانىنى ئۆلتۈرۈش بىلەن بىللە،
ئۇنىڭ 17 ياشلىق ئوغلى خىزىرخانمۇ ئۆلتۈرۈپ، سۈلتان
ئوردىسىغا كىرىپ، مەزەمزاتخانىنىڭ پۈتۈن مال ـ مۈلكىنى تا ـ
لاپ كېتىمدۇ. سۈلتانىنىڭ كىچىك ئوغلى ئىلياسخان ئامانقا ـ
لمدۇ. ئۇنىمۇ پوچى غوجىنىڭ ئادەملىرى ئۆلتۈرۈۋېتىشىدىن
ئەنسىرەپ، چۈلۈقايدىكى ئۆز تۇققانلىرىنىڭ ئۆيىگە چىقىرى ـ
ۋېتىمدۇ. سۈلتانىنىڭ بۇ ئوغلى ئامان قالمدۇ.

بۇ چاغدىكى ئىلىنىڭ جىياڭجۈنى چاڭچىڭ
نىڭ مەزكۇر ئۇرۇشنىڭ چىقىشىنى ئالدىنئالا توسىيالمىغانلىقى
ئۈچۈن، خانئوردىسىدىن ئۆزىگە جازا بېرىشنى سوراپ يا ـ
غان بايانات بىلەن سالغان تەسىرىدىن ۋە بولغۇسى جىياڭجۈن مىن
شۇيگە 1865ـيىلى 5ـ ئاينىڭ 25ـكۈنى يوللىغان يارلىغىدا
«.... ئۆتكەندە چاڭ چىڭنىڭ مەلۇم قىلمىشىچە، مەزەمزاتنىڭ
مەنسۇبىنى ئېلىپ تاشلاپ، ئاندىن سوراققا تارتىش تەلەپ
قىلمىغان. بۇ قېتىم ئۇيغۇرلار توپلىشىپ مەزەمزاتنى ۋاڭلىققا
ساپلىماقچى بولۇاتىمدۇ، دەپ ئاڭلىمدۇق. مۇشۇ ئىشنى شۇ ئادەم
قىلۋاتامدۇ ـ قانداق؟ ئېيتمىشلارغا قارىغاندا، ئۇلار بەسمەغا
چىدىماي قىلۋاتىمدۇ، دېيىشىمدۇ. مەن شۇي ئۇلارنىڭ ھالىدىن
خەۋەر ئېلىپ، كېڭىشىپ كۆرۈش ئۈچۈن ئادەم ئەۋەتسۇن.
ئەمىلىي ئەھۋالغا قاراپ، خان يارلىغىدىن خەۋەردار قىلسۇنـ
كى، ئەگەر ئۆتكەنكى ئەنزە ھەقىقەتەن ناھەق بولغان بولسا،
ئاقلاشقا بولىدۇ.» يەنە:

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

«تۇڭجۇنىڭ 4-يىلى 7- ئاي (1865- يىل 8- ئايىنىڭ 29 دە).

ئىلى ھاكىمبېگى ئابدۇرۇسۇل ئەمەت ئىسيانچىلار بىلەن تىل بىرىكتۈرگەنلىگى ئۈچۈن ۋەزىپىسىدىن ئالدۇرۇلسۇن.

(33)دەپ يارلىق چۈشۈرگەن بولسىمۇ، بۇ چاغدا جياڭجۈن مەھكىمىسى مۇھاسىرىدە قېلىپ، سىرت بىلەن ئالاقىلىشىش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم قالغانلىغى ئۈچۈن، ھەر ئىككىلا يارلىق يەتكۈزۈلمەيدۇ.

8. بوۋاق غوجا--ئىلىياسخان تەيجى

مەزەمزاتخانىنىڭ چۈلۇقايغا قاچۇرۇپ چىقىرىۋېتىلگەن ئۇغلىنىڭ ئىسمى ئىلىياسخان بولۇپ، 1853- يىلى تۇغۇلغان. دادىسى ئۆلتۈرۈلگەندە ئۇ 13 ياشتا ئىدى. ئىلىياسخانىنىڭ يەنە بىر قوشۇمچە ئىسمى بولۇپ، «بوۋاق غوجا» دۇر. بوۋاق غوجا دەپ ئاتىلىشىنىڭ سەۋىبىنى كۆپمىنچە كىشىلەر ۋە ئۆز ئەۋلادلىرىمۇ مۇشۇ كۆنگىچە: «بۇ بالا مەزەمزاتخان ئۆلگەندە تۇغۇلغانلىقتىن، بۇ بالىنىڭمۇ ئۆلتۈرۈلۈپ كېتىشىدىن قورقۇپ، ئات قويماي چۈلۇقايغا چىقىرىۋەتكەن. ئۇرۇش ئاخىرلاشقىچە بالىنى باققان يېزىدىكى تۇققانلىرى ئات قويماي «بوۋاق غوجام، بوۋاق غوجام!» دەپ ئاتىشىپ، ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئىلىياسخان دەپ نام بەرگەن» دېيىشىدۇ. بۇ سۆزنىڭ ناھايىتى ئاز قىسمى توغرا بولسىمۇ، تۇغۇلغان ۋاقتى ئالماشتۇرۇلغان.(34)

1864-يىلى قوزغالغان ئۇرۇش ئاخىرلىشىپ، 1867- يىلى ئىلى سۇلتانلىغى قۇرۇلىدۇ. بۇ چاغدا ئىلىياسخان 14 ياشتا

ئىدى. ئىلى سۇلتانلىغى بۇ بالىغا ـــ ئىلياسخانغاھەچقانداق ئىش بەرمەيدۇ.

1871ـ يىلى چارروسىيە تاجاۋۇز قىلىپ، ئىلىنى قورال-لىق بىسىۋالىدۇ. روسىيە ھۆكۈمىتى ئىلىنى باشقۇرغان 10 نەچچە يىل داۋامىدىمۇ، ئىلياسخان ھەچقانداق خىزمەت بىلەن تەمىن ئېتىلمەيدۇ. مەنچىك ھۆكۈمىتى چارروسىيە بىلەن 10 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت سۆزلىشىش ئارقىلىق ئاخىرى «ئىلى-روسىيە شەرتنامىسى» ئىمزالىنىدۇ. روسىيە دېگەن مۇددەتتە چېقىپ كەتمەي، ئەكسىچە ئاخىرى گۇاڭشۈينىك 9ـ يىلى1ـ ئايدا (1883ـ يىلى 2ـ ئاينىك 13ـكۈنى) قايتىپ چىقىپ كېتىدۇ، ئىلى ۋەتىنىمىزنىڭ قوينىغا قايتىپ، مەنچىك خاندانلىغىنىك باشقۇرۇشىغا يېڭىۋاشتىن ئۆتىدۇ.

خانلىق ئىلى جىياڭجۈنلىگە جەن شۈنىنى تەئىنلەيدۇ، جەن شۈن ئۆزى بىلەن 30 مىڭ چېرىك باشلاپ چىقىپ، سۈيدۈڭگە كېلىپ ئورۇنلىشىدۇ. ئۇنىڭ ئىلىدىكى بار-لىق ئەھۋالنى ئۈگىنىپ خان ئوردىسىغا يوللىغان دوكلادىغا، خان ئوردىسى 1883ـيىلى 5ـ ئاينىڭ 15ـ كۈنىدىكى يارلىغى بىلەن: «... كېيىنكى بارلىق ئىشلارنى ئەستايىدىل بېجىرىش بىلەن ھاكىمبەگ قاتارلىق ئەمەلدارلارنى تاللاپ، تېز-سىس قىلىش لازىم» لىغى توغرىسىدا كۆرسەتمە بېرىدۇ. ئوردىنىڭ كۆرسەتمىسىگە بىنائەن، ئۇرۇش مەزگىلىدە ئەنزىسى قايتا تەكشۈرۈلمەي قېچىقالغان مەزمەزاتخان تەيجىنىڭ ئوغلى ئىلى ياسخان (بوۋاق ھېكىم) مەزمەزاتخانىنىڭ ئورنىغا تەيجىلىك ئۇنۋان بىلەن بېكىتىلىدۇ. بۇ چاغدا بوۋاق ھېئىم 30 ياش مەزگىلى ئىدى.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تورلىسى
www.uyghurkitap.com

مەنچىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ئۆچ ئېلىشىدىن قورقۇپ ۋە چارروسىيىنىڭ كۈشكۈرتمىسى بىلەن ئىلى خەلقىدىن 10 مىڭ 899 ئائىلە (50 مىڭ 55 جان) يەتتە سۇغا كۆچۈپ چىقىپ كېتىپ، يۈزلۈك يېزىلاردا ئادەم ناھايىتى ئاز قالىدۇ. ئېتىمىز-ئېبرىق، ئۆستەڭلەر بىر قانچە يىللىق ئۇرۇش-ھۆجۇم بىلەن خانىۋەيران بولغاچقا، بۇ ئىشلارنى تەرتىپكە سېلىش ئەڭ مۇھىم ئىشلار قاتارىدا تۇتۇلىدۇ.

ئىلى جىياڭجۈنى جەنشۈن ئىلىياسخان تەيچى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، «ئۇزۇن يىل تازىلانمىغانلىقتىن لاتقا تېنىپ كەتكەن ئاق ئۆستەڭنى رېمونت قىلىش بىلەن بىللە، 12تارماق ئۆستەڭ ئېلىپ دېخانچىلىققا كىرىشىش» توغرىسىدا كۈڭ-شۈينىڭ 8- يىلى 7-ئاي (1883-يىلى 9- ئاينىڭ 9-كۈنى) خانلىقتىن تەستىق ئالىدۇ.

بوۋاق غوجا ئىلىدىكى ھەر بىر يۈزلەردە ئادەم سانى ناھايىتى ئاز قالغان دېخانلار بىلەن يۈقۇرىدىكى 12 ئۆستەڭنى چېپىش ئىشىغا كىرىشىدۇ. دېخانچىلىق ئىشلىرىنى ناھايىتى تەسلىكتە ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، جىياڭجۈن مەھكىمىسىگە تاپشۇرىدىغان يېگى سېلىقلارنى تاپشۇرۇش ئىشىنى ۋە غۇلجا شەھرىنى ئاۋاتلاشتۇرۇش ئىشىنى ئىشلەشكە كىرىشىدۇ.

بوۋاق غوجا ئانچە ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرمەيدۇ. ئۇ «پوچى غوجا» نىڭ دادىسى مەزەمزاتخان ۋە ئاكىسى خىزىر غوجىلارنى ئۆلتۈرگەن چاغدا، قاتتىق قورقۇپ كېتىپ كېتىن، يۈرەك كېسىلىگە گىرىپتار بولغاچقا، ئاخىرى مۇشۇ كېسەل سەۋەبىدىن 9 يىل تەيچىلىك قىلىپ، 39 يېشىدا، يەنى1892-يىلى ۋاپات بولىدۇ، ئالتۇنلۇققا ئەجداتلىرىنىڭ يېنىغا دەپ-

نه قىلىندۇ.

9. نۇرنىسا خېنىم ۋە غىياسىدىن بەگ

نۇرنىسا خېنىم ئىلياسخان تەيجى (بوۋاق غوجا)نىڭ يالغۇز قىزى.

غىياسىدىن بەگنىڭ دادىسى قۇمۇل ۋالىسى ئەۋلاتلىرىنىڭ ھۆرمەتلىگىرە كلىرىدىن بەھرام بەگ غوجا دېگەن زات بولۇپ، ئانىسى ئىلى كۆك-بۇ كلىرىنىڭ چۇلۇقايدىكى «ئۆزشاخ» لىرى-نىڭ نوپۇزلۇغى بولغان مۆردىن شائىبەگنىڭ قىزى يۇنىساخان غوجامدۇر.

بەھرامبەگ غوجا قۇمۇلدىن ئىلىغا كېلىپ، يۇنىساخان غوجام بىلەن نىكاھلىنىدۇ. 3 قىز، بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆرگەندىن كېيىن، ئۆز يۇرتى قۇمۇلغا قايتىپ، شۇ يەرد ۋاپات بولىدۇ. جەسىدى قۇمۇل ۋالىتۇنلۇغىدىكى چىنەگۆم-بەز ئىچىدە دامى يېزىلغان «مەرھۇم بەھرامبەگ مەزرەتلىرى» دېگەن مەقبەردۇر.

غىياسىدىن بەگ 1871- يىلى غۇلجىدا تۇغۇلغان، بالا-لىق چاغلىرىنى چۇلۇقاي ۋە غۇلجىدىكى ئوردىدا ئۆتكۈزۈپ، دىنىي مەكتەپ ۋە خەنزۇچە بىر ئاز ئوقىغان بولۇپ، خەنزۇ-چە تىلىنى خېلىلا پىشىشىق ئۆزلەشتۈرگەن.

بوۋاق غوجىنىڭ ئوغۇل پەرزەندى بولمىغانلىغى ئۈچۈن، ئۆز ھايات‌لىغىدا يالغۇز قىزى نۇرنىسا خېنىمنى تەيجىلىك ئوردىغا ۋارىسلىق قىلىش ئۈچۈن، تۇققىنىنىڭ ئوغلى غىيا-سىدىن بەگكە ياتلىق قىلغان.

بوۋاق غوجا ۋاپات بولغان كېچىسى، ئوردا خىزمەتچىلىرىدىن سەددىق شائىرنىڭ بوۋاق غوجىغا چىققانلىقىنى تەرىپلەپ ئېيتقان تەبرىكلەش مۇھەررىنى ۋارسلىق قىلىدىغان ئوغۇل بولۇشنىڭ ئۇچۇن دەپ، كۆرەدىكى جىياڭجۇن مەھكىمىسىگە تاپشۇرۇپ بەرگەن㉟. مۇسىبەت ئاخىرلاشتاندىن كېيىن، ئىنى جىياڭجۇن مەھكىمىسى ھېكىم ئاغىچا نامىغا يېڭى تامغا ئويدۇرۇپ، نۇرنىسا خېنىمنى «ھېكىم ئاغىچا» قىلىپ تەئىنلەيدۇ. ھېكىم ئاغىچا تەيچى ئوردىسىنىڭ دوختۇرخانا مەسئۇلى بولۇپ ئىشلىگەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇيغۇر خەلقىگە ئۇزۇن يىللىق خىزمەت قىلغان ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ ئىزىنى داۋام قىلدۇرۇپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىلىم-پەن ساھەسىدىكى ئىلغار ۋەكىلى بولۇپ يېتىشىدىكى ئۇلۇغ ئىشلىرى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئۇيغۇر خەلقى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايدۇ.

1911-يىلى مەنچىڭ خانىدانلىقىنى ئاغدۇرۇش ئۈچۈن قوزغالغان شىنخەي ئىنقىلابىغا ئاۋاز قوشۇش يۈزىسىدىن ياڭ زەنشۇيىنىڭ رەھبەرلىكىدە كۆرەدە ئىلى شىنخەي ئىنقىلابىي پارتىلىدى. 5 مىللەتنى ئاساس قىلغان خەلق ھۆكۈمىتى (مىنگو) قۇرۇلدى. ھاكىمبەگ غوجا، ھۈسەينباي ھاجى مۇسا بايوپ، ياقۇپباي ھاجى باباشۇپلار باشلىق بىر قانچە كىشىنىڭ ھەمرا قىلىپ، ئىلى مۇسۇلمانلىرىنىڭ كەڭ يېزىلاردىكى 80 شائىرۇ دىخانلىرى بىلەن يېڭى ھاكىمىيەتنى قوللايدىغانلىقلىرىنى بىلدۈردى. ھۈسەينباي، ياقۇپبايلار ئۆز زاۋۇدىدا ئىشلەنگەن ئايياق كىيىملەرنى يېڭى ئەسكەرلەر ئۈچۈن نۇرغۇن ئايياق كىيىم، ئىگەر-جابدۇق ۋە پۇل ھەدىيە

يه قىلىدۇ. ھاكىمىيەت غوجا ھەربىلەرنىڭ يىمەك-ئىچمەك، ۋە ئاتلىرى ئۈچۈن ئوت-چۆپ، يەم-خەشەكلەرنى يەتكۈزۈپ بېرىشكە ۋەدە قىلىدۇ ۋە بۇنى ئىجرا قىلىدۇ.

خۇشنىزات كۆڭدىن ھاكىمىيەت غوجىغىچە بوۋاغان گۈك، تەيچىلەرنىڭ ھەممىسى ئادەت بويىچە مەنچىمك خاندانلىغىغا ساداقەت بىلدۈرۈش ئالامەتلىرىدىن بىرى بولغان يالـغـۇز ئۆرىمە چاچ قويۇشقان ئىدى. كۆرەدە يېڭى ھاكىمىيەت قۇرۇلۇپ ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، چاچلارنى ئالدۇرۇۋېتىش ئىشى باشلىنىدۇ. ھاكىمىيەت غوجا بىرىنچى بولۇپ ئۆز چېچىنى چۈشۈرتكۈزىتىدۇ. يېڭى ھاكىمىيەت پەرمانلىرىنى ئىجرا قىلغانلىغىنى ئىپادىلەيدۇ. يەرلىك ئەمەلدارلارمۇ چاچلىرىنى ئالدۇرۇۋېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن 150 يىلدىن كۆپرەك مەنچىمك خاندانلىغىنىڭ ئىشەنچلىك يەرلىك ئەمەلدارلىرىدىن بولۇپ كەلگەن ئەجداتىنىڭ بۇ ۋارىسى، يېڭ جۇڭخۇا ھاكىمىيىتىمۇ ئېتىراپ قىلغان يەرلىك ئىلى خەلقىنىڭ يەنىلا مۆتىۋەر ئادىمى بولۇپ قالىدۇ.

غۇلجا شەھىرىدە كېيىنكى چاغلاردا شىيەن يامۇلى قۇرۇلغان بولسىمۇ، دوتەي يامۇل (ۋالى مەھكىمە) تەسىس قىلىنمىغان ئىدى (1896). 1896-يىلى ئەتراپىدا دوتەي يامۇلى تەسىس قىلىنغان بولسىمۇ، ئىش ئورنى (دوتەي يامۇل ئورنى) يوق ئىدى. ھاكىمىيەت غوجا ئۇسا گۈك ۋاقتىدىن بۇيان ئوردا قىلىنىپ كېلىۋاتقان ئىلى گۈك-بەگلىك ئوردىسىنى دوتەي يامۇلى قىلىش ئۈچۈن تەقدىم قىلدى ۋە شەھەر ئىچى «كەسكەن يار مەھەللىسى» گە ئۆي-جاي سېلىپ كۆچۈپ باردى. خەلق بۇنى ئوردا، كەسكەن يار مە-

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

ھەللىسىنى ئوردا مەھەللىسى دەپ ئاتاشتى. بۇنىڭ بىلەن كەسكەن يار مەھەللىسىنىڭ نامى ئۇنتۇلدى.

جۇڭخۇا مىنگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ھاكىمبەگ غۇجىنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى، ئىلىغا تەۋە بولغان 80 شاڭيۇ (ئاساسەن غۇلجا ناھىيە يېزىلىرى، چاپچال، توققۇزتارا ۋە نىلقىلار) ۋە غۇلجا شەھەر ئىچىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي چىلىق، چارۋىچىلىق، تىجارەت، تۇرلۇك ئالۋاڭ-ياساق، پاراق، ئېغىر-ئۆسۈملۈك، دىنىي مەھكىمە ئاخۇنلىرى، ھەر بىر يۇرتنىڭ شاڭيۇ، مىڭبېگى، دورغا، مىراپقا ئوخشاش بەگلىرىنى خىزمەتچىلىرىنى بەلگىلەش ھەم قالدۇرۇشتىن ئىبارەت ئىشلار ئىدى.

ھاكىمبەگ غوجا دەۋرىدىن باشلاپ، غۇلجا شەھىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپى يىلدىن-يىلغا كېڭىيىشكە باشلىدى. ھاكىمبەگ غوجا قارادۆڭ ئاقسۇ مىڭىتىدىن گۈلشەنباغقىچە بولغان يولنىڭ ئىككى تەرىپى ۋە قارادۆڭنىڭ باش تەرىپىدىكى قەلەندەر مەھەللىسى (ئازاتلىقتىن كېيىن «ئازات يېزا» دەپ ئۆزگەرتىلدى) ئورۇنلىرىنى جەنۇپتىن چىڭغان يوقسۇللارنىڭ مەھەللە قىلىپ ئولتۇراقلىشىشى ئۈچۈن ھەقسىز بۆلۈپ بەردى. چۇلۇقاي، تۈرك، تۇخۇچىيۇزى ھەم جىرغىلاڭدىكى تېرىلغۇ يەرلىرىنى مۇۋاپىق ھەق تۆلەش شەرتى بىلەن دىھقانلارنىڭ تېرىشىغا ئىجارىگە بەردى.

ھاكىمبەگ غوجا ياڭ، جىڭ ھاكىمىيەتلىرى ۋاقتىدا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مەسلىھەتچىلەر كېڭىشى ئەزاسى بولۇپ كەلدى.

1934-يىلى ئاپرېل ئۆزگىرىشى بولۇپ، شېڭ شىسەي

تەختكە چىقىشى بىلەن شىنجاڭنىڭ تەرەققىيات ۋە مىللەت
لەر ئىتتىپاقلىقىغا ئائىت «ئالتە بۆيۈك سىياسەت» نى يول
غا قويدى. شېڭ شىسەيىنىڭ دەسلەپتە كۆرۈلگەن ساداقەتلى
كىگە بىنائەن، ھاكىمبەگ ئوچا شېڭ ھاكىمىيىتىنى قوللاپ،
ئىلىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان بىر قانچە
ئىشلاردا تەشەببۇسكارلىق كۆرسەتتى. مەسىلەن:

1. ھەر مىللەت قاتاردا، ئىلىدا قۇرۇلغان ئۇيغۇر مەدەنىي-ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنى قوللاپ، ئۇيۇشما تەرەپتىن قۇرۇلغان شەھەر، يېزا-قىشلاقلاردىكى مەكتەپلەرنىڭ راسخور دى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ خىزمەت ھەققى ئۈچۈن شەھەر ۋە يېزا دىخانلىرىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ تۆلەشكە تېگىشلىك بولغان دىنىي مەجبۇرىيىتى — ئۆشرە-زاكاتلارنى ئۇيۇشما ئىخ تىيارىغا بېرىشكە دالالەت قىلدى.

2. قۇرۇلغان «كۇلۇپ ياساش ھەيئىتى» گە رىياسەت سەتچىلىك قىلىپ، مىللەتلەر كۇلۇبىغا ھەدىيە توپلاپ، كۇ لۇپنىڭ ياسىلىشىغا كۈچ چىقاردى.

3. ئىلىدا ئېلېكتىر ئىستانسىسى، ئۇن زاۋۇت ۋە چوڭ راق بىر مەكتەپ قۇرۇش مەقسىدىدە ھۆكۈمەت تەرەپتىن قىلىنغان تەشەببۇسقا ئاساسەن، ھەر مىللەت تىجارەتچى، چارۋىچى ۋە چوڭراق يەر ئىگىلىرىنىڭ دالالىتى بىلەن بىر لىككە كەلتۈرۈپ، 15 قوينى ىىر پاي قىلىپ بېكىتىپ، ئاك سېنىرنى ئۇبشېستۇا (ھەسسىدارلار شېركىتى) نى تەسىس قى لىپ، 250 مىڭ ئەركەك قوي پاي توپلاپ، بۇنىڭ كۆپ قىسمىنى سوۋېت ھۆكۈمىتىگە ئۆتكۈزۈپ، ئېلېكتىر ئىستانسىسى، ئۇن زاۋۇدىنى ئالدۇرۇپ، ساي بويىدىكى 5 قەۋەتلىك ئۇن

ئۇيغۇر كتاب تورىبىكتى
www.uyghurkitap.com

زاۋۇدى بىلەن ئېلېكتىر ئىستانسىسىنى ياساپ چىقىشقا ئاكـ
تىپ قاتناشتى.

ئاكسېنىر شېركىتى يىققان پايدىن ئېلېكتىر ئىستانسـ
سى ۋە ئۇن زاۋۇتلىرىنى سېتىۋېلىپ ياساش بىلەن، ئاشقان
قىسمىغا يەنە قوشۇمچە ياردەم تـوپلاپ، تۇنجى قېتىم كۆرـ
كەملىك «ئىلى كەمنازىيىسى» (هازىرقى 8ـئـورتا مەكـتەپ)
نى ياسىتىپ چىقتى.

4. ھېلىگەر شېك شىسەي ئـاينىپ، 1937 ـ يـىلدىـن
باشلاپ ھەر مىللەت خەلقىنى «خائىن» نامى بىلەن تۇتقۇن
قىلىپ، ئۇلارنىك قورا-جاي، بايلىق، مال-مۈلۈكلىرىنى مۇـ
سادىرە قىلغاندا، ئۇيغۇر ئۇيۇشما سالدۇرغان «مـىلـلـەتلەر
كۇلۇبى» نىمۇ قوشۇپ ئۇيا تسىزلىق بىلەن مۇسادىرە قىلدى.
ئاز ۋاقىتتىن كېيىن، سېتىۋېلىشنى بۇيرۇپ، 10 مـىـڭ خـو
بۇغداي (بىر خو 64 كىلوگىرام) ۋە 10 مىڭ قويغا باھاسـ
نى بېكىتتى. ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز ئۇيۇشمىلىرى بـۇنـى
سېتىۋېلىشقا رازى بولدى. ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى 10 مىڭ خـو
بۇغداي، قازاق، قىرغىز ئۇيۇشمىسى 10 مىڭ قوي بېرىپ، كۇلۇپـ
نى قايتىدىن سېتىۋالدى. مەزكۇر بۇغدايىنى ھاكىمبەگ غو-
جا باشچىلىغىدا ئۇيغۇر ھاللىقلىرى؛ قازاق، قىرغىز ئۇيۇشـ
ما مەسئۇل بولۇپ قازاق، قىرغىز خەلقلىرىنىڭ ھـاللىقلىرىـ
دىن ياردەم ئېلىش ھەيئىتى تەشكىللەپ، ئۇلار بۇ ھەيئەتكە
رئىياسەتچىلىك قىلىپ، يۇقۇرقى بۇغداي ھەم قويلارنى يە-
غىپ ئۆتكۇزۇپ، كۇلۇپنى قايتۇرۇۋالدى. شۇنىڭدىن كېيىن
بۇ كۇلۇپ «ئۇـ قاـ ق» كۇلۇبى (ئۇيغۇر، قـازاق، قـىرغىز
كۇلۇبى) دەپ ئاتالدى.

كۆلۈپنى مۇسادىره قىلغالىدا، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ بىر يۈرۈش دوخۇۋوي ئورگىنىزىر مۇزىكىسىنىمۇ مۇسادىره قىلغان ئىدى، يولسىزلىق قىلىپ ئۇنى قايتۇرۇپ بەرمىدى. شېڭ شىسەينىڭ قېينىاتىسى چۈسىلىڭ (ئىلىنىڭ سىلىكبۇغا ئاپىرىپ ئۆزىنىڭ داغدۇغىسى ئۈچۈن ئىشلىتىپ، ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ كەتكەندە بۇ مۇزىكا ۋە ئۇنىڭ چالغۇچىلىرىنىمۇ بىللە ئېلىپ كەتتى (چالغۇچىلىرى ئاساسەن شۇ ۋەلەر ئىدى).

5. ئىلى ئۇيغۇر ئۇيۇشما سانايى نەپىسە بۆلۈمى (سەنئەت بۆلۈمى) 1935-يىلىدىن باشلاپ مەشھۇر «غېرىپ-سەنەم»، «پەرھات-شېرىن» ھەم «قانلىق داغ» قاتارلىق سەھنە ئەسەرلىرىنى ئويناشقا باشلاپ، كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ ئالقىشى ۋە قىزغىن قوللاپ-قۇۋۋەتلىشىگە ئېرىشتى. پەخرى بېلەت بىلەن تەكلىپ قىلىنغان ھەر مىللەت مۇتەئەسسىپلىرى ئويۇننى كۆرۈپ خوش بولۇش بىلەن بىللە، دېكراتسىيە، كىرىسخانا ۋە كىنىم - كېچەكلەردە بولغان يېتىشسىزلىكلەر-نى بايقاپ، ھەر قايسىسى ئائىلىسىدە بار بولغان كىيەك-لىك جاھاز - ئۇلۇكلەرنى تەقدىم قىلدى. ھاكىمبەگ غوجا بولسا، پادىشا، ۋەزىر، ئاغچىلار ۋە باش رولدىكىلەرنىڭ كىيىم - كېچەكلىرى ئۈچۈن، ئۇرۇمچىدا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان گۈڭ - بەگلەر ۋە ئاغچىلارنىڭ تاۋار، كىمخاپ قاتارلىق كىيىملىرىنى تەقدىم قىلدى.

6. ياپون جاھانگىرلىگى ۋەتىنىمىزنىڭ شەرقىي شىمالىنى بېسىۋېلىپ، تېچ جۇڭگو خەلقىنە بالايى - ئاپەت كەلتۈرگەن ئۇرۇش بىلەن ئىچكىرىلەپ كىرىشكە باشلىدى.

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

پۈتۈن مەملىكەت خەلقىمىز بۇ ئاپەتلىك ئۇرۇشقا قارشى تۇرۇپ، ئىمىسى بىلەن قارشى تۇرالمسا، شۇنىڭ بىلەن قارشى تۇردى. مۇشۇ چاغدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان «خەي - پاي - پاق»، «خەت - خالتا» ۋە «پۈل ۋە مىلتىق كۈچ چىقىرىپ» دېگەن چاقىرىقلارغا بىنائەن ئىلىدا قۇرۇلغان «ئىئانە توپلاش ھەيئىتى» نىڭ رەئىسلىگىنى ھاكىمبەگ غوجا ئۇستەگە ئېلىپ، يارەم توپلاپ ئۆزىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىگىنى كۆرسەتتى.

7. 1940 - يىلى (تەخمىنەن) شېڭ شىسەي شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن زايۇم تارقىتىشنى ئېلان قىلىپ، ھەر بىر ۋىلايەتلەرگە پۈل سانىنى ئېنىق بەلگىلەپ چاقىرىق قىلدى ۋە مۇسابىقە ئېلان قىلدى. ئىلىنىڭ شۇ چاغدىكى ھەربىي - مەمۇرى ئەمەلدارى ياۋشۇن (خەلق ياۋ سىلىڭ دەپ ئاتايتتى. شېڭ شىسەي 1941 - يىلى «ياۋ شۇن پارتىيىسى» دەپ، ئۇنى ئىلىدا 40 كىشى بىلەن بىرلىكتە قولغا ئېلىپ، ھەمىسىنى تۈرمىدە ئۆلتۈرۈۋەتتى) ھاكىمبەگ غوجىنى «زايۇم تارقىتىش ھەيئىتى» نىڭ رەئىسلىگىگە تەكلىپ قىلىپ بېكىتتى. بۇ ھەركەت ئىلىدا بەس - بەس بىلەن ئېلىپ بېرىلىپ، بەلگىلەنگەن ۋەزىپىدىن ئاشۇرۇپ ئورۇنلاش بىلەن شىنجاڭ بويىچە بىرىنچىلىكنى ئالدى. ھاكىمبەگ غوجىنىڭ بۇ ئىشتىكى رولى چوڭ بولدى. بۇ ئىش شۇ چاغدا «ئېلى گېزىتى» ھەم «شىنجاڭ گېزىتى» لىرىدە ئالاھىدە ئېلان قىلىندى.

8. ئىلى ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئىش ئورنى ئىلگىرى مىللەتلەر كۈلۈبىدا بولۇپ، بۇ ئورۇنىنى شېڭ

شىسەي ھاكىمىيىتى مۇسادىرە قىلىپ كەتكەلىكتىن، ئىش ئورنى بولماي قالدى. 1938 - يىلى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئۆزىنى زىدە بار بولغان پۈل ۋە قالغىنىنى خەلقتىن ياردەم ئېلىش يولى بىلەن ئۇيغۇر ئۇيۇشما بىناسىنى ياسىتىپ چىقتى (ستالىن كوچىسىدىكى ھازىرقى ئوبلاستلىق ياشلار كومىتېتىنىڭ ئورنى). بۇ بىنانىڭ قۇرۇلۇشى ئۇچۇنمۇ ھاكىمبەگ غوجا ئۆز نوپۇزى بىلەن چوڭ ياردەم كۆرسەتتى.

9. پەنجىم غولىدىن كېلىدىغان پىلىچى سۇيى شېك شىسەي دەۋرىدىكە ئايرۇدۇرۇم، تاللىقلاردىكى ساي بىلەن ئېقىپ كېلىپ غۇلجا شەھرىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئۆتۈپ، ساي قۇيۇلۇشى دېگەن يەردە ئىلى دەريا سىغا قوشۇلۇپ كېتەتتى. ئەتىياز كەلكۈن كەلگەن چاغلاردا، ئات، ھارۋا، ئادەملەر ئۆتەلمەي، يېڭى شەھەر (نوۋى گورت — يېڭى شەھەر) بىلەن كونا شەھەر ئارىلىغى ئۇزۇلۇپ قالاتتى. بۇ چاغدىكى ئىلىنىڭ ھەربى - مەمۇرى ئەمەلدارى چۇزوڭچىڭ جىياڭ جۇننىڭ ھاكىمبەگكە قىلغان تەكلىۋىگە بىنا ئەن، شەھەر خەلقى ۋە يېزىلاردىكى دىخانلاردىن ياغاچ، شاخ - پاخال، تاش، ئەمگەك كۈچى ۋە پۇل ياردەم ئېلىپ، پىلىچى سۇيىگە دامبا (توسما) ياسىلىپ، ئاقتۆپە سېپىغا بۇرالدى. بۇنىڭ بىلەن سۇ ئاپىتى تۈگىتىلىپ، ئايرۇدۇرومدىن ئىلى دەريا سىغىچە بولغان ساي ئورنى، بوش يەرلەرگە مەھەللە، قۇرۇلۇشلار سېلىنىپ، شەھەر دائىرىسى كېڭەيدى.

10. ھاكىمبەگ غوجا ياڭ - جىڭ ھاكىمىيىتى دەۋرىدىن 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىغىچە بولغان كۆپ يىللاردا ئاق ئۆسۈتەكنى بىۋاستە باشقۇرۇپ، ھەر يىلى لىڭكۇدا (قاش دەريا-

سى بويىددىكى ئۆستەلگە ئاغزىدا) 2 ـ 3 ئاي يېتىپ ئۆستەلگە بىخەتەرلىكى، كېگىيتىش، تازىلاش ۋە توما ئۆلچەملىرىنى باشقۇرۇپ، كەلگۈسى يېزا دېخانلىرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە كۈچ چىقاردى.

11. ناغرا خۇشنىزات گۈلگە دەۋرىدىن باشلاپ ھاكىمىيەت ئايەملەردە ئوردا ئىختىيارىدا بولۇپ، ھېيت-ئايەملەردە ئوردادەرۋازىسى ئۈستىدە چېلىناتتى ۋە ساقلىناتتى. 1934 ـ يىلدىن باشلاپ ھاكىمبەگ غوجا ناغرىنى خەلق ئىختىيارىغا ئۆتكۈزدى. مەلۇم ۋاقىتلارغىچە ئىلى بەيتۇللاسىنىڭ يېشىغى-ئۈستىدە، كېيىنكى چاغدا ئالايتەن ياسالغان ناغرىخانىدا چېلىنىدىغان بولدى.

ھاكىمبەگ غوجا 1937 ـ يىلى شۇ چاغدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ تۇرۇۋاتقان غوجا نىياز ھاجىنىڭ ئەلچىلەر ئارقىلىق قىلغان تەكلىۋىگە بىنائەن قىزى گۆھەر بانۇمنى غوجا نىياز ھاجىنىڭ ئوغلى سەئىدۇللا ئەپەندىگە چۈ سىلىگىنىڭ ئىگىدارچىلىغىدا ھەشەمەتلىك توي قىلىپ ئۇزاتتى.

شېك شەمسەي تەختكە چىقىپ ئاز كۈندىن كېيىنلا بىر تۈركۈم ۋەكىللەر ئۆمىگى ئارقىلىق خەنزۇچە خەت ئويۇلغان «سىزنىڭ يارىدەمگىز ھامان يادلىنىدۇ» دېگەن مەزمۇندىكى لەۋھەنى ئەۋەتىپ، ھاكىمبەگ غوجىنىڭ قوراسى ئىچىدىكى ئۆي ئىشىگىنىڭ ئۈستىگە ئېسىپ تەقدىرلىدى.

1944 ـ يىلى 11 ـ ئايدا 3 ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى تەسىس قىلىندى، ھاكىمبەگ بۇ ئىنقىلاپنى قوللىغانلىغى ئۈچۈن، مۇئاۋىن رەئىس بولۇپ تەئىنلەندى. 1946 ـ

يىلى 3 ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى گومىنداڭ بىلەن 11
ھادىسىلىق بىتىمنى ئىمزالىدى. ئىلى ۋىلايەت بولىدى، بۇ
چاغدا ھاكىمبەگ غوجا ئىلى ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى بولۇپ
بېكىتىلىش بىلەن، ئازانلىققىچە ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن بىر
يىل ۋالى بولۇپ تۇردى.

1949 ـ يىلى 10 ـ ئايدا دۆلىتىمىز ئازات بولۇپ،
جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلدى. بېيجىڭدا ئېچىلغان
1 ـ نۆۋەتلىك پۈتۈن مەملىكەتلىك سىياسى مەسلىھەت كېڭە-
شى يىغىنىغا 3 ۋىلايەت نامىدىن 2 ـ قېتىم ۋەكىل بولۇپ
قاتناشقان سەيپىدىن ئەزىزى، ئالىمجانلار ئىلىغا كېلىپ
خوشخەۋەر يەتكۈزدى. ئارقىدىنلا لۇگۇاڭخەن خەلق ئازاتلىق
ئارمىيىسىنىڭ مەلۇم قىسمىنى باشلاپ غۇلجىغا كەلدى. بۇ
چاغدا ھاكىمبەگ غوجا ۋالى بولۇپ، جۇڭخۇا خەلق جۇ-
مھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى تەبرىكلىدى ۋە قىزغىن قوللا-
دى. 1950 ـ يىلى ھاكىمبەگ غوجا ياشىنىپ قالغانلىقى،
سەۋىبىدىن ۋالىلىق ئورنىدىن چېكىندى، ئورنىغا 4 ـ ئوغ-
لى قېيۇمبەگ غوجا ۋالى بولۇپ تەئىنلەندى.

ھاكىمبەگ غوجا ۋالىلىقتىن چېكىنگەندىن كېيىنمۇ،
ھۆكۈمەت، يۇرت ـ جامائەتچىلىك ئىشىدىن قول ئۈزمىدى.
«خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىدىن ھال سوراش»، «ئامېرىكىغا
قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم :بېرىش» مۇناسىۋىتى بە-
لەن قۇرۇلغان ھەر ئىككىلا ھەيئەت رەئىسلىكىنى ئۈستىگە
ئېلىپ، ئىلى خەلقى نامىدىن كۆپ مىقداردا ياردەم توپلاپ
تەقدىم قىلىش ئىشىنى بېجىردى. ئۆزىنىڭ ئولتۇرۇپ كېلە-
ۋاتقان قورا ـ جايىنى (ھازىرقى ئوبلاستلىق تەپتىش مەھـ

كىمىسى بار قورا) ھۆكۈمەتكە تەقدىم قىلدى.

1951 ـ يىلى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ۋە زومىگەرلىككە قارشى تۇرۇش ھەركىتى داغدۇغىلىق باشلاندى. غۇلجا ناھىيىلىك پارتىيە كومىتېتى تەرىپىدىن چاقىرىلغان ھەر مىللەت خالىق زاتلىرىغا مەسئۇل خادىم پارتىيىمىزدىك سەنەپ ۋە سىنىپ ئايرىش مەسىلىسى توغرىسىدا كەڭ چۈشەنچە بەردى. مەزكۇر يىغىنغا ھاكىمبەگ غوجىنىڭ تاپشۇرۇغى بىلەن چوڭ ئوغلى پاشا غوجا (نۇرنىجات) قاتناشتى. يىغىن ئاخىرلاشقاندا، يىغىن مەسئۇلى پاشا غوجىنى ئالاھىدە ئايرىپ ئېلىپ قېلىپ، ھۆكۈمەتنىڭ تاكىشۇرۇپ ـ تەتقىق قىلىشىچە، ھاكىمبەگ غوجىنىڭ يەر ئىجارىدىكەبېرىشى ئۆلچەمىگە مۇۋاپىق ئىكەنلىكىنى بىلدۇرۇش بىلەن، دادىسى ھاكىمبەگ غوجىنىڭ خاتىرجەم بولۇشىنى جېكىدى. كۆپ ئۆتمەي، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ۋە زومىگەرلىككە قارشى تۇرۇش ھەركىتى رەسمىي باشلاندى. ھاكىمبەگ غوجا ئىجارە ھەققى ئۈچۈن ئۆزىدە بار بولغان ئاشلىق، نەق پۇل ۋە ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ئالتۇن زىننەت بۇيۇملىرىنى تاپشۇرۇشقا باشلىدى. كېيىن ئىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم رەھبەرلىرى ھاكىمبەگ غوجىدىن ئىجارە ھەققى كەچۈرۈم قىلىنغانلىغىنى بىلدۈردى.

1951 ـ يىلى غۇلجا شەھىرىدە 1 ـ قېتىملىق كەمبەغەل دىخانلار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى. ھاكىمبەگ غوجا 40قا يېقىن ھەر مىللەت زاتلىرىنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ، مەزكۇر قۇرۇلتاينى قوللايدىغانلىغىنى بىلدۈرۈش بىلەن، شۇ چاغدا غۇلجا شەھىرىدە بار بولغان بالىنتسىنىڭ خەلقىنىڭ ئېھتىيا-

جەدىن چىقالمايۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ، 400 كارۋاتلىق ئىر بالىنتسا ياسىتىپ تەقدىم قىلىپ، بۇنىڭ بىلەن تۇنجى قېتىم ئېچىلغان كەمبەغەل دېخانلار قۇرۇلتىيىنى قوللاپ خوشخەۋەر يەتكۈزۈشنى تەكلىپ قىلدى. ئەكىلىپ قىلىنغان زاتلار بۇتەكلىمىنى سەمىمى قوبۇل قىلىشتى. شۇ يەردىلا ھەر مىللەت مۆتىۋەرلىرىدىن 12 كىشىلىك ھەيئەت تۈزۈلدى. ئارقىدىنلا ھاكىمبەگ غوجا باالنىتسا ئۈچۈن، ئۆزىگە تەۋە بولغان، ئىچىدە بۇلاق سۇيى بولغان مەشھۇر گۈلشەنباغنى تەقدىم قىلىدى. قالغانلارنىڭ ئالدى 500 دىن 200گىچە قوي ئاتاشتى. ھەيئەت باالنىتسا ئۈچۈن كېتىدىغان خامچوتنى تەييارلاشقا ۋەدىلىشىپ تارقالدى ۋە ھەيئەت ۋەكىللىرى يازما لەۋھە تەييارلاپ، قۇرۇلتاي ئېچىلىۋاتقان ئورۇنغا بېرىپ خۇشخەۋەر يەتكۈزدى (تۇرلۇك سەۋەپلەردىن، بۇ ياخشى تەشەببۇس ئىجرا بولماي قالدى).

كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي، ھاكىمبەگ غوجا ئۆلكىلىك سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ھەيئەت ئەزالىغا تەئىنلىنىپ، ئۇنىڭ ئوغلى قېيۇمبەگ ئىلى ۋىلايىتىنىڭ ۋالىلىغىدىن يۆتكىلىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزالىغى ھەم ئۆلكىلىك سانائەت نازارىتىنىڭ نازىرلىغا بەلگىلىنىپ ئۇرۇمچىدە تۇردى. 1955 - يىلى 21 - ئاپرېل كۈنى قېيۇمبەگ ۋاپات بولدى. ھاكىمبەگ غوجا 1952-يىلى يىل ئاخىرىدا ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىگەن بولۇپ، قېيۇمبەگ ۋاپاتى بىلەن ئۈمۈ 1955 - يىلى غۇلجىغا قايتىپ كېلىپ، 1957 - يىلى 8 - ماي كۈنى 86 يېشىدا ۋاپات بولدى. ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ يېنىغا - ئالتۇنلۇققا دەپنە قىلىندى.

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com ئۇنىۋېرسال كتابلارنىڭ بىرىگى تارىسى

هاكىمبەگ غوجا ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئىگەللەپ كەلگەن خىزمەت ئورنى جەريانىدا كۆپلىگەن كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭ هاكىمبەگلىك ئورنىنى تارتىۋېلىشقا ئۇرۇنۇشتەك ئەھۋاللارغا دۇچار بولغان. بىز شۇلاردىن بىرىنى ئەسلەش بىلەن كۆپايىلىنىمىز.

1900 ـ يىللاردىن كېيىن، چارروسىيە ئىلىدىكى پۇخرالىرىنى باشقۇرۇش ئۇچۇن، نۆۋەت بىلەن بىر قانچە ئاقساقاللارنى تەكلىگەن. شۇلاردىن بىرى ئۇراخۇن ئاقساقال بولۇپ، بۇ كىشى چارروسىيە پۇخرالىرى بولغانلىقتىن، هاكىمبەگلىكنى ئۆزىگە ئېلىش مۇمكىن ئەمەسلىگىدىن، يەرلىكلەردىن (جۇڭگو پۇخرالىرى ئىچىدىن) ئاقساقالنىڭ يوليورۇغى ۋە كۆرسەتمىسى بويىچە ئىش بېجىرىدىغان ئىسلاميۇزلىك سەۋسق شاڭيۇنى هاكىمبەگ قىلماقچى بولىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۇن 1912 ـ يىلى (تەخمىنەن) ئىلىنىڭ چوڭ ئەئلىمى موللامەدەۋر ئەئلەم، مۇپتى ئىزامىدىن ئاخۇن باشلىق مۆتىۋەرلەر ئۇن 100گە يېقىن كىشىنى ئەتە هېيت دىگەن كۈنى ئۆز ئۆيىگە چاقىرىدۇ. بۇلارغا چوڭ زىياپەت بېرىپ هەر بىرىگە تون كىيگۈزىدۇ. سەسق شاڭيۇنى هاكىمبەگلىككە تەئىنلەشنى ئېيتىپ، ئۆزى ياساتقان مەجمەت (ئۇراخۇن ئاقساقال مەجمىسى) ⑰ دە ئەتىدىن باشلاپ هېيت ناغرىسى چېلىنىش بىلەن تەڭ، ئادەت بويىچە هەر ۋاقىتتىكىدەك هاكىمبەگ غوجىنى هېيت نامىزىغا ئېلىپ كېلىش ئۇچۇن ئوردىغا بارماي، توپ ـ توغرا ئۇراخۇن ئاقساقالنىڭ ئۆيىگەكېلىپ، سەسق شاڭيۇنى هېيت نامىزىغا ئېلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. كەلگەنلەر ماقۇل بولۇشۇپ قايتىشىدۇ. تاڭ ئېتىش بىلەن بىرمۇ كىشى بۇ

يەرگە كەلمەي توپ ـ تونۇرا ھاكىمبەگ غوجا ئوردىسىغا بېرىپ، ئادەتتىكىدەك رەسمىي قائىدە بويىچە ئاتلاندۇرۇپ مەدرىسكە ئېلىپ كېلىندۇ. ئامازدىن كېيىن ئوردىغا يەتكۈزۈپ قويۇپ قايتىدۇ. ئۇراخۇن ئاقساقال، سېسىق ـ شائىيۇلار تون كىيگۈزگەن كىشىلەر كەلمىگەنلىگى ئۈچۈن، ھېيت ئامىزىغىمۇ بارالماي ۋە ھاكىمبەگلىكىنىمۇ ئالالماي شەرمەندە بولىدۇ. شۇ چاغدىن باشلاپ ئاغرا ئىككى ئورۇندا چېلىنىشقا باشلايدۇ.

ھاكىمبەگ غوجىنىڭ ھايانىغا بىر قانچە قېتىم قاتتىق ئۆلۈم خەۋپى كېلىدۇ. بۇ مەزگىلدە قېرىنداش مىللەتلەر-نىڭ تەلەپ ۋە يارەملىرى بىلەن ئۇ ئامان قالىدۇ. شۇلار-دىن بىرى: 1934 ـ يىلى ئىلىدىكى توپىلاڭچىلار ھاكىمبەگ غوجىنى ئوردىسىدىن باغلاپ چىقىپ، قورال ئاستىدا توپىدەڭ تەرەپكە ئېلىپ مېڭىپ، خەنزۇ بازىرىغا كەلگەندە شۇ ئەتە-راپتا بار بولغان پۈتۈن خەنزۇ خەلقىنىڭ قارشىلىغى ۋە قەتئى تەلەپ قىلىشى بىلەن ئىلاجسىز قويۇپ بېرىشكە ۋە ئوردىغا يەتكۈزۈپ قويۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. خەنزۇلارنىڭ يارىدىمى بىلەن ئۇ ئامان قالىدۇ.

ھاكىمبەگ غوجىنىڭ ئۇرۇنسا ھېكىم ئاغىچىدىن چوڭ پاشا (ئۇر ئىجات)، ئوتتۇرانچى پاشا (خالىزات) ۋە كىچىك پاشا (ئەكرەمخان)، ئالتۇن خېنىم، پاشا خېنىملاردىن ئىبارەت 3 ئوغۇل، 2 قىزى بولغان. ئۇرۇنسا ھېكىم ئاغىچا ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئالغان رەھىمەخان ئاغىچىدىن قېيۇمبەگ ۋە 2 قىزى، 3 ـ ئايالىدىن مىرزاتخانلاردۇر.

چوڭ پاشا (ئۇرۇنىجات) فېئودال بالىسى بولسىمۇ، ئۇ-

مۇر بويى ئاتقا مىنمەي، ھارۋىغا چۈشمەي، ئامما بىلەن ياخشى مۇناسىۋەتتە بولۇپ، 1962-يىلى 12-ئاينىڭ 9-كۈنى × × يېشىدا دۇنيادىن ئۆتتى. يەر ئىسلاھاتى مەزگىللىرىدە ھېچقانداق زەربە بېرىلمىدى، قالپاقمۇ كىيگۈزۈلمىدى ۋە كەمبەغەل دېخانلارنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشتى. ھېلىمۇ ئۇلارنىڭ ھىمايىسى ۋە غەمخورلۇغىغا ئىگە. پارتىيەمىزنىڭ چوڭ پاشا غوجىغا بولغان مۇئامىلىسى ۋە غەمخورلۇغىدىن ھۆكۈمىتىمىزنىڭ «بىرمۇ ياخشى ئادەمگە ۋابال قىلماسلىق» دېگەن سىياسىتى نەق ئەمەلىيەتتە كۆرۈلۈپ، كەڭ ئاممىنا نۇرغۇن روھلاندۇرغۇچى ئامىل بولۇپ تۇنۇلدى.

پاشا غوجا مەشھۇر خەتتات (ھۆسنىخەتچى)، رەسسام ئىدى. پاشاغوجىنىڭ خىزىرخان، سەيىتخان، غوجەئان، ئەزىز-خان ھەم ئەزىمخان ئاتلىق ئوغۇللىرى بولۇپ، ھەممىسى خىزمەتتە بولۇش بىلەن ئىلىم ئەھلىلىرىدۇر. غوجىخان شىنجاڭ سانائىتى شۆبۈرىنىڭ دوتسېنتى. چوڭ پاشا ۋاپات بولغانغا قەدەر ئىلى ئوبلاستلىق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى تەركىۋىدە ۋەتەنپەرۋەر زاتلار قاتارىدا تىزىلىپ كەلدى.

ئوتتۇرانچى پاشا 1945 - يىلى ھاكىمبەگ غوجا ھايات ۋاقتىدىلا ۋاپات بولغان ئىدى.

كىچىك پاشا (ئەكرەمخان) شېكىشمەي، گومىنداڭ دەۋرلىرىدە ناھىيىلىك ئاشلىق ساقداۋ، 3 ۋىلايەت دەۋرىدە 3 ۋىلايەت بانكا مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەن. ئازاتلىقتىن كېيىنمۇ بانكا مۇدىرى بولغان. 1983 - يىلى 10 - ئاينىڭ 15-كۈنى ۋاپات بولدى. ئۇ، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئەزاسى ئىدى. ئۇنىڭ ئەكبەرخان ئاتلىق

ئوغلى بار. ئۇ دۆلەت كادىرى،
يۇقۇرىدىكى تواۋق بولمىغان خاتىرىلەردىن «ئىلى گۈلى» دېگەن ئاتىسى ئىمىن ۋاڭدىن زاماندىشىمىزدا ئۆتكەن ئۇرۇنسىز ھېكىم ئاغىچا، غىياسىددىن ھاكىم بەگ غوجا ۋە بۇلارنىڭ باللىرىغىچە 10 ئەۋلات، 220 يىلدەك ۋاقىتنىڭ ئۆتكەنلىكنى قىسمەن بولسىمۇ ئەسلەپ ئۆتتۈق. بۇ ئائىلە ئۆلكىمىز بويىچە سانى ئاز بولغان ھېنۇدال، يەردىك ئېكسپىلاتاتور ھەم ئۇزۇلمەي مەنسەپ، مەرتىۋە ۋە ئىمتىيازغا ئىگە بولۇپ كەلگەن ئائىلىلەرنىڭ بىرى ئىكەنلىگىدە شەك يوق. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ۋەتىنىمىزنىڭ ئەڭ غەربىي چېگرىسىدىكى، ئۆز ۋاقتىدا پىيادە ياكى ئاتلىق ئۇ چېتىدىن بۇ چېتىگىچە نەچچە كۈنلەردە ئاران بېسىپ بولىدىغان كەڭ ئىلى ۋادىسىنىڭ بۇگۈنكى شۆھرەتلىك ۋادىغا ئايلاندۇرۇلۇشى ۋە ئىنتىپاقلاشقان كۆپ مىللەتلىك ماكان بولۇشىغا، بۇ ئائىلىنىڭ قىسمەن بولسىمۇ ئەجرى - ئەقىدىسى بار دەپ قىياس قىلىنىمىز.

بىر شەخسى ئائىلىنىڭ، دۆلەت تۈزۈمى ۋە سىياسىتى ئوخشاش بولمىغان، بەلكى بىر - بىرى بىلەن ئاسمانۇ-يەرچە پەرق قىلىدىغان بىر قانچە ھاكىمىيەتلەرنىڭ دەۋرىدە سەپتىن چۈشۈپ قالماي، ئۇزاق ۋاقىت مەلۇم ھوقۇق ۋە ئورۇنغا ئىگە بولۇپ كېلىشى ناھايىتى ئاز ئۇچرايدىغان ئەھۋاللاردىندۇر. شۇنداقلا، شۇنچە ئۇزۇن ۋاقىت ھوقۇق، ئىمتىياز ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە بىلەن كەلگەن بۇ ئائىلىنىڭ توپلىغان، يىغقان ئىنقتىسادىي بايلىقلىرىغا نەزەر سالغىنىمىزدا، بۇ ئائىلىنىڭ ئۆز ۋاقتىدا خانلىقتىن ھەدىيە قىلىپ

بەرگەن يەر ـ سۇدىن ۋە كېيىمنىكى كۆنلەردە قۇراشتۇرغان ئاز ـ تولا چارۋىدىن باشقا، ئىچكى ـ تاشقى بايلىقتا ئىگە ئەمەسلىكى ئۈز ھوقۇق ۋە ئىمتىيازلىرىدىن تولۇق پايدىلانمىغانلىغىنى كۆرسىتىدۇ. خۇددى مۇشۇ ئالىملىكە ئوخشاش ھوقۇق، ئىمتىيازلارغا ئىگە بولۇپ كەلگەن قۇمۇل، ئاكچۇن ۋالىق ئەۋلاتلىرىنىڭ توپلىغان ھەر خىل بايلىقلىرى، ھەشەمەتلىك ئۆي ـ ئىمارەت، باغۋاران، چارۋا مال، ئالتۇن ـ كۈمۈشلىرىگە سېلىشتۇرغاندا، بۇلار ئىگە بولغان نەرسىلەر يوقنىڭ ھېسابىدۇر. ئالدىمىزدىن ئۈتكەن ۋە ئۈزىمىز خەۋەردار بولغان مەلۇم مەزگىل ئىچىدە خىزمەت ۋە ھوقۇقا ئىگە بولغان مەنسەپدار ئالىملىرىنىڭ تەئەللۇقاتلىرىغا ئىسىبەتەن تېخىمۇ ئەرزىمەستۇر.

ئىلى گۈلئ ـ بەگلىكى ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلاتلىرى مەنسەپ، مەرتىۋە، راھەت ـ پاراغەتلىك چاغلار ۋە پاراكەندىچىلىك، ئىچكىر ئوقۇبەتلەرگە گىرىپتار بولغان مەزگىللەردىمۇ ۋەتەندىن ۋاز كەچمەي، ۋەتەنگە مۇھەببەت باغلاپ، ئۈزىنى ئانا ماكانلىرىدا مۇقىم ئولتۇرۇپ كېلىشى، بۇلارنىڭ بۈيۈك جۈئخۇانى باشپانا قىلىپ كەلگەن ۋەتەنپەرۋەر جەمەتى ئىكەنلىگىنى كۆرسىتىدۇ.

ئىزاھات:

① ئامبال ـــ مانجۇچە ئەنبەن سۆزىنىڭ ئاتىلىشى بولۇپ، ئەمبەن ـــ باشلامچى بەگ ـ لىكرۇي مەنىسىدە.

② «چىنگ ئوردىسىنىڭ خاتىرىلىرى» 148 ـ جىلد، 6ـ، 7 ـ بەت.

③ «ئىلى مۇزەيپالىك شەھەر بولۇپ ئابات بولغانلى ھەققىدە» قوليازما. ئاپتورى: پاكزاتخان غوجا ساھىپزاتبەگ ئوغلى.

④«ئىلىدا تەرىقەتكە ئائىت خاتىرىلەر». قوليازما. ئاپتورى ياقۇپ ئاخۇن كىچىك (قۇتلۇققار ئاخۇن)، سېپىل خارابىسى ھازىرمۇ بار.

⑤«غەربىي زېمىنىدىكى ئىشلار» دېگەن كىتاپتىن.

⑥ «غەربىي زېمىنىدىكى ئىشلار» دېگەن كىتاپتىن.

⑦«چىڭ ئوردىسىنىڭ خاتىرىلىرى» 738 ـجىلد، 19ـبەت.

⑧ «چىڭ ئوردىسىنىڭ خاتىرىلىرى» 642 ـ جىلد، 23ـبەت.

⑨ «چىنۋاڭ» چىن تۇقان مەنسەدە بولۇپ، خانغا سادىق، يېقىن بولغانلىقتىن بۇ نامغا ئېگە بولغان.

⑩ «چىڭ ئوردىسىنىڭ خاتىرىلىرى» 1042 ـ جىلد، 11 ـ بەت.

⑪ «شىنجاڭ داشۇ ئىلمىي ژورنىلىنىڭ 1983ـيىل 3ـسانىدىكى «سۇلايمان ۋاڭ مۇنارىسى» نامىلىق ماقالىدىن، 653 ـ جىلد، 2 ـ بەت.

⑫ شىمالدىكى 6 تاغ غولى: سۇپتاي، بوروسۇن، بۆلۈكەي، جىرغىلاڭ، بايتوقاي ھەم پىلىچى غوللىرى. جەنۇپتىكى 3 تاغ غولى: قاينۇق، خۇنىخاي ھەم كەتمەن غوللىرى (كەتمەن ھازىر 7 سۇ تەۋەسىدە).

⑬ «شورا ژورنىلى» 1910 ـ يىل 18 ـ سانىدىكى «ئىلى ئۇلتانلىغى ۋە تارانچىلار» دېگەن ماقالىدىن ھەم پاكزاتخان غوجا يازمىسىدىن.

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

⑭ «چىنك ئوردىسىنىڭ خاتىرىلىرى» 642 ـ جىلد، 23ـ بەت.

⑮ مەزكۇر يانچىلارنى پاكىزاتخان غوجا خاتىرىسىدە «ئىمىن غوجا، مۇساگۈڭلار ئۇچتۇرپاننى تېچلاندۇرغاندا تۇرپانغا ئېلىپ چىقىپ كەتكەن. تۇرپاندا بۇلارنى غوجىنىڭ ئادەملىرى» دەپتتى دەپ يازىدۇ.

⑯ «چىنك ئوردىسىنىڭ خاتىرىلىرى» 760 ـ جىلد، 9ـ بەت.

⑰ «چىنك ئوردىسىنىڭ خاتىرىلىرى» 468 ـ جىلد، 16ـ بەت.

⑱ «چىنك ئوردىسىنىڭ خاتىرىلىرى» 468 ـ جىلد، 16ـ بەت.

⑲ قولىيازما موللا ناسىر ئەئلەم خۇدا بەردى مۇھىم تېمىپ ئوغلىنىڭ.

⑳ بەزىلەر «كۆرەگە ھوسۇل يەتكۈزۈش ئۈچۈن، جىياڭجۇن مەھكىمىسى سالدۇرغان» دەيدۇ. ئۇ ساۋلار كۆرە ھەم بايانداپدا.

㉑ «چىنك ئوردىسىنىڭ خاتىرىلىرى» 804 ـ جىلد، 35 ـ بەت.

㉒ ئىمىنجان باۋدىن «ئىلى تارىخى» ھەم پاكزاتخان غوجا قولىيازمىلىرىدىن.

㉓ «چىنك ئوردىسىنىڭ خاتىرىلىرى» 1119 ـ جىلد، 7ـ بەت.

㉔ «چىنك ئوردىسىنىڭ خاتىرىلىرى» 1358 ـ جىلد، 12ـ بەت.

㉕ «چىلك ئوردىسىنىڭ خاتىرىلىرى» 148- جىلد، 6-، 7 - بەتلەر.

㉖ «ئۇيغۇر تارىخىي ماتېرىياللىرى ئوچېركىلىرى» 2- جىلد، 428 - بەت.

㉗ غۇلجا شەھەر 1 - رايون 6 - ئاساسىقاتلام «ئەركىن كوچا، 19 - قورا ئەسلىدە خانىقا.

㉘ كۆرمە — يەكسىز، قىسقا، ئىككى چىتى ئۇرۇق، دۆگىلەك كۈللۈك تاۋارچاپان.

㉙ «چىلك ئوردىسىنىڭ خاتىرىلىرى» 93 - جىلد، 16- بەت.

㉚ تولا رىۋايەتلەردە مېھرىبانۇمنىڭ يولدىشىنى: ئەمەن ۋاڭ ھەم شاسىلم ۋاڭ دەپ كۆرسىتىدۇ.

㉛ غالجات، كەتمەنلەر ئىلىغا تەۋە ئىدى.

㉜ موللا بىلالنىڭ «چىنىدىكى ئۇرۇش» دېگەن ئەسىرىدىن.

㉝ «چىلك ئوردىسى خاتىرىلىرى» 147 - جىلد، 21 - بەت.

㉞ بوۋاق غوجا 1892 - يىلى 39 يېشىدا ۋاپات بولدى، بۇ ئېنىق. مەزەمزاتخان ئۆلگەن ۋاقىت 1866 - يىلى بولۇپ، بۇنى ئىناۋەتكە ئالغاندا، بوۋاق غوجا 22 ياشتا بولۇپ قالىدۇ. كۇيوغلى غىياسىدىن 1871 - يىلى تۇغۇلغان. بوۋاق غوجا ۋاپات ئىدائۇ، 21 ياشتا بولۇپ، ئىكالىنىپ بولغان. مەزەمزاتخان 1853 - يىلى ئىلىياسخان تۇغۇلغاندا يايلاقتا بولۇپ، ئوۋغا چىقىپ كەتكەن. ئۇ كەلگىچە ئات قويماي

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بىرىنچى تورلىسى

بوۋاق غوجا دېيىشكەن. كېيىن بۇنى ئۆلۈمۇاقتىغا ئالماشتۇرۇۋالغان.

㉟ بەزىلەر «سەدىق شائېرنىڭ ھېكمەتلىقتىن تاماسى بولغانلىقتىن شۇنداق قىلغان» دەيدۇ.

㊱ مەجنۇن ئۇراخۇن ئاقساقال ئامىدا بولسىمۇ، خىراجىتى كۆپچىلىكتىن.

ئەسلىمە

ئىلىددىكى قاراق، قىرغىز مائارىپى تارىخىدىن

قىياسىيەك بەرىكباي

تارىختا قازاق، قىرغىز مىللىتىمۇ ساۋات چىقىرىش، ئوقۇش ئىشلىرىنى دىن ئوقۇش ئارقىلىق داۋاملاشتۇرغان. دىنىي مەكتەپتە ئوقۇش پاكى موللا - خەلپەتتىن كىچىك دائىرىدە بالا ئوقۇتۇش ئۇسۇللىرىنى قوللانغان. بولۇپمۇ دىنىي ساۋات ئېچىشقا ئەھمىيەت بەرگەن. كېيىنرەك پەننىي ئوقۇشقا يول ئېچىلغاندا پەننىي ئوقۇشنا كۆچۈشكەباشلىغان

ئىلىددىكى قازاق رايونلىرىدا پەننىي مەكتەپلەر 1910 - يىلدىن كېيىن ئېچىلىشقا باشلىغان. مەسىلەن: كۇرەدە موڭ-خاشۆتاك (موڭغۇل، قازاق مەكتىۋى) ئېچىلغان.

1911 - يىلى شىنخەي ئىنقىلاۋى غەلبە قىلىپ مەنچىك خاندانلىغى ئاغدۇرۇلغان ۋە يۇەنشىكەي، ئۆلكەندىن كېيىن قۇرۇلغان مەركىزي ھۆكۈمەت قۇرۇلتايغا شىنجاڭدىكى موڭ-غۇل، قازاقلاردىن ۋەكىل چاقىرىدۇ. (بۇ مەزگىل 1914 - يىللىرى بولسا كېرەك). شۇ چاغدا بىر - ئىمكى موڭغۇل ۋەكىلى ۋە ئالتاي قازاقلىرىدىن زاكارىيا دېگەنكىشى بايى-حوللانى (شېكشىسەي دەۋردە خىزمەت قىلغان، شېكشىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، تۇرمىدە ئۆلگەن) تەرجىمانلىقىغا

ئېلىپ، بىر قانچە ئادەم بىلەن تۆگىگە مىنىپ بىر لەچچە ئاي يول مېڭىپ پايتەختكە بارىدۇ. بۇلار يېتىپ بارغىچە قۇرۇلتاي ئېچىلىپ ۋەكىل سايلاش ئايالقىلىشىدۇ. بۇلارنى پادىشا قوبۇل قىلىپ: ۋەكىل سايلاش ئايالاشتى، ئەندى قايتىپ كەتسەڭلار بولىدۇ، قانداق تەلەۋگىلار بار، دېگەندە ئۇلار: شىنجاڭدا ھەربى ۋە ھۆكۈمەت تەركىسۈدىكىلەرنىڭ كۆپى خەنزۇ، شىنجاڭدا ئۇيغۇر، موڭغۇل، قازاق قاتارلىق مىللەت بار، ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتى - مائارىپى ئارقىدا قالغان، خەنزۇچە بىلمەيدۇ. شۇڭلاشقا خەنزۇچە ئوقۇيدىغان مەكتەپ ئېچىپ بېرىلسە؛ ھۆكۈمەت مەھكىمىسىدە موڭغۇل، قازاق ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان باشقارما قۇرۇپ بېرىلسە، دېگەن تەلىپنى قويغان. بۇلار ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەچە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەركىۋىدە موڭخاگۇ (موڭغۇل، قازاق ئىشلىرىنى باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى) قۇرۇلغان ۋە موڭخاشۆتاك قۇرۇش - نىڭ تەييارلىغى باشلانغان ئىكەن. (بۇلار پايتەختتىن قايتقاندا ئۇرۇمچىگە، مەركىزىي موڭغۇل - قازاق مەكتىۋى، موڭغۇل - قازاق ئىشلىرى باشقارمىسى قۇرۇپ بېرىلسۇن، دېگەن بۇيرۇق چۈشۈرۈلگەن ئىكەن)- شۇنىڭ بىلەن 1917 - يىلى كۈزىدىمۇ موڭخاشۆتاك قۇرۇلۇپ، 100 دىن ئوشۇق موڭغۇل، قازاق بالىلىرى قوبۇل قىلىنىپ، 2 سىنىپ ئېچىلغان. بۇ مەكتەپنى كۈزەتكى ھۆكۈمەت بىۋاستە باشقۇرۇپ، ھەر بىر ئوقۇغۇچىنىڭ خىراجىتى ئۈچۈن يىلىغا خەلقتىن 20 - قويىنىڭ پۇلىنى يىغىۋالغان.

بۇ مەكتەپتە ئوقۇغانلارنىڭ كۆپى باي - مەنسەپدار-لارنىڭ بالىلىرى بولۇپ، 7- 8 يىل ئوقۇپ مەكتەپ پۈت-

تۇرۇشكە چىققاي 2ـ 3 يىللا ئوقۇپ قايتىپ كەتكەللىرىمۇ بولغان. چىداپ ئوقۇپ پۈتتۈرگەللىرى شۇ دەۋرنىڭ زىيالىلىرى ۋە مەنسەپدارى بولغان.

شۆتائدا دەرس بېرىدىغان 5ـ 6 لەپەر خەنزۇمۇئەللىم بولۇپ، دەسلەپ مەكتەپ ئېچىلغان چاغداكۇنەستىن مولالىغالى دېگەن كىشىنى ئەكىلىپ، قازاقچە ۋە دىنىي دەرس ئۆتۈشكە قويغان. (كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي بۇ كىشى قايتىپ كەتكەن). مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش ـ ئوقۇش ئىشلىرى پىروگرامملىق بولۇپ، ئوقۇتۇش جەدۋەللىرى تۈتۈلغان. مەكتەپتە خەنزۇچە تىل، ئەخلاق ـ پەزىلەت، ھىساپ دەرسلىرى ئوقۇلغان. دەسلەپ مەكتەپ ئېچىلغاندا 3ـ 4 يىل باشلانغۇچ مەكتەپ دەرىجىسىدە بولۇپ، كېيىن تولۇقسىز ئوتتۇراسىنىپلار ئېچىلغان. بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، ئۆرلەپ ئوقۇش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە بېرىپ، ئۈرۈمچى موئخا-شۆتائغا كىرىپ ئوقۇغان. مەسىلەن: ئەبەۋ، نۇرمۇقامبېتلەر بۇ مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ چىققان دەسلەپكى قازاق زىيالىلىرى. (ئەبەۋ شېكىشىسەي دەۋرىدە گۇڭئەن گۇەنلىچۇنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى بولغان، 1937 ـ يىلى شېكىشىسەي قولغا ئېلىنىپ، تۈرمىدە ئۆلگەن). دەۋلەتكەلدى مەكتەپ پۈتتۈرۈپ چىققاندىن كېيىن كاتىپ ـ كوجاك دەرىجىلىك كادىر بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ 1938 ـ يىلى ئىلى ۋىلايەتلىك قازاق ـ قىرغىز مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ خۇيجائى بولغان، 1939 ـ يىلى يىل ئاخىرىدا ئۆلكىلىك قازاق ـ قىرغىز مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ خۇيجائى بولغان. 1941 ـ يىلى ۋاپات بولغان. شۇنىڭدەك ئابدۇرۇسۇل،

ئىسقاق قاتارلىقلار كۆرەدىكى مۇڭخاشۇتـاڭنى پۈتتۈرۈپ كا-
تىپلىق (ياخشىلىق) قىلغان. مانا بۇلار شېكىشىسەي دەۋرىگە
كەلگەندە قازاقنىڭ كۆرۈنەرلىك زىيالىلىرىدىن بولۇپ قال-
دى. تۆلىمبېك بولسا كۆرەدىكى مۇڭخاشۇتـاڭنى ئوقۇغانلار-
نىڭ بىرى. ئۇ، جىڭشۇرىن ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلغاندىن كې-
يىن، شېكىشىسەي دەۋرىدە ئۇرۇمچىگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىل-
غاندا بېرىپ، بىۋاستە خىزمەتكە قاتنىشىپ، باردىكۆل، جە-
مىسار ناھىيىلىرىدە مۇئاۋىن ھاكىم بولغان. ئۇسۇپقانكۆنىباي،
تاڭجارىق جولدىلار مۇڭخاشۇتـاڭدا 2 يىل ئوقۇغان. ئۇسۇپ-
قان كېيىن جياڭجۇن مەھكىمىسى ئومۇمى ئىشلار باشقارما-
سىدا مولا چاپارمەن (پۈتۈكچى) بولغان. تاڭجارـىق بولسا
3 - يىلى ئىلگىرىلەپ بىلىم ئېلىش مەقسىدىدەسوۋېت ئىتتى-
پاقىغا چىقىپ، ئۇ يەردە ئوقۇشقا مـۇيـەسسەر بولالمای 3
يىلدىن كېيىن قايتىپ كەلگەن، ئەمما، پوشكىن، لېرمونتوپ،
ئاباي، شاكىرىلەرنىڭ ئەسىرىنى ئۆگەنگەن.

ئىلىنىڭ ماڭارىپى ئەسلىدە ئومۇمەن دىنـىي مـەكتەپ
ئارقىلىق باشلانغان. ئۇنىڭغا كۆپىنچە تاشكەنت، بۇخارادىن
كەلگەن مولا، ئۆلىمالار ۋە قـەشقەر ھەم ئەرەپمەملىكەت-
لىرىدىن كەلگەن خەلپەت، قارىلار مۇددەرسلىك قىلغان. بىر
قىسىم تەرەققىپەرۋەر بايلار ئۆز بالىلىرىنى چەتئەلگەچىقىپ
رىپ ئوقۇتقان. بولۇپمۇ ئىستامبول، قاھىرە شەھـەرلـىرىگە
بېرىپ ئوقۇپ كەلگەنلەر خېلى كۆپ بولغان. ئۇلار پـەننى
بىلىم تارقىتىشقا كىرىشكەن. لېكىن پەننى مەكتەپ ئېچىپ،
ياش ئەۋلاتلارنىڭ پەننى بىلىم ئېلىپ ئوقۇپ يېتىلىشىگە ئۇ
چاغدىكى خۇراپى - دىنىي مۇئەسسەسىلەر يول قـويمىغان.

شۇڭا دىنىي مەكتەپ — مەدرىسىلەر ئېچىلىپ، قارى - تا-
لىپلار يېتىشتۈرۈلگەن. جۇملىدىن ئىلىدىكى قازاق - قىرغىز
مىللىتىنىڭ مەدىنى - مائارىپىمۇ دىنىي مەكتەپ ئارقىلىق
باشلانغان. قازاق - قىرغىزلار جايلاشقان رايونلارغا ھەر
جايدىن كەلگەن موللىلارنى بەزى مەنسەپدارلار ۋەبايلار ئۆ-
لار ئارقىلىق دىنىي مەكتەپ ئېچىپ دالا ئوقۇتقان. قازاق-
قىرغىزلار ئىچىدە بۇرۇنلا دىنىي ساۋادى بارلار ۋە مەككىگە
بېرىپ ھاجى بولغانلار بار ئىدى. شۇنىڭ بىلەن پەيدىن-پەي
قازاق - قىرغىز خەلقلىرى ئىچىدە ئىمام، مەزىن، قازى-مۇپ-
تى، ئەئىلەملەر يېتىشىپ چىقتى. ئۇلاردىن ئوقۇپ ساۋاتلىق
بولغانلار كىتاپ ئوقۇش، خەت يېزىش ساۋادىنى تاتارىيە-
لاسى بىلەن ئىگەللەپ، داستان ئوقۇش - يېزىش، دۇنيادىن
خەۋەردار بولىدىغان ئادەملەر يېتىشتى. شۇنىڭدەك ئۆكتەبىر
ئىنقىلابىنىڭ ئالدى - كەينىدە شىنجاڭغا، خۇسۇسەن ئىلىغا
تاتار، ئۆزبېك، قازاق ئوقۇمۇشلۇقلىرى كېلىپ، پەننىي بىلىم-
لەرنى تارقىتىشقا باشلىدى. قازاق، تاتار ئوقۇمۇشلۇق زىيا-
لىلىرى قورغاس، غۇلجا شەھەر، كۇنەس، توققۇزتارا، تېكەس
قاتارلىق قازاق - قىرغىز رايونلىرىغا بېرىپ، مەرىپەتپەرۋەر
كىشىلەر بىلەن ھەمكارلىشىپ، مەكتەپ ئېچىپ، پەننى ئو-
قۇتۇشقا ئىلھاملاندۇرغان. مەسىلەن: تېكەستە توقجان دىگەن
كىشى مەچىت سېلىپ، مەكتەپ ئاچقان. ئۇنىڭدا ئەخمەتبېك
دىگەن تاتار ئۆلىمالار بالا ئوقۇتقان. موخۇر جەرغىلاڭدا
داروبای 7 ئېغىزلىق مەكتەپ سالغۇزۇپ، ساپارغالى دىگەن
مۇئەللىمنى ئاپىرىپ بالا ئوقۇتقان. قورغاس، غۇلجا ناھە-
يىلىرىدە مەيىرمان ئېھرەمكتاسوپ قاتارلىق زىيالىلار بالا ئو-

قۇتقان. كۈنەس چاقپى ئىچىدە ئابدۇلمەجىت دامواللا مەكـ
تەپ ئېچىپ بىر قانچە ياشلارنى بىلىم ئىگىلىرىدىن قىلىپ
يېتىشتۇرگەن. كۈنەس بەشىنچى قۇرۇلۇن زەڭگى مەجىت، مەكـ
تەپ ياسىتىپ، ئۆزى قورا ـ جاي سېلىپ، ئولتـۇراقلىشىپ
ئاسلام دىنىدىن دامواللىنى ئېلىپ چىقىپ 4 يىل بالا ئوقۇتـ
قان. ئارالتىنچى سەلەخى ساغدى دىنەن تاتارمەكتەپ ئاچـ
قان، كۈنەس شوربۇلاقتا ساتىۋالدى ئاقالاقچى مەكتەپسالـ
غۇزۇپ مولداغالى دىنەن قازاق زىيالىسى ئارقىلىق نۇرغۇن
بالىلارنى ئوقۇتقان. بۇ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھەممىسىلا دىنىي،
پەننى ساۋات ئېچىش بىلىمىنى بېرىش، پەننى دەرسنى ئا ـ
لاھىدە كۆپەيتىپ ئوقۇتۇش ئارقىلىق كۆپلىگەن ياشـلارنى
پەننى بىلىمگە ئىگە قىلغان. ئۇلارنىڭ ئوقۇتۇش ئىشلىرى
1933 ـ يىلىغا قەدەر داۋام قىلغان. شۇ مەكتەپلەردە ئوقۇش
پۈتتۈرگەنلەر ئىلى رايونىدا بولۇپمۇ كۈنەس ناھىيىسىدە
كۆپرەك بولۇپ، شېڭشىسەي ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىۋاندىن
كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مەدەنىي ئالاقە قىلىپ، ئو ـ
مۇمىيۈزلۈك مەكتەپ ئېچىپ، ئوقۇتقۇچىلارنى يېتىشتۈرۈشتە
تاتارلاردىن ئوقۇپ چىققان ئوقۇغۇچىلار مۇئەللىم بولـۇپ
ئۇلگۈردى. ئۇلار ئىلىدىكى قازاقلار ياشىغان رايونلاردا ئو ـ
قۇتۇش، ساۋات ئېچىش ئىشىغا مۇھىم شارائىت يارىتىپ
بەردى. تاتارلارنىڭ بىر قىسمى شېڭشىسەي دەۋردە مائا ـ
رىپچى بولدى. سەلەخى سەغدى ئىلى ۋىلايەتلىك مائارىپ
ئىدارىسىنىڭ ئىنسپېكتورى ـــ مەكتەپ تەكشۈرگۈچى بولدى.
ئەخمەتبېك ئوقۇتقۇچىلار كۇرسلىرىغا مۇئەللىم ۋە ئوقۇتۇلۇق
مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرى بولۇپ ئىشلىدى.

شېكشمسەي جىلكشۇرىن هاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ، هاـ
كىمىيەتنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ مـۇستەقىل
ھۆكۈمرانى بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بىۋاستە مۇناـ
سىۋەت قىلىپ، يارىدەم ئالدى، شېكشمەي شىنجاڭدىكى جۇڭـ
گو كومپارتىيەسىنىڭ ئەزالىرىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئۇيغۇر،
قازاق، قىرغىزلارنى ئاساس قىلغان ھالدا سوۋېت ئىتتىپاـ
قىغا ئوقۇغۇچى چىقاردى. ئەنە شۇ ئوقۇغۇچىلاردىن ئۇزۇن
يىل مائارىپ ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقانلاردىنھاـ
زىر قۇسايىن سىيابايوپ، ئەسەيىن جاقسىلىق قـاتـارلىقلار
بـــار.

1934 ـ يىلى ئاپرېل ئۆزگىرىشىدىن كېيىن گويا يامـ
غۇردىن كېيىنكى بامبۇكتەك باشلانغۇچ مەكتەپلەر كـۆپلەپ
يـاسالدى ۋە ئېچىلدى. ئىلى ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسى
قۇرۇلۇپ، مائارىپ ئىشلىرىنى پىلانلىق راۋاجلاندۇرۇشقاناـ
ساس يارىتىلدى. 1934 ـ يىلى ھەر قايسى ناھىيىدە 5 تىن
10 غىچە باشلانغۇچ مەكتەپ ئېچىلىپ، مۇئەللىملەر ئۆز جاـ
يىدىن تەئىنلەندى. ئىلى ۋىلايىتى بويىچە 1935 ـ يـىلى 2
ئورۇندا مۇئەللىملەر كۇرسى ئېچىلىپ، ئوقۇتقۇچىلار يېتىشتۈـ
رۈلدى. شۇ يىلى يازدا توغراسۇ يايلىغىدا ئېچىلغان ئوقۇتـ
قۇچىلارنىڭ 3 ئايلىق كۇرسىدا 3 يىللىق تولۇقسىز ئوتتۇرا
مەكتەپ دەرس پروگراممىسى ئورۇنلاندى. بۇ كۇرسقاماھىيىرـ
مان ئېرمەكتاسوپ مۇدىرلىق قىلدى. ئۇرداۋلەت، سەبىت، ئەخـ
مەتبەك قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتتىنىڭ ئۆزىدىن چىـقىقان
بىلىم ئەھلىلىرى دەرس ئۆتتى. بۇ كۇرسقا قورغاس، غۇلجا،
كۇنەس ناھىيىلىرىدىن مۇئەللىملەر كۆپرەك قاتناشتى. پەقەت

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى www.uyghurkitap.com ئۇنىۋېرسال كتابلارنىڭ بىرىنچى تورىسى

كۈندەستەنلا 60 نەپەر مۇئەللىم كۈرسقا قاتناشتى. ئىلگىرى مۇئەللىم بولغانلاردىن ۋە بىلىملىك مۇئەللىملەردىن قوجادا- زار، نۇربېك، قاناپىيا، ئىبرايىمباي، كونىبولات، قاپاس(غۇل- جا ناھىيىسىدىن)، جاقانباي (ئىلقىدىن)، نۇرساقان (تېكەس- تمن)، شايىماردان ئۆتەباي (موڭغۇلكۈرەدىن)لار مۇ قاتناشتى. 1935 - يىلى 9 - ئايدا ھەر قايسى ناھىيىلەردىكى مەكتەپ- لەردە ئوقۇش بىر تۇتاش باشلاندى. غۇلجا جىرغىلاڭدىكى جابىقباي مەكتىۋى، كۈنەس تالدى (توران) مەكتىۋى نۇق- تىلىق ئوتتۇرا مەكتەپ بولۇپ، خەلق كۈچى بىلەن ياسالمىچ ئېچىلدى. غۇلجا شەھىرىدىكى ئىلى گىمنازىيەمۇ شۇيىلى خەلق يارديمى بىلەن سېلىنىشقا باشلاپ، 1936 - يىلى پۈتۈپ، ئې- چىلدى. (بۇ، ھازىرقى ئىلى پىداگوگىكا ئىنستىتوتىنىڭ ئا- ساسى) ئىلى گىمنازىيە ئىلىنىڭ ئىلىم ئوردىسى بولۇپ، ئۇ- نىڭدا نۇرغۇن كادىرلار ۋە پېشقەدەم ئوقۇتقۇچىلار تەربىيە- لەندى. مەسىلەن: شۇ چاغدا گىمنازىيىنىڭ تولۇق ئوتتۇرا سىنىپىنى پۈتتۈرگەنلەردىن ئامانتۇر بايزاكوپ (ۋاپات بول- دى)، گىمنازىيە تۈگەتكەنلەردىن قۇرمانئەلى ئوسپان، قۇدايە- بەرگەن، ئەبدىلقان كومەكوپ، ئەبىش، تۇرسۇن قالدىبايوپ قاتارلىقلار بار.

شېكشىمسەي دەۋرىدە مەكتەپ خىراجىتى ئاساسەن خەلق تەرىپىدىن بولدى. دەسلەپ مەكتەپ ئېچىلغاندا مەكتەپخىرا- جىتى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ماناشى ئۆشرە - زاكاتتىن تە- مىنلەندى. كېيىنچە ئىلىنىڭ گىمنازىيە ۋە ھەر قايسى ناھىيە- دىكى نۇقتىلىق ئوتتۇرا مەكتەپلەر ھۆكۈمەت ھىسابىغا ئۆت- كۈزۈلۈپ، مائارىپ ئىدارىلىرى تەربىيىدىن باشقۇرۇلدى. باش-

لالغۇچ مەكتەپلەرنى بولسا ھەر قايسى مىللەت مەدەنى ئا-
قارتىش ئۇيۇشمىلىرى باشقۇردى (ھەر مىللەتنىڭ مەدەنى ئا-
قارتىش ئۇيۇشمىلىرى 1936 - يىلدىن باشلاپ قۇرۇلدى). ئۇ-
لاردىكى قازاق - قىرغىز مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ
خۇيجائىلىغىغا مەخسۇت، جابىقباي، ئابدۇقادىرغا ئوخشاش
تەرەققىپەرۋەر كىشىلەر بەلگىلەندى. 30 - يىللارنىڭ ئاخىر-
ىدىن 1944 - يىلغىچە ئۇيۇشمىغا دەۋلەتكەلدى، ئىسھاقبەك،
مۇقاباي قاتارلىق بىلىملىك كىشىلەر رەھبەرلىك قىلدى. ئۇلار-
كىلىك، ناھىيىلىك مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى باشلاڭ-
غۇچ مەكتەپ ماتارىپ ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ، ئۇشرە-زاكاتنى
خىراجەت قىلدى. ئۇنىڭ يىللىق كىرىمىنىڭ 30 پىرسەنتىنى
ۋىلايەتكە يوتكەپ بېرىپ، ۋىلايەت ئۇلكىگە 30 پىرسەنت
يوتكەيدىغان تۇزۇم ئورنىتىلدى. شۇنداق قىلىپ، مەكتەپلەر-
دە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ماتارىپ پىروگىراممىسى، ئوقۇش
قوراللىرى قوللىنىلدى. بۇنىڭ بىلەن بىر نەچچە يىل ماتا-
رىپ ئىشلىرى كۆزۈنەرلىك راۋاجلاندى. ئۇرۇمچىدە شىنجاڭ
سىفەن مەكتىۋى، بىر نەچچە تېخنىكومىلار ئېچىلىپ، ماتارىپ-
چى، تېخنىك كادىرلارنى يېتىشتۇرۇپ بەردى. ئۇنىڭدا ئىلە-
دىن بېرىپ ئوقۇغان ھەر مىللەت ياشلىرى خېلى كۆپسانلى
تەشكىل قىلىدۇ، مەسىلەن: مازاق داۋباي، جاقان ئىشكىباي،
ئوسمانقان، بازاربەك قاتارلىقلار مەكتەپنى ئەلا دەرىجىدە
پۈتتۈرۈپ، مەسئۇل خىزمەتلەرگە قاتناشتى. يەنزا ئىگىلىك
تېخنىكومىدا ئوقۇغانلاردىن مەجىت ئاقموللايوپ، (ئۇچىلىق)،
مەسىپقازى (قويچىلىق)لار مۇتەخەسسىس بولۇپ يېتىشتى.

ماتارىپ ئىشىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ مەدەنىيەت

ئىشىمۇ يوقلۇقتىن بارلىققا كەلدى. ئىلى قازاق سەنئەت ئۆ-
مىگى قۇرۇلۇپ، تېمىرغالى قاتارلىق ئەرتىس، مۇزىكانت، قا-
يسىبىككە ئوخشاش ناخشىچىلار يېتىشتى. ناھىيىلەردە سەنئەت
كۇرزۇكلىرى قۇرۇلۇپ، كەچكى كۆڭۈل ئېچىش، ناخشا - ئۇ-
سۇل، كۇي - نەغمىلەرنى ئۇيۇشتۇردى، سەھنە كىتاپلىرىنى
ئويىنىدى. ئاتاقلىق دومبىرىچى مەرھۇم ئەلىپبېك ياش ۋاق-
تىدىلا ئۇلايەتلىك سەنئەت ئۆمىگىگە كىرىپ تېمىرغالىدىن ۋە
ئاتاقلىق دومبىرىچى ئەشىمدىن مۇزىكا ئۇگەنگەن ئىدى.
شۇ چاغدا ناھىيىلەردىكى قازاق - قىرغىز مەدەنىي ئاقارتىش
ئۇيۇشمىلىرى تەرىپىدىن «قىزجىبەك ۋە تۆلەگەن»، «ئارقالىق
باتىر» قاتارلىق ئوپېرا - دراما-لارنى ئويناشقا ئۇيۇشتۇرغان.
مائارىپ ئىشلىرىنىڭ شېكىسپەي دەۋرىدىكى راۋاجلان-
لانغان ۋاقتى 1935 - يىلدىن 1941 - يىلغىچە بولدى. لېكىن
شېكىسپەي خەلقتىن بىر يولى يۇز ئۆرۈپ پۈتۈن شىنجاڭدا
دەھشەتلىك تېرورلۇق يۇرگۈزدى. مائارىپچىلارنى بىگۇناھ قۇر-
مىگە تاشلاپ، قاتتىق تەقىپ قىلدى. جۇملىدىن ئىلى ۋىلا-
يەتلىك قازاق - قىرغىز مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تە-
قىپ قىلىنىپ ئىلغازى خالىق ئوسمان، تاغجارۋقلارنى قول-
غا ئالدى. ئۇنىڭدىن كېيىن شېكىسپەي سوۋېت ئىتتىپاقى
بىلەن بولغان مەدەنىي ئالاقىسىنى ئۈزگەنلىكتىن، مائارىپ
ئىشلىرى بىر مەزگىل توختاپ قالدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى
مائارىپقا ئەھمىيەت بەرمىدى، بۇرۇنقى قۇرۇلۇپ قالغان
مەكتەپلەرنىڭ ئەسلى ئاران ساقلاندى، ئەكسىنچە تەرەققىيات
بولمىدى. مەكتەپلەردە ھەربىي تەلىم - تەربىيە دەرسى
كىرگۈزۈلدى.

ئىلىمدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئىلقىدىن قوزغىغان ئىنقىلاۋى پارتىلىدى، ئاخىرى تەشكىللىك ھالدا ھۆكۈمەت تەسىس قىلىنىپ، ھۇنتىرەم مىللى ئارمىيە قۇرۇلۇپ، 3 ۋىلايەتنى ئازات قىلىدى. شۇنىڭ بىلەن مائارىپ ئىشىگى قايتا ئېچىلدى (3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى يېڭى پارتىلىغان، جىددى ئۇرۇش يىلى مەزگىلىدە 1944ـ، 1945 ـ ئوقۇش يىلىدا مەكتەپلەر ئېچىلماي قالدى). بۇرۇنقى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بىر قىسمى ھەربى ۋە كادىرلىققا ئالىنىشتى. 1945 ـ ،1946 ـ ئوقۇش يىلىدا ئوقۇتقۇچىلارنى تولۇقلاشنى مەقسەت قىلغان ھالدا ئىلىدىكى قازاق ـ قىرغىز مۇئەللىملىرىنىڭ نوخۇر، جىرغىلاڭدا كۇرسى ئېچىلدى. ناھىيە، شەھەرلەردىكى ھەممە مەكتەپ ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىغا ئۆتتى. ئوقۇش ـ ئوقۇتۇش بۇپىتىنى ياخشىلاشقا ئەھمىيەت بېرىلىپ، ئىلغار ئوقۇتقۇچىلار، ئىقتىدارلىق پىداگوگلار يېتىشىپ چىقتى. بۇنىڭ بىلەن ئوقۇتۇش پىروگىراممىسىنىڭ ئورۇنلىنىشى، دەرس ئۆزلەشتۈرۈش ئىشلىرى ياخشى بولدى. مائارىپ ئورۇنلىرى مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇش ـ ئوقۇتۇش ئىشىنى تەكشۈرۈپ تۇرۇش ئۈچۈن ئىنسپېكتورلۇق تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ بىر يىللىق ئوقۇش مەۋسۇمىدە ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك مائارىپ ئىدارىلىرىنىڭ ئىنسپېكتورلىرى 2 ـ 3 قېتىم مەكتەپلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، پىروگىراممىنىڭ ئورۇنلىنىشى، دەرس ئۆزلەشتۈرۈش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ ـ تەتقىق قىلدى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سۇپىتىنى ياخشىلاشتا تەجرىبە ـ ساۋاقلارنى يەكۈنلەپ، مۇكاپاتلاش ـ جازالاش تۈزۈمىنى يولغا قويدى. ئىلغار ئوقۇتقۇچىلارنى ماددى مۇكاپات، مېدال بىلەن تەق ـ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بىرىنچى تورلىسى

دىرلەش، تەقدىرنامە ۋە ئىغزاكى تەقدىرلەش ئۇسۇللىرى قوللىنىلدى. شۇڭلاشقا ئوقۇتۇش سۈپىتى خېلى ياخشى ئورۇنلاندى.

3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى مەزگىلىدە 3 ۋىلايەتنىڭ ئىقتىسادى ئەھۋالى چەكلىك بولۇپ، مائارىپ ئىشىغا بېرىلگەن خىراجەت يېتەرسىز بولسىمۇ مائارىپ ئىشى كومىتاڭ ھۆكۈمىتى دەۋرىدىكى بىلەن سېلىشتۇرغاندا كۆپ راۋاجلاندى. «ئەخمەتجان قاسىمى نامىدىكى ئىلى بىلىم يۇرتى» (بۇرۇنقى كىمنازىيە) نىڭ ئىشتاتى، ئوقۇغۇچى سانى يىل سايىن ئېشىپ، تولۇق ئوتتۇرا سىنىپنى پۈتتۈرۈپ ھۇئەللىملىككە، خىزمەتكە قاتناشقانلارنىڭ سانى كۆپەيدى.

چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ياتاقلىرى بار مەكتەپلەرمۇ بارلىققا كەلدى. مەسىلەن: كۇنەس ناھىيە بەشتۆپە قازاق ئوتتۇرا مەكتىۋى 1947 - يىلى تولۇقلىنىپ، بىر بۆلۈم ئوقۇغۇچىلارنى ياتاقتا ياتقۇزۇپ، ئۇلار ھۆكۈمەت ھېسابىدا ئوقۇدى. نازاتلىقتىن كېيىن شىنجاڭ شۆيۈەن، پىداگوگىكا ئىنىستىتۇتى، «1 - ئاۋغۇست» شۆيۈەنى ۋە باشقا جۇەنكى مەكتەپلەرگە قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە كۇنەستىن قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلار خېلى سالماقنى ئىگەللەيدۇ. ھازىر خىزمەت قىلىۋاتقان ساغات جايپاق، ئابدىلاش قاسىمبېك قاتارلىق 20 ئوقۇغۇچى 1951 - يىلى بىر نۆۋەتتە كۇنەستىن ئاپتونوم رايونىدىكى ئالى ۋە ئوتتۇرا تېخنىكوملارغا قوبۇل قىلىنغانلارنىڭ ۋەكىلى.

ئازاتلىقتىن كېيىنكى مائارىپنىڭ تەرەققىياتى بىلەن ئۆتمۈشتىكى مائارىپنى سېلىشتۇرغاندا ئاسمان زېمىن پەرق

بار. بولۇپمۇ پارتىيە II ـ قۇرۇلتاي 3 ـ ئومۇميـمغـنىدىن كېيىن ماڭارىپ ئىشىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈلۈپ، ئوقۇغۇچى-ئوقۇتقۇچىلار سانى 5 ئەسسەدىچە كۆپەيدى. مانا بۇ، سوتسىيالىزىم جەمئىيىتىنىڭ ئەۋزەللىكىنى ناماياەن قىلدى ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ھەر قايسى مىللەتنىڭ ماڭارىپ ئىشلىرىغا ئەھمىيەت بەرگەنلىكىنىڭ، شۇنىڭدەك پارتىيە ھىللى سىياسىتىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى.

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

ئالدىنقى ئوقۇش ئىشلىرى — ئۇسۇل قەدىم ۋە ئۇسۇل جەدىت توغرىسىدا

مەھمەمەتىخان كامالى

ئىلىدا كۆچ - كۆچمەن ① ئىلگىرى ۋە كېيىنكىسىر قانچە ئورۇنلاردا مەكتەپ بولسىدۇ، ئوقۇش ئۇسۇلى قەدىم (كونىچە) بولغانلىقتىن باللىرغا خەت تونۇتۇش ناھايىتى قىيىن ئىدى. مەسىلەن: ئېلىپبەنىڭ تەرتىۋى بويىچە تاختايغا ياكى كالا - قويلارنىڭ تاغاق ئۇستىخانلىرىغا يېزىپ بۇنى بىلگەندىن كېيىن يۇيۇۋېتىپ، يەنە بىر ھەرپ يېزىپ زېپ بېرىلەتتى. بۇنىڭ بىلەن ناھايىتى تەسلىكتە ئىككى قىشتا بەزى باللار بۇنىڭدىمۇ جىقراق ۋاقىتتا ئوتتۇز ئىككى ھەرپنى تونۇيالايتتى. قوشۇپ ئوقۇش ئۇچۇن بىر-ئىككى قىش ۋاقىت كېتىپ، زېرەكرەك باللار بىر نەرسە بىلىپ قالالمىسىمۇ، تولىلىرىغان باللار ھېچنەرسە بىلەلمەي، زېرىكىپ ئوقۇشنى تاشلاپ ساۋاتسىز بولۇپ قالاتتى. بۇ چاغلاردا ئىلىدا ئۇسۇل جەدىت ② مەكتىۋى يوق ئىدى. پەقەت ئۇ-

---

① 1881 - يىلىدىكى ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ يەتتەسۇغا كۆچۈشى.

② جەدىت — يېڭىچە.

لىك ناملا بار بولۇپ، مۇنداق جەدىتچە ئوقۇتۇشنىڭ زىيانلىغىلا سۆزلىنەتتى، خۇسۇسەن ئاخۇنلار ناھايىتى قاتتىق غەزەپ بىلەن تەشۋىق - تەرغىپ قىلاتتى.

ئاتام 1289- ھېجىرىيىدە ھازىرقى قورغاس ناھىيىسىنىڭ قورغاس مازار يېزىسىدا تۇغۇلغان. خەلق يەتتە سۇغا كۆچكەندە ئاتا - ئانىلىرى بىلەن بىللە كۆچۈپ يەركەتكە ئورۇنلاشقان.

ئاتامنىڭ مەرھۇم ئابدۇلھۇتائالىي كاماللى (خەلىپە) ئىلىغا ئۇسۇل جەدىتىنى ئېلىپ بۇرۇن ئېلىپ كىرگۈچىلەرنىڭ بىرسى. ئاتام دەسلەپتە مولا ئىلى ھاجى دىنىدىن شائىردا، كېيىن شۇ دەۋردىكى مەشھۇر ئېشان ۋە شائىر نىزامىددىن ئاخۇنۇمدا ئۇقمىغان، بۇنىڭدىن سەل كېيىن يەركەتكە ئابدۇراخمان داموللام دىنىدىن تاتار ئالىم كېلىدۇ. بۇ كىشى بۇ مەكتەپ ئېچىپ بالا ئوقىتىدۇ. بۇ كىشىنىڭ شۆھرىتىنى ئاڭلاپ كۆپلىگەن ئوقۇغۇچىلار بېرىپ دەرس ئوقۇيدۇ. ئاز ۋاقىتتىن كېيىن ئاتامۇ بېرىپ دىنىي دەرس ئوقۇشنى ئىلتىماس قىلىدۇ، داموللام: «دىنىي دەرس ئوقۇغۇچىلار كۆپ، سەن ئۇسۇل جەدىتچە ئوقۇغىن، بۇنى ئوبدان ئۆزلەشتۈرگەندىن كېيىن خەلقىگە ئىلىم - مائارىپ ئۈگەتسەك شۇنچە ياخشى» دىگەن سۆزنى قىلىدۇ، ئاتامنىڭ داموللامنىڭ سۆزىنى ماقۇل كۆرۈپ جەدىتچە ئوقۇيدۇ. بىر قانچە يىلدىن كېيىن ئوقۇشنى تۈگىتىپ غۇلجىغا قايتىپ كېلىدۇ. 1895- يىلى ئىلى ئەلاباي مەسچىتىدىكە چۈشۈپ، بالا يىغىپ 40 چە ئوقۇغۇچىنى ئوقۇتىدۇ. شۇ يازدا غۇلجا شەھرىنىڭ يۇرت چوڭلىرىنى چاقىرىپ بۇلارنىڭ ئالدىدا

ئىمتىھان ئالىدۇ. ئوقۇغۇچىلار قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئۆزلىرى ئۆزلەشتۈرگەنلىرى بويىچە دوسكىغا چىقىپ ئىملا يازىدۇ، ھىساپتىن تۆت ئەھمەلنى ئىشلەيدۇ، جۇغراپىيەدىن بەش قىتئە ۋە ئوننىڭغا ئورۇنلاشقان چوڭ شەھەر، مەركەز-لەر، تاغ ـ دەريا ۋە يەر تۈزۈلۈشلىرىدىن ئىمتىھان بېرىلەر، تاغ ـ دەريا ۋە يەر تۈزۈلۈشلىرىدىن ئىمتىھان بېرىلىدۇ. (ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى دېگىدەك ئىملاگە-ري ددنىي بىلىم ئالغان بولۇپ، يېشى چوڭ.)

بۇ چاغدا شەھەر ئاقساقىلى ئابدۇقادىر ددىگەن كىشى ئۆمە-تىھانغا تەكلىپ بىلەن قاتنىشىدۇ، كەلگەنلەر. بۇ يېڭىچە ئوقۇش ئىشلىرىنى ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ چاپسانلا تۈرلۈك سا-ۋاتقا ئىگە بولغانلىغىنى كورۈپ قايىللىق بىلدۈرىدۇ. ئابدۇ-قادىر ئاقساقالنىڭ باشلامچىلىغىدا ئالاھىدە بىر مەكتەپ قۇرۇش قارارىغا كېلىشىپ، تۆت كۆۋرۈكتە مەكتەپ ئېچىپ بېرىدۇ. بۇ يېڭىلىققا خەلق ناھايىتى قىزغىنلىق ئۆز پەرزەت-لىرىنى بۇ مەكتەپكە بېرىشىدۇ، مەكتەپ تېز تەرەققى قىلىپ 4 سىنىپقا يېتىدۇ، 4 مۇئەللىم، بىر مۇدىر بولىدۇ. ۋە مەكتەپنىڭ نامىنى تاتالىيە دەپ قويىدۇ. (ھازىرقى غۇلجا شەھەر 4ـ باشلانغۇچ مەكتەپ) ئۇ چاغدا مۇدىرنى چوڭ خەلپىتىم، مۇئەللىملەرنى خەلپەت دەپ ئا-تاشقان، ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى ئىككى يۈزدىن زىيادىرەك بولغان.

1910ـ يىلى كەشپۇلىشەھەر دامولالامنىڭ تەشەببۇسى بىلەن تاتارلار «نوغاي مەكتىۋى» دەپ مەكتەپ ۋە بىر قىرائەتخانا ئاچقان. كېيىن مەكتەپنىڭ نامىنى «مەكتەپ نۇر» ۋە قىرائەتخانىنى «قىرائەتخانا نۇر» دەپ ئاتىغان.

بۇ مەكتەپنىڭمۇ دەرسلىرى پۈتۈنلەي يېڭىچە (جەدىتچە) بولغان. بۇ ئىككى مەكتەپ شۇ چاغدا ئوقۇش ئىشلىرىنى يېڭىلاپ ئىلگىرى سۈرۈشتە، خەلقنىڭ ئالگ - پىكىرىنى يېڭىلاشتا خېلى چوڭ رول ئويناغان. مەزكۇر مەكتەپلەردە ئوقۇپ چىققان ياشلار يېزا - قىشلاقلارغا چىقىپ ۋە بىر مۇنچىلار غۇلجا شەھرىدە بۇ خىلدىكى مەكتەپلەرنى ئېچىشقا باشلاپ بىر مەزگىل يېڭىچە ئوقۇش ئىشلىرى ئاجايىپ تېز سۈرئەتتە ئىلگىرىلىگەن.

1910 - يىلىدا ئابدۇقادىر ئاقساقال ۋاپات بولۇپ ئورنىغا نۇراخۇن ئاقساقال ئولتاردى. 1915- يىلى ئىلى دىن مۇسابايۇپلارنىڭ ۋاستە ۋە خىراجىتى بىلەن تۈركىيە گە ئوقۇشقا چىقىپ كەتكەن مەسئۇت ئەپەندى سابىرى، ئابدىراخمان ئەپەندى باشلىق بىر قانچىلار مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ قايتىپ كەلدى. مەسئۇت ئەپەندى ئۆز قورالىدا دوختۇرخانا قۇرۇپ داۋالاش ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىش بىلەن مەكتەپمۇ ئاچتى. ئۆز يولداشلىرى بىلەن ئوقۇغۇچىلارنى يېڭىچە ئوقۇتۇشقا باشلىدى. ماھمۇت ئەپەندى توغرىكۆۋرۈكتە مەكتەپ ئاچتى، بۇلار بەدەن تەربىيە ئىشلىرىنى تەرەققى ئەتكۈزۈپ يېڭىچە كىيىندۈردى، ئوقۇغۇچىلارغا «ئىزچى» (ئىزباسار - پىئونېر) دەپ نام بېرىپ ھەربىي مەشىقلەرنى ئۆگىتىشكە باشلىدى. ئەلىباي مەسچىتىدە «دەرىنەك» (ئىلىم تەھسىل قىلىش) تەسىس قىلىپ يېڭى ئىملا لىملاردىن لېكسىيە ئوقۇپ، تۈرلۈك بىلىملەردىن خەۋەردار قىلىشقا باشلىدى. بۇنىڭ بىلەن خەلقتە يېڭىلىققا تەلپۈنۈش كۈچەيدى.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى تورى

ئۆلكە باشلىغى يالغۇز زىكىشىڭىنىڭ مەدەنىي ـ ماۋارىپ ئىشلىرىغا قارىتا تۇتقان سىياسىتى «ئادالەتلىك ئۆرۈش» بولۇپ، يۇقارقى يېڭىچە ئوقۇش ئىشلىرىنىڭ يولغا قويۇلۇپ خەلقنىڭ ئالقىشى ـ پىكىرىنىڭ كۆتىرىلىشىنى ئۆز ھاكىمىيىتى ئۇچۇن خەۋپ دەپ تونىدى. شۇڭا ئۇ بۇيرۇق چۈشۈرۈپ مۇنداق مەكتەپلەرنى قەتئى يېپىشنى ئۇقتۇردى. ھەر قايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەردىكى يەرلىك ئەمەلدارلار ۋە مۇتەئەسسىپ دىنىي خادىم، ئۆلىمالار ئوتتۇرىغا چىقىپ ئاشكارە قارشى تۇرۇپ يېڭىچە ئوقۇشنى «دىنسىزلاشتۇرۇش» دەپ سۆكۈشكە، ھاقارەتلەشكە باشلىدى. بۇ چاغدا ئىلىنىڭ كونا ئەنئەنىۋاپات بولۇپ ئىبراھىم ئەنئەم بولۇپ ئولتۇرغان ئىدى. دوتەي يامۇل خىزمەتچىسى ئادىلبەگ دېگەن كىشىمۇ بۇ يېڭىلىققا ئەكس قارشى خىزمەتچىلەرنىڭ بىرسى ئىدى. بۇ ئىككىسى بىرلىشىپ دوتەي ھەم شىنەڭگەنلەرگە چاقۇ قىلىپ ھەرقايسى ئورۇنلاردا ئاچقان يېڭىچە مەكتەپلەرنى يابتۇرۇۋەتتى. سەھرا ـ قىشلاقلارغىمۇ بۇيرۇق چۈشۈرۈپ مەكتەپلىرىنى يابتۇردى. بۇ يەردىكى ئۇسۇل جەدىت مەكتەپلىرىنى يابتۇردى. بۇنىڭ بىلەن قانائەتلەنمەي مەھكىمە شەرئىيە خادىملىرىدىن ئىمىرھەمزە ھوجىنىسىپ (دىنىي تەپتىش) نى چۈشۈرۈپ، يېڭىچە مەكتەپلەرنىڭ تىل دەرسلىكى بولغان مۇئەللىم ئەۋۋەل (ئىلىمنىڭ ئاۋۋىلى) ۋە مۇئەللىم سانى (ئىلىمنىڭ ئاخىرى) ئوخشىغان ئوقۇش قوراللىرىنى يىغىپ كۆيدۈرگۈزدى. شۇندىن باشلاپ كونىلىقنى ساقلاپ قالغۇچى مۇتەئەسسىپلەر بىلەن يېڭىچىلارنىڭ كۈرىشى ئاشكارا جەدەللەشتى.

دەل مۇشۇ مەزگىلدە ئىلىغا ھىسىرلىق شامى دامـوللام ۋە تاتار ئالىمى ئابدۇللا بوبـلاردەك زاتلار كەلدى. بـۇ لارنىڭمۇ يېڭىلىققا ماتىل ئالىملار ئىكەنلىگىنى بىلگەن ئا تىمىز ئابدۇمۇتالى يۇقارقى دەرسلىكلەرنى بۇ ئىككى زاتقا كۆرسىتىپ «ھېچ بولمىغاندا مۇشۇ ئىككى ئوقۇش كىـ تاۋىنى ئوقۇتساق، سىلەر ئىبراھىم ئەئىلەمدىن ئىـجازەت ئېلىپ بەرسەڭلار» دەپ ئىلتىماس قىلىدۇ. شامى دامـوللام ئىبراھىم ئەئىلەمگە «بۇنىڭ بىلەن نەمە بولىدۇ، بۇ ناھا يىتى ساۋات چىقىردىش دەرسلىگى ئىكەنغۇ، خەلق ساۋاتلىق بولسۇن» دەيدۇ. ئىبراھىم ئەئىلەم ئاتىمىزنى جـونـۇپ «ھەممە ئىشنىڭ باشلامچىسى سەن» دەپ ھەيۋە قىـلىدۇ، رۇخسەت قىلمايدۇ. چوڭ بىر سورۇنـدا ئـەئىلەم ئـاخـۇن: «ئەپەندىلەرنىڭ بۇرنىنىڭ بېزى ئۆسۈپ كېتىپ بـارىـدۇ بۇلارنىڭ ئىچىدىكى 4-5 سىنىڭ بېزىنى ئالمىسا بولمايدۇ دېگەن سۆزنى قىلىدۇ. شۇ مەجلىستە بارلاردىن مەسۇم مـۇ. تەۋەللى ھاجىم كەچتە بىزنىڭ ئۆيگە كېلىپ دادامغا: سـىـز بۇ ئىشقا ئارىلاشماڭ، ئەئىلەم ئاخۇن ئەپەندىلەردىن 4-5 نى يوقىتىشنىڭ كويىغا چۈشۈپتۇ، سىز مەن بىلەن ئەئىلەمـنىڭ ئالدىغا بېرىپ ناماقۇللۇق بىلدۈرۈڭ» دەپ كەچتە دادامنـى ئېلىپ ناماقۇللۇقا ئاپىرىدۇ. دادام ئامان قالىدۇ. تەخمـىنەن 1924-، 1925- يىللارمىكى، ئەئىلەم ئاخۇن ئېيتقىنى بويىچە شۇ چاغدىكى ھۆكۈمەت مەسئۇت ئەپەندى، ئابدۇراخمان ئەپەندى ھەم شامى دامواللاملارنى تۈتۈپ ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كەتتى. ئىككى يىلدىن كېيىن ئـۇلار سالامەت قـايـتىپ كەلدى. بۇلارنىڭ كېلىشى بىلەن دۇشمەنلىك (كۆرەش)

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

كۆچىيىپ كەتتى. ئىبراھىم ئەئلەمنىڭ يان تايىغى بولغان ئادىلبەگنىڭ قىلمىشى تېخىمۇ ئېشىپ كەتتى. شۇڭا 1929-يىلى رامزان ئېيىدا ئادىلبەگ مەدرىستىن كەچكى تەرەپ يىلى تامىزىدىن قايتىقاندا تاپانچا بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى، ھۆكۈمەت تەرەپ «ئاتقۇچى ئابدۇراخمان ئەپەندى» دەپ ئابدۇراخمان ئەپەندىنى قولغا ئېلىپ، ئۇرۇمچىگە پالانغان ئېلاخۇن كۆككۆز، سۇلايمانلار بىلەن قوشۇپ ئېلىپ كەتتى. ئۇلار ئۇرۇمچىدە 4 يىل يېتىپ سالامەت ئىلىغا قايتىپ كەلدى. دادىمىز ئابدۇمۇتالىنى مۇشۇۋاقتىچە، تاتالىيە مەكتەپتە داۋاملىق ئوقۇتقۇچىلىق قىلىپ كېلىۋەردى. 1929-يىلى ھەج قىلىش ئۈچۈن تاتام ھەرەمگە كېتىپ، 1930-يىلى قايتىپ كەلدى. ئاز ئاقتىن كېيىنلا قۇمۇلدا خوجانىياز ھاجى رەھبەرلىكىدە ئىنقىلاپ باشلىنىپ شېڭ شىسەي ھاكىمىيەت بېشىدا ئولتۇرغىنى. شىنجاڭنىڭ ئىشلىرىنى تېز تەرەققى ئەتكۈزىدىغان ئالتە سىياسەتنى بەلگىلەپ ئېلان قىلدى. پۈتۈن شىنجاڭنىڭ جۇملىدىن ئىلىدىمۇ يېڭى ھاۋا ئاستىدا ئىشى باھار ئاپىتى بولۇپ كەتتى. ئېچىلغان گۈللەردەك ئېچىلىپ كەتتى. تاتالىيە مەكتەپ بار مەھەللىدە ئولتۇرۇشلۇق ئاۋاكىرى ھاجىم ئىلىغا شەنگەن بولدى. ئۇ تاتالىيە مەكتەپنى يېڭىلاشقا تەشەببۇسچىلىق قىلدى. بىزنىڭ ئەسلى ئۆيىمىزنى تاتالىيە مەكتەپنى يېڭىلاشتا بۇ ئۆي كېرەك بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ ئۆيلەرنى مەكتەپكە ھەدىيە قىلىشىمىز بىلەن تاقىچى مەھەللىگە كۆچۈپ كەلدۇق. بۇ مەكتەپ ئىككى قەۋەت. قىلىپ يېسى

لىپ پۇتكەلدىن كېيىن ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى 800گە يېتىپ سىنىپ يېتىشمەسلىك ئەھۋالى كۆرۈلگەندىن كېيىن، دادىسىز شۇ مەھەللىدىكى ھەمرا بايدىن بىر قورالىق يەرنى 40 مىڭ تەڭگە (شېڭ شىسەي پۇلى) غا ئېلىپ مەكتەپكە قوشقان. مەزكۇر تاتالىيە مەكتەپ ھۆكۈمەت ھىساۋىغا ئۆتكەچە 50-60 بالىنىڭ يىللىق تەمىنات پۇلىنى دادىسىز بېرىپ كەلگەن ئىدى.

يۇقۇرىدىكى ئەسلىمەم پەقەت ئوغۇل ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۇستىدىكى گەپ بولۇپ، قىزلارنىڭ ئوقۇشى يوق ئىدى. بىچارە قىزلار مەكتەپ يۈزىنى كۆرۈش بۇيىقىتا تۇرسۇن «نامەھرەم» دەپ كوچىلارغىمۇ چىقالمايتتى. قاراڭغۇ ئۆيدە سولۇنۇپ ئولتۇراتتى. ئابدۇقادىر ئاقساقال تەرەققىپەرۋەر ئادەم بولغىنى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ قىزلىرىنى ئانىسىز زەھرە-خان ئابدىستاي(ئابدىستاي-مۇئەللىمە)نىڭ ئوقۇتۇشىنى تەكلىپ قىلىپ ئوقۇتقان، بىر ئاز ۋاقىتتىن كېيىن يىگىرمىچە قىز ئوقۇغان. بۇ ئىشقىمۇ ئاخۇنلار قارشى چىققانلىقتىن ئىلاجسىز توختىغان. يۇقۇرىدا كۆرسىتىلگەن تاتار مەكتىۋى ئېچىلغاندىن كېيىن 1910- يىلى نۇراخۇن ئاقساقالنىڭ تەشەببۇسى ۋە دالالىتى بىلەن قىزلار ئوقۇشقا باشلىغان بولسىمۇ، لېكىن مەكتەپكە بېرىشقا رۇخسەت قىلمىغانلىقتىن مۇئەللىملەر مايمۇنە ئابدىستاي ھەم ئامىنە ئابدىستايلار پۇركەنچە يېپىنىپ ھەربىر قىزنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئوقۇتقان ئىدى. بۇ ئىش شېڭ شىسەي دەۋرىگىچە داۋام قىلدى. كېيىن قىزلارمۇ قاراڭغۇ ئۆيدىن چىقىپ ئوقۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

شەنجاڭ 1949- يىلى تېچلىق بىلەن ئازات بولۇپ جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىگىگە مۇيەسسەر بولغىنىمىزدىن كېيىن، بولۇپمۇ 11- نۆۋەتلىك مەركىزي كومىتېتنىڭ 3- ئومۇميىغىنىدىن كېيىن ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئوقۇش ئىشلىرىغا قىلغان غەمخورلۇغىدىن بەھرەمان بولۇپ تۇرۇۋاتقان ھازىرقى مەزگىلدە، كونا زامانىدىكى ئۇ ئىشلارنى ئەسلەسەك، ئىستىبداتلارغا بولغان ئۆچ- مەنلىگىمىز تېخىمۇ قوزغىلىپ پارتىيىمىزگە بولغان مېھرى - مۇھەببىتىمىز شۇنچە ئاشىدۇ، بۇگۈنكى بەختلىك ئوغۇل - قىزلىرىمىز ئۆتمۈشتىكى ئاتا - ئانىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلسە ئۆزلىرىنى بەختكە يېتىشتۇرگەن پارتىيىمىزگە مەڭگۈ نەتدارلىق بىلدۇرۇپ پارتىيە ۋە خەلقىنىڭ ئارزۇ - تەلەپلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن تولۇق چىقىشقا ئاز - تولا بولسىمۇ يارىدىمى بولار دېگەن ئۈمىتتە بۇ ئەسلىمىنى يازدىم.

3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى توغرىسىدا ئەسلىمە

سالاھىدىن سىددىقى

نىلقا پارتىزانلىق ئۇرۇشى

3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى دەسلەپتە نىلقا ناھىيىسىنىڭ ئۇ-
لاستاي يېزىسىدا پارتىلىدى.

ئۇلاستاي نىلقا ناھىيىسىنىڭ غەربىتىن شەرقىگە سوزۇ-
لغان كۆكقامىر تېغىنىڭ كۈنگەي باغرىدا بولۇپ، بۇ يەرگە
قازاق خەلقىنى ئاساس قىلغان ھەرمىللەت دوستان، چارۋە-
چىلىرى ماكانلاشقان. يېرى مۇنبەتلىك، ئېسىل جايلارنىڭ
بىرى، ئۇلاستايىنىڭ شىمالىدا گۈزەل مەنزىرىلىك بىر غول
بولۇپ، بۇ غولنىڭ باش تەرىپىدە تىك ئۇچلىرى بۇلۇتلار-
غا كىرىپ تۇرغان ئىگىز بىر تاغ چوققىسى بار. بۇ چوققا
«ئېسىۋىسىن چوققىسى» دەپ ئاتىلىدۇ. ئېسىۋىسىنى خەلق با-
تۇر، دەپ ئاتىشىدۇ. ئېسىۋىسىن باتۇر ئۆز زامانىسىدا ئىس-
تىراتېگىيە جەھەتتىن مۇھىم بولغان بۇ جايدىن پايدىلىنىپ،
ياڭ-جىڭ ئىستىبىدادلىرىنىڭ چېرىكلىرى بىلەن كۆپ قېتىم
ئېلىشىپ زەربە بېرىپ، ھەر

قوغدىغان. ئەپسۇسكى، ئەسبوسىن باتۇرنى ياك-جىلك ھۆكۈمىـ
تىنىڭ پايلاقچىلىرى تۇتۇۋېلىپ ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

ئۇلاستاي غولىنىڭ كىرىش ئېغىزى قىسىلىپ بىر جاي
بولۇپ، بۇ يەردە قوراللىق بىر نەپەر ئادەم تۇرۇۋالسا،
مىڭ ئادەمنى ئۆتكۈزمەيدىغان جاي. 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى
دەسلەپ ئەنە شۇ ئىستىراتېگىيىلىك تارىخىي جاي ئۇلاستاي-
نى مەركەز قىلغان ھالدا ئۇلاستاي، جالىنقول ۋەجارتوغان
يېزىلىرى ئەتراپىدا ئىلگا پارتىزانلىق ئۇرۇشى باشلاندى.

1942- ۋە 1943- يىللىرى شېكىشمەي ۋە گومىنداڭ
مۇستەبىت ھاكىمىيەتلىرىنىڭ زۇلۇمى چېكىدىن ئېشىپ، بىگۇ-
نا ھەر مىللەت خەلقلىرى ئۆستىدىن قىرغىنچىلىق ئېلىپ بە-
رىۋاتقان مەزگىللەردە خەلق ئۆز جېنىنىڭ قايغۇسى بىلەن
بولۇپ، بۈگۈنى ئەتىسىگە كۆزى يەتمەي قالدى. 1942- ۋە
1943- يىللىرى گومىنداڭنىڭ ئىلقىدىكى ئەمەلدارلىرى موڭ-
غۇل مۆتىۋەرلىرى لايدىن ئامبالىنىڭ گومىنداڭغا قارشى
يوشۇرۇن ئىنقىلاۋىي ھەركىتىنى سېزىپ قېلىپ، ئۇنى قولغا
ئالماق بولغاندا ئۇ زەھەر يەپ ئولۇۋېلىشقا مەجبۇر بول-
دى. 1943- يىلى كۈزدە پاتىخ مۇسلىمۇپ شۇنداق خەۋپىنى
سېزىپ، ناھىيىدىكى مەسئۇل خىزمەتنى ۋە بالا-چاقىسىنى
تاشلاپ، جېنىنى ئېلىپ تاقىقا قېچىپ كەتتى. ئىلقىدىكى
گومىنداڭ جىڭسا جۈي (ساقچى ئىدارىسى) ئەكىبەرنىڭمۇپاتىخ،
لايدىن ئامبالار بىلەن مۇناسىۋىتى بارلىغىنى گۇمان قى-
لىپ، 1944- يىلى 3- ئايدا ئەكىبەرنى ئالداپ تۇتۇۋېلىپ،
تۇرمىگە ئالدى. سوراق قىلىپ: «سەندە قورال بارتاپشۇرا!»
دەپ قىينايدۇ. شۇ يىلى 5-ئايدا ئەكىبەر يالغاندىن «قو-

وال بار. تاپشۇرۇپ بېرىمەن» دەيدۇ-دە» گومىنداڭنىڭ بىر قانچە قوراللىق ئادىمىنى باشلاپ، ئۇلاستايغا كېلىدۇ. بۇ يەردە ئەكبەر خەلقنىڭ ھەمايىسى ئارقىسىدا قېچىپ قۇتۇ-لۇپ كېتىدۇ. ئەلەمدە قالغان گومىنداڭچىلار پايلاپ يۈرۈپ، ئاخىرى 6-ئايدا ئەكبەرنىڭ ئۆز ئۆيىدە ئىكەنلىگىنى بە-لىپ، 4-5 قوراللىق چېرىك ۋە پايلاقچىلار ئەكبەرگە ئۆچ ئۇشكە تەييارلىق قىلىۋاتقانلىكى ئۈستىگە تۇيۇقسىز كېلىپ چۇشىدۇ-دە، سېيىتنى تۇتۇپ كېلىشكە دەرھال قوراللىق كىشى ئەۋە-تىدۇ. گومىنداڭنىڭ قوراللىق ئادەملىرى ئەكبەرگە «سېنى ناھىيىگە چاقىرىۋاتىدۇ. بىز بىلەن ماڭسەن!» دەيدۇ. ئەكە-بەر كۆرۈنۈشتە ھېچقانداق قارشىلىق كۆرسەتمەستىن، «بو-لىدۇ» دەيدۇ-دە، خوتۇنىغا يوشۇرۇن ئىشارەت قىلىپ، ئاتە-نى ئىگەرلەپ قويۇپ، دەيدۇ. ئەكبەر كۆچۈش ئىشىنى توخ-تىتىپ، گومىنداڭنىڭ ئادەملىرىگە «تاماق يەپ ماڭايلى، ئاچ ماڭامدۇق، مالدىن بىرنى ئېلىپ كېلەي، بالا ئوبدان-راق مالنى ئەكىلەلەيدۇ، ئۆزەم بىر مال ئېلىپ كېلەي» دەپ، ئاۋۇلنىڭ يۇقۇرىسىدا ئوتلاپ يۈرگەن ئۆشكىلەرنى كۆرسىتىپ، ئۆشكىلەرنىڭ يېنىغا بېرىپ، ئوغلى بىلەن بىر ئوغلاقنى تۇتماق بولۇپ، ئۇيان-بۇيان قوغلىغان پېتى يار-دىن چۈشۈپ، ... ئابدۇراخمانىنىڭ ئىگەرلەپ تەييار قى-لىپ قويغان ئېتىغا مىنىپ قاچىدۇ. چېرىك ۋە پايلاقچىلار ئالدىنىپ قالغانلىغىنى سېزىپ، بىر نەچچە پاي ئوق چىقىرىدۇ. ئەكبەر تاغ ئىچىگە كىرىپ كۆزدىن غايىپ بولىدۇ. ناھىيىلىك جىڭساجۇينىڭ خادىمى تەنپەي دېگەن بارمىغىنى چىشلەپ قالىدۇ. ئاڭغىچە سېيىتنى باغلاپ ئېلىپ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تورىسى

كەلگەن، ئاندىن ئەكبەرنىڭ خوتۇنى زەينەپنىمۇ باغلاپ، قاتتىق ئۇرۇپ، ھېيت بىلەن بىللە ئېلىپ ماڭمدۇ. نىلقىغا يېقىن بارغاندا زەينەپنى قويۇپ بېرىدۇ.

☆

1943ـ يىلى 11ـ ئاي ئەتىدە ئىلىنىڭ غەربىدىكى قورغاس ناھىيە چېلىپەكزىدىن ئوسمان (ئۇيغۇر)، رامزان(خۇيزۇ)، ھۇقاش (قازاق) يەنە بىر نەچچە موڭغۇل، شەۋلەر گومىنداڭنىڭ ئازاۋى ۋە تەقىپ قىلىشىدىن تاغ ئەتىدە سەرگەردان بولۇپ يۈرۈپ، بىر-بىرلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، كېيىن ئادەم سانى 30ـ40 قا يېتىپ، «كەڭسای پارتىزانلىرى» بولۇپ، ئۇيۇشىدۇ. دەل شۇ مەزگىللەردە قوبۇقسارداۋ زوڭغۇروپ باتۇر (موڭغۇل)، جېمىنەيدىن غوجەخمەت قاتارلىقلار پارتىزان ئۇيۇشتۇرۇپ گومىنداڭغا قارشى ھەركەت ئېلىپ بېرىۋاتاتتى. دەمەك قەيەردە زۇلۇم ئېغىر بولىدىكەن، شۇ يەردە زۇلۇمغا قارشىلىق بولۇشى تەبىئى. بۇمارکسىزمنىڭ ئاددى داۋلىسى، ئەلۋەتتە. يوقۇرىدىكى تاغ سەرگەردانلىرى غەرپكە يول ئېلىپ پاتمىخ، ئوسمان، ئەكبەر، ئۇرۇم، خەمەت، ھوشۇرەم، بايچۇرىنلار بىلەن ساربۇلاقتا ئۇچرىشىدۇ. ئۇلار باش قاتۇرۇپ، ئىنقىلاپ قىلىش يولىنى ئىزلەيدۇ.

1943ـ يىلى كەچ كۈزدە گومىنداڭنىڭ ئۇرۇمچىدىن غۇلجىغا قاراپ يولغا چىققان ھەربى قورال-ياراق ۋە باشقا ئوق-دورا باسقان 7 دانە ئاپتوموبىلى ئۈتەيگە كەلگەندە ماڭالماستىن 3\ كۈن توختاپ قالىدۇ. 3ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن مەزكۇر 7 ئاپتوموبىل يولغا چىقىپ نامازدىگەرۋاقتىدا چۆلئادىرنىڭ باش تەرىپىدىكى قوي قورا دېگەن يەر-

گه كەلگەندە، كەڭساي پارتىزانلىرى ئوسمان، نۇرۇم باتۇرلارنىڭ باشچىلىغىدا ئاپتومويىللارنى توراپ، ئېتىپ ئاپبۇت قىلىدۇ. ئاپتومويىللارنى مۇھاپىزەت قىلىپ ماڭغان ئەسكەرلەر تامام دېگىدەك ئېتىپ ئۆلتۈرىلىدۇ. پارتىزانلار ئوق-دورىلارنىڭ كۆپىنى غەنىمەت ئېلىپ، شوپۇرلارنى ھايداپ تەلكە تېغىنىڭ ئىچىگە يەنى سەنتەبىنىڭ كۇنگەيىگە ئەكىرىپ كېتىدۇ. ئۇلار قىشنى ئەشۇ تاغ ئارىسىدىكى قىشلاقلاردا ئىنقىلاپ تەييارلىغىنى قىلىدۇ. ئەتىياز پەسلى كىرىشى بىلەنلا پارتىزانلار تۇتاش قوزغىلىپ، قارىغاي ساي، توغرا سۇ قاتارلىق تاغ يوللىرى بىلەن شەرقىگە قاراپ ھېجىپ، قىشلاق، كۇزلەكلەرنى بېسىپ ئەل-يۇرت ئارىلاپ، 6- ئاي كىرگەندە چارۇچىلارنىڭ يايلاققا كۆچكەن ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، پاتمخ، ئەكبەر، ئوسمانلار مىڭمارال يايلىغىغا يېتىپ بېرىپ، خەلق ئېچىگە يوشۇرۇنۇپ، ئورۇن يۆتكەپ ئۇرۇندا تۇرمايدۇ. بۇ چاغدا «مىڭمارالدا 3-4 قورالىنى ئادەم پەيدا بولۇپتىمىش»، «بەزىلىرىنىڭ يان قورالى بارمىش»، «بەزىلەر پاتمخنى كۆرۈپتۇمىش» «ئەكبەر مۇ باردەك» دېگەن مىش-مىش گەپ-سۆزلەر ئەل ئېچىگە پۇر كېتىدۇ. بۇلار بىر-ئىككى ئاي خەلق ئېچىگە يوشۇرۇنۇپ يۈرۈپ، ئىنقىلاپ قىلىش ھەققىدە تەشۋىق-تەرغىپ قىلىپ، ئىنقىلاپ-نىڭ قىسمەن تەييارلىق ئىشلىرىنى ئېلىپ بارىدۇ. يېراق-يېقىندىكى ئىشەنچلىك ئادەملەرنى توپلاپ، يوشۇرۇن ھالدا بىر مۇنچە قورالنى قولغا كەلتۈرىدۇ. ئۇلار 8- ئاينىڭ بېشىدا ئۇلاستاينىڭ باش تەرىپىدىكى كۆكسايدا ئولتۇرغان سىبانبەكنىڭ ئۆيىگە پاتمخ باشلىق بىر قانچە قورالىق ئا-

دەم كېلىپ چۈشىدۇ. ئۇلار بۇ يەردە خەلقنى ئىنقىلاپ قىلىشقا ئۈندەش، تەشكىللەش، قورال-ياراق يىغىش، زەڭگى، يۇز بېگىلەر ۋە چارۋا ئېگىلىرىنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئىتتىرە توپلاش قاتارلىق خىزمەتلەرنى يوشۇرۇن ئىشلەيدۇ. ئۆزلىرىگە ئىشەنچىلىك دەپ تونۇلغان ئادەملەرنى مەخپى چاقىرىپ قەسەم قىلدۇرۇپ ياتقان سەيىتنى مۇناسىۋەتلىك مۆتىۋەرلەر ئارقىلىق 1944-يىلى 7-ئايدا كېچىلىكە ئېلىپ چىقىدۇ. سەيىت بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، باشقىلارنىڭ ياردىمى بىلەن تاقا قېچىپ چىقىدۇ. شۇنىڭ دەك ئۇرۇمچى گومىنداڭ تۇرمىسىدىن قېچىپ كەلگەنغىنىغا خەۋەر قىلىپ، ئۇنى چاقىرتىۋالىدۇ. شۇنداق قىلىپ پاتمخ باشلىق ئىنقىلابچىلارنىڭ ئادىمى ئون نەچچىگە يېتىدۇ. بۇلار: پاتمخ مۇسلىمۇپ، ئەكبەر، غېنى، ئوسمان، سەيىت، ناۋان (ئەكبەرنىڭ ئىنىسى)، نۇرۇم، ھوشۇرۇم، مۇساقان، قۇرۋان، خەمىت ۋە رەپىق بايچۇرىن قاتارلىق ئادەملەر ئىدى. گومىنداڭ ھەربىي ئەمەلدارلىرىنىڭ «ئالتە ئوغرى» دېگەنلىرى ئەنە شۇلار ئىدى.

ئابدۇكېرىم ئابباسۇپ گومىنداڭنىڭ ئىلىدىكى قىرغىنچىلىغى ئىنسانىيەت قېلىپىدىن چىقىپ كەتكەن بۇ بىر مەزگىلدە ئۆزىنى يوشۇرۇپ، سۈيدۈك، ساربۇلاقلاردا بىر تۈركۈم ئادەمدىن پارتىزان تەشكىللەپ، ئىلقىدىكى پارتىزانلار بىلەن ئالاقە باغلاپ، ئىنقىلاپ ئىشىنى قانات يايدۇرۇپ، ھەر تەرەپلەردە ئىنقىلاپ يالقۇنىنى تۇتاشتۇرىدۇ.

سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى ئېزىلگەن مىللەتلەرنىڭ، جۈملىدىن جۇڭگو ئىنقىلابىغا قىلغان ياردىمىنىڭ بىرقىسمى

همساۋدا يېڭىدىن تەشكىللىنىپ ئۇلغىيىۋاتقان ئىنقىلابچىلار-
غا ھەربى قورال-ياراق سېتىپ بېرىپ، ئىنتېرناتسىونالىق
بۇرچىنى ئۆتىدى. ئىلىدىكى ئىنقىلابچىلار خەلقىمىز يارىدەم
ئات يوللاپ، بىرىنچى تۇركۈمدە سىبانبەك، نۇربولات، ئەلا-
ربس قاتارلىق 7 ئادەمنى چېگرادىن ئەۋەتىپ، بىر ئاتقا
بىر مىلتىق (ئوقى بىلەن) تېگىشىپ ئەكىلدۇ. بۇلار ئىلگە-
رى-ئاخىر چېگرىغا توققۇز قېتىم بېرىپ قورال ئەكىلىدۇ.
شۇنداق قىلىپ، قورال-ياراقلا بولغان ئېھتىياجىنى قىسمەن
بولسىمۇ قامدايدۇ.

1944- يىلى 9-ئاينىڭ باشلىرىدا ئۇلاستايدىكى ئەكبەرنىڭ
ئاۋۇلىدا مەخپى پارتىزان قوماندانلىق ئىشتاپ (دەسلەپتە ئازات-
لىق ئىشتاپ) قۇرۇلىدۇ. قوماندانلىق ئىشتاپ خادىملىرى
ئۆزلىرىگە ئىشەنچلىك دەپ تونۇلغان ھەر بىر ئاۋۇل، يېزا
قىشلاقلارنىڭ يۇزبېگى، زېنگىلەر ۋە مۆتىۋەرلىرىگە خەلقنىڭ
تىزىملىنى بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئالدى بىلەن تۆۋەنكى
ئۇلاستاي، جالىنقول، جارتوغان كەنتلىرىدىكى خەلقنىڭ تە-
زىملىنى مۇساقان قاتارلىق كىشىلەر تاپشۇرۇپ بېرىپ، بۇ
ئىنقىلابىي ھەرىكەتكە تامامەن قوشۇلۇپ، ئۇنى قوللايدىغان-
لىغىنى بىلدۈرىشىدۇ. ئۇلاستاي پارتىزانلىق ئىشتاۋى تاپشۇ-
رۇلغان تىزىملىك ئىچىدە لايىق تېپىلغان ئادەملەرنى ئايرىپ،
پۈتۈن ئەترەتنى 3 چوڭ توپقا (بىر توپ بىر باتالىيون
چامىسىدا) بۆلىدۇ ۋە توپ باشلىقلىرىنى سايلاپ، 1- توپقا
ئەكبەر، 2- توپقا غېنى، 3-توپقا تۇڭمەنچى ئىمۇان (رۇس)
لارنى مەسئۇل قىلىپ بەلگىلەيدۇ. شۇ كۈنى كېچىسى كۆك-

قاشقا ①سويۇپ، بارماقلىرىنى قانغا پاتۇرۇپ ئىنىڭقىلاپقا
ھېچبىر خاتىرلىق قىلماي گومىنداڭنى تەل-تۆكۈس يوقىتىش
ئۈچۈن قەسەمياد قىلىشىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن پارتىزانلىق
ئىشتاۋى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، ھەر بىر توپنىڭ ئۆز تەۋپىدە-
كى جەڭچىلەرنى 9-ئاينىڭ 30-كۈنى كەچتە ئىشتاپقا (ئەك-
بەرنىڭ ھويلىسىغا) يىغىدۇ. ئۆز ئارا تونۇشۇپ، كىچىك پار-
تىزان ئەترەت باشلىقلىرىنى تولۇقلاپ سايلاپ، ھەربىر چوڭ
توپقا 200 ئاتلىق پارتىزان (پارتىزانلار ئۆز ئاتلىرىنى ھە-
يىدۇ)، 40-50 دىن جەڭگىۋار مىلتىق ھەم بىرىدىن ئىككىگە-
چە پىلىموت بىلەن قورالاندۇرۇلىدۇ. (ئووۇ مىلتىقلىرى بۇنىڭ
سىرتىدا).

9-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا نىلقىدىكى گومىنداڭ ئەمەلدار-
لىرى ئەكسىيەر قاتارلىق ئىنقىلابچىلارنى ئالداپ تۇتماق بو-
لۇپ، نىلقىدىن ئەۋەلقان كۈنى ② باشلىق 200 دىن ئارتۇق
كىشىنى(بۇنىڭ ئىچىدە بىر ئىزۋوت ساقچى قىسىم، قالغانلە-
ري زورلاپ ئېلىپ چىققان خەلق) بىر تەشۋىق گۇرۇپپىسى
ئۇيۇشتۇرۇپ ئۇلاستايغا ئەۋەتىدۇ. ئۇلار ئۇلاستاينىڭ ئىچى-
زىغا كەلگەندە پارتىزانلىق ئىشتاۋى خەۋىر تېپىپ ئەكىيەر

---

①كۆكقاشقا—كوللېكتىپ قەسەم ئۇچۇن سويۇلىدىغان
مال.

② ئەۋەلقان كۈنى—ئاتا-بوۋىلىرىدىن تارتىپ كۈنلۈق
مەنسۇي ماڭجۇ خانداننىڭ دەۋرىدە بېرىلگەن بولۇپ، ئە-
ۋەلقان بىلەن 8 ئەۋلات ئۆتۈپ، ئەۋەلقان بىلەن ئاخىر-
لاشتى.

باشلىق بىر قانچە پارتىزان، ھەرگەنلەرنى ئالدىغا چىقىرىپ دۇ. بۇلار سەپسېلىپ قاراپ، بايقايدۇ، توپنىڭ ئالدىدا كېدۇ. بۇلار سەپسېلىپ قاراپ، بايقايدۇ، توپنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ خەلق ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. پەقەت بىر نەچچىلا باشلىق كۆرۈنىدۇ. ئەكىسىچە ھەرگىزىلەردىن دوسىمقانغا «ئالدىدىكى باشلىقلاردىن بىرنى دەللەپ ئېيتىپ دوھۇلاتساق، خەلق بۇلاردىن ئاجراپ قاچىدۇ، بىز ئايرىلىپ قالغان قوراللىقلار بىلەن ئېتىشىمىز» دەپ ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئوق چىقىرىشنى بۇيرۇيدۇ. چىنەپ ئاتقان ئوق ئەتراپقان كۆكنىڭ يېنىدا (ئالدىنقى قاتاردا) تۇرغان چاپارمىنى چالىپارنىڭ قالپىغىنى ئۇچۇرۇپ تاشلايدۇ. بۇنى كورگەن ئەۋلقان كۈك قاتتىق قورقۇپ كېتىپ، ئالدى-كەينىگە باقماي ئىلگىرىغا قاراپ تىكىۋېتىدۇ. قالغان قوراللىق گومىنداڭچىلار ھۇ قاچىدۇ. ئۇلار ئىلگىرىغا بارغاندا «چالبارنىڭ قالپىغىنى پارتىزانلار ئېتىپ ئۇچۇرۇۋېتىپتۇ» دىگەن داۋراڭ پۈركېتىپ، ئىلگىرىكى ئەمەلدارلىرى بۇ سۆزنى باسالماي چالبارنى گومىنداڭ ساقچىسىغا بىر نەچچە كۈن قاماپ قويۇپ، داۋراڭنى ئازان باسمىدۇ.

گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ئىنقىلابچىلارنى ئالداپ قولغا چۈشۈرۈپ يوقىتىش ئۇچۇن رازۋېت قىلىشنى، تۇرلۈك ھىلە-نەيرەڭلەرنى ئىشقا سالغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ بەرھەر سىنىمۇ ئەمەلگە ئاشۇرالماي تېگىشلىك دەككىسىنى يەپ ئىلگىرىغا بازىرىغا بېرىپ تىقىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. بۇنداق ئىشلارغا قاتناشقانلاردىن بەزىلەر كېيىنچە ھەق-ناھەقنى پەرق ئېتىپ تىپ: «ئوغرى دىسە راست ئوخشايدۇ دەپتىمىز، سىلەر ھەقىقى راست ئىنقىلابچىلار ئىكەنسىلەر، ئەپۇ قىلىڭلار» دەپ

ئىنقىلاپ سەپىگە قاتنىشىپ، قوراللىرىنى تاپشۇرۇپ بېرىشى-
دۇ، بۇنداق قىلغانلاردىن ئەسكىلىيەتتەجان پىدالىق بىلەن خىز-
مەت كۆرسىتىپ، ۋەدىسىنى ئورۇنلىغۇچىلار كۆپ بولدى.

1944- يىلى 10-ئاينىڭ 1- كۈنى پارتىزانلار ئاشكارا
ھەرىكەتكە ئۆتۈپ، ئىشتاپنى ئورنىدىن يۆتكىمەي، پۈتۈن
پارتىزانلار نىلقا ناھىيىسىگە قاراپ يولغا چىقىدۇ. ئۇلاس-
تاينىڭ تۆۋەن ئېغىزىغا كەلگەندە رېن‌دۇسا باشلىق نىلقا
گومىنداڭ ساقچى ئىدارىسى قۇراشتۇرغان بىر توپ قوراللىق
ۋە قوراللىسىز ئادەملەر يول توسايدۇ ۋە پارتىزانلار بىلەن
ئۇرۇش قىلىدۇ. بۇ توقۇنۇشتا رېن‌دۇسانىڭ بىر قانچە ئا-
دىمىگە ئوق تېگىپ ئۆلىدۇ. رېن‌دۇسا چېكىنىپ، تاشداۋان
بىلەن نىلقىغا كېتىشكە كۆزى يەتمەي، قالغان ئادەملىرىنى
باشلاپ، ئوپازەكچىنىڭ ئاۋۇلىغا بېرىپ، كوسۇر دېگەن‌سا-
نىڭ قۇيۇلۇشىدىكى قاش-دەريا سىدىن ئۆتكۈزۈپ قويۇشقا
مەجبۇرلاپ، دەريادىن ئۆتكەندىن كېيىن چونجىغا ئۆتۈپ
نىلقا ناھىيە بازىرىغا ئايلىنىپ كىرىۋالمىدۇ. بۇ قېتىمقى ئۇ-
رۇشتا پارتىزانلار بىر قانچە جەڭچىدار قوراللىرىنى ئېگەبولىدۇ.

پارتىزانلارنىڭ ئۈنجى سەپىرى رېن‌دۇسا قاتارلىقلارنى
تار-مار قىلغاندىن كېيىن، ئۇلار غەلىبە بىلەن ئىلگىرىلەپ،
كۈندۈزى سۈرئەتلىك يول يۈرۈپ، يېرىم كېچىدە نىلقا با-
زار سىرتىغا يېتىپ كېلىدۇ. ئۇلار پىلانلىق هالدا نىلقا نا-
ھىيە بازىرىنى مۇھاسىرىگە ئالىدۇ. قوماندانلىق ھەر بىر
توپنىڭ ھۇجۇم نىشانىنى بەلگىلەپ، ھۇجۇمغا ئۆتۈشنى ئو-
رۇنلاشتۇرىدۇ. نىلقا ناھىيىلىك گومىنداڭ ساقچى ئىدارىسى
نى ھۇجۇم ئوقتىسى قىلغان هالدا، توپ باشلىقلىرى تەرەپ-

تەرەپتىن جەڭنى باشلىۋېتىلدۇ. كېچىچە شىددەتلىك جەڭ بولۇپ، پارتىزانلار ئۆزلۈكسىز ئىلگىرىلەيدۇ. سەھەر ۋاقتىدا كۆلۈپقا ئوت قويۇۋېتىلىدۇ. بۇ جەريانىدا ئوسمان باتۇر ئۆز سەپداشلىرى بىلەن كۆلۈپ ئىچىگە بۆسۈپ كىرىپ، كۆلۈپقا يېغىۋېلىنغان خەلقنى ساق چىقىرىۋالىدۇ. ساقچى تۈرمىلىرى پاچاقلاپ تاشلىنىپ، مەھبۇسلار بوشىتىلىپ ئازات قىلىنىدۇ. ئەتىگەن سائەت 8 دە ساقچى ئىدارىسى تۈلۈق ئىشغال قىلىنىپ بولىدۇ. بۇ جەڭدە كۆلۈپنىڭ يېنىدا خەتتىكەگىرانات تېگىپ سەپتىن چىقىدۇ. خەمەت 3 چوڭ توپنىڭ باشلىغى بولغانلىقى ئۈچۈن پارتىزانلار بەك قايغۇرىدۇ. ئۇلار قايغۇنى كۆچكە، غەزەپكە ئايلاندۇرۇپ، جەڭ قىلىپ، شۇ كۈنى كۈندۈز سائەت 12 گىچە قىلقا بازىرىنى تولۇق ئازات قىلىدۇ. گومىنداڭنىڭ سىددى غالچىلىرى قاتناتىپك ئاقىلاقچى، ساقچىدىكى رېن‌دۇسا قاتارلىق خەلق دۈشمەنلىرىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلىپ، شۇ مەيداندىلا ئىجرا قىلىنىدۇ.

گومىنداڭنىڭ نىلقىدىكى ئەمەلدارلىرى قىلقا ئېلىنماسىتىن ئىلگىرى نىلقا ئەتراپىدىكى يۇرت مۆتىۋەرلىرىنى يىغىپ، ساقچى ۋە كۆلۈپلارغا سولاپ قويغان. كۆلۈپقا ئوت كەتكەندە بۇلار ئۆزلىرىنىڭ كۆيۈپ تۈگىمەسلىكىدىن قورقۇپ ساقچى تەرەپتىكى تامنى ئۆرۈپ چىقىپ، ئاق بايراق چىقارغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئوبۇلخەيرى تۆرە، باۋدۇن خەلپەت، ئۇسمېتقان كۆنباي، ئوسمان چوبان، شاكىرئەۋزى، ئوقاس قاتارلىق زاتلار بولۇپ، سالامەت چىقىپ، ئىنقىلاۋىي سەپكە قوشۇلغان.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكتى
www.uyghurkitap.com

ئىلقا ئاھىيسىنى ئازات قىلىش ئۈچۈن بولمان بۇ قېتىمقى جەڭدە پارتىزانلاردىن ئانچە كۆپ چىقىم بولماسـتىن پەم بىلەن قولغا كەلتۈرۈلگەن. مۇداق بولۇشى پارتىزانلار روھىنىڭ ئۇستۈنلۈكى، كوماندانلىق مونتىزدىم ھەربى كۈچى ئاز، روھى جەھەتتىن چۈشكۈن بولغانلىغىدىن بولغان. بۇ قېتىمقى جەڭدە غەنىمەت ئېلىنغان قورال-ياراقمۇ ئانچە كۆپ بولمىدى، پەقەت100 گە يېقىن سىلتىق، بىرنەچچە پىلىموتـلا بولدى.

ئىلقا ئازات قىلىنغانلىق خۇش خەۋىرى ئۇلاستـاي پارتىزانلىق ئىشتاۋىغا يەتكۈزۈلدى. دەرھال ئاھىيىـنىڭ رەھبەرلىك ئاپپاراتى تەشكىل قىلىندى، جۈملىدىن ئوسمانچوبان، ئۇرازقانلارئىلقاناھىيەھاكىمىلىغىغا، جاقاباي ساقچى ئىدارە باشلىقلىغىغا تەئىنلەندى. لېكىن پارتىزانلىق ئىشتاۋى ئۇلاستايدىن يۆتكەلمىدى.

ئىنقىلاپ غەلىبىسىنى كۆرگەن ھەر مىللەت ياشلىرى كەلكۈندەك كېلىپ، پىدائى ۋە پارتىزان بولۇشنى تەلەپ قىلىپ، كۆپلىگەن ياشلار پارتىزانلىققا كىردى. ھەر بىر چوڭ ئەتـرەت (توپ) نىڭ جەڭچىلىرى مىڭغا يېقىن بولـدى. بۇنـىڭ بىلەن كۈچ زورايدى. لېكىن يەنىلا قـورال-يـاراق يېتـىشـمەيتتى.

پارتـىزانلار سۇلتان ئۈۋەيـس مازار بىلەن ئىلقا باـزىرىغچە بولغان ئارىلىقتىكى دۇشمەن بازىلىرى-ساقچىلىرى قاتارلىق ئورۇنلارغا ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ، پاچاقـلاپ، ئۆز قوراللىرىنى كۆپەيتتى.

سۇلتان ئۈۋەيـس مۇھىم ئىستىراتېگىيىلىك ئورۇن بو-

ئۇپ، ھەر تەرەپكە ماكىنىلىرىنى چوڭ قاتناش تۈگۈنى. شۇڭا پارتىزانلار بۇ يەردىكى گومىنداڭچىلارنى پاراكەندەقىلىپ ۋە قالايمىقانلاشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ يۇرۇش قىلىش يۆنىلىشىنى بۇزۇپ، جايلارغا ۋە تاغلار ئېشىپ ئەسكەر يۆتكىشىگە مەجبۇر قىلدى. غەنىي ئەترىدى گومىنداڭنىڭ غۇلجىدىن 12 ئاپتوموبىل بىلەن قوشۇن يۆتكەپ كېلىۋاتقان خەۋىرىنى ئاڭلاپ، تاغ يولى بىلەن قىزىلكۆتەن ئاغزى ئەترايمىنى توراپ، داۋانغا يامىشىپ چىقىۋاتقان ئاپتوموبىللارغا ئوت ئېچىپ، مازارغا كىرەلمەس قىلىپ قويدى.

غەنىي ئۆز سەپداشلىرى بىلەن كېچىسى سۇلتان ئۇۋەيس مازارغا كىرىپ، مازار ساقچىنى پاچاقلاپ، جىنىڭچىك، مەتكىرىم ئاقىلاقچى قاتارلىق 30 غا يېقىن كىشىنى قامىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ، ساقچىنىڭ قورال - ياراقلىرىنى غەنىمەت ئالدى.

پارتىزانلارنىڭ ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلى ئۆزىنىڭ تەبىئىتى بويىچە ئۇلار سەپ (ئوبورون) تۈتۈپ ئۇرۇش قىلىماي، دائىم دۈشمەن كۈچىنى تۇرلۈك ئۇسۇللار بىلەن چارلاپ، تەھلىكە سېزىلىش، پاراكەندە قىلىش، بۆلۈۋېتىپ زەربە بېرىش، جانلىق، ھەركەتچان، چاقماق تېزلىكىدە ئۇرۇش قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ كۈچىنى خوراتماي، ئورۇن يۆتكەپ قايتۇقتۇرۇۋېتىشتەك خىلمۇخىل تاكتىكىلارنى قوللاندى. بۇ، پارتىزانلارنىڭ ئاساسىي ئۇرۇش قىلىش ئۇسۇلى ۋە سەنئىتى.

«ئالتە ئوغرى»لارنىڭ ئىشى ئولغىيىپ، ئىلقا ناھىيىسى بۇلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۆلكىلىك دۆكۈمەتنىمۇ ئالاقزادىلىككە چۈشۈرۈپ قويدى.

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تورىسى www.uyghurkitap.com

ئۆلكىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىنى ليۇبىنىڭ توۋۇق هوقۇقلۇق قوماندان قىلىپ، ئۇرغۇن چېرىك بىلەن «ئالتە ئوغرىنى توۋۇق يوقىتىش» ئۈچۈن ئىلىغا ئەۋەتتى. ليۇبىن-دي، دۇشمىنائە (دۆلەت كومانداندىرى)لار پايپېتەك بولۇشۇپ «ئوغرىلارنى باستۇرۇش پىلانى»نى تۈزۈپ، ئىلقا ناھىيىسى-نىڭ هەر تەرەپىگە ئەسكىرى كۈچ يۆتكەپ، قورشاپ. يوقاتماقچى بولدى. يەنە بىر تەرەپتىن هەر مىللەت مۆتىۋەرزات-لىرىدىن تەشۋىقات گۇرۇپپىلىرىنى ئۇيۇشتۇردى.

ئۇلاستاي قوماندانلىق ئىشتاۋى گومىنداڭنىڭ يۇقۇ-رىدىكى ئورۇنلاشتۇرۇشىدىن توۋۇق دېگىدەك خەۋەردار بو-لۇپ تۇردى. شۇڭا بۇنىڭغا قارشى ئورۇنلاشتۇرۇشلار ئېلىپ بارىدى. گومىنداڭنىڭ غۇلجىدىكى هەربىي ئەمەلدارلىرى شەرق تەرەپتە داغىستى، توققۇزتارادىكى قىسىملىرىنى كۈنەس تۆتە داۋىنىدىن ئاشۇرۇش، جەنۇپ تەرەپتە توققۇزتارا، قارىباغ ئارقىلىق باسىلگەن داۋىنىدىن ئاشۇرۇش، غەرپ تەرەپتە سۇلتان ئۇۋەيس مازار، سۇپتايلارنى بېسىپ قارا-سۇنى ئۆرلەش ئارقىلىق 3 قوشۇن بىرلىشىپ ئىلىنى ھۇجا-سىرە قىلىپ، ئىنقىلاپچىلارنى يوقاتماقچى بولدى. ئىلقاپار-تىزانلىرى بۇ ئۇرۇش پىلانىغا قارشى پىلان تۈزدى. ئەكبەر توپى باسىلگەندىن كەلگەن گومىنداڭ قىسمىنى، غەنى توپە-غا تۆتە داۋىنىدىن كېلىۋاتقان قىسمىنى، ئىسۋان توپىغا مازار، سۇپتاي تاشيولى بىلەن كېلىۋاتقان دۇشمەن قىسمە-لىرىنى توسۇپ يوقىتىش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلدى.

گومىنداڭ قورچاق قوماندانى ليۇبىندي، دۇشمانلار يول-غا سالغان قىسىملار بىلەن يۇقۇرىدىكى تەشۋىقات گۇرۇپپە-

لمرىنىمۇ تەڭلا يولغا سالدى.

ئۇلاستاي پارتىزان قوماندانلىق ئىشتاۋى3 يولدىن كەلگەن كومىسسارلىق قوشۇنلىرىنىڭ ئومۇمى سانىنى بىر دۆنزىيەدىن كۆپرەك، دەپ مۆلچەرلەندى.

ئەكىسىر سېپىتىنى ھەمرا قىلىپ ئۆز توپىدىن 200 ئاتلىق پارتىزان، 40 دانە جەڭگىۋار ھىلتىق، 2 پىلىموت، ھەر بىر پارتىزان بىردىن ئىككىگىچە كىرانات بىلەن؛ غەنىي، ئىۋانلارنىڭ توپىمۇ ئوخشاش قوراللىنىپ، بەلگىلەنگەن ئورۇنغا يۆرۈش قىلىپ، ھەر قايسىسى دۇشمەن قىسىملىرى بىلەن تەڭ يېتىپ باردى ۋە رازۋېت ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇردى. رازۋېتچىكلار دۇشمەننىڭ زەمبىرەك قاتارلىق ئېغىر قوراللىرىنىڭ بار ئىكەنلىكىنى بىلدى. 1- بۆلۈم كومىنداڭ قىسىملىرى باسىلگەن تېغىنىڭ ئۈستىدىن نىلقا تەرەپتىكى سايسالارغا تۆۋەنلەشكە باشلىدى. ئەكىسىر كىچىك ئەترەت باشلىقلىرىغا: دۇشمەن داۋاندىن تۆۋەنلەپ سايسالارغا چۈشۈپ بولمىغىچە ئوق چىقارماسلىق، ئوق-دورىنى تېجەپ، تاش غۇلىتىش، كىرانات تاشلاپ دۇشمەن قىسىملىرىنى بۆلۈۋېتىش قاتارلىق جانلىق ھەركەتلىنىشكە ئورۇنلاشتۇردى. دۇشمەن داۋاندىن چۈشۈپ پەسلەش بىلەنلا يامغۇردەك ئوق ياغدۇرۇپ ئىلگىرىلەپ كەلمەكتە ئىدى. تاغ ئۈستىدە كۈزىتىپ تۇرغان پارتىزانلار سايىنىڭ تۆۋەن ئېغىزىدىن بىر توپ ئىرى قارا (ئات-كالا) يۇقۇرى ئۆرلىتىپ ھايداپ چارۋا مال تۇياق ئاۋازلىرىنى چىقىرىشتى. بۇ ئاۋازنى ئاڭلىغان كومىنداڭ قىسىملىرى پۈتۈن كۈچ بىلەن سايىنىڭ تاپىنىغا ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى. تاغنىڭ ئىككى باغرىدىكى تاش كا-

مالىرىغا يۇشۇرۇنغان پارتىزانلار ھۇجۇمغا ئۆتۈش سىگناللىرى بېرىلگەن ساھان تېرەپ - تەرەپتىن گۈرۈلدىتىپ تاش تاشلاپ، تاغ ئىچىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. پارتىزانلار بۇ جەڭدە ئاجايىپ قەھرىمانانە جەڭ قىلىشتى. تۇ - تەك - چاڭلار ئاسمانغا قاپلاپ ھېچنەرسە كۆرۈنمەي قالدى. ئاتلارنىڭ كىشنىگەن ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ جەڭدە جالپاس دېگەن يېگىت يالغۇز ئۆزى تاش بىلەنلا 5 دۈشمەننى ئۆلتۈردى. ئەكبەر، سەيىت ۋە بىر قانچە مەرگەن پارتىزاننى باشلاپ دۈشمەننىڭ ئارقا سېپىگە ئۆتۈپ، دۈشمەن پىلىموتچىلىرىنى قورشاۋغا ئېلىپ، 4 دانە پىلىموتنى تارتىۋالدى ۋە پىلىموتنى دۈشمەنگە بۇراپ، پىلىموتلاردىن شىددەتلىك ئوت ئاچتى ھەممە تەرەپتىن قورشاۋدا قالغان دۈشمەن بەت - چېت قىلىنىپ يوقىتىلدى. دۈشمەننىڭ ئاھايىتى ئاز قىسمى زەمبىرەكلىرىنى تاغ ئۈستىگە تاشلاپ، پاتپاراق بولۇپ قېچىپ كەتتى. بۇ جەڭدە پارتىزانلار 250 دانە ھىلتىق ۋە ئوق - دورىلار غەنىمەت ئالدى.

ھاۋادىن ھۇجۇم قىلماق ئۈچۈن كەلگەن دۈشمەن ئايروپىلانلىرى ئۈرۈش مەيدانىنى تاپالماي، باشقىلا بىر ئورۇنلارنى بومبارداىمان قىلىپ قايتىپ كېتىشتى.

ئۇلاسناي قوماندانلىق ئىشتاۋىنىڭ بۇيرۇغىغا بىنائەن سېپىمىتىنىڭ رەھبەرلىگىدە 30 - 40 پارتىزاننى باسىلگەنداۋۇنىنى توسۇپ، دۈشمەن كەلسە زەربە بېرىشكە قالدۇرۇپ، ئەكبەر ئۆز قىسمىنى ئۇلاستايغا ئېلىپ يانىدى. ئەكبەرنىڭ بۇ قېتىمقى جەڭدىكى باتۇرلىغى ۋە ماھارىتىنى كۆرگەن پارتىزانلار ئەكبەرنى «سەن ھەقىقەتەن ئېسىلزادە باتۇر-

لىك ھەقىقى پەرزەنتى ئىكەنلىكىن» دەپ ھەدەمىلەشتى.

كۈنلەس تۆۋتە داڭدىمنى توسىغان غەنىي توپىنىڭ ئىشى بۇ قېتىم ئانچە ئوڭۇشلۇق بولمىدى. بۇ تەرەپتىن كېلىۋاتقان گومىنداڭ قىسمى ھىلە ئىشلىتىپ، قىسمىنى كۆچۈرۈپ كېتىۋاتقان چاڭۋېچىلار قېيىپىتىگە كىرگۈزۈپ، قاش دەريا-سىدىن ئۆتۈۋالمدۇ - دە، ئەپلىك جايغا جايلىشىۋالمدۇ. غەنىي توپىسى ئۇلار بىلەن شىددەتلىك جەڭ قىلغان بولسىمۇ، دۇشمەن سان جەھەتتىن ناھايىتى كۆپ بولغانلىقتىن بەرداشلىق بېرىش ئىمكانىيىتى بولماي ئاخىرى چېكىنىپ، ئۈلاستايغا قايتىپ كېلىدۇ.

سۇپىتاي ھەم سۇلتان ئۇۋەيس مازار تاشيولى بويلاپ ئۇرۇشۇۋاتقان ئىۋان توپى جەڭ قىلىۋاتقاندا، ئەتراپتا قويۇلغان رازۋېتچىكلار ئاچال تەرەپتىن ناھايىتى جىق گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئىككى قانات بولۇپ پارتىزانلار نى ئوراپ كېلىۋاتقانلىقنى خەۋەر قىلىدۇ. بۇ، گومىنداڭ-نىڭ ئۇرۇمچىدىن يارىدەم ئۈچۈن ئەۋەتكەن قىسمى بولۇپ، جەڭدىن پىيادە تاغ ئېشىپ ئاچال ئېغزى بىلەن چىقىغان قوشۇنى ئىدى. ئىۋان ئىتتىرىدى قورشاۋدا قالدىغانلىقنى بىلىپ، ئۆزلىرى ئۇرۇش قىلىۋاتقان چوڭ تاشيول بويىدىكى گومىنداڭ قىسمىلىرى بىلەن ئېتىشقان ھالدا چېكىنىپ، سۇپىتايدىكى ئىشتاۋىنىمۇ كۆچۈرۈپ قاراۋۇل ئارقىلىق ئۈلاستايغا چېكىنىپ كېلىۋالدى.

گومىنداڭ قىسمىلىرى بوش قالغان سۇپىتايىنى ئىشغال قىلىپ، ئىلغا بىلەن مازار ئارىلىقلىرىنى ئۆزۈپ تاشلايدۇ. گومىنداڭ ئابرال تېغىنىڭ جەنۇبى بىلەن شىمالى ۋە ئۇرۇمچى

تەرەپلەردىن ئارقىمۇ-ئارقا تەزلىكتە قوشۇن يۆتكەپ، سۇلتان ئۇۋەيس مازىرى، سۇپتاي، چوڭ قاراسۇ، تۆۋەدكى ئۇلاستاي ۋە ئەڭ ئاخىردا ئىلقا داھىيەبازىرىنىمۇ بەسۋالدى ۋە يۇقۇرى ئۆرلەپ جالمنغولنىڭ باش تەرىپىدكى زاراتكالىقا قەدەر يەتتىپ باردى. گومىنداڭچىلار بۇ ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئىڭ ھەممىسىگە ليەن، يىڭ، تۇەنلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، جىددى ئىستىھكام (پوتەي قۇرۇپ، چوڭ قورشاپ يوقىتىش تەييارلىغىغا كىرىشىدۇ. سۇلتان ئۇۋەيسنىي چوڭ تەرماداللىق ئىشتاپ، چوڭ قاراسۇنى ئالدىنقى سەپ قىلىپ بېكىتىپ، بۇ يەردىكى چەمبۇنىڭ قوراسىنى (يامۇلىنى) ئىشتاپ قىلدى. گومىنداڭ قوشۇنلىرى يۇقۇرىدىكى ئورۇنلارنى ئىگەللىگەندىن كېيىن، بىر ھەزگىل پارتىزانلار قولىدا تۇرغان بۇ يەرلەرنىڭ يەرلىك خەلقىنى تۇتقۇن قىلىپ، ئەڭ قەبىھ ئۇسۇللار بىلەن جازالاش ئېلىپ بېرىپ، خەلقنىڭ يۇرتكىنى ھۇجۇمتەكچى بولدى. جۇملىدىن سۇپتاي، مازاردىن پېشقەدەم ھۇئەللىم ماخمۇت ئەپەندى باشلىق 30دەك ئادەمنى تۇتۇۋېلىپ، ماخمۇت ئەپەندىنى غۇاجىغا ئاپىرىپ، قالغان ئادەملەرنىڭ كۆپىنى مازاردا ئىنتايىن پاجىئەلىك ھالدا ئۆلتۈردى.

ئۇلاستاي پارتىزانلىق ئىشتاۋى بۇ ئىھۋالدىن ئانچە چۆچۈپ كەتمىدى. بەلكى «دۇشمەن قانچىلىك غالجىرلىشىپ قانچە كۆپ كەلسە، بىز شۇنچە جەق قورالغا ئىگە بولىمىز، بىز ئۇلارنىڭ يەنىمۇ كۆپ كېلىشى ئۈچۈن تەرەپ-تەرەپتىن بۆسۈپ كىرىپ، پاراكەندە قىلىپ قايمۇقتۇرۇشىمىز كېرەك!» دېگەن ئورۇنلاشتۇرۇشنى بۇيرىدى. ئەكسىچە باتۇر

ھەمتىنىڭ ئورنىغا ، چوڭ ئەترەتكە باشلىق بولىدى ھەم ئۆز ئەترىدىگە مەسئۇل بولدى. ئۇكىمەر پارتىزانلىق ئىشتاۋى ئالدىدا: «دۇشمەن بوسۇغىمىزغا كېلىپ قالدى، قېرىندىاش-لىرىمىزنى قۇتۇلدۇرۇشىمىز كېرەك، بىر مىنۇت كېچىكتۈرۈشكە بولمايدۇ!» دىدى ۋە يۇقۇرىدىكى ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئاساسەن ھەر بىر ئەترەت كومىنداك قىسىملىرىنىڭ ھەرقەيسىسىگە ئىستىكاملىرىنى بۆلۈۋېتىپ، قايتۇرما ھۇجۇم قىلىش بۇيرۇغىنى بېرىلدى.

دەل شۇ چاغدا غۇلجىدىكى كومىنداك قوماندانى لىيۇ-بىنجې غەنىي، ئەكبەرلەرگە نەسىھەت قىلىش ئۈچۈن غۇلجا شەھىرىدىكى جامائەت ئىچىدە ئابرويلۇق دەپ قارىغان چاك باقىشى باشلىق 7 كىشىدىن تەركىپ تاپقان بىر ھەيئەتنى يولغا سالدى. مەزكۇر ھەيئەتنىڭ بىرسى ئەكرەمخان غوجا بولۇپ، ئۇ بۇ چاغدىكى ئىشلارنى ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ: «دادام (ھاكىمبەگ غوجا-ت)، مەن قېرىپ قالدىم، سەن بار، دە گەندىن كېيىن، چاقىرتقان ئورۇن سىلىكبۇغا بارىدىم. كىر سەم چاك باقشى، ھۈسەيىن تارانوپ، ساۋۇت كۆكبېشى، مەن-ۇر شاڭيۇ ۋە باشقا بىر قانچەيلەن بار ئىكەن. دۇشمىنىڭ دىگەن كومىنداڭنىڭ ھەربىي باشلىغى ۋە يەنە بىر باشلىغى بار ئىكەن، دۇشمىنىڭ ئىسىملىرىمىز بىلەن تونۇشتى. شۇنىڭ-دىن كېيىن ئىلىدىكى قوزغىلاڭنى تىنچىتىش، ئۇلارنىڭ باش-لىقلىرىنى قولغا كەلتۈرۈش توغرىسىدا سۆزلىدى. بىزنى كۈن-دۈزى ئاپتوموبىل بىلەن يولغا سالدى. مازاردىن ئۆتتۈق، كومىنداڭنىڭ ئۇرغۇن چېرىكلىرىنى كۆردۈق، شەرقتە قاراپ ھېكىپ، چوڭ قارا سۇغا كېلىپ چۈشتۈق. ۋاڭ... دىگەن گو-

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

مۇنداق ھەربى باشلىغى بىزنى قارشى ئېلىپ، ئىدارىسىگە باشلاپ كىردى، تاماق يىدۈق، ئاندىن تاشقىرىغا چىقىپ قارىساق، بىز ياتقان جەمبو دىگەن شۆھرىتلىك قوراسى ئىشتاپ ئىكەن. قوراننىڭ ئاندىدىكى چوڭ كۆۋرۈكنىڭ ئاستىدىكى ياغاچلارنى يېرىمىدىن كوپرەك ھەرىدىگەن، 3 قانلىغان قىل ئاغامچا بىلەن قارىياغاچلارغا تارتىپ باغلاپ قويۇپتۇ. ئەتراپتىكى ئىستولبىلارغىمۇ ھەرە قويۇپتۇ. نەمە ئۈچۈن ئاغامچا تارتىپ، كۆۋرۈكنى توراپ قويدۇڭلار، دىسەك، ۋالڭ... «غېنى كۆپەنچە كېچىسى ئاتلىق كېلىدۇ، كۆۋرۈكتىن ئۆتسە كۆۋرۈك ئۆرۈلۈپ، يارغا چۈشۈپ كەتسۇن، دەپ مۇشۇنداق قىلدۇق.» دىدى. بىز كۈلۈشتۇق. ئاندىن ۋالڭلىيەنجاڭ ئەھۋالى تونۇشتۇردى ۋە بىزنى قوزغىلاڭچىلارنىڭ قېشىغا بېرىپ كېلىشىمىزنى سورىدى. چاڭ باقشى باراللايدىغانلىغىمىزنى ئېيتتى. ۋاڭ خاتىرە دەپتىرىگە قارىپ «ئەكرەمخان دىگەن كىم؟» دەپ سورىدى. مەن دەپ جاۋاپ بەردىم. «غېنىنىڭ تونۇمىسىز» دىدى. كۆرگەن، تونۇيمەن، دىدىم. «سائا ئات تەييارلاپ قويدۇق، باشلاپ چىقىدىغان ئادەملەر بار، غېنىنىڭ يېنىغا بېرىپ كەلسەك، نەمە تەلەۋى بولسا ئورۇنلىساق، چوڭ مەنسەپ بەرسەك، پەيلىدىن قايتىپ، بىزگە قوشۇلسا» دىدى. مەن باراللايدىغانلىغىنى ئېيتتىم. بۇ كېچە بىز ئىشتاپتا ياتتۇق. كەچ بولا - بولماستىنلا ئەنسىزلىك باشلاندى، تاڭ ئاتقىچە گومىنداڭ چېرىكلىرى مىلتىق ئېتىپ چىقتى. سەھەرگە يېقىن «بوگو لېيەنجاڭ، سىزنى مۇھاپىزەت قىلىپ تۇرغان پىلىموتنى ئوغرىلار بۇلاپ كېتتى!» دىدى. ۋاڭ: نەھۋال مانا شۇنداق، ئەسكەرلەرنى ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇ-

رىساق «بىز جياڭجيېشى ئۆچۈن ئۆلۈشنى خالىمايمىز!» دەپ ماڭمايدۇ، دېدى. بىز قايتايلى، دېدۇق. ۋاڭ ئالدىمىزدا xxxيىڭجاڭ بار. كۆرۈشۈپ قايتىڭلار، دەپ ئۇيغۇر ئۇلاستايغا ئېلىپ بارىدى. بىر يىگىدىن كۆپرەك گومىنداڭ ئەسكىرى بار ئىكەن. بۇ يىگجاڭمۇ ۋاڭلىيەنجاڭ نەمە دېگەن بولسا شۇنى دەپ بىزنى بېرىشقا دەۋەت قىلدى. بىز ئۇنىمىدۇق. ئۇ غۇلجا شەھرىگە تېلېفون بېرىپ، بىزنىڭ قايتىش تەلىۋىمىزنى يەتكۈزدى. دۇشمجاڭ رازىلىق بىلدۈرگەندىن كېيىن، قايتساق بولغىنىمىزدا، ئوق تېگىپ ئۆلگەن بىر باشلىق بار ئىكەن، ئۇنىڭ جەسىدىنى ئېلىپ قايتتۇق. دۆڭمازارغا كەلگەندە گومىنداڭنىڭ ئاتالمىش قىسىم ئەسكەرلىرى نىلقىغا كېلىپ بارغان ئىكەن، بىز سالامەت ئۆيلىرىمىزگە كېلىۋالدۇق...» دەيدۇ.

بۇ ھەيئەت ئەزالىرى دېگەندەك، گومىنداڭنىڭ ئىلىدىكى قوماندانلىغى پارتىزانلارغا نىسبەتەن ئىنتايىن كۆپ قوشۇن، قوراللارنى توپلاپ ئورۇنلاشتۇرغان ۋە ئۇزۇن ئۇكسىز قوشۇمچە قوشۇن يۆتكەپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، روھى ھالىتى تۆۋەن، مەجبۇرىيەت ئاستىدىلا قورال تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان ئەسكەرلەر ئىدى. پارتىزان قوماندانلىق ئىشتاۋى دۇشمەنىنىڭ بۇ روھىي ھالىتىنى كۈزىتىپ يەتكىنى ئۈچۈن ھۇجۇم قىلىپ تىنىم بەرمەيتتى.

گومىنداڭ قوماندانلىق ئىشتاۋى مۇختەر ھاجى باشلىق يەنە بىر ئۆمەك تەشكىللەپ چوڭ قارا سۇدىكى گومىنداڭ ئىشتاۋى چەمبۇنىڭ يامۇلىغا چىقاردى. بۇلارنىڭ كەلگەنلىگىدىن خەۋەر تاپقان غەنى ئەترىدى كېچىدە كېلىپ، يا-

مۇلنى قورشاۋالدى. غەنى يا مۇلغا ئوت قويۇۋەتتى. ئۇ ئۆزگە زىگە چىقىپ، «هوي مۇختەر هاجى دىگەن ئەبلەخ، بۇ ياقتا چىق!» دەپ ۋاقىرىدى. مۇختەر هاجى يالاڭ كىيىم، يالىڭياق ئۆيدىن قېچىپ چىقىپ قوي قوتانغا مۆكۈۋالىدۇدە، كېچىلەپ قېچىپ، سەھەردە سۇپتا يېغا كېلىپ ئىسكەندەر نىڭ ئۆيىگە يوشۇرۇنۇۋالىدۇ. پارتىزانلار قارا سۇنۇڭ ئەتراپىدىن كەتمەي قورشاپ ياتتى. ئەتىسى كېچىدە گومىنداڭنىڭ بىر نەچچە ئاپتوموبىل ئەسكىرى قارا سۇدا قورشاۋدا قالغان قىسىملىرىنى قوتۇلدۇرۇش ئۈچۈن كەلدى. ئەھۋالنى كۆزىتىپ تۇرغان پارتىزانلار كەلگەن دۈشمەن ئەسكەرلىرىگە ئوت ئېچىپ، دۈشمەن ئەسكەرلىرىنى بىر - بىرى بىلەن ئۇرۇشتۇرۇپ قويدى. ئۆز ئاراتۇتۇشۇپ قالغان دۈشمەنلەر بىر - بىرىنى قىرىپ تۈگەتتى. غەنى ئۆز ئەترىدى بىلەن ئورغۇن قورال - ياراق غەنىمەت ئېلىپ، جالىنقول مەكتەپ، زەرەتكالىق ۋە بەلدىكى جاگزىلارغا مۇستەھكەم ئىستىھكام قۇرۇۋالغان گومىنداڭ قىسىملىرى بىلەن ئۇرۇش تەييارلىغىدا تۇرغان ئەكبەر ئەترىدىگە كېلىپ تۇشۇلدى ۋە ئۇلار پىلان بويىچە 10 - ئاينىڭ 27 - ۋە 28 - كۈنلىرى شىددەتلىك هۇجۇم قىلىپ، دۈشمەن ئىستىھكاملىرىنى تار - مار قىلدى. شۇ جەڭدە جالىنقول زەرەتكالىغىغا ئورنۇشۇۋېلىپ، كۈچلۈك ئوت - ئاچقان دۈشمەننىڭ ئىككى پىلىموتچىكىنى ئارقىسىدىن كېلىپ تۇتۇۋېلىپ، جەڭنىڭ غەلىبىلىك ئىلگىرىلىشىگە يول ئاچتى. ئىستىھكاملاردىن سۈرۈپ چىقىرىلغان دۈشمەننى تاقىر (ئاق چىغلىق) داتار-مار قىلدى. بۇ قاتتىق جەڭدە، هۇجۇم قىلىپ كېتىپ بارغان ئەكبەر باتۇرغا چوڭ

قاراڭغۇلۇق قىرىدا ئوق تېگىپ، ئەكبەر ئېغىر يارىدارلى-
نىپ سەپتىن چىقتى. بۇ جەڭدە ئابدۇراخمان، مەدەلقان
(ئەكبەرنىڭ دوستى)، ئەلارسىلار قۇربان بولدى. پۈتۈن پار-
تىزانلارنىڭغا ئىنتايىن قايغۇردى ۋە بۇ جەڭدە قۇربان
بولغان باتۇرلارغا بىر ئەچچە مىنۇت سۈكۈتتە تۇرۇپ تەزە-
يە بىلدۈرگۈشتى.

ئەكبەر باتۇر ئېغىر ئەھۋالدا تۇرۇپ «ماڭا قارىماي
ئالغا ئىلگىرىلەڭلار!» دەپ جېكىلىدى. ئۇرۇش سەپىدىكى سې-
يىت كېلىپ ، ئەكبەر باتۇرنىڭ ئەھۋال ۋە ئەقىل سورىدى،
ئەكبەر باتۇر سەيىتقا: «ئۇزۇلۇكسىز ئىلگىرىلەڭلار، سېنى-ڭدىن
غۇلىجا شەھىرىنى ئازات قىلدۇق، دېگەن خوشخەۋەرنى كۈ-
تىمەن!» دەپ سەيىتنى يولغا سالدى. بىر ئەچچە پارتىزان
ئەكبەرنى ئۆز ئۆيىگە يەتكۈزىدۇ. ئەپسۇسكى 15 كۈندىن
كېيىن ئەكبەر باتۇر ۋاپات بولدى. پۈتۈن پارتىزانلارنىڭ
ئىرى ئىنتايىن قاتتىق قايغۇردۇ ۋە ئەكبەرنىڭ ۋەسىيىتى
بويىچە ئۇزلۇكسىز ئالغا ئىلگىرىلەشكە ئىلھاده بىلدۈرىشىدۇ.
سەيىت ئەكبەر باتۇرنىڭ ئورنىنى بېسىپ، ئەكبەر باتۇر
ئەتىرىتىنى باشلاپ، جەڭگە كىرىشتى. بۇ ئارىلىقتا گومىنداڭ-
نىڭ ئىككى ڭايرۇپىلانى كېلىپ بومبا تاشلاپ بىر قانچە
خامانغا ئوت كەتتى. پارتىزانلار ڭايرۇپىلانغا زالىمپ ئوق
ئېتىپ، تۈتۈن چىغىرىۋېتىدۇ. ئوق تەككەن ڭايرۇپىلان غۇلا-
جا شەھىرىنىڭ شەرق چېتىدىكى قارادۆڭگە چۈشۈپ پاچاق-
لاندى.

يۇقۇرىدىكى ھۇجۇمدىن ئامان قالغان گومىنداڭنىڭ
قالدۇق قىسىملىرىنىڭ بىر بۆلۈكى تۆۋەنكى ئۇلاستاي، قا-

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

راسۇلاردا قەلەم بىر قىسمى سۇلتان ئۆۋەيسكە كەلەم توختىمدى.

گومىنداڭنىڭ غۇلجىدىكى قوماندانلىق ئىشتاۋى داۋاملىق ئىلقا ناھىيە ئەتراپىغا ئەسكەر توپلاشنى توختاتماي، سۇلتان ئۆۋەيس، قارىباغ، توققۇزتارا قاتارلىق جايلارغا تۇركۈم - تۇركۈملەپ ئەسكەر يۆتكەپ تولدۇرۇۋەتتى. ئىلقا ناھىيە بازىرىنى بەسۋالغان گومىنداڭ قىسملىرى شۇ پېتى بېكىنەپ ياتتى.

گومىنداڭنىڭ ئەھۋالىنى ئوموميۈزلۈك كۆزىتەپ، ئىگەللەپ تۇرغان پارتىزان قوماندانلىق ئىشتاۋى غۇلجا شەھىرىدە گومىنداڭ قوراللىق كۈچىدىن ھېچقانچە قالماي، پارتىزانلارنى بەسىقتۇرۇش ئۈچۈن يۆتكەپ سىرتقا ئەلەپ چىقىپ كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپتى. ئابدۇكېرىم ئابباسۇپ بىلەن ئىلقا پارتىزانلىق قوماندانلىق ئىشتاۋى ئوتتۇرىسىدا ئالاقە چىلىق خىزمىتىنى ئىشلەۋاتقان ئابدۇللا (توكسۇر - قازاق) ئارقىلىق پارتىزانلىق قوماندانلىق ئىشتاۋى ئابباسۇپ بىلەن سۆزلەشىپ، 1944- يىلى 11- ئاينىڭ 6- كۈنى كېچىدە غۇلجا شەھىرىگە 3 تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە كېلىشتى.

ئىلقا تەۋەسىدىكى پارتىزانلىق قوماندانلىق ئىشتاۋى ھەم پارتىزانلارنىڭ غۇلجا شەھىرىگە يۈرۈش قىلىشىدا ئاساسلىق يوللارنىڭ تۈگۈنى بولغان سۇلتان ئۆۋەيس مازىرىدىكى گومىنداڭ ئالدىنقى سەپ ئىشتاۋى ۋە ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى چوڭ ھەم خەتەرلىك توسالغۇ ئىدى. پارتىزانلارنىڭ خاتىرجەم ئۆتۈشىگە كاپالەتلىك قىلىپ، سۇلتان ئۆۋەيستىكى گومىنداڭ قىسملىرىنى پاراكەندە قىلىپ، ئۆۋۈسىدىن چىقالماي

مايدىغان قىلىش ۋەزىپىسى غېنى ئەترىدىكە تاپشۇرۇلدى.

غېنى ئۈز چوڭ ئەترىدى بىلەن كېچىدە گۇمان-داكچىلىك چوڭ قىسمىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ئالدىنقى قىسمىنى چېكىندۈردى. ئېۋىرلىك دېگىدىكى گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى سۈرۈپ چىقتى. دۈشمەنلىك ھېچبىر كۈتۈلمىگەن تەرىپىدىن تاملارنى ئۆرۈپ - چېقىپ ئىلگىرىلەپ 150-100مېتىر تېرىلغۇلۇقتا تۇرۇپ ئىستىھكاملارنى دالدا قىلىپ، ماۋزۇر بىلەن ئېتىشتى. ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ، قورقۇپ كەتكەن دۈشمەنلىك قوماندان مىلتىقلارنى يۇلۇپ ئېلىپ كېتىشتى. غېنىنىڭ قاراسۇ ۋە بۇ قېتىمقى مازاردا قىلغان جەڭدىكى قەھرىمانلىقلىرىغا پۈتۈن پارتىزانلار ۋە خەلق ئاپېرىن ئوقۇشتى. ئۇنىڭ باتۇرلىغىغا قايىل بولۇش بىلەن بىللە خەلق ئېچىگە غېنى ھەققىدە ئاجايىپ ئەپسانىۋى رىۋايەتلەر تارقالدى.

غېنى ئەترىدى ئېۋىرنىڭ دېگى ۋە باجىخانىلاردىكى دۈشمەن قىسىملىرىنى غەرپكە سۈرۈپ تاشلىغاندىن كېيىن سۇلتان ئۈۋەيس مازار سۈيىنىڭ شەرقىدىكى بىر چوڭ قۇرۇلۇ بىر لەچچە كۈن ئىشتاپ قىلىپ، گومىنداڭنىڭ ئەتراپتىكى ئاساسىي كۈچىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىپ تۇردى. غېنى ئىشتاۋى گومىنداڭ ئىشتاۋىنىڭ يېنىدىلا دېگىدەك ئىدى. غېنى ئەترىدى بۇ ئىشتاپتا تۇرۇپ مازارغولى ئوتتۇرا مەھەللىنى مۇھاپىزەت قىلىپ، گومىنداڭ قىسىملىرىنى ئۇۋۇشتۇرۇپ چىقارماي قويدى. بۇ غول ئاغزى تەرەپ بىلەن پۈتۈن پارتىزان ئەترىدىنىڭ غۇلجا تەرەپكە بىخالال ئۆتۈپ كېتىشىگە ئىمكانىيەت پارىتىپ بەردى.

پارتىزان قوماندانلىق ئىشتاۋى ئەكبەربا تۈرلىك تۈۋقىنى قەسەن باشلىق 30 ئاتلىق تولۇق قوراللانغان پارتىزانلارنى ئەكبەرلىك ئاۋۇلى ۋە شۇ تەرەپتىكى دۇشمەن قىسىملىرىنى هاماقەت قىلىپ تۇرۇش ئۈچۈن ئۇلاستايغا يولغا سالدى. شۇ-نىڭ بىلەن پاتىخ باشچىلىغىدىكى قوماندانلىق ئىشتاپ ۋە ئۇنىڭ خادىملىرى غول ئاغزىدىكى تار مەھەللىسىدىن ئۆتۈپ، غۇلجا شەھرىگە مارشروت (ھەربى يۇرۇش) قىلدى.

غېنى ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى مۇشەققەتلىك بۇ ۋەزىپە-نى ئۈتۈقلۇق بېجىرىپ، پۈتۈن قوشۇن ئۆتۈپ بولۇپ خاتىر-جەم بولغاندىن كېيىن، غېنى ئۆزىنىڭ چوڭ ئەترىدىنى باش-لاپ، 1944- يىلى 11- ئاينىڭ 6- كۈنى كېچىسى تارىنىڭ ئوت-تۇرا يولى بىلەن مازاردىن چىقىپ كەتتى. تۈن يېرىمدا موللىتوختىيۇزى، خۇدىيار يۇزبىلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ، ئەترەتنى شە-ھەرنىڭ شەرقىدىكى يولغا سېلىپ، ئۆزى 20 گە يېقىن پارتى-زانىنى ھەمرا قىلىپ، تاڭ ئاتقىچە شەھەردىكى تۆپىدەڭ ساق-چىسىغا يېتىپ كېلىپ، ساقچى ۋە تۈرمىلەرنى پاچاقلاپ تاش-لاپ، پاتىخنىڭ تۈرمىدىكى ئايالى ۋە بالىلىرىنى سالامەت قۇتۇلدۇرۇپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئاندىن ئۆز ئەترىدىگە بېرىپ قوشۇلدى ۋە پۈتۈن ئەترىدى بىلەن غۇلجا شەھرىنىڭ شەرق تەرىپىدىن بۆسۈپ كىرىش ۋەزىپىسىنى غە-لىبىلىك ئورۇنلىدى. ئاڭغىچە تاڭ يورۇپ كۈن چىقتى. شە-ھەردە پارتىزانلار ئىشتاۋىدىن تولۇق خەۋەر ئالالىمىغاندىن كېيىن كېپەكيۇزى تەرەپكە ئۆرلەپ كەتتى. كۆزىنى يېرتىپ ئاچقان كۆمەندانلىق ئايرۇپىلانلىرى غېنى ئەترىدىنى بومبارد-مان قىلىش ئۈچۈن ئۇچۇپ كەلگەندە، غېنى ئەترىدى يېزا-مە-

هەللەرگە تاراپ، شىمالدىكى تاغ تەرەپكە ئۆرلەپ چىقىپ كەتتى پاتمخ باشلىغان ئىشتاپ ۋە چوڭ ئەترەتنىڭ ۋەزىپىسى: شۇ كېچىسى غۇلجا شەھرىنىڭ شىمالىدىن بۆسۈپ كىرىپ ھەربىي باغ گازارمىسىدىكى گومىنداڭ قىسمىنى يوقىتىش ئىدى. پاتمخ ھەم چوڭ ئەترەت ۋاقتىدا يېتىپ كېلەلمىدى. تاڭ يورۇپ قالغانلىقتىن ئارقىسىغا قايتىپ بۇلارمۇ تاققا ئۆرلەپ كەتتى. غەرپتىن كىرىدىغان ئابدۇكېرىم ئابباسۇپلار بىلەنمۇ ئالاقىلىشالمىدى.

بۇ، مېنىڭ 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ھەققىدىكى ئەسلىمەمنىڭ 1-قىسمى. ئادەمنىڭ بىلىشى چەكلىك، بولغىنىدەك مېنىڭ يۇقۇرىدا يازغانلىرىم ئۆزەمنىڭ ئەمكانىيەتىنىڭ باربىچە تىرىشچانلىقىمنىڭ ماتېرىياللىرىم بويىچە يېزىلدى. يولداشلار-نىڭ، ئارتۇق-كام ئورۇنلىرى بولسا تولۇقلاپ كېتىشىنى ئۆمىت قىلىمەن.

يۇيغۇر كتاب تور بېكتى
www.uyghurkitap.com

3 ۋىلايەت ئەقىلاۋىدا كۆرەندۇ ئازات قىلىنىشى

توختى ئىبراھىم

1

قورغاس ناھىيىسىگە قاراشلىق كونا ۋە يېڭى كۆرە رايونلىرى مەنچىك خاندانلىقىغا دەۋرىدە تاشقى جەھەتتە چار جاھانگىرلىكىنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى، ئىچكى جەھەتتە مىللى زۇلۇمغا قارشى كۆتىرىلگەن مىللى ئازاتلىق ھەرىكەتلىرىنى باستۇرۇش مەقسىدىدە قۇرۇلغان مەملىكىتىمىز بويىچە مەشھۇر ئالاھىدە ھەربى گارنىزون بولۇپ، ئىلىدا 200 يىلغا يېقىن ھەر خىل ھەربى كاتتىۋاشلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئورنى بولدى.

ئاپرىل ئۆزگىرىشىگىچە بۇ يەردە نۇرغۇن جىنايىلەر ئۆتتى.

بۇ يەرگە ھەرخىل مىللىتاردىن ئەمەلدارلار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى كېلىپ، ھوقۇق تالىشىپ، قايسى كۈچلۈك كەلسە ئاجىزنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ، مەنسەپكەچىقىش ئويۇنى ئۇزۇن يىللار داۋام قىلىپ كەلدى.

ئىلى رايونىنىڭ پايتەخت بىلەن بولغان ئارىلىقى ناھايىتى يىراق بولغاچقا، بۇ چېگرا رايونغا چىقىپ ھۆكۈم-

رالمق قىلغان ھەربى ئەمەلدار ۋە جياڭجۈنلەرنىڭ ھوقۇقى پادىشالىققىدىن قېلىشمىدى. ئۇلارنىڭ ھەيۋىسى، ھەركەت ممزانى، دەبدەبىسى ئەنە شۇنىڭدىن دېرەك بېرەتتى.

ئەپەۋن چېكىش، ئەيشى-ئىشرەت، كەيپى-ساپا بىلەن چىرىكلەشكەن مەنچىك ئەمەلدارلىرى جاھانگىرلارغا پاسسىپ قارشى تۇرۇپ، ئىچكى جەھەتتە ھەر مىللەت خەلقىنى دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش، پارە ئېلىش ئىارقىلىق بايى بولۇش بىلەن، زۇلۇمغا قارشى چىققان خەلق ئىسيانلىرىنى، قوزغىلاڭلارنى ۋە ئىنقىلاۋىي ھەركەتلەرنى قانلىق بېسىقتۇرۇش بىلەن شۇغۇللاندى. شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن قۇللۇققا ئېلىنغان دېخانلار بىلەن ئىنقىلابچىلارنى ھايۋان قاتارىدا ئىشلىتىپ، سېپىل سوقتۇرۇپ ئاخىرىدا ئۇلارنىڭ جەسىدى بىلەن كۆرە سېپىلىنى تىكلىگەن. كۆرە سېپىلىنىڭ ئۆزى ۋە ئەتراپى مىڭلىغان نوزۇگۇم، مايمخانىلارنىڭ جەسىدى بىلەن تولغان. دېمەك ھەيۋەتلىك سېپىل ۋە ئۇنىڭ ھەشەمەتلىك جياڭجۈن ئوردىلىرى ئەجداتلارنىڭقانىتەرى ۋە ئۇستىخانلىرى بىلەن قۇرۇلغان، ئۇ تارىخنىڭ ھەغداسى سۈپىتىدە ھازىرغىچە قەد كۆتىرىپ تۇرۇپتۇ.

كۆرە سېپىلنىڭ ئىچىدە ئۆز ۋاقتىدا ياڭ، جىڭلارنىڭ ھەربى ئەمەلدارلىرى، ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابا تلىرى، خەنزۇ، مانجۇ ھۇنەرۋەن، سودىگەرلەر ئورۇنلاشقان، سېپىلنىڭ سىرتىدا ھەر مىللەت دېخان، چارۋىچىلار، ھۇنەرۋەن-كاسىپلار، سودىگەر-ئوقەتچىلەر ئولتۇراقلاشقان. ئالاھىدە ئىمتىيازغا ئىگە بىز قانچە ئون تىيەنجىنلىك سودىگەرلەرمۇ بولغان. ئۇلار يەرلىك پۇخرالار بىلەن ئىچقويۇن-تاشقويۇن بولۇشقان، ئۆز

ئارا ئىشەنگەن. شۇئا تيەنجىنلىك سودىگەرلەر شەھەر ئىچىدە تۇرۇشنى ئانچەخالىمىغان. شەھەر ئىچىدە يەرلىك خەلقلەرنىڭ ئولتۇراقلىشىشىغا رۇخسەت قىلىنمىغاچقا، كۈندۈزى دەرۋازا ئېچىلىپ، كەچتە تاقالغىچە سودا-سېتىق بىلەن شۇغۇللىنىشقىلا بولغان.

شەھەر مەركىزىدىكى چوڭ راۋاق (كولو) ئەتراپىدا قاينىاق بازار بولۇپ، بۇ يەردە بىر قانچە ئۇيغۇر ئاشپۇزۇللىرى بولغان. شەھەر سىرتىدىكى پۇخرالار شەھەر ئىچىدىكى بۇتخانىلاردا ئويىنىلىپ تۇرىدىغان «لوبەنزى»، «شوبەنزى»لەردىن ئىبارەت خەنزۇ تىياتىرلىرى ئويىنالغاندا شەھەر ئىچىگە كىرىپ ئويۇن كۆرۈشكىلا بولغان. بايرام، چاغانلاردا كوچا ئويۇنى، ياغاچ ئايىاق، ماكماك، گوتەي، ئەژدەرھا، ياڭگار، شىر، چامباشچىلىق، جاڭدۇمباق، سۇنەي، سېھىرگەرلىك. ئويۇنلىرىنى كۆرگىلى كىرگەن پۇخرالار ئويۇن تۇگىگەندىن كېيىن «ئەدەپ» بىلەن شەھەردىن چىقىدۇ.

كۈرە سېپىلىنىڭ سىرتىدا 2-3 كىلومېتىر يىراقلىقتا شىمال، جەنۇپ، غەرپ، شەرق گازارمىلا (جوچاڭ) لىرى ياسالغان. بۇ ھەشەمەتلىك گازارمىلارنىڭمۇ ئەتراپى سېپىل بىلەن قورشالغان. بۇ گازارمىلاردا ھەللىتاريىست ئەمەلدارلارنىڭ ئەسكەرلىرى قىسىملىرى تۇرغان. ئىچكى شەھەر ئىچى-سىرتى بولۇپ ۋە گازارمىلاردا ئاز دېگەندە 10 مىڭدىن ئوشۇق ئەسكەر جايلاشقان. بۇنىڭدىن باشقا يەرلىك شۆتاك ۋە ھەربىي مەكتەپلەر قۇرۇلغان. شۆتاكلاردا خەنزۇ تىلى، يېزىقى ئۆگىتىش ئۇچۇن ئاز سانلىق مىللەت بالىلىرى ئوقۇغان.

1933- يىلى ئاپرېل ئۆزگىرىشىنىڭ بوران-چاپقۇنىدىن ھەيۋىسى ئاخىرقى جىياڭجۇن ھەللىتاريىست جاك پىيۇەن سىلىك

ۋە ئۇنىڭ قوشۇنىنى تېرە-پېرەك قىلىۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ كۆرەدىكى «دوتۇك يامۇلى» دەپ ئاتالغان جاللاتلىق ئوردىسى، بارلىق گازارما، يانغاق (بىلىنداڑ)لىرى بوش قالدى. شەھەر ئىچى قۇدۇقلا تاش چۈشكەندەك جىم بولدى.

1936- يىلدىن 1939- يىلغىچە كۆرەدىكى «دوتۇك يامۇلى» بىلىم-مەرىپەت ئورنىغا ئايلىنىپ، ئوقۇتقۇچىلار تەييارلايدىغان ئاۋات جاي بولدى. كېيىن بۇ جاي مىلىتارىست شېك شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغان «خائىن»لارنىڭ بالا-چاقىلىرىنى ئەزەربەنت قىلمىدىغان لاگېرغا ئايلاندى.

1942- يىلدىن باشلاپ شېك شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست ئۆتۈش سىياسىتىدىن يۈز ئۆرۈپ، گومىنداڭنىڭ قويىنىغا ئۆزىنى ئاتقاندىن كېيىن، كۆرەدە ھەربى گارنىزونىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئەسكىرىي كۈچىنى كۈچەيتتى. ھە دەپ گومىنداڭ ھەربى قىسىملىرىنى ئىچكىرىدىن ۋە باشقا جايلاردىن يۆتكەپ كېلىپ، بۇرۇنقى ھالەتنى يەنە شەكىللەندۈردى. بۇرۇنقىدىن پەرقى شۇكى، كۆرەدىكى ھەربىي گوبىرناتورنى غۇلجا شەھرىگە يۆتكىدى. ناھايىتى ئېنىقكى، ئۇنىڭ مەقسىدى، جياڭجېيشىنىڭ ئامېرىكا جاھانگىرلىكى بىلەن بىرلىشىپ، كۆرەنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى ھەربى ئىستېراتېگىيىلىك ئايلاندۇرۇش ئىدى. سايا ھەتچى، مۇخبىر دېگەن نام بىلەن ھەربى ئىشپىيونلار كۆرەگە كېلىشكە باشلىدى. كېيىن مەلۇم بولدىكى، ئامېرىكىنىڭ ھەربى جاسۇسلۇق ئورگانلىرىدا تەربىيىلەنگەن جاڭ، ياڭ كەبى گېنېرالىسسىمنىڭ مەخپى ئەۋەتىپ دوتۇك يامۇلىغا يوشۇرۇپ، ھەربى پىلانلاش

ئېلىپ بارغان. دەل شۇ پەيتلەردە چىقىسىلىق دېگەن پاكىنەك كېنېرال كېلىپ، ھەربىي قوماندانلىقنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى ۋە تولوق قوراللانغان بىر دىۋىزىيە، بىر قانچە مۇستەقىل باتالىيون، روتىلارنى تۇرغۇزدى. مۇنتىزىم قىسىملار قاتاردا جەنۇبىي شىنجاڭ ۋە باشقا جايلاردىن تۇتۇلۇپ كەلتۈرۈلگەن 5-6 يۈزدەك ئۇيغۇر ئەسكەرلىرى بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئاتلىق ئىسكادىرون، روتىلارمۇ بار ئىدى. شۇنىڭدەك موڭغۇل، تۇنگان، شۇۋە ئەسكەرلەردىن تەشكىل قىلىنغان ئىزۇوت-روتىلارمۇ بار ئىدى. ياڭ تۆەنجاڭ باشقۇرىدىغان مەجرۇھلار پولكى بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئىچكىرىدىكى ئۇرۇشلاردا -ياردار بولغانلارمۇ بار ئىدى.

بۇنىڭدىن باشقا بىۋاستە ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىگە قاراشلىق كۈرە ساقچى ئىدارىسى ئالاھىدە كۈچەيتىلىپ، ئۇنىڭدا كۈچلۈك ئىشپىيونلار تورى ھەركەت قىلاتتى.

سۈيدۇك ناھىيە بازىرىدا ياڭ قوماندانلىقىدىكى 1000 كىشىلىك كۈچەيتىلگەن بىر ئاتلىق دادۇي بار ئىدى.

بۇ يەردە كىشىنى تولىمۇ ئىچىندۇرىدىغان ۋەزىپىلەر دۇرىدىغان بىر ئەھۋال شۇكى، جەنۇبىي شىنجاڭدىن يۆتكەپ كۈرەگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان گومىنداڭ قىسىملىرىدىكى كۆپ سانىدىكى ئوفىتسېر-ئەمەلدارلارنىڭ ئايالىرى ئۇيغۇر قىزلىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ چوڭى 25 ياش، كىچىكلىرى 14-15 ياشلاردا ئىدى. ئۇلارنى گازارمىدا ئىچىدە نەزەربەنت ھىساۋىدا تۇتاتتى. ئۇلارنىڭ چىرايى سېرىق، ئۆزى ئورۇق، كەم ماغدۇر ئىدى. بۇلارنى پەقەت كۈرەدىكى سۈت-قايماق، مۇۋە ساتقىلى كىرگەن بالىلاردىن باشقا ھېچكىم كۆرەلمەيتتى. ئۇلارنىڭ

خەلى بىر قىسمىنى ئەرلىرى ئەپەيۇن، تاماكا چېكىشكە، ئەيشى-ئىشرەتكە ئۇگىتىۋالغان. ئۇلار ئەرلىرىنىڭ ئالدىدا گويا قۇل ھىساۋىدا بولۇپ، خالىسا خوتۇن، خالىمىسا ئۇرۇپ-دۇمبالايتتى ۋە سوئال-سوراقسىز ئۆلتۈرۈلۈۋەرگەن خالىي ئەمەس ئىدى. مانا بۇ ئېچىنىشلىق ئەھۋال گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنى مەجبۇرى ئاسسىمىلاتسىيە قىلىش، يۇتتۇرۋېلىش سىياسىتىنىڭ مەھسۇلى ئىدى.

ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەتلەردىن مەجبۇرى ئەسكەرلىككە ئېلىنغانلارنىڭ ھالىغا كەلسەك، ئۇلارنىڭ ئۆچىسىدا تۈزۈكرەك پاكىز كىيىمىنى كۆرگىلى بولمايتتى، قوسىغى يېرىم ئاچ، يېرىم توق ئۆتەتتى. بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ سالامەتلىگىگە ئېتىبار بېرىلمىگەنلىكى ئۈچۈن 1944-يىلغىچە قارا كېزىك، بەزگەك قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر بىلەن كۆپ قىسمى ئۆلۈپ كەتتى. ئۆلۈكلىرى شەھەر ئىچىدىكى ھەربى مەكتەپ مەيدانىدىكى چوڭقۇر زىندانلارغا تاشلاندى.

2

1944-يىلى سېنتەبىر. «زىلقىدا ئاق چاپانلىق ئالتە ئوغرى پەيدا بولدى» دېگەن سۆزلۈك تەشۋىقاتنىڭ تۈتەك پەردىسى ئاستىدا، «پۇخرالارنىڭ مال-مۈلۈكلىرىنى قوغدايمىز» دېگەن باھانە بىلەن چارۋىچىلارنىڭ قوي، كالا، ئىلقىلىرىنى پادا ۋە قوراسى بىلەن ھايداپ، دېخانلارنىڭ خامانىدىكى چەشلەپ قويغان ئاشلىقلىرىنى توشۇپ شەھەر ئىچىگە ئەكىرىشكە باشلىدى.

ۋەزىيەت جىددى قالايمىقانچىلىق ھالىتىگە كۆچتى.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

كۆرە ساقچى ئىدارىسى «باۋجيا» تۈزۈمىنى كۈچەيتىپ، «مىڭ بەن»لەرنى تەشكىل قىلىپ، چارلاش ئىشلىرىنى يولغا قويىدى. ئىشپىيونلارنى ئىشقا سېلىپ، مەھەللىلەر ۋە مەچىتلاردا يوشۇرۇن تىك-تىكىلاش ھەركىتىنى كۈچەيتىپ ئېلىپ بارىدى. دەل شۇ مەزگىلدە، كۆرە، سۈيدۈك ئەترايىدىكى چوك ئۆستەك بويلىرىدا تۈگمەنچى رۇس ئائىلىلىرى بولۇپ، ئۇلار-نىك خېلى كۆپ ياش ۋە ئوتتۇرا ياش ئەرلىرىنى يوشۇرۇن تۈتۈپ قامىدى (كۆرە ئازات بولغاندا ئۇلارنىك سوراقسىز ئۆلتۈرۈلۈپ، قۇدۇقتا تاشلانغانلىغى ئېنىقلاندى). بۇ مەزگىل-دە يەنە غۇلجا، سۈيدۈك، چاپچال قاتارلىق جايلارغا بېرىش-كېلىش قەتئى مەنئى قىلىنىپ، كۆرە قامال ھالەتكە كۆچتى.

گومىنداڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى كۈندۈزى ھەيۋە بىلەن ئەھەر ئىچىدىن ئات چاپىپ چىقىپ، ئەترايىنى بىر ئايلىنىپ، بازار ۋە مەھەللىلەرنى توپا-چاڭلارغا كۆمۈۋېتىپ، شەھەرگە كىرىپ كېتىپ تۇردى. ئاخشىمى گۈگۈم چۈشكەندە شەھەر دەرۋازىسىنى چىڭ ئېتىپ، ئىنىسى-جىنى كىرەلمەيدىغان قىلىپ، كېچىسى سېپىل ئۈستىدە ھەيۋە بىلەن تاك ئاتقىچە كۈزىتىپ قاتراپ، ئاسمانغا قارىتىپ ئوق چىقىرىشىدىغان بولدى.

بازار ۋە مەھەللىلەردە «تەشۋىقاتچىلار»: «ئالتە ئوغرىدىن ھۇشيار بولايلى»دىگەن تېمىدا ئاغزى-ئاغزىغا تەگمەي: «ئالتە ئوغرىنىڭ ئۆتۈگىدىن تارتىپ، باش كىيىمى، مىگىچە ئاپپاق ئىكەن»، «ئۇزۇن جۇۋىلارنى تەتۈر كىيىۋالغان-دىكەن»، «ئۇلار پۇخرالارغا نەيزە سانچىغاندا، ئاتلىرى ئادەملەرنى چىشلەپ، چەيلەپ ئۆلتۈرۈشكە ئۈگىتىلگەن ئىكەن»، «قەيەرگە ئوغرىلىققا كىرسە بار نەرسىنى بۇلاپ، پۇخرالارنى

ئۆيگه سولاپ، ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋېتىپ كېتىدىكەن»، «ئادەمگه پەقەت گەپ قىلمايدىكەن»، «بىرى ئون كىشىلىك خەنجەر، قىلىچ، مىلتىق، تاپانچا، بومبىلارنى ئېسىۋېلىپ يۈرىدىكەن»، «نىلقىدىكى پۇخرالارنى شۇنداق قىرىپ تۈگىتىپ، شەھەرنى تۆپ-تۈز قىلىۋېتىپ، غايىپ بولۇپ كېتىپتۇ»، «كۈندۈزى كۆرۈنمەي، كېچىسى پەيدا بولىدىكەن»، «قاچان، قەيەردىن پەيدا بولىدىغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن» دېگەنگه ئوخشاش ئۆزىنى-ئۆزى قورقىتىدىغان بىمەنا، ئەپسانىۋى، لاۋزا تەشۋىقلارنى ۋاقىرشاتتى.

☆

1944- يىلى ئۆكتەبىرنىڭ ئاخىرلىرى، ئەكبەر، پاتىخ، غېنى، بايچۇرىن، ئۇرۇم، مۇساقان، خەمىت باشچىلىغىدىكى پارتىزانلار قوزغىغان ئىنقىلاپ كېچىسىپ، نىلقا ناھىيە بازىرىنى ئىشغال قىلىپ، ئىنقىلاپ بايرىغىنى تۇنجى قېتىم نىلقا ئاسمىنىدا لەپىلدەتتى.

ئاربىدىن كۆپ ئۆتمەي، پارتىزان قوشۇنلىرى غۇلجىنى ئازات قىلىش يۈرۈشىنى باشلىۋەتتى. شۇ چاغدا ئىنقىلاپنىڭ رەھبەرلىك مەركىزى غۇلجىدا ئىدى. بۇ رەھبەرلىك مەركىزى دەسلەپتە «مىللى ئازاتلىق گۇرۇھ» دەپ ئاتىلىپ، كېيىن «مەركىزىي ھەربى ئىنقىلاۋىي كومىتېت» دەپ ئۆزگەرتىلگەن. بۇنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى: ئابدۇكېرىم ئابباسۇپ، ھەبىپ يۇنۇچى، زۇنۇن تېيىپوپ، سالجانباي، ئىلىخان تۆرە، رەخمەجان سابىرھاجىيۇپ قاتارلىق كىشىلەر ئىدى.

ئىنقىلاۋىي كومىتېت شىپوگىرافتا بېسىپ تارقاتقان سىياسىي پروگراممىسى ۋە تەشۋىق تېزىسلىرى يوشۇرۇن ۋاستىلەر بىلەن

يېڭىغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

كۆرەكنە يەتكۈزۈلدى. بۇ ھۆججەتلەرنى ئىنقىلابچىلار قوللدىن-
قولغا ئۆتكۈزۈپ ئوقۇدى. بۇ، كۆرەدە كومىتداتىغا قارشى
ئىنقىلاۋي تەشكىلات قۇرۇش، قوراللىنىپ دۈشمەنگە قارشى
تۇرۇش، نىلقىدىكى ئىنقىلابچىلارغا ماسلىشىش لازىملىغىغا
زور تۈرتكە بولدى. نەتىجىدە «نۇرىيە» مەكتىۋىنىڭ بىناسىغا
20دىن ئوشۇق ياش مەخپى توپلىنىپ، ھەربى ئىنقىلاۋي
كومىتېتنىڭ كۆرە شۆبە كوممىتېتى قۇرۇلدى. شۇ چاغدىكى
ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى بويىچە كوممىتېتنىڭ باشلىغىغا
بەكرى غازى سايلاندى. ئۇ كۆرەنى ئۆزىگە بېقىندۇرۇۋالغان
چوڭ پومىشىك ئىدى. شۇ ۋاقىتتىكى ۋەزىيەت ئەھۋالىغا
ئاساسەن ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش نەزەردە تۇتۇلدى. كۆرەشۆبە
ئىنقىلاۋي كومىتېتى بەكرى غازى، يۈسۈپ ئەپەندى، ئابدۇرەھىم
ئەپەندى، ئابدۇللاسۇلتان، ھاجى مەھەممەت، توختى ئىبراھىم،
مۇسا، ئەخمەتجان، غوپۇر ئەپەندى، رەئىس سىدىق ئاخۇن،
مەھەممەت ئەخمىدى قاتارلىق كىشىلەردىن تەركىپ تاپتى.
كومىتېتنىڭ باش كاتىپلىغى، قوشۇمچە تەشكىل قىلىنغۇسى
قوراللىق ئەتىرەتنىڭ سىياسى رەھبەرلىكىنى مەن ئۈستۈمگە
ئالدىم. رەئىس سىدىق ئاخۇن مۇئاۋىن مۇدىر بولدى. ئابدۇللا
سۇلتان قوراللىق ئەتىرەتنىڭ كوماندىرى ۋە تاشقى ئالاقە
ئىشلىرىنىڭ مەسئۇلى بولدى، ھاجى مەھەممەت بىلەن يۈسۈپ
ئەپەندىلەر مالىيە-خوجۇلۇق (ئارقاسەپتەمىنات) ئىشلىرىغا
مەسئۇل قىلىنىدى. شۇنىڭ بىلەن ئىنقىلاۋي كومىتېت ئۆزىنىڭ
ئىش-پائالىيىتىنى باشلىۋەتتى.

دۈشمەن ئاساسىي جەھەتتىن سېپىل ئىچىدىن چىقالا-
مايدىغان ئەھۋالغا كەلگەندىن كېيىن، كومىتېت ئاشكارا

دىگەندەك پائالمىيەتكە كۆچۈپ، كۈرەنلىك شەرقىددىكى چاقچى مەھەللىسىدە بىر دۇكانىنى ئىشخانا قىلىپ، پائالمىيەت ئېلىپ باردى.

ئىلغا پارتىزانلىرى چاقماق تېزلىكىدە غۇلجا شەھرىدكە بېسىپ كىرىپ، قارادۆڭ، باش ساقچى، ۋالى مەھكىمىلىرىنى ئىشغال قىلىش جېڭى راسا قىزىۋاتقان پەيتلەردە ئىسھاقبېك مونونۇپ، مەنسۇرلومىيوپ قىسمىلىرى سۈيدۇڭ سېپىل ئەترا-پىنى ئازات قىلىش جېڭىنى باشلىۋەتتى.

دەل شۇ مەزگىلدە كۈرەنى «يىمىرىلمەس قورغان»دەپ بىلگەن غۇلجا شەھىرىدىكى گاۋسىلىك باشلىق سىلىكبۇ، ۋالى مەھكىمە، ھەربىي ئىدارە، ساقچى، گومىنداڭ پىرقىلىرىنىڭ ئەمەلدارلىرى بالا-چاقىلىرىنى كېچىلەپ دەريادىن چاپچال تەرەپكە ئۆتكۈزۈپ، كۈرەنلىك ئۇدۇلىدىن كۈرەگە توشۇشقا باشلىدى.

بىز بىر تەرەپتىن ئابدۇللا سۇلتان، ھاجى مەھەممەت، يۇسۇپجانلار ئەپچىللىك بىلەن سۈيدۇڭ ۋە غۇلجىدىكى مىللى ئارمىيە قىسىملىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىشىپ، بىر قىسىم مىلتىق، قىلىچ، قول گىرانات قاتارلىق قورال-لارغا ئىگە بولۇپ، قالغىنىغا پالتا، نەيزە، تۆمۈر ئارا، ئوغاق، قىڭغىراق-چەيدۇلار بىلەن قورالانغان 300 كىشىلىك ئەترەت تەشكىللەندى. بىز پولكوۋنىك موگوتنوپ، مەنسۇرلومىيوپلارنىڭ ياردەمگە ئەۋەتكەن كەن ئەتىردى بىلەن ماسلىشىپ، بىر كېچە كۈرە سېپىل ئىچىگە ئوق چىقىرىپ، ھەيۋە قىلدۇق. بۇنىڭ بىلەن دۇشمەن سېپىل سىرتىغا چىقالمايدىغان، دەرۋازىنى ئاچالمايدىغان ھالەتكە كەلتۈرۈلدى. بىز سېپىلنىڭ 4 دەرۋازىسىنىڭ ئۇدۇلىغا مۇس-

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

تەھكەم بىلمىنداڑلارنى قۇرۇپ بېكىنمۇالدۇق. كېيىن ئۇرۇش-
نىڭ ئېھتىياجى بويىچە سۈيدۈكدىن كەلگەن ئەترەت ئۆز
جايىغا قايتىپ كەتتى.

شۇ پەيتلەردە سېپىل ئۇستىنى ۋە 4 چوڭ دەرۋازىنى
خەنزۇ چېرىكلىرى ، كېچىسى ئۇيغۇر چېرىكلىرى قوغدايتتى.
مەسلىھەت بويىچە، پەيتنى چىڭ ئىگەللەپ، جانلىق تەشۋىق
ئېلىپ بېرىپ، ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەت چېرىكلىرىنى ھەقمەتكە
قايتۇرۇش ئارقىلىق قورالغا ئىگە بولۇشقا كېلىشتۇق: بۇنىڭ
ئۈچۈن بىر قانچە ئائىلىدىن گىرامافون (كارنايلىق پاتىفون)
كارنايلىرىنى ئېلىپ، كارنەي ئارقىلىق تەشۋىق ئېلىپ
بارىدۇق.

سېپىلنىڭ شەرق تەرىپى 2كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا خەندەك
بولۇپ، خەندەك ياقىلاپ مەھەللە ئىدى، مەھەللە بىلەن
سېپىل ئارىلىغى 50 مېتىرچە كېلەتتى. كارنەي بىلەن ۋاقىر-
غان ئاۋازنى سېپىل تۆپىسىدىكى چېرىكلەر ئېنىق ئاڭلىيا-
لايتتى. بىز تەشۋىق تېزىسى بويىچە كېچە-كۈندۈز دېگىدەك
تەشۋىق ئېلىپ باردۇق. بىزنىڭ تەشۋىقىمىزنىڭ تەسىرىدە
ئىككى كۈن ئۆتكەندە كېچىسى 3 ئۇيغۇر چېرىك، كېيىن 6
چېرىك، ئاندىن كەينى-كەينىدىن تۈركۈملەپ قورالىرى بىلەن
سېپىلدىن سېرىلىپ چۈشۈپ سېپىمىزگە قوشۇلدى. شۇنداق
قىلىپ ئىگىزلىكى 10 نەچچە مېتىر كېلىدىغان سېپىلدىن
سېرىلىپ ياكى ئۆزىنى تاشلاپ كەلگەنلەر 40نەپەردىن ئاشتى.
ئۇلارنى دەرھال يۇيۇندۇرۇپ، يېڭى كىيىم بېرىپ، سېپىمىز-
گە قوشۇۋالدۇق.

تەشۋىق كارنېيىمىز دۈشمەنلىك ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى.

ئەخمەتجان، تۇراخۇن قاتارلىق تەشۋىقاتچىلىرىمىز تەشۋىق كارلىيىددىن كىرگەن ئوقۇلار تېگىپ قۇربان بولدى.

دۇشمەن بىر مەھەل ئىنتايىن غالجىرلاشتى. بۇنداق بولۇشى ئارىمىزدىكى ئىشپىيونلار دۇشمەنگە بىزنىڭ ئەھۋالىمىزنى يەتكۈزۈپ تۇرۇپتىكەن.

بىزدە قورال-ياراق ئاز ۋە ناچار قورالىنغاچقا، سۈيدۈك توۋۇق ئازات قىلىنغانغا قەدەر كۈرەگە ھۇجۇم قىلماستىن مۇھاسىرە قىلىپ تۇرۇشقا تونغرا كەلدى. دۇشمەن بىزنىڭ بۇ ئاجىزلىغىمىزنى بىلىپ قېلىپ، كۈندۈزدىلا ئەيمەنمەستىن سېپىلدىن سېرىلىپ چۈشۈپ سېپىل ئەتراپىدىكى ئۆيلەرگە ئوتتۇرىدىكى ئىشىكىنى كۆتىرىلدى. ئۇت ئۇلغىيىپ ئاسمانغا كۆتىرىلدى. بىز چەت مەھەللىلەرگە چېكىنىپ، ئۆي-ئۆيىلەرگە، ئەسكى ساماناللىقلارغا، خىلۋەت جايلاردا جىم يېتىۋېلىشقا مەجبۇر بولدۇق. ئەگەر كومىنداك قىسىملىرى جۈرئەت قىلىپ بىزگە ھۇجۇم قىلىدىغان بولسا ئېغىر ئاقىۋەت كېلىپ چىقاتتى. لېكىن ئۇلار بىرلا قېتىم ئوت قويۇپلا شۇك بولۇشتى. كېيىن مەلۇم بولۇشىچە، چىڭسىلىك قاتارلىقلار ۋەزىيەتنى كۆزىتىپ تەۋەككۈلچىلىك قىلىنسا ئىشىنىك ئاقىۋىتى پاجىئەلىك ئاخىر-لىشىدىغانلىغىغا كۆزى يەتكەنلىكتىن بولغان ئىكەن. شۇنداق شارائىتتا بەكرى غازى: «مەن ئەل نامىدىن شەھەر ئىچىگە كىرىپ، ئۇلارنى تەسلىم بولۇشقا قايىل قىلىمەن» دەپ ئۆزى يالغۇز كىچىك ئاقبايراقنى كۆتىرىپ سېپىل تۈۋىگە باردى. ئۇ تەرەپتىن بىر قانچە ئەمەلدار سېپىل كاتەكچىلىرىدىن بېشىنى چىقىرىشىپ، دەرھال ئاغامچا تاشلاپ، قولتۇغىدىن باغلىتىپ، تارتىپ ئېلىپ ئەكىرىپ كەتتى. ئۇ 4 سائەتتىن

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

كېيىمن سېپىلدىن سىرىلىپ چۈشۈرۈلدى. ئەز ھۈشيارلىق بىلەن كۈزىتىپ تۇراتتۇق، سېپىلدىن ئۇزىتىپ قويۇشقا كەلگەن ئەمەلدارلار ئۇنىڭ بىلەن قول ئىشارىتى قىلىپ خوشلاشتى. ئۇ ئىشتاپقا كېلىپ مەغرۇرلانغان ھالدا: «مەن ئۇلارنى قايىل كەلتۈردۈم، بىزگە ئۇلار ھەرگىز زىيان-زەخمەت كەلتۈرمەيدىغان بولدى. چوڭ باشلىقلىرىڭلار كەلسە، تەنپەن ئۆتۈنۈپ كۈزەيلى، دىدى» دەپ خەۋەر يەتكۈزدى. بىز بۇ گەپكە ئانچە ئىشەنمىدۇق. چۈنكى ئۇنىڭ بىزگە خائىنلىق قىلىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەيتتۇق. دەل شۇ مەزگىلدە ئىلى ئىنقىلابىنى باستۇرۇش ئۈچۈن جياڭجيېشى ئۆزى بىۋاستە ئەۋەتكەن گومىنداڭنىڭ 20 نەچچە مىڭ كىشىلىك ھەربى قوشۇنى ئاچال داۋىنى، سايرام، كۆلدىلەڭ سۇ ئامبىرلىق يامراپ بېسىپ كېلىۋاتقان پەيتلەر ئىدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان گومىنداڭنىڭ غۇلجا ئايرودۇرومىدىكى ئاۋىئاتسىيە قىسمىنىڭ بىر قىرغۇچى ئايرۇپىلانى ئىككى قېتىم كۈرەكە كېلىپ، سېپىل ئەتراپىنى ئايلىنىپ ، شار ئامبىرلىق خالتىلارنى تاشلاپ كەتتى.

☆

1944- يىلى 20- دېكابىر كۈنى سۈيدۈك شەھەر ئىچىگە شىددەتلىك ھۇجۇم باشلاندى. گومىنداڭچىلار تامامەن مۇھاسىرە ئىچىدە قالدى. شەھەر ئىچىدە پولكوۋنىك يالڭقومانىدانلىق قىلىۋاتقان مۇنتىزىم بىر ئاتلىق دادۇي، بىر قانچە پىيادە لەيلەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئوق-دورا زاپىسى مول ئىدى. ھۇجۇم باشلاشتىن ئىلگىرى ئۇلارنىڭ تېچ يول بىلەن قورال تاپشۇرۇشىغا بىر قانچە قېتىم ئۇندەلگەن. بولسىمۇ

قالمىغان. شەھەر ئىچىگە كىرگۈزۈلگەن ئىككى قەپەر ئۆدكەـ
لىمىزنى پاجىئەلىك هالدا ئۆلتۈرۈۋەتكەن. ئاخىرى ئامالسىز
قىسىملىرىمىز مىنا موت ۋە بومبىلارنىڭ شىددەتلىك ئوت
كۈچىنىڭ يول ئېچىشى ۋە جەنۇبىي دەرۋازا يېنىنى پارتلىتىش
ئارقىلىق سۈيدۈك شەھەر ئىچىگە هۇجۇم بىلەن كىرىپ، قاينىاق
جەڭ ئارقىلىق 26ـ دېكابىر كۈنى سۈيدۈك شەھرى پۈتۈنلەي
ئازات قىلىندى. قىسىملىرىمىز بېسىپ كىرگەن كېچىسى ياك
پولكوۋنىك چەكمەن چاپان كىيىپ، پۇخراچە ياسىنىپ،
ئۆزىنىڭ يېقىنلىرىنى، سۈيدۈك ساقچى باشلىغى ۋە بىرقىسىم
ئەمەلدارلارنى ئېلىپ، بوش قالغان شەرقىي لەڭگەر دەرۋاـ
زىسىنى بۆسۈپ چىقىپ، خۇنتاجى ئارقىلىق دەريا بويىنى
ئەگىپ، كۈرەنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسى ئارقىلىق كۈرە سېپىل
ئىچىگە كىرىۋالغان.

سۈيدۈك تولۇق ئازات قىلىنىپ، تېچلاندۇرۇلغاندىن
كېيىن گېنېرال ئىسھاقبېك، پالىنوپ قىسىملىرى ئىككىگە بۆ
لۈندى. بىر قىسمى تەلكە تەرەپكە، نوغايبايوپ، بالتىيوپ
ئىسمايىل قاتارلىق كوماندىرلارنىڭ قىسىملىرى كۈرەگە يۈرۈش
قىلدى. 29ـ دېكابىر كۈنى كۈرە مۇهاسىرە قىلىنىپ ، شەھەر
ئىچى شىددەتلىك توپقا تۇتۇلدى، شەھەر ئىچى تىمتاس
بولدى. بۇنىڭ بىلەن تەڭ قىسىملىرىمىز مۇ ئوق چىقارمىدى.

دەل شۇ چاغدا بىز غۇلجا شەھىرىدىكى هەرەمباغ،
ئايرودۇرۇم ۋە بايانداىلاردىكى گومىنداڭ قىسىملىرى يوقىتىـ
لىپ، غۇلجا شەھىرى تولۇق ئازات قىلىنغانلىقىنى، مىللى
ئازاتلىق ئىنقىلابىي هۆكۈمەت قۇرۇلۇپ ئىشقا كىرىشكەنلە ـ
گىنى، مىللى ئازاتلىق ئارمىيە باش ئىشتاۋى تەسىس قىلىنـ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكتى
www.uyghurkitap.com

قانۇنغىنى ئاڭلاپ تەنتەنە قىلمىشتۇق. بۇ چاغدا يەنە بىر تەرەپتىن ئاچال داۋىنى ئارقىلىق يامراپ كېلىۋاتقان كو-
ھىنداك قەسىملىرىنى توراپ يوقىتىش جېڭى بولۇۋاتاتتى.

30- دېكابىر كۈنى نوغايبايوپ، بالىتىيوپ قاتارلىق كومانىدىرلار بىز بىلەن بىللە ھەربى ئىنقىلاۋىي كومىتېت ئىشخانىسىغا يىغىلىپ، دۇشمەنىنى قانداق قىلىپ يوقىتىپ، كۈرە شەھەر ئېچىنى ئىشغال قىلىش مەسىلىسىنى مۇزاكىرە قىلدى. مۇزاكىرىدە، مۇمكىن بولسا تەنپەن ئارقىلىق تېچ يول بىلەن ئازات قىلىش، مۇمكىن بولمىغاندا ئۇرۇش ئارقىلىق كۈرەنى ئىشغال قىلىش قارار قىلىندى. بۇنىڭ ئۈچۈن:

1- پىكىر ئىختىلاۋى بىلەن ئۆز ئارا قىرغىنچىلىق قىلماسلىق؛

2- بارلىق ئۇرۇش قورالىرىنى يوشۇرماي، بۇزماي، كۆيدۈرمەي بىر جايغا يىغىپ، ئىنقىلاۋىي قوشۇنغا تاپشۇرۇش؛

3- ئۆز ئارا ئىشەنمەسلىك، ھەر ئىككى تەرەپ پۇخرالارنىڭ ھاياتى، مال-مۈلكىنىڭ ئامانلىغىغا كاپالەتلىك قىلىشى؛ 4- چىڭزىلياڭ سىلىڭ باشچىلىغىدىكى بارلىق ئەسكەرلەرنى قوغداش، ھاياتىغا كاپالەتلىك قىلىش، قولغا ئالماسلىق، سوراق قىلماسلىق؛ 5- گومىنداڭ قىسىملىرىدىكى ئەسكەر، ئوفىتسېرلارنىڭ خالىشى ۋە تەلىۋى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇش؛ 6- بۇ شەرتلەرگە قارشىلىق كۆرسەتمەسلىك، جاھىللىق قىلغانلارنى قەتئىي جازالاشتىن ئىبارەت 6 ماددىلىق شەرت تۈزۈلدى.

بۇنىڭ ئۈچۈن ئاۋال شەھەر ئىچىگە كىرىپ تەنپەن ئۆتكۈزۈشكە ماقۇل ياكى ماقۇل ئەمەسلىگىنى بىلىش ئۈچۈن ئارىمىزدىكى ئۇيغۇرچىنى ئوبدان بىلىدىغان چوڭ سوددىگەر جانابى شەنسىن، ۋانىڭ شەنسىلارنى ئەلچىلىككە تاللىدۇق. ئۇلارمۇ

قىزغىن قوشۇلدى. بىز بۇ ئىشىمىزنى سۆيىدۈكىدىكى قوماندانلىق ئىشتاۋىغا مەلۇم قىلدۇق. ۋىلادىمىر ئىستېپانۇۋىچ، پالىنۇپ، موگوتنوپ قاتارلىق كىشىلەر دەرھال كۆرەكەيىتىپ كەلدى. غۇلجىدىن موھەددىن قاتارلىق مەمۇرى ئەمەلدارلارمۇ كەلدى.

بىز تاللىغان ئىككى ۋەكىلىمىزگە تەنپەن شەرتلىرىنى تۇتقۇزۇپ، كۆرەنىڭ ئىچىگە كىرگۈزدۇق. بۇلارنىمۇ سېپىل تۆپىسىدىكى ھەربىي ئەمەلدارلار ئاغىمچا چۈشۈرۈپ تارىتىۋالىدى.

شۇ مەزگىلدە بىزنىڭ ھۇنتىزىم قوشۇنىمىز، يارەمچى قىسىملار، خەلق قوراللىق ئەترەتلىرى بولۇپ ھىكدىن ئوشۇق جەڭچى سەپ تارتىپ ئوبورون تۇتۇپ، ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە تەييار تۇردى.

بىرەر سائەتتىن كېيىن بىزنىڭ ئەلچىمىز سېپىلدىن سېرىلىپ چۈشۈپ، كۆلۈمسىرىگەن ھالدا قايتىپ كەلدى. ئارقىدىنلا سېپىل ئۈستىدە ئاقبايراق كۆتىرىلدى. بىزنىڭ ۋەكىللىرىمىز، چىڭ سىلىك، گاۋ سىلىك (تۇڭگان) قاتارلىق كاتتا ۋاشلارنىڭ تەنپەن ئۆتكۈزۈشكە ماقۇل بولغانلىقىنى، يەر سائەتتىن كېيىن ئۇلارنىڭ تەنپەن ۋەكىللىرى چىقىدىغانلىقىنى دوكلات قىلدى. ئۇلار كەلگىچە چوڭ بىر ئۆينى تەييارلاپ، چوڭ ئۈستەلگە دەستىخان سېلىپ، قەھ-گىزەك، يەلپۈنمەش تىزىلىپ چاي تەييارلاندى. دەل يېرىم سائەت ئۆتكەندە گاۋسىلىك باشچىلىغىدا يالڭ دادۇيجاڭ (سۆيىدۈكىدىن قېچىپ كۆرەگە كىرىۋالغان) ۋە مەجرۇھلار پولكىنىڭ كوماندىرى گۇيىڭكۇي، سودىگەرلەر جەمىيىتىنىڭ خۇيجاڭى گاۋ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تورىسى

شىكايەتلىرىنى چۈشەپ كەلدى. ئۇلار ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋېلىنىدى. چاي ئىچكەچ سۆھبەت باشلاندى. بىز تەرەپتىن ۋىلادىمىر ئىستېپانوۋىچ باشلىق بولۇپ سۆھبەت ئۆتكۈزدى. ۋىلادىمىر كاۋ سىلىكىنىڭ تەرجىمەھالىنى سوردى. ئۇ تەپسىلى دېگەندەك سۆزلەپ بەردى. كاۋنىڭ مىللىتى خۇيزۇ ئىكەن، ئوتتۇرا ئاسىيا داشۆسى (ساكو)دا ئوقۇغان، ئۇ يەردىن قايتىپ شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت ئىشلەپتۇ، ئاخىرقى خىزمىتى ئىلىنىڭ ۋالىسى ۋە سىلىكيۇەنى بولغان، ئۇ ئۆزبېك تىلىدا راۋان سۆزلەيتتى.

ۋىلادىمىر ئۇنىڭغا: سەن خاتىرجەم بول، ئەندىشە قىلما، ئۆتكەنكى ئىشقا سالاۋات! ئۆزەڭ ياش، بىلىمىڭ بار ئىكەن ھېلىمۇ كېچىكمەيسەن، سەن بۇنداق كېيىن بىزنىڭ سەپكە ئۆتۈپ، ئىنقىلاپ ئۈچۈن خىزمەت كۆرسەت، قانداق؟ دېدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ رازىلىق بىلدۈردى.

ئاخىردا، ئۇلار بىزنىڭ تەنپەن شەرىلىرىمىزگە پۈتۈنلەي قوشۇلدى.

بىز ئۇلارغا، ئىلىدا كۆتىرىلگەن خەلق قوزغىلىڭى، ھەركىز «ئالتە ئوغرى»نىڭ توپىلىڭى، بۇلاڭچىلىق ھەركىتى ئەمەسلىكىنى، خەلق ئىنقىلابىنىڭ كۈچىگە ھەر قانداق ھاكىمىيەت تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى چۈشەندۈردۇق.

بىز ئۇلارغا تەسلىم بولۇپ، قورال تاپشۇرۇشتا تۆۋەندىكى 5 تۈرلۈك ئىشنى ئىجرا قىلمىشنى تاپشۇردۇق:1- تولۇق تەسلىم بولۇشقا ئىككى سائەت ۋاقىت بېرىلمىدۇ. تەسلىم بولۇش ۋاقتىدا ئېچىلغان ئاخىرلىشىش شەرت؛ 2- قوراللارنى 01 دانىسىنى بىر قىلىپ باغلاپ، بىردىن ئەسكەرگە كۆتەرتىپ،

سەپىل سەرتىغا ئېلىپ چىقىپ، بەزىدىك ئۆتكۈزۈپ ئالغۇچى پەۋقۇلئاددە ھەربى كومىسسىيەگە تاپشۇرۇلۇشى شەرت؛ 3ـ ئېغىر قوراللار ھەر قايسى قورال ئىشكىلادىغا توپلىنىپ، بەزىدىك تاپشۇرۇۋالغۇچى كومىسسىيەلەر بەزىدىك تاپشۇرۇۋېلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇشى شەرت؛ 4ـ چىك، گاۋ قاتارلىق باشلىقلار سىلىكىبۇغا توپلىنىپ، بەزى كۈتۈپ تۇرۇشى شەرت؛ 5ـ قوراللىرىنى بارلىق ئەسكەرلەر گازارمىلارغا توپلىنىپ، خاتىرجەم دەم ئېلىپ تۇرۇشلىرى لازىم. شەھەر ئىچىدىكى بارلىق پۇخرالار راۋاق (گولو) ئالدىغا يىغىلىدۇ. ئاندىن تەنتەنىلىك تەبرىك مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلىدۇ دېگەن شەرت قويۇلدى.

گومىندالڭ تەنپەن ۋەكىللىرى خوشاللىق بىلەن كۈرە شەھەر ئىچىگە قايتىپ كەتتى.

☆

1944ـ يىلى 31ـ دېكابىر. دۇشمەننىڭ يا ئۇياق، يا بۇياق بولىدىغان جىددى پەيت يېتىپ كەلدى. ھەر ئېھتىمالغا قارشى (مۇبادا دۇشمەن كېلىشىم شەرتىگە كۆنمەي، ھۇجۇم قوزغاپ قالسا سېپىلگە چىقىش ئۈچۈن شوتىلارنى، پارتلىتىش تەييارلىغىنى تەق قىلىپ قويدۇق. خەندەك بويلاپ ھەرخىل كالىبىرلىق مىنا موتىلار تىكلىنىپ قويۇلدى. سېپىلگە ئاۋال يامىشىپ چىقىدىغان زەربىدار قىسىملار خەندەككە مۆكتۈرۈپ قويۇلدى.

بەلگىلەنگەن ئىككى سائەت ۋاقىت ئۆتتى. شەھەر ئىچى جىمجىت، ئاربىدىن يەنە چارەك سائەت ئۆتكەندە كۈرە شەھەر ئىچىدىن تۈيۇقسىز مىلتىق ئاۋازى ياڭرىدى، ئوق ئاۋازى بوتۇك يامۇلى تەرەپتىن بارغانسېرى شەرقى دەرۋازىغا يېقىنـ

لاپ كېلىشكە باشلىدى. بىز تەرەپتىن دەرھال ھىنامۇتچى
لارغا بۇيرۇق بېرىلىپ، سىلىكىنۇ بىلەن شەرقى دەرۋازا
ئارىلىغى توپقا تۇتۇلدى. گۇمبۇرلەكەن ئاۋاز بىلەن تەڭ
قاتتىق ئالاچۇقان كۆتىرىلدى. توپقا تۇتۇش توختاش بىلەن
تەڭ زەربىدار قىسىم شەرقىي دەرۋازىدىن سېپىلكە چىقىپ،
بىر نەچچە مىنۇتتىلا دەرۋازا ئۈستى تولۇق ئىشغال قىلىندى
ۋە شەھەر ئىچىگە قارىتىپ ئوت ئېچىلدى. بىر توپ ئاتلىق
چېرىك بەدەر يامۇل تەرەپكە قېچىشتى. شەھەر ئىچى پاتپا-
راق بولۇپ كەتتى. گومىنداڭنىڭ ئىككى ئىسكاندىرونغا
يېقىن ئاتلىق ئەسكىرى جەنۇبىي دەرۋازىنى ئېچىپ، بىرنەچە
ھەرۋازىنى ساقلاپ تۇرغان بىر روتىمىزنى شىددەت بىلەن
ۋەسۋېسۇ ئۆتۈپ، دەريا بويىغا قاراپ قېچىشتى. تەسلىم
بولغىلى ئۇنىماي، بەلكى جەڭچىلىرىمىزنى ئېتىپ تاشلىدى.
ئۇلار ساي بويىدا ئوبورون تۇتۇپ، بىزگە قارشى ئوت
ئاچتى. بىزنىڭ قىسىملىرىمىز ئائىلاج ئۇلارنى مۇھاسىرىگە
ئېلىپ، ھۇجۇم بىلەن بىر سائەتتىكە يەتمەگەن ۋاقىت ئىچىدە
تارمار قىلىۋەتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن 30 دىن ئوشۇق
مەجبۇرى ئەسكەرلىككە ئېلىنغان ياش باللار تەسلىم بولۇپ
قورال تاپشۇرغانلىقتىن ئۇلار قوغداپ قېلىندى.

شۇ ئەسنادا شەھەر ئىچى ۋە تېشىدا ئوق ئاۋازى
تىنجىدى. شۇ ھامان شەرقىي چوڭ دەرۋازا ئېچىلىپ، بىر
بۆلۈك گومىنداڭ چېرىكلىرى ھىلتىقلارنى 10نى بىر قىلىپ
باغلاپ، كۆتىرىپ، يىغا-زارە بىلەن چۈقۇرۇشۇپ، رەتسىز
تىزىلىپ چىقىشقا باشلىدى. ئېلىپ چىققان ھىلتىق، تاپا دېچا،
قىلىچ بەرەر ئېگىدىن ئاشتى. بىزنىڭ قوشۇنىمىز رەھبەرە

كومانده‌رلىرىمىزنىڭ باشلامچىلىغىدا مەزمۇت قەدەم بىلەن شەھەر ئىچىگە كىردى. ئالدى بىلەن گازارمىلار ئىشغال قىلىنىپ، قورال ئىسكىلاتلىرى ۋە قورال-ياراقلار تاپشۇرۇۋ-ئېلىنىدى.

دوتۇك يامۇلىنىڭ ئالدىدا كاتتا جوبىتام بولۇپ، ئەتراپى ئىگىز زىشاتكا بىلەن قورشالغان، چوڭ يولغا توغرىلاپ ئىككى چوڭ ئەگمە دەرۋازا ئورنىتىلغان. يامۇلىنىڭ ئىچى قاتمۇقسىغا 3 چوڭ هويلىغا بۆلۈنگەن بولۇپ، هەربىر هويلىنىڭ ئىككى تەرىپى مۇھاپىزەتچىلەر تۇرىدىغان گازارما ئىدى. 3- هويلىدا هەشەمەتلىك قىلىپ سېلىنغان سىلىكىۋىلەرنىڭ ياتاقخانا ۋە ئىشخانىلىرى بار ئىدى. دوتۇك يامۇلىنىڭ ئەتراپى مۇستەھكەم كىچىك سېپىل بىلەن قورشالغان. ئارقا تەرىپى سۇنئى كۆل، شەپاڭلىق بوستان باغ ئىدى. بۇباغنىڭ ئاخىرى چوڭ سېپىلگە بېرىپ تاقىشىدۇ. باغنىڭ ئالدىۋە ئىككى يان تەرىپىگە مۇستەھكەم ئىسكىلاتلار سېلىنغان. بۇنىڭ بىر قانچىسىغا پۇخرالاردىن بۇلاپ كېلىنگەن بىر قانچە مىڭ قوي گۆشلىرى سانجاق بېسىلغان، گۆش ئارىلىرىدا مىڭ - مىڭ چاشقان چېپىشىپ يۈرەتتى. ئىسكىلاتنىڭ بىر قانچىسىدا سۆدىگەرلەردىن مۇسادىرە قىلىنغان گەزمال، قەنت - گېزەكلەر بېسىلغان. باغ ۋە هويلىلاردا ئاچ قالغان قويلار مەرىشىپ، كالىلار مۆرىشىپ ئوزۇق ئىزلەپ يۈرەتتى، ئاچلىقتىن ئۆلۈپ ياتقان مالنىڭ جەسەتلىرىمۇ خېلى كۆپ ئىدى.

بىز سىلىكىۋىغا كىرىپ، چىڭ، گاۋ، يائىلارنى تېپىپ، بىر قانچە مۇھىم مەسىلىنى هەل قىلىشقا ئالدىرىدۇق. نو-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ھايۋانلارنىڭ ھەممىسى ئۆزىنىڭ ئىگىسىنى تونۇيدۇ. ئۇ ئۆزىنى باقمايدىغان ئادەمنى ھەرگىز ئاڭلىمايدۇ. ئۇ ئۆزىنى ئەركىن ھېس قىلىشنى ياخشى كۆرى

ئىلەر ئۆتۈق سوزلىدى. پۈخرالار خوشال - خورام ئۆيلىرىگە قايتىشتى.

ئەتىسى چىك ۋە گاۋلارنىك ئۆزلىرىنى ئۆلتۈرۈۋالغانلىق ۋەقەسىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن ئۇيغۇەن يىغىن ۋە بىر قانچە چە جۇنگۇەنلەرنى تېپىپ، ئېنىقلىشىمىزچە ۋەقە مۇنداق بولغانلىغى ئېنىقلاندى: گاۋ بىلەن يالك بىز بىلەن تەنپەنگە كېلىشىپ قايتقاندىن كېيىن، چىنك سىلىكغا دوكلات قىلغان. ئۇ مەمنۇن بولغان. ئاندىن ھەر قايسى قىسىملارنىك كوماندىرلىرىنى سىلىكبۇغا چاقىرتىپ، بارلىق يېنىك قورال-ياراقنى باش ئىشتاپ ئالدىغا يىغىشنى بۇيرۇغان. بىر قىسىم قورال يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن، بارلىق ئوفىتسېر ۋە ھەربى ئەمەلدارلارغا: «ئالتە ئوغرى» ئەمەس، بىر مىللى قوزغىلاڭچى ھۆكۈمەت ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرگەن. ئۇ مۇنداق دېگەن: «ئەگەر بىز تېچ يول بىلەن ئورۇن بوشىتىپ، قورال تاپشۇرمايدىغان بولساق، ئېغىر ئاقىۋەتنىك كېلىپ چىقىشى تۇرغان گەپ. بىز ئۇلارغا ئىشەنسەك بولمدۇ. مەسىلەر ئۈچۈن كېپىل بولىمەن. ئەگەر جازالىنىش توغرا كەلسە گاۋسىلىك ئىككىمىز سىلەرنىك ئامانلىغىلار ئۈچۈن ئۆزلىرى لۇشكە رازىمىز!» بۇ گەپكە كۆپچىلىك ئوفىتسېر، ئەمەلدارلار رازىلىق بىلدۈرگەن بولسىمۇ، بىر نەچچە جاھىل، كاللا كېسەرلەر قەتئى قارشىلىق بىلدۈرگەن. ئۇلار: «ئالتە ئوغرىغا قەتئى قورال تاپشۇرمايمىز، تەسلىم بولساق بىرىمىزنىمۇ ساق قويمايدۇ، ھازىر جىلگۈبىيۇەنجاك ئەۋەتكەن بىر قانچە دېۋىزىيە ئەرمىيىمىز تاغ - داۋانلار ئېشىپ، شىمالدىن تەلىكە ئاغزىغا، شەرقتىن ئاچالنى بېسىپ ئۆتۈپ، سىتەي، چو-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بېكى تورىسى

ئۇخشاي قاتارلىق جايلارغا يەتمەپ كەلدى. ئاقسۇدىكى بىر قىسىم قوشۇنلىمىز مۇز داۋاندىن ئېشىپ شوتمغا چۈشمەكتە. ھاۋا ئارمىيىمىز يەتتەرلىك ئوزۇق - تۇلۇك يەتكۈزمەكچى. غۇلجا، سۈيدۇك ئارىلىغىدا بىر ئوچۇم ئالتە ئوغرىدىن باشقا ھېچقانچە مادارى يوق. يەنە بىر - ئىككى كۈنگە قالمايلا بىزنى دۆلەت ئارمىيىمىز قۇتقۇزۇپ قالىدۇ. ئەگەر ئۇلار بىزگە ھۇجۇم قىلسا ئەجەللىك زەربە بېرەلەيمىز...» دەپ چېكىۋاتقان. ئاخىرى بۇ جاھىللار مەيدانىدىن چېقىپ كەتكەن. ئۇلار ئۆزلىرى قوماندانلىق قىلىۋاتقان ئاتلىق ئىسكادىرونغا بۇيرۇق بېرىپ، شەرقىي دەرۋازىغا بېرىپ ئوق چىقارغان. چېكىۋاتقان ۋەزىپىلىك گاۋسىلىڭلار بۇ بىر جاھىل كۈرۈھنى قايىل قىلالمايلا، ئاخىرى ئۆزلىرىنى ئېتىۋېلىشقا مەجبۇر بولغان.

گۇمىنداڭ ھەربىي قىسىملىرى ئىچىدىكى بىر ئوچۇم جاھىللار كۈرۈھىنىڭ بىر مەھەل قوزغىغان ئالاۋ توپىلىڭىنى ھېساپقا ئالمىغاندا، ئەڭ خەتەرلىك ھېسابلانغان كۈچ بىز تەرەپنىڭ زور كۈچ بىلەن تىرىشىشى ئارقىسىدا ئەنە شۇنداق تېچ يول بىلەن ئازات قىلىنىدى.

☆

كۈچ تېچ يول بىلەن ئازات قىلىنغاندىن كېيىن، دۈشمەننىڭ بارلىق قورال - ياراق، ئوق - دورىلىرى غەنىمەت ئېلىنىدى. جۈملىدىن يوشۇرۇپ قويۇلغان بىر يۈرۈش زىنىت توپ، دۇربۇن ۋە باشقا مۇھىم ئەشيالار غەنىمەت ئېلىنىدى.

غەربىي بۇتخانا ئەتراپىدىكى مۇھىم ئەھۋالدارلار ۋە

یالڭ، جائلاردىن ئىبارەت جاسۇس گېنېرالار يوشۇرۇنغان يېرىدىن تېپىلىپ، نەزەر بەنت قىلىندى. قالايمىقانچىلىق چىقىش ئېھتىمالى بولغان مەشھۇر ئىشپىيون - جاسۇسلار، جاھىل ئەمەلدارلارمۇ نەزەر بەنت قىلىندى. بىر قانچە جەنايىتى چىكىدىن ئاشقان ئىشپىيونلار ئۆزۈش مەزگىلىدە نەق مەيداندىلا ئېتىپ تاشلىنىپ، خەلقنىڭ قىساسى ئېلىنىپ، قان - ياشلىرىغا خاتىمە بېرىلدى.

شەھەر ئىچىدىكى خەنزۇ پۇخرالار، سودىگەر، ئۇششاق تىجارەتچىلەرنىڭ خاتىرجەم تىجارەت قىلىشى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئاۋات مەنزىرە بارلىققا كەلدى.

كۇرەدىكى يالڭاشنىسىڭ، ۋالڭاشنىسىڭ، ليۇشەنسىڭ قاتارلىق مۇتەئەررىلەرنىڭ يېتەكچىلىگىدە شەھەر ئاھالى كومىتېتى قۇرۇلدى. ئۇلارنىڭ قىزغىن تەشەببۇسى بىلەن ئىئا - نە توپلاپ، ئالدىنقى سەپكە تۇرلۇك ماددى سوغاتلارنى تەقدىم قىلىشتى.

غۇلجا ۋە باشقا جايلاردىن كۇرەگە قېچىپ كەلگەن ئەمەلدارلار بىلەن پۇخرالار ۋە ئۇلارنىڭ بالا - چاقىلىرىنىلا ئۆز ماكانلىرىغا قايتىپ، ئائىلىسىدە خاتىرجەم ھايات كەچۈرۈشىگە رۇخسەت قىلىندى ھەم ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىلدى.

شەھەر ئىچىدە مەكتەپلەر ئېچىلىپ، ئوقۇش - ئوقۇتۇش ئىشى يولغا قويۇلدى. بۇ ئىشلارغا يولداش ئابدۇكېرىم ئابباسۇپ ئالايتەن كۇرەگە كېلىپ، ئەھۋالنى تەكشۈرۈپ، ئورۇنلاشتۇرۇشلار ئېلىپ باردى.

كۇرەدە ۋىلايەت بويىچە ئۇرۇش ئەسىرلىرىنى ساقلايدىغان

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

دىغان ھەربىي لاگېر قۇرۇلۇپ، لاگېر باشلىقلىغىغا ئابدۇللا سۇلتان مەسئۇل قىلىنىدى. لاگېرغا كومىنداتىنىڭ كۈرەدە، غۇلجا، ئاچال ۋە باشقا ئورۇنلاردا ئەسىرگە چۈشكەن ئەسكەرلەردىن بىر قانچە مىڭى توپلاندى.

كۆپ ئۆتمەي ئۇلارغا يېڭى كىيىم - كېچەك، ئورۇن-كورپە، قاچا - قۇچىلار تارقىتىپ بېرىلىپ، تۇرمۇشى ئوبدان ئورۇنلاشتۇرۇلدى. مەخسۇس دوختۇرخانا، بالىنىتسادان ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ياردەم، پۇت - قولى ئۇشىغان، كېسەللىرى داۋالىنىپ، سالامەتلىگى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى يېراق - يېقىندىن كەلگەن ئايالىرى بارلار ئايرىم ئورۇنلاشتۇرۇلدى. شۇنداق قىلىپ، ئەسىرلەرنى ئاسراشتىن ئىبارەت ئىنسانپەرۋەرلىك روھ تولۇق ئىجرا قىلىندى.

ئابدۇكېرىم ئابباسۇپنىڭ يولىيورۇغى بويىچە ئەسىر ئەسكەرلىنىغانلار ئىچىدىكى ۋەتەنپەرۋەر ئىلغار زىيالىلار، ئەمەلدارلار ئۈچۈن ئۆز جايلىرىغا قايتۇرۇش ئۇچۇن غۇلجىغا ئەۋەتىلدى. مەجبۇرى ئەسكەرلىككە تۇتۇلغان ئويغۇر يالىلىرى ئەسلىدە 500 نەپەر بولۇپ، ئۇلاردىن 250 نەچچە نەپىرى ساق قالغان. ئۇلارنىڭ 70% تەن كۆپرەكى ئۆز ئىختىيارى بىلەن مىللى ئارمىيە سېپىگە قاتناشتى. قالغانلىرى خالەغىنى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 10 نەچچىسى تەلەۋى بويىچە مۇز داۋان ئارقىلىق يۇرتىغا قايتۇرۇلغان بولسىمۇ، مۇز داۋاندىن ئۆتەلمەي قايتىپ كېلىپ، باشقا ئىشقا ئورۇنلاشتى. ئۇلاردىن باشقا گومىنداڭ قوشۇنى ئىچىدىكى موڭغۇل، خۇيزۇ، شىۋە، قازاق، قىرغىز ۋە باشقا مىللەت ئەسكەرلىرى

مۇ سىياسەت بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئاز بىر قىسىم ياش خۇيزۇ ئەسكەرلىرى ئۇزۇنمۇ غەنىلمىغى بىلەن مەنسۇر لومىيۇپ پولكىغا قاتنىشتى.

كۇرەدىكى گومىنداڭ ھەربىي ئەمەلدارلىرى مەجبۇرى خوتۇنلۇققا ئالغان يۇزگە يېقىن ئۇيغۇر، شۇڭا، موڭغۇل ۋە باشقا مىللەت ئايالىلار ئايرىلىپ چىقىشنىڭ يولىيورۇغى بويىچە مۇ- ۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

3 ۋىلايەت مىللى ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت كۇرەگە پەۋ- قۇلئاددە كومىسسىيە ئەۋەتىپ، تەكشۈرۈش - ئېنىقلاش ئىشى- غا يارەدەم بەردى. بالدۇر ئۆلتۈرۈلۈپ، قۇدۇقتا تاشلانغان لاردىن ئېنىقلاش مۇمكىن بولماي، 1944 - يىلى 10 - ئاي- دىن كېيىنكىلەر ئېنىقلاندى. بىرىنچى ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ مۇت- لەق كۆپ قىسمى شەھەر ئىچى غەربىي دەرۋازىغا تۇتاش كۇچا ھەربى مەكتەپتە بولۇپ، بۇ يەنە ئالدىدىكى مەيدانغا كولانغان رېندانغا تاشلانغان، بۇ يەرگە ھەر خىل كېسەل لىكلەر بىلەن ئۆلگەنلەرمۇ تاشلانغان، بەزى قۇدۇقلاردىن 0 تەن ئوشۇق، ئاز دېگەنلىرىدىن 5-6 دىن جەسەت چىققان. بەزى قۇدۇقلارنى كۆمۈشكە ئۇلگۈرەلمىگەن. ھەربى ئوفىتسېر بولۇۋالغان جاللات لاپسان ئۆزى سوراقسىز 26 بىگۇنا ھەر مىللەت كىشىلىرىنى چېچىپ قۇدۇقتا تاشلىۋەتكەنلىكىنى ئېق- رار قىلدى. كېيىن لاپسان ھۆكۈم بويىچە ئېتىپ ئۆلتۈرۈل- دى. بۇ جەسەتلەرنى ھەر قايسى جايلاردىن كەلگەن ئىگە- لىرى ئېلىپ كېتىشتى.

1946 - يىلى 3 ۋىلايەت ھۆكۈمىتى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا ئىمزالانغان 11 ماددىلىق بېتىم بو-

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى تورىسى
www.uyghurkitap.com

يەچە بىزكە ئەسىرگە چۈشكەن گومىنداڭنىڭ ئەسكەرى ئوفىتسېرلىرى ياخشى كېيىندۈرۈلۈپ، ماشىنا بىلەن ماداسىغا يولىغا سېلىنىدى. ئۇلارنىڭ ئەچىدە بەزىلىرى ماناسىغا بېرىشقا ئۇنۇمىغان بولسىمۇ، تەربىيە بېرىپ يولغا سېلىنىدى. ئۇلارنى ماناس دەريا سى بويىدا كېنېرال سۇڭشىلىيەن، داڭبىگاڭ ئەۋەتكەن ئەمەلدارلار تاپشۇرۇۋېلىش جەريانىدا ئەسىرلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، ئۇزلىرىنىڭ ئەسكەرلىرى ئەسكەنلىگەنلىكىنى ئىشەنمەي، ئۇلار: «بىزنىڭ ئەسكەرلىرىمىزنىڭ كېيىمى كۆك ماتا، رەڭگى - روھى ئورۇق ئىدى. بۇلارنىڭ كېيىمى ياخشى، چىرايى ئوبدان ئىكەن، باشقا ئادەملەرنى ئېلىپ كەلگەن ئوخشايسىلەر» دېيىشكەن. پاكىت ئالدىدا ئۇلار ئۆتكۈزۈۋېلىشقا مەجبۇر بولدى. كېيىن ئۇقساق، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئۇلاردىن قاتتىق گومانلانغان، بىر قىسمىنى تۇرمىگە ئالغان، بەزىلىرىنى ئەزەر بەرمەت قىلىپ، ئازاتلىققىچە ئۇلارنىڭ ھاياتى ئېچىنىشلىق ئۆتكەن.

☆

كۇرەنىڭ تېچ يول بىلەن ئازات قىلىنىشى: 1) ئىنقىلاپنىڭ قۇدرەتلىك كۈچى ۋە بېسىمىدىن؛ 2) چىڭ سىلىكغا ئوخشاش بىر قەدەر ئىلغار پىكىرلىك كۇرۇھنىڭ تىرىشچانلىغىدىن بولدى. گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئىچىدە كومپارتىيە بىلەن ھەمكارلىشىشنى خالايدىغانلار، تېچ ھاياتى كەچۈرۈشنى ئارزۇ قىلىدىغانلار بار ئىدى. ئەنە شۇ ئىچكى - تاشقى جەھەتتىكى ئامىللارنىڭ رول ئويناشى بىلەن كۇرە تېچ يول بىلەن ئازات قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن مۇتلەق كۆپ سانلىدىكى پۇخرا، ئەسكەرلەرنىڭ ھاياتى ئامان قالدى. ئۇيغۇرلارنىڭ مال - مۇلۈك، ماددى ئەشيالارمۇ قىلىنىپ قېلىندى.

زالالىقتىن - سائادەتكە

(سوپا خۇن تۆەنجاڭ ھەققىدە ئەسلىمە)

ئابدۇراخمان داۋايى

1944-يىلى 11-ئاينىڭ ئاخىرلىرىداكومىنداڭ ئارمىيىسى-نىڭ ئۇرۇمچىدىكى مۇستەقىل 6-يېڭىدىن سوپا خۇن لىيەنجاڭ-لىغىدىكى 9-لىيەنى، ھىسامىدىن لىيەنجاڭلىغىدىكى 8-لىيەنى ھايتاقتا يېتىپ كەلدى.

كومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ ئۇلارنى يوقۇتكەشتىن مەقسىدى كۆندىن-كۈنگە زور قۇدرەت بىلەن كۆچىيەۋاتقان ئىلى ئىنقىلابچىلىرىغا تاقابىل تۇرۇش ئىدى. خائىن شېڭ شىسەي «دېموكراتىيە ۋە تەرەققىيات» نىقاۋىنى يىرتىپ تاشلاپ، كومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيىتىنىڭ قۇچىقىغا ئۆزىنى ئاتقاندىن كېيىن، سوۋېتكە قارشى، جۇڭگو كۇڭچەندائىمىغا قارشى، دېموكراتىيە ۋە تەرەققىياتقا قارشى رەزىل قىيا-پىتىنى ئاشكارىلاپ، ھەر مىللەت خەلقى ۋە ئۇلارنىڭ ئاڭ-لىق زىيالىلىرىغا قارشى فاشىستىك تېرورلۇق يۈرگۈزدى.

مەن 1941-يىلى 7-ئايدا ئۇرۇمچى سەپەنىنى پۈتتۈرۈپ، 9 نەپەر ساۋاقدىشىم بىلەن تەقسىمات بويىچە مايتاقتا كېـ-لىپ، گېئولوگ رازۋېت كاراتاڭ (قېزىلغان قۇدۇقلارنى تەكـ-شۈرۈش بۆلۈمى)غا خىزمەتكە ئورۇنلاشتىم.

1943-يىلى 5-ئاينىڭ 7-كۈنى شەكشەكشادىن قايتقان قەزىل ئارمىيە (سوۋېت قەزىل ئارمىيىسى) 18-تۈەنى مايـ تاقتا كەلگەندىن كېيىن مايتاغدىكى سوۋېت تەرەپ باشقۇرـ غۇچىلىرى شېك شىسەي بىلەن بولغان مۇناسىۋەت ئۇزۇلگەنـ لىكىنى ئېيتىپ، ئىش ھەققىدىمۇ بېرىپ، مىكىلىغان بىز ھەر مىللەت ئىشچىلىرىنى قايتۇردى.

بۇ قېتىمقى ئۆزگىرىشتىن كېيىن گومىنداڭ دائىرىلىرى كۈمانلىق دەپ قارىغان 100 دىن ئارتۇق ھەر مىللەت ئىشـ چىلارنى (مەن ئىچىدە) مايتاغدىن كۈيتۇنگە سۈرگۈن قىلىپ، قوراللىق نازارەت ئاستىدا تاشيول ياساتتى. 1944-يىلى 9-ئايدا بىزنى يەنە مايتاقتا قايتۇرۇپ ئەكەلدى. بۇ چاغدا مايتاغ تامام دېگىدەك خانەۋەيران بولغان، ئۇرغۇن زاۋۇت، سېخ، ئەسلىھەلەر يۆتكەپ كېتىلگەن ئىكەن. كۈنىگە ئاران 4 تونىنا بېنزىن، 2-3 تونىنا كىرسىن ئىشلەپچىقىرالايدىغان بىرلا كونا زاۋۇت قالغان ئىكەن. ئىشچىلارنىڭ مۇتلەق كۆپىي ئاسـەن پوتەي ياساش، ئاكوپ كولاش بىلەن مەشغۇل ئىكەن. مەن مايتاقتا كەلگەندە سالامەتلىگىم ئىنتايىن ناچار ئىدى. مايتاقتا قايتىپ كەلگەندىن بۇيان بىللە ئىشلىگەن خـەـزـ مەتدىشىم لىيۇ باجۇننىڭ ياردىمى بىلەن مىللى ئاشخانىغا ئورۇنلاشتىم. ئاشخانىدا قاچا-قۇچا يۇيۇش ۋە ئوت قالاش ئىشلىرىنى ئىشلەدىم.

سوپاخۇن ۋە ھىسامىدىن لېيەنجاڭلارنىڭ قىسىملىرى دەل مۇشۇ ئاشخانىدىن تاماق يەيدىغان بولدى.

كۈنسايىن ئۇلغىيىۋاتقان ئىلى ئىنقىلاۋى شىنجاڭنىڭ ھەممىلا جايىدا گومىنداڭ فاشىستىنىڭ زوراۋانلىغىنىڭ دەھـ

شەتلىك زۇلمى ئاستىدا پاجىئەگە ئۇچراۋاتقان ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قىزغىن ھىمايىسىگە ۋە قوللىشىغا ئېرىشتى ھەمدە ھەر يەر، ھەر جايدا ئونلىغان مەخپى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلار قۇرۇلدى. جۈملىدىن ئۇرۇمچى ئوقۇتقۇچىلار مەكتىۋىدىمۇ ئىمىنوپ ھامۇت، زۇلال، ماستوپ قۇربان قاتارلىق ۋەتەنپەرۋەرلەر مەخپى ئىنقىلاۋىي تەشكىلات قۇرۇپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە ئىنقىلاۋىي روھى بىر قەدەر ئۇستۈن بولغان شۇ پاخۇن لىيەنجاڭنىمۇ تەشكىلاتقا تارتىش ئۈچۈن مەلۇم خىزمەت ئىشلىگەن ئىدى.

سوپاخۇن ئۆز ھەمچىلىرى بىلەن مايناقا يۆتكىلىپ بارغاندىن كېيىن، 1945-يىلى 1-ئايدا ئابلىمەت داۋۇت(جامىدىكى جەمئىدە قۇربان بولدى)، سۇلتان ھامۇت (ھازىر قۇمۇل ھەربىي رايون فۇ سىنلىگىيۇەنى)، سىدىق ھاجى (زىيانكەشلىك كە ئۇچراپ ۋاپات بولغان)، قاسىم مەمئىلىك (كورلا ۋۇجاڭبۇ باشلىغى، ۋاپات بولغان)، مۆمىن تالىپ (ھازىر ئۇرۇمچى لىيۇداۋان كۆمۈر كاندا، تۇراق ئوسمان (ھازىر قورغاستى دىخان)، ھوشۇر مولا (ھازىر غۇلجا شەھىرىدە)، خېلىل كىم چېنىك (ھازىر غۇلجىدا)، ئىبراھىم تۇمگان (ئالتاي)، ئابدۇرېھىم ساماساق، تۇخان (سوپاخۇننىڭ ئايالى)، ئوسمان ھامۇت (ھازىر ئاقسۇدا)، ئىزىز قاسىم (قەشقەر شەخسىدا)، ئۆمەرجان (ئاقسۇدا)، مەھەممەت تاران (غۇلجىدا قالغان) ۋە مېنىڭ بىلەن جەمئى 17 كىشىدىن ئىبارەت بىر ئىنقىلاۋىي تەشكىلات قۇرۇلدى. بۇ تەشكىلاتنىڭ مەقسەت ۋە نىشانى: قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتىرىپ، شېخو خەلقىنىڭ يارىدىمىنى قولغا كەلتۈرۈپ، شېخونى ئازات قىلىش ئارقىلىق ئىلى ئىنقى

قىلاۋىغا قوشۇلۇش ئارقىلىق شىنجاڭدىكى كومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنى يوقىتىپ خەلقنى ئازات قىلىش ئىدى.

ئىنقىلاۋىي كەيپىيات ۋە ئىنقىلاۋىي تەشۋىقات بىلەن ئۇلغىيىۋاتقان ئىنقىلاۋىي ھەركەتلەرگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، كومىنداڭ دائىرىلىرى بارلىق تەشۋىقات قوراللىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئىلمى ئىنقىلاۋىنى خۇنۇكلەشتۈرىدىغان ئەكسىلىنقىلاۋىي تەشۋىقاتنى كۈچەيتتى. ئەكسىلىنقىلاۋىي تەشكىلاتچىزدىكى بىر قىسىم ئىنقىلاۋىي تەشۋىق تەشكىلاتچىلىرى بىر ئاز قايمۇقتۇردى. مۇنداق ئەھۋالدا ئىلمى ئىنقىلاۋىنىڭ ھەقىقى ئەھۋالى توغرىلىق بىرەر ئىشەنچلىك خەۋەر ئۇقۇش ئۈچۈن سوپاخۇن مېنى، شېخوغا ئەۋەتتى. مەن شېخودا مۇناسىۋەتلىك يولداشلار بىلەن كۆرۈشۈپ، ئىلمى ئىنقىلاۋى ۋە ئۇنىڭ نۆۋەتتىكى ۋەزىپىسى ھەققىدە بەزىبىر ھەلۋاتلارنى ئالغاندىن كېيىن تاماكا قەغىزى ئۈچۈن بىر خەنزۇ دۇكانداردىن 6 نۇسخە گېزىت سېتىۋالدىم، ئاندىن تاماق يېيىش ئۈچۈن ئاشپۇزۇلغا كىردىم، گېزىتنىڭ كۆرسەم 3 نۇسخىسى «شىنجاڭ گېزىتى»، 3 نۇسخىسى غۇلجىدا چىقىدىغان «ئۇيغان» گېزىتى ئىكەن. دەرھال گېزىتنى يوشۇرۇپ، مايتاقنى قايتىش ئۈچۈن يولغا چىقتىم. ماشىنا بېكىتىدە مايتاغ زاۋۇت ئىدارىسىدە (چاڭبۇ) ئىشلەيدىغان لىيۇ باجۇن دېگەن دوستۇم بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. ئۇنىڭ قولىدا ئىككى دانە سېۋەت بولۇپ، بىردە كۆكتات، بىردە ئىگىزلىغان بار ئىكەن. ئىگىزلىغان بار سېۋەتنى مەن كۆتىرىۋالغان بولۇپ، گېزىتنى ئىگىزلىگەن تېگىگە تىقىۋەتتىم. تەكشۈرۈش ئورنىغا كەلگەندە لىيۇ باجۇن مېنى «بۇ بىزنىڭ ئادەم» دە-

دی. شۇنىڭ. بىلەن ئاقتۇرۇلمىدىم.

ئاپتوموبىل بىلەن تېچ-ئامان مايتاقتا كەچ سائەت 9 دا يېتىپ كەلدىم. گېزىتنى ئېلىپ سوپاخۇنىڭ ئۆيىگە كىرىسەم، سوپاخۇن، ئابلىمەت، سۇلتان، ماموت ۋە سوپاخۇننىڭ ئايالى تۇخان تەشكىلاتنى كېچىكەيتىش ھەققىدە باش قاتۇرۇپ، سۆزلىشىپ ئولتارغان ئىكەن. ئۇلار گېزىتنى كۆردى. «ئويغان» گېزىتىنىڭ باشماقالىسىنىڭ تېمىسى «ئازاتلىق ئۇچۇن كۈرەش قىلماسلىق جىنايەت، زۇلۇمغا قارشى تۇرماسلىق خىيانەت!» ئىكەن. ئۇلار گېزىتنى تەپسىلىي ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن ناھايىتى زوھلاندى. سوپاخۇن: «ھۆكۈمەتنىڭ تەشۋىقلىرىدىكى بۆھتان ۋە ئويدۇرمىلارنىڭ سىرى ئېچىلدى. ئىلى ئىنقىلابىنىڭ 6 ئوغرىنىڭ ئىشى بولماستىن 6 مىڭ ۋە بەلكى 600 مىڭ ئوغرىنىڭ ئىشى ئىكەن. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئۇلارنىڭ ئاساسى ناھايىتى كۈچلۈك ئىكەن» دىدى. قالغانلار ھۇ تەنتەنە قىلىشتى. ئەنە شۇ كۈندىن باشلاپ، قوزغىلاڭ كۆتىرىش پىلانى تۇزىلىشكە باشلىدى. سۆز، ھەركەت، مەخپىيەتلىك كۈچەيتىلىپ، تەشكىلاتتىكى ھەر بىر ئادەم بىردىن ئادەمنى دوست تۇتۇپ تەربىيىلەش بەلگىلەندى. بۇنىڭدىن باشقا سوپاخۇن ئۆزى بىۋاستە شېخوغا بېرىپ، شېخونىڭ ئېڭ چوڭ مۆتىۋىرى ھېسام ھاجىم بىلەن ئالاقە باغلىدى. بۇ چاغدا تەشكىلاتنىڭ مۇھىم يىغىنلىرى ئېچىلسا مايتاغدا ئەۋج ئالغان قىمار ئويناش شەكلىدىن پايدىلىنىپ، مەخپىيەتلىك كۈچەيتىلىپ، تەشكىلاتتىكى ھەر بىر ئادەمنىڭ دوست تۇتۇپ تەربىيىلەش بەلگىلەندى. بۇنىڭدىن باشقا سوپاخۇن ئۆزى بىۋاستە شېخوغا بېرىپ، شېخونىڭ ئېڭ چوڭ مۆتىۋىرى ھېسام ھاجىم بىلەن ئالاقە باغلىدى. بۇ چاغدا تەشكىلاتنىڭ مۇھىم يىغىنلىرى ئېچىلسا مايتاغدا ئەۋج ئالغان قىمار ئويناش شەكلىدىن پايدىلىنىپ، مەخپىيەپوس مۇھاپىزىتى بىلەن ئېچىلاتتى. قىش كىرىپ قالغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر يىڭ گوسىنداڭ قىسمىنىڭ يەنە مايتاقتا كېلىپ ئورۇنلاشقانلىغى، شېخودىكى ئىنقىلاپ تەيياردلىغىنى پۈتتۈرۈش

ئۇچۇن قوزغىلاڭ كۆتەرىشنى ئەتىيازغا سۈرىدۇق. يەنە بىر مۇھىم سەۋەپ، سوپاخۇن ليەنىدىكى جەڭچىلەرنىڭ تۇرمۇشى ئىنتايىن ناچار، بويىغان ماتادىن تىكىلگەن كىيىملىرى ھەم يىلىڭ، ھەم جۇلجۇل ئىدى. شۇ ھالدا سوغاق زىمىستانىدا قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتەرگەندە، جەڭچىلەر بەك قىينىلىپ قالاتتى.

ئەتىياز كەلدى. ئىش جىددىلەشتى. ھېلىم ھاجىم بىلەن بولغان مۇناسىۋەتمۇ قويۇقلاشتى، تەييارلىقىمۇ ئاساسىي جەھەتتىن پۈتتى.

1945-يىلى 4-ئاينىڭ 9-كۈنى كۈيىتۈن ئايرۇدۇرومىنى ساقلاۋاتقان ئايدۇربەھرەم سامساق ئالدىراپ-تېنەپ تەشكىلاتنىڭ رۇخسىتىسىز چېدىرغا ئوت قويۇپ، غۇلجىغا قاراپ يولغا چىقىپ كېتىپتۇ. سوپاخۇن 3 كۈنگىچە يالغاندىن قوغلاپ تۇتۇش باھانىسىدا ئەترايتا ئۆز قىسىملىرى بىلەن ئىزىگەن بولىدۇ. لېكىن ئەتىجە چىقمىدى. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ دائىرىلىرى سوپاخۇن ۋە ئۇنىڭ قىسمىدىن گۇمانلىنىپ، سوپاخۇننىڭ يەنسىخەي كۆۋرۈگىنى ساقلاۋاتقان بىر بەن ئەسكىرىنى ھايتاقتا يۆتكەپ ئەكەلدى.

دەل شۇ پەيتتە ئۇرۇمچى ئوفىتسېرلار مەكتىپىدىن ئىمىنوپ ھامۇت، ماممتوپ قۇربان، زۇلال قاتارلىق يولداشلارنىڭ قولغا ئېلىنغانلىقى تۇغرىسىدا خەۋەر تارقالدى. داشلارنىڭ گومىنداڭ دائىرىلىرىمۇ ئارقا-ئارقىدىن ئادەم ئەۋەتىپ، سوپاخۇننى ۋە ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى ئۈستىدىكى نازارەتنى كۈچەيتتى.

4-ئاينىڭ 17-كۈنى سوپاخۇن ھايتاغ يەكبۇدا سوپاخۇن،

ھېسابىدىن ليەنلىرى 18-كۈنى مايتاغدىن مانا-سقا قايتۇرۇ-لۇشى توغرىسىدا گومىندا-ڭ ئارمىيىسىنىڭ باش گېنېرالى بۇيرۇق كەلگەنلىگىنى ئاڭلاپتۇ. دەل شۇ كۈنى جەنۇبىي پوتەيلەرنىڭ گۇزەتچىلىك دۆۋىتى سوپاخۇن ليەنگە كەلگەن ئىدى. سوپاخۇن شۇ كۈنى تەشكىلاتنىڭ مۇھىم ئەزالىرى بىلەن مەجلىس ئېچىپ، بۇگۈنكى مۇشۇ هالقىلىق پەيتنى قوللىدىن بەرمەي قوزغىلىشنى، بۇنىڭ ئۈچۈن پوتەيلەرگە تەشكىلات ئەزالىرىدىن پوس قويۇشنى، شېخو بىلەن مايتاغ ئارىسىدىكى تېلېفون سىمىنى كېسىشنى، كېچە سائەت بىردە پوتەيلەردىن مايتاقتا قارىتىپ ئوت ئېچىشنى «ئىلى ئوغ-رىلىرى كېلىپ قاپتۇ»نى بانا قىلىپ، پۈتۈن ليەن بويىچە قوزغىلىشنى بەلگىلىدى. تېلېفون سىمىنى كېسىشنى ھەن ۋە ئەسىرىدىن (ئاقسۇدا قۇربان بولدى)، قاسىم مەخسۇم بىلەن ئۇستۇمگە ئالدىم ۋە ئەپچىللىك بىلەن بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلىدىم.

دەل سائەت بىردە پوتەيدىن مايتاقتا قاراپ ئوت ئېچىلدى. ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە قورالنى قۇچاغلاپ، پۈتۈن كىيىمى بىلەن ياتقان جەڭچىلەر بۇيرۇق بىلەن قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتتى. سۇبھى كۆتىرىلگەندە تاغ ئېتەكدىكى بىر جىلغىغا يېتىپ كەلدۇق. بۇ يەردە سوپاخۇن يېرىم سائەت جەڭچىلەرگە ئۇتۇق سۆزلىدى. ئۇنىڭ سۆزىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى: قوللىمىزدا قورال تۇرۇپ، پۈتۈن خەلق، جۇملىدىن ئۆزىمىزمۇ قاتتىق زۇلۇم چېكىۋاتقان شارائىتتا قورالنى قوزغىلاڭ ئارقىلىق زۇلۇمغا قارشى تۇرماسلىق، ئىلى ئەنە-قىلاپچىلىرىنىڭ غەلىبىلىك يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان قورالنى

كۈچلىرى بىلەن بىرلەشمەپ، پۈتۈن شەنجاڭدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىماسلىق ھەر بىر ۋەجدان ئىگىسى ئۈچۈن نومۇس، ئىكەنلىگىنى چۈشەندۈردى. جەڭچىلەر سوپاخۇنلىرىنى بەردەك قوللىدى. بۇ يۇرۇشنى داۋاملاشتۇردۇق. چاشكا مەزگىلىدە گومىنداڭنىڭ 2 ئايرۇپىلانى بىزنى ئىزلەپ چىقتى، بىز قاتتىق يوشۇرۇنۇپ، چىڭ مۇداپىئە قىلغانلىغىمىزدىن ئۇلار بىزنى بايقىيالمىدى. كېچىچە-كۈندۈز يول ماڭدۇق. يول بويى تاغ ئىچىدىكى موڭغۇل، قازاق قېرىنداشلارنىڭ سەمىمى كۈتۈۋېلىشى، ئۇزۇق-تۈلۈك ھەتتا ئات تەقدىم قىلىش قاتارلىق غەمخورلۇقلىرىغا ئېرىشتۇق.

4-ئاينىڭ 22-كۈنى تاغ ئارىسىدىكى بىر موڭغۇل بۇتخانىسىغا يېتىپ كەلدۇق. بۇتخانىنىڭ بىر ۋەتەنپەرۋەر لامasi 40 ئات (ئىگە-توقۇمى بىلەن) تەقدىم قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ھەممە ئۇقتۇرۇپ-جەڭچىلەر ئاتلىق بولۇپ قالدۇق ۋە بۇ يەردە مەجلىس ئېچىلىپ، ئەسكەرلەر تەرتىپكە سېلىندى. بىر ئېغىزدىن سوپاخۇن تۇەنجاڭلىققا سايلاندى. دەل شۇ كۈنى ھېسابىدىن لىيەنجاڭ بىلەن تۈراق ئىسمايىل ئارقا-قىزدىن ئاتلىق 3 كۈن بولغاندا يېتىپ كەلدى. سوپاخۇن ھېسابىدىن قاتتىق كۈمانلىنىپ، ئۇنىڭ ئارقىسىغا ئادەم سېلىپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ يەردىن يۆتكىلىپ ئۇلۇغجاي دېگەن يەرگە يېتىپ بېرىپ، شېڭ شىسەي ۋە گومىنداڭغا تۇتۇق بەرمىگەن نۇرپاي دېگەن ئاقالاقچىنىڭ ئېلى بار جايغا يېتىپ باردۇق. ئۇلار بىزنى قىزغىن كۈتۈۋېلىپ، كەم-كۈسىمىزنى تولۇقلاپ بەردى.

شۇ كۈنى كېچىدە يەلىسخەي دەريا سەنەسىگ يۇقىرى ئېقىمىدىكى گومىنداڭنىڭ ئىستىراتېگىيىلىك ئورنى — بور — تۆڭگو دېگەن يەردە بىر ليەن ئاتلىق ئەسكەر بار، دېگەن گەپنى ئاڭلاپ، ئات-ئۇلاق، قورال-ياراقلىرىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن ھۇجۇم قىلدۇق. بىز بۇ يەرنىڭ تەبىئى شارائىتىنى بىلمەگەلىگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلا قاتتىق ھۇدايىسىنە قىلىغانلىغى ئۈچۈن چېكىنىشكە مەجبۇر بولدۇق. بۇ قېتىمقى جەڭدە مۇھىن تالىپ دۇشمەن قورغانىغا يېقىنلاشىپ، باتۇر — لارچە ھەركەت بىلەن قورغان ئىچىگە 5-6 تال گىرانات تاشلىدى. شۇ پەيتتە ئاخىرەت ئېلى دېگەن يەنە بىر يولداش مۇھىن تالىپقا ياردەملەشىش ئۈچۈن بېرىپ تىزىدىن ئېغىر يارىلاندى.

بىز سوپا خۇنىنىڭ بۇيرۇغى بىلەن ئۇلۇغجا يېقا چېكىنىدۇق. تالاڭ ئاتقاندىن كېيىن يەنە بىر قېتىم ھۇجۇم قىلدۇق. بۇ — نىڭدىن مەقسەت گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ ئارقىمىزغا ئەگىشىۋېلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئەدىۋىنى بېرىپ، يۇرتىمىزنى ھۇجۇم قويۇش ئىدى. كۈندۈزلۈك ھۇجۇمدىن كېيىن ئۇرپاي قاتارلىق يولداشلارنىڭ مەسلىھەتى بويىچە يەنسخەي بىلەن كۈيتۇن ئارىلىغىدىن كېسىپ پەسكە چۈشمەكچى بولدۇق. چۈنكى تاغدا قار ئېرىمىگەن، چارۋىچىلار يوق، شۇڭا تاغ ئېشىپ ئۆتۈپ كېتىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇ دەل 1945-يىلى 4-ئاينىڭ 30-كۈنى ئىدى. 1-ماي كۈنى ئەسىرىدىن بايىنىڭ ئىنىسى يۇنۇسباي دېگەنىنىڭ تاغدىكى قوشىغا يېتىپ كەلدۇق. ئۇ يەردە ياخشى ئوزۇقلىنىپ دەم ئالدۇق. 2-مايدا پىلان بويىچە بۆسۈپ چۈشۈپ

تاشيولدەكى تېلېفون تۈۋرۈكلىرىنى ئۆرۈپ تاشلىدۇق ۋە شېخودىن تەخمىنەن 20 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى بەش خۇرجا دېگەن يەرگە كۈن چۈش بولغاندا يېتىپ باردۇق. خەلق بىزنى قىزغىن كۈتۈۋالدى. دەل شۇ پەيتتە ھىسامىدىن ئىلەنجاڭ يولۇاس بەنجاڭنى ئازدۇرۇپ، شېخوغا قېچىپ كەتتى. بۇ ئىش مەلۇم بولغاندىن كېيىن دەرھال يۈرۈش قىلىپ، يېرىم كېچە بىلەن چېپەيزى دېگەن يەردىكى ئالدىنقى پوستا ئۈچرىشىپ قالدۇق. بىر ئاز ئوق چىقىرىشىلاردىن كېيىن بىز بۇ يەردىن چېكىندۇق. بۇ سەۋەنلىك يول باشلىغۇچى قازاق قېرىندىشىمىزدىن ئۆتتى. چېكىنىش تەرتىپسىز بولغانلىقى ئۈچۈن 2 كە بۆلۈنۈپ كېتىپ قالدۇق. ئەتىسى چۈش بىلەن بىر قازاق يايلىغا يېتىپ كەلدۇق. ئۇ يەردە تاماق يەپ دەم ئېلىپ تۈرساق بىزدىن بۆلۈنۈپ كەتكەن سەپداشلىرىمىز يېتىپ كەلدى. دەم ئېلىشتىن كېيىن پىلان بويىچە ئۇلانبۇلاقتا قاراپ ماڭدۇق. يېقىنلاشقاندا ئايلىمەت پەيجاڭ يېتەكچىلىكىدە 7 نەپەر ئادەم قىسىم ئالدىدا رازۋېت قىلىپ ماڭدۇق. خائىن ھىسامىدىننىڭ پاش قىلىپ قويۇشى بىلەن بىزدىن بالدۇر گومىنداڭ ئىشتاۋىدىن ئۇلانبۇلاقتا 2 لېگە ئاتلىق قىسىم ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىكەن. ئۇلانبۇلاقتا يېقىن بارغاندا تۈيۈقسىز ھۇجۇمغا ئۇچرىدۇق. ھۇجۇمدا غېنى بەنجاڭ باشلىق 8 نەپەر جەڭچىمىز قۇربان بولدى. بىزمۇ دەرھال دۈشمەن قوشۇنى ئورۇنلاشقان تاغنى قورشىۋالدۇق. شىددەتلىك جەڭ بولدى: سوپاخۇن كۆپچىلىكىنىڭ توسۇشىغا قارىماي بىر يېنىك پىلىموت، 2 دىسكا ئوق بىلەن دۈشمەنگە 100

مېتىرچە يېقىنلاپ بېرىپ، ئوت ئېچىپ، قۇربان بولغان ۋە لەيلەر سەپدىشىمىز ئۇچۇن مۇناسىپ ئىنتىقام ئالدى. جەڭ قارائىغۇ چۈشۈپ، كۆز باغلانغانغا قەدەر داۋام قىلدى. ئۇ- ۋەت بىلەن مۇداپىئە قىلىپ، ئارقىمىزغا چېكىنىپ، سېتىۋال - دى دېگەن قازاق يولدىشىمىزنىڭ يول باشلىشى بىلەن دۈشمەن كۆزىدىن غايىپ بولدۇق.

بىز ئاخىرى چۆچەك تاشيولىنى كېسىپ ئوتۇپ، ئا- ئايـ نىڭ 4- كۈنى مىللى ئارمىيە ئالدىنقى سەپى بولغان بۆرىتالا قىزىلتۇزغا 97 نەپەر ئادەم سالامەت يېتىپ بارىدۇق. بىزنى جەڭچىلەر ۋە خەلق ئاممىسى قىزغىن قارشى ئالدى. بىزنى قارشى ئېلىشتىكى تەنتەنىلەر، مىللى ئارمىيە جەڭ- چىلىرىنىڭ كىيىم - كېچەك، قورال - ياراق، ئىنتىزام ۋە ئەخلاقى، خەلق ئاممىسىنىڭ ئىسسىق مېھرى - مۇھەببىتى بىزنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈردى. بىز بۇ يەردە بىر كېچە قونۇپ، پەۋقۇلئاددە ياخشى كۈتۈۋېلىنىدۇق (بۇ يەردىكى جەڭچى يولداشلارنىڭ ئېيتىشىچە، مىللى ئارمىيە ئالدىنقى سەپ قوماندانلىق ئىشتاۋى بىزنىڭ مايتاغدا قوزغىلاڭ كۆ- تىرىپ، ئىلىغا قاراپ جەڭ بىلەن يۇرۇش قىلىپ كېلىۋاتـ قانلىغىمىزنى ئاڭلاپ 50 نەپەر پارتىزان تەشكىللەپ، قورال ياراق، ئوق-دورا، يىمەك - ئىچمەك، دورا - دەرمەك ئە- ۋەتكەن ئىكەن، ئەپسۇسكى، تېپىشالماپتۇق). ئەتىسى بۆرە- تالاغا قاراپ يولغا چىقتۇق. بۆرىتالا شەھرىنىڭ سىرتىدا لەچچە مىڭلىغان خەلق بىزنى قىزغىن قارشى ئالدى. بىز شەھەردىكى چوڭ كۈلۈپقا ئورۇنلاشتۇق. بۇ يەردە 4 كۈن دەم ئالدۇق. دەم ئېلىش جەريانىدا ئۆزىمىزنى تەرتىپكە

سەلەپ، مىللى ئارمىيە تەرىپىدىن قويۇلغان كومىسسار يە -
تەكچىلىگىدە مىللى ئارمىيىنىڭ ئىنتىزامىنى ئۈگىنىدۇق.

بۇردىتالادىكى ھەر مىللەت خەلقى ئىتتىپاقنە توپلاپ، ھەر
بىرىمىزنى يىمەك - ئىچمەك بىلەن كاتتا زىياپەت قىلىپ
كۈتۈۋالدى. 5 ئاينىڭ 8- كۈنى كەچتە ئىلىدىن ئەۋەتىلگەن
5 ئاپتوموبىل بىلەن غۇلجىغا قاراپ يولغا چىقتۇق. يول
بويى كەڭسايدا قوندۇق، بۇ يەردىمۇ بىزنى قىزغىن كۈتۈ-
ۋېلىشتى. ئەتىسى سائەت بىردە سۈيدۈڭگە يېتىپ كېلىپ،
خەلق ئاممىسىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشلىرى ئاستىدا توخ-
تىماي ئىلگىرىلەپ بايانداينغا يېتىپ كەلدۇق. بايانداينىدا
بىزنى مىللى ئىنقىلاۋىي ھوكۈمەت رەھبەرلىرى، مىللى ئارمىيە
كوماندىر - جەڭچىلىرى ۋە نەچچە ئونمىڭلىغان ئامما
ئىنقىلاۋىي شۇئار ۋە تەنتەنە سادالىرى ئىچىدە قىزغىن كۈ-
تۈۋالدى. «ھۇررا!» سادالىرى جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈردى.

سوپاخۇن تۇمانجاڭ ھەربىچە چەبدەس قەدەملەر بىلەن
ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى ۋە مىللى ئارمىيە گېنېرالىرىغا را -
پورت بەردى.

بايانداينىدىن يەنە غۇلجا شەھرىگە ئاپتوموبىل بىلەن
دوخوۋۇي ئورىكىستىر سادالىرى ئىچىدە يۈرۈپ كەتتۇق. غۇل-
جىدا ئاۋال غىزالىنىۋالغاندىن كېيىن تىزىلىپ، جۇل-جۇل
كىيىملىرىمىز بىلەن شەھەرنى ئايلىنىپ، باش قوماندانلىق
ئىشتاپقا باردۇق. شۇنداق قىلىپ، بىز جاپالىق كۈرەش بە-
لەن گومىنداڭنىڭ فاشىستىك تېرورلۇغى ئەۋج ئالغان زالا-
لەت دۇنياسىدىن غەلىبە بىلەن بەخت-سائادەت دۇنياسىغا
قايتىپ كەلدۇق.

و ۋىلايەت مىللى ئىنقىلاۋىنىڭ داھىسى، مەرھۇم رەھ ـ
بەردىمىز ئەخمەتجان قاسىمى بىزنى قوبۇل قىلىپ، بىزنىڭ
ئىنقىلاۋىي روھىمىزنى مەدھىيىلەپ، داۋاملىق ئىنقىلاپ قە ـ
لىشىمىزغا ئىلھام بەردى. كۆپ ئوتتۇرىسىدا سوپاخۇنغا مىللى
ئارمىيە پۈلكۈنىگى ئۇنۋانى بېرىلدى. شۇنىڭدەك بارلىنغە ـ
مىز مىللى ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمەتنىڭ 2ـ دەرىجىلىك «ئىستىق ـ
لالىيەت» مېدالى بىلەن مۇكاپاتلاندۇق.

غۇلجىدىكى جەڭگىۋار ھايات، ئەركىن، بايىاشات تۇر ـ
مۇش، مۇكەممەل ئىجتىمائى ئىنتىزام گومىنداڭ ئارمىيە ـ
سىدە بىزگە سىڭىپ قالغان ناچار ئىللەتلىرىمىزنى ئۆزلە ـ
كىمىزدىن تاشلاشنا تۇرتكە بولدى.

شېخو 1945ـ يىلى ئاۋغۇستنىڭ ئاخىرىدا ئازاد بول ـ
دى. مەن 1945ـ يىلى 9ـ ئاينىڭ 7ـ كۈنى ھۆكۈمەت تاپ ـ
شۇرۇغى بىلەن شېخوغا باردىم. كوچىدا مىللى ئارمىيە جەڭ ـ
چىسى فورمىسىدا كىيىنگەن 2 نەپەر قازاق جەڭچى تۇيۇقسىز
ئۇچرىشىپ قېلىپ مەن بىلەن قۇچاغلىشىپ، يىغلىشىپ كۆ ـ
رۈشتى. بۇلار نۇرپاينىڭ ئىنىلىرى ئىكەن. ئۇلاردىن مەن با ـ
تۇر، قەيسەر، قازاق خەلقىنىڭ قەھرىمانى نۇرپاينىڭ قەھرە ـ
مانلارچە قۇربان بولغانلىغىنى ئاڭلىدىم.

1945ـ يىلى 5ـ ئاينىڭ 2ـ كۈنى خائىن ھىسامىدىن
بىلەن يولۇاس بىزدىن قېچىپ شېخوغا بېرىپ، گومىنداڭ
ئارمىيە ئىشتاۋىغا دوكلات قىلغاندىن كېيىن گومىنداڭ ھەر ـ
بى دائىرىلىرى بورتۇكگودىكى بىرلىيەن ئەسكىرىنى نۇرپاي ـ
لارنىڭ ئاۋۇلىغا ئەۋەتكەن. ئۇيىدىكى نۇرپاي باشلىق
قازاق قېرىنداشلىرىمىز باتۇرلارچە ئېلىشىپ، ئاخىرقى بىرتال

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

ئوقى قالغىچە ئۇرۇش قىلغان، كوممۇنداك جاللاتلىرى ئۇرپاي باشلىق ۋە ئەپەر كىشىنى ۋە ياردىدار بولۇپ ئۇرپاي ئېلىپ قالغان سەپدىشىمىز ئەخمەت ئېلىنى ۋەھشىلەرچە ئولتۇرگەن.

☆

ئاخىرى هايات قالغان، جەڭچىلەر زالالەتتىن- سائادەتكە يېتىشتۇق، بىز غەلىبە قىلدۇق.

شۇنداق قىيىن شارائىتتا بىزنىڭ بۇ غەلىبىمىزنى كاپالەتكە ئىگە قىلغان ئاساسلار تۆۋەندىكىچە:

1- يول بويى ھەر مىللەت خەلقى بىزنى قوللىدى، ياردەم بەردى، غەيرەتلەندۈردى.

2- ماپتاغدىن قۇرغالغان سوپاخۇن باشچىلىغىدىكى جەڭچىلەر كوممۇنداك ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ دەھشەتلىك زۇلۇمىنى بېشىدىن بۆتۈستە كەچۈرۈپ، چىدىغۇسىز هالەتكە كەلگەنلەرگە ئۇچۇن يورۇقلۇققا، ئازاتلىققا، ئازاتلىق ئوچىغى غۇلجىغا بولغان ئىنتىلىشى كۈچلۈك، ئىنقىلابىي ئىرادىسى ئۇستۈن بولدى.

3- سوپاخۇن قاتارلىق يېتەكچىلىرىمىزنىڭ هەربىي تاكتىكىسى ئۇستۈن بولۇپ، ئاجايىپ ماهىرلىق بىلەن بىزنى باشلاپ ماڭدى. يۇقۇرىدىكى سەۋەپ ۋە ئامىللار بولغاچقا، ئەتراپىمىزنى قورشاپ تۇرغان نەچچە ئونمىڭ كومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ قورشاۋىنى ماهىرلىق بىلەن بۆسۈپ چىقىپ، غەلىبە بىلەن مىللى ئارمىيە بىلەن قوشۇلالىدۇق.

هورمەتلىك كىتاپخان، بۇ ۋەقەگە 40 يىل بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە 1958- يىلدىن بۇيان هەر خىل ئىجتىمائى هەركەتلەردە ئىنتايىن سول لۇشيەنلىنىڭ كاساپىتىدىن

ئاھەق ئازاپلارغا ئۇچراپ، ئەسته ساقلاش قابىلىيىتىم تۆۋەن
لەپ كەتتى. شۇنداق بولسىمۇ ياش كىتابخانلىرىمىزنىڭ شۇ
يىللاردىكى ئىنقىلاۋىي پېشقەدەملەرنىڭ ئىنقىلاۋىي پائالىيەت-
لەر ۋە ئىشلاردىن خەۋەردار بولۇپ قېلىشى ئۈچۈن ئېسىمدە
قالغانلىرىنى يېزىپ چىقتىم. بۇ ئىنقىلاۋىي ھەركەتلەرگە قاتنا-
شاقان بىر قىسىم يولداشلار ھازىرمۇ ھايات، چالا قالغان،
خاتا بولۇپ قالغان تەرەپلىرىنى تولۇقلىشىنى ئۈمىت قە -
لىمەن.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكتى
www.uyghurkitap.com

3 ۋىلايەت ئىتتىپاقىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تەسىرى

مۇھەممەدىن ئىسلامى

گومىنداڭ ھاكىمىيىتى جاللات شېڭشىسەينىڭ ئىزىنى بېسىپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ھەر جەھەتتىن دەھشەتلىك ئېزىش، ئاسسىمىلاتسىيە قىلىش سىياسىتىنى يۈرگۈزگەنلىكتىن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ غەزەپ - نەپرىتىگە ۋە كۈچلۈك قارشىلىغىغا ئۇچرىدى. جۈملىدىن كۆز تەرەلمىگۈسىز تۈرلۈك ئېغىر ئالۋاڭ - ياساق، باج، ھاشا، سەيسە، پاراق، سەيجۇلىرى خەلقنىڭ جېنىغا پاتتى. كىچىك بىر مىسال: 20 - ئەسىردە سېپىل سوقتۇرۇش ئەقىلغە سىغمايدىغان بىر ئىش بولۇپ قالغان تۇرۇقلۇق، 1943 - يىلى ئاتۇش ھاكىمى ئوۋياڭنىڭ پىلانلىشى بويىچە ئاتۇش ئازاق كەنتىگە دائىرىسى خېلى كەڭ، قېلىن ھەم ئېگىز ئالاھىدە سېپىل سوقتۇرماقچى بولۇپ، خەلقنى ھاشاغا ھايداپ، چىدىغۇسىز جەبرى - زۇلۇم بىلەن 7 ياشتىن 70 ياشقىچە بولغان ئەر - ئاياللارنى ئىشلىتىپ، 1944 - يىلى سېپىلنى پۈتتۈردى. دېمەك مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئېغىر زۇلۇم، ھەبىس قىلىش، قىرىش - ئۆلتۈرۈش خەلقنىڭ يەلكىسىنى تاغدەك بې-

سىپ، قەددىنى رۇسلاشقا پۇرسەت بەرمىدى.

مۇشۇنداق ئەھۋالدا خەلق نىمە قىلارىنى بىلەلمەي تەـ
قەززالىق بىلەن بىر نىجاتلىقنى ئىزلەپ تۆت كۆزىلەن كۈـ
تۈۋاتقان پەيتتە، ئىلىدا كومىتداك ھاكىمىيىتىگە قارشى ئىنـ
قىلاپ پارتلىدى. 3 ۋىلايەت خەلقىنىڭ كومىتداك ھاكىمىيـ
تىگە قارشى 1944 ـ يىلدىكى قوزغىلان ھەققانىي ئىنقىلابۇى
1930 ـ يىلنىڭ باشلىرىدا ئېلىپ بېرىلغان مۇستەبىت جىنڭ
شۇرېن ھاكىمىيىتىگە قارشى خوجا نىياز ھاجى باشچىلىغـ
دىكى قۇمۇل ئىنقىلابىدىن كېيىنكى 2 ـ قېتىملىق دەۋرىبۆلـ
كۆچ ئەھمىيەتكە ئىگە زور مىللى ئازاتلىق ئىنقىلابۇى ھەركەت
بولدى.

3 ۋىلايەت ئىنقىلابۇى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ چىن يۈـ
رىكى بىلەن ھىمايە قىلىشقا ۋە قوللىشقا ئېرىشكەنلىكى،
بولۇپمۇ ياشلارنىڭ ئوتتەك قىزغىن پىداكارانە روھ بىلەن
قاتناشقانلىغى ئۈچۈن ئاز ۋاقىت ئىچىدە كومىنداڭچىلار ئۈسـ
تىدىن ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايىـەتلىرىدە ئۆزۈل ـ
كېسىل غەلبە قىلىپ، شانلىق ئوتۇقلارنى قولغا كەلتۈردى.

3 ۋىلايەت ئىنقىلابۇى پارتلاپ غەلبە قىلىغانغا قەدەر
تارقالغان خوشخەۋەرلەر پۈتۈن شىنجاڭنى قاپلىدى. بۇنىڭ
بىلەن كومىنداڭنىڭ زۇلمى جەبىنغا پاتقان، ئازاتلىقۋە ئەر ـ
كىنلىككە تەشنا بولۇپ، ئاسارەتتىن قوتۇلۇش تىلىگىدە تۇر ـ
غان ھەر مىللەت خەلقى بىنەك تەسىرلىنىپ ھاياجان ئىچىدە
ئۆمىتۋارلىققا چۆمدى. بولۇپمۇ قەشقەر خەلقى ھەممىدىن ئار ـ
تۇقراق شاتلاندى.

3 ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ تەسىر دائىرىسى پۈتۈن جەنۇـ

بىي شىنجاڭغا كېڭىيىپ، خەلق پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ئازاتلىق تەلىتەنىسىنى كۆرۈشنى ئىنتايىن تەقەززالىق بىلەن كۈتتى. لازىم تېپىلسا ئەزىز جانلىرىنى تىكىشكە تەييار تۇردى. قەشقەر كونا شەھىرى بىلەن ئاتۇشتىكى ئىلغار ياشلار ـ زىيالىلار يوشۇرۇن تەشكىللىنىپ، ئىلى تەرەپ بىلەن ئالاقە باغلاشقا تىرىشتى. ئاتۇشتىكى تەشكىلى ھەركەتنىڭ يېتەكچىسى، ئەلگە قىزغىن يالقۇنلۇق ئادەم ئابدۇللا مەھمۇدى ئۆز ئەترالىغا يۈزلىگەن ياشلارنى توپلىدى. ھەم خەلقنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشتى. ئاتۇش ياشلىرى تەشكىلى نامىدىن سەلەي ھاجى ئەمەت ئوغلىنى يوشۇرۇن ھالدا ئىلىغا ئۇزاتتى. ئەپسۇسكى، بۇ ۋەتەنپەرۋەر ئىزسىز يوقاپ كەتتى.

قەشقەر كونا شەھەردە ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم ئەترالىغا قىسقا ۋاقىت ئىچىدە مىڭلىغان ئادەم يوشۇرۇن ئويۇشتى. ئۇلار بۈيرۇق بويىچە قوزغىلاڭ كۆتىرىش ۋەزىيىتىنى شەكىللەندۈرگەن ئىدى. ئۇلار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ پائالىيىتى ۋە غەلبە خەۋەرلىرىنى ئاڭلاپ قىن ـ قىنىغا پاتماي خوشال بولۇپ بىر ـ بىرىنى رىغبەتلەندۈرەتتى.

1945 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنلىرى ئىلى تەرەپ جەنۇبىي شىنجاڭغا تەسىر كۆرسىتىش ئۈچۈن مەلۇم سانداكى ئەسكەرىي كۈچنى يۆتكەپ كۇنەس ئارقىلىق ئۇششاق تالغا ھۇجۇم قىلدى. 8 ـ ئايدا تەقسۇنىنىڭ ئالغۇي دىگەن جايىغا ھۇجۇم قىلىپ، نۇرغۇن ئاتنى ئېلىپ كەتتى. 9 ـ ئايداقا راشەھەرنىڭ ساغانئوسۇن دىگەن جايىغا بېسىپ كىردى. گومىنداڭنىڭ شېخو ـ مايتاغدىكى قوشۇنى ئىچىدىن سوپاخۇن باشچىلىغىدا بىر باتالیۇن ئەسكەر قوزغىلاڭ كۆتىرىپ، ئىلى

تەرەپكە ئۆتتى. بۇ ۋەتەنپەرۋەرلەر ئىلىغا كەلگەندىن كېيىن قوشۇننى تولۇقلاپ، تولۇق قوراللانغان هالدا ئايدۇكېردەم ئايىغا باسۇپ، قاسىمجان قەمبىرىلەرنىڭ رەھبەرلىكىدە ئاقسۇ-بايغا چۈشۈپ، بايىنى ئازات قىلىپ، ئوسمان موللىنى هاكىمە يا-سىننى ساقچى ئىدارە باشلىغى تەئىنلەپ، ئاقسۇغا هۇجۇم قىلىپ، ئاقسۇ كونا شەھەرنى ئىشغال قىلىش بىلەن پۈتكۈل شەھەرنى مۇھاسىرە قىلدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇرۇمچى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭ ئوتتۇرىسىدىكى قاتناش - مۇناسىۋەت ئۈزۈلدى. دەل شۇ مەزگىلدە ئىلى تەرەپ هۇسەن قارى، ئاسىلخان ۋە مۇ-نەۋۋەر خوجا باشچىلىغىدا بىر بۆلۈم قوشۇننى ئاقسۇغا يار-دەمگە چۈشۈردى.

3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا قەشقەر ۋە تاشقورغانلاردا گومىنداڭغا قارشى يەر ئاستى ئىنقىلاۋى پا-ئالىيەت ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى. جۈمىدىن 1945 - يىلى 8 ئاينىڭ 3 - كۈنى تاشقورغانىنىڭ سۇ بېشى دېگەن يېرىگ بىر تۈركۈم پارتىزان قوشۇنى هۇجۇم قىلىپ، ساقچى ئىدا-رىسىنى ئىشغال قىلدى. 8 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ئېغىرتېپ-تىكى قوراللار بىلەن تاشقورغانىنى ئىشغال قىلىپ، يېڭىسارغا يېقىنلاشتى، تەشۋىقات ۋەرەقىسى تارقاتتى. بۇ پارتىزانلار قاغىلىق، پوسكامىلارغا تەسىر كۆرسىتىپ، كۈما ۋە يەكەنلەر-گە هەم ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتتى. گومىنداڭچىلار قاتتىق خەۋپ ئاستىدا قېلىپ، ئالاقزادىلىككە چۈشتى. دەل مۇشۇنداق ئەهۋالدا ئاقسۇغا چۈشكەن 3 ۋىلايەت، ئارمىيىسى بۇيرۇق بو-يىچە ئىلىغا قايتتى. بۇ كۈتۈلمىگەن ئەهۋال جەنۇپ خەلقە-نى هاڭ - تاڭ قالدۇردى. بۇنىڭ بىلەن گومىنداڭچىلار مەغ-

لۇبىيىتتىدىن قۇتۇلغانىدەك جەنى بەر ئاز ئارام تاپتى.

قەشقەر ئەتراپىدا پارتىزانلىق ھەرىكىتى ئەۋج ئالغان مەزگىل-
لەردە. كۆمەندانچىلار ئۆز ئىستىقبالىدىن پۈتۈنلەي ئۈمىت ئۈزۈپ،
بىر قېتىم زور ئەۋەككۈلچىلىك قىلىپ: «3 ۋىلايەت ئوغرىلىـ-
رىغا ئەگىشىپ تەشكىللىنىپ، تۇرمىنى تېشىپ چىقىپ ھۆكۈـ-
مەتكە قارشى ئىسيان كۆتەرمەكچى بولدى» دېگەن بۆھتان
بىلەن قەشقەر كونا شەھەر قۇمدارۋازىدىكى تۇرمىدە يـاتقان
يۈزلىگەن بىگۇنا مەھبۇسلارنى ئېتىپ، چېپىپ، جاددىغا بە-
سىپ ياۋۇزلارچە قىرىپ تاشلىدى. بۇنىڭلىق بىلەن ئىنقىلاپـ-
چىلار ۋە خەلق قورقۇپ كەتمىدى، بەلكى تېخىمۇ غەزەپ -
نەپرىتى تېشىپ، خەلقنى ئۇيغىتىش پائالىيىتىنى بىر مەنزىل
توختاتمىدى. قەشقەر ۋە يەكەندىكى ئىنقىلاپچىلارنىڭ ھەمـا-
يىسى بىلەن ئالىم ئاخۇن، نىزامىدىن، قۇتلۇق ئەپەندى ۋە
بارات ئاخۇن قاتارلىق ئىنقىلاپچىلار خەلق ئىچىدە يوشۇـ-
رۇن پائالىيەت ئېلىپ بېرىش پۈرسىتىگە ئىگە بولدى. ئۇلار
ئۆز تەشۋىقلىرىدە، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ پائالىيەت ھەر-
كىتى، مەقسىدى، ئېرىشكەن ئۇلۇغ غەلىبىلىرى، پات يېقىندا
شىنجاڭ بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش چو-
قۇم ئىشقا ئاشىدىغانلىقى، بۇنىڭ ئۈچۈن پۈختا تەشكىللىنىپ
ماھىرلىق بىلەن سىياسى كۈرەش ئېلىپ بېرىشنىڭ لازىملى-
غىنى تەرغىب قىلدى. شۇنىڭدەك تارىخىي قەھـرىمانـلاردىن
سادىر پالۋان، نوزۇگۇملار ھەققىدە يېزىلغان داستان، ماقا-
لىلار تونۇشتۇرۇلسا، يەنە بىر تەرەپتىن 3 ۋىلايەت ئىنقىلا-
ۋىنىڭ قەھرىمانلىرى ھەققىدە ئاجايىپ تەرىپلەر، قەھرىمان-
لىق ئىش ئىزلىرىنى سۆزلەپ، ياشلارغا ئىنقىلاۋىي روھ بە-

ردىپ، رېخبەتلەندلوردى.

مەن بىر قېتىم ئاتۇشتىن كولا شەھەر قوغانغا كېلىپ باقى ئاۋات دېگەن بىر ئاتچى ئائىلىسىدە قۇتلۇق ئەپەندى بىلەن سۆزلەشكىنىمدە، بۇ كىشى يۇقۇرىدىكى تېمىلار ھەققىدە تەپسىلى سۆزلەپ بەردى. ياشلار ناھىيە، يېزىلار ئارا يوشۇرۇن ئالاقىلىشىپ تۇراتتى. گومىنداڭچىلار 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ قەشقەردە چوڭقۇر يىلتىز تارتىۋاتقانلىقىنى تازىلاش ئۈچۈن ئىنقىلاپچىلارنى ئۈجۈقتۇرۇش كويىدا بولسىمۇ، لېكىن ئىشنىڭ يوغىناپ كېتىشىدىن قورقۇپ جۇرئەت قىلىشقا پېتىنالمايتتى. چۈنكى 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ پارتلىشىنىڭ تەجرىبە - ساۋاقلىرى ئۇلاردى ئامالسىز قالدۇرغان ئىدى.

ئىنقىلاپچىلارنىڭ مۇھاسىرىسىدە قالغان گومىنداڭچىلار يوشۇرۇن خىزمەت ئىشلەش ئارقىلىق ئىنقىلاپچى ياشلارنى تەقىپ قىلىش يولى بىلەن كونتىرول قىلىشقا كىرىشتى. ساقچى ئورگانلىرىنى يارىدەمچى ئورۇنغا قويۇپ، مەخپى ئىشلار تىزگىنىنى ھەربى دائىرىلەر ئۆز قولىغا ئالدى. مەمۇرى ۋە ھەربى قىسىملاردىن بىر تۈركۈم ئادەملىرىنى پۈختە راچە كىيىندۇرۇپ، يەرلىك ئىشپىيونلار بىلەن بىرلىكتە خەلقنىڭ ئىشتاۋى، لىيەن ئىشتاپلىرىنىڭ قوماندانلىقىدا ئاخبارات توپلاشقا كىرىشتى. خەلق ئىچىدىكى كومۇنىستلارغا قارشى، گومىنداڭنى ياقلىغۇچى بىر تۈركۈم «نوپۇزلۇق زاتلار» نىڭ ئۆيلىرىنى زىيارەت قىلىش ۋە سوغا تەقدىم قىلىش يولى بىلەن ئۆز تەرىپىگە تارتىپ، ئۆزىنىڭ تېررورلۇق قىلمىشىغا ھەمكار-

ئۇيغۇر كتاب توربېكتى
www.uyghurkitap.com

ئىشىشقا رېژىسسورلۇق قىلىپ تەيىنلەنگەن ۋاقىتتا باش كۆتۈرۈپ چىققىنى، بۇ ھەقتە ئالاھىدە رول ئويناغان سوۋېت ھاجى ئەلە شۇنداق قۇۋلۇق ـ شۇملۇقلارنىڭ سەھنىدىكى باش رولـ چىسىنى ئىدى. بۇ ئۇنىۋېرسال بىر قىسىم قۇيرۇقچىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ يۇرتىمۇ ـ يۇرت قاتىراپ خەلق ئويۇن كۆرسەتكەن ئىدى.

گومىنداڭچىلار: «ئەدەپ بىلەن ئىدارە قىلىش» پەيلـ سەپىلىرىنى بازارغا سالسا، بىر تەرەپتىن: «جۇڭگودىكى 5 چوڭ مىللەت (خەنزۇ، خۇيزۇ، موڭغۇل، زاڭزۇ، ئۇيغۇرلاردىن ئىبارەت) ئۆز تەقدىرىنى ئۆزلىرى بەلگىلەش ھوقۇقىغا ئىگە» دېگەن زۇكۇلىنىڭ ① تەلىماتىنى بۇلۇشۇغا ۋاقىراپ، ئەمىلىيەتتە باشقىچە ئىش كۆرۈشتەك مەككارلىقلارنى ئىشلىتىپ، خەلقنى ئالداپ پايدىقىدەك بەگ ھاجى، شاڭجاڭ، بۇجاڭ... لاردەك يالاقچىلىرىنى ئىچكى جەھەتتە تايانچ قورالى قىلىپ، ئۇستىمانلىق بىلەن ئۆزلىـ رىنىڭ ۋەھشى قارا نىيىتىنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا ئۇرۇندى. 1945 ـ يىلى 4 ـ ئايلاردا يۇقۇرقىدەك يالاقچىلىرىنى قۇتـ رىتىپ قەشقەر كونا شەھەردە ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمغا قارـ شى «نامايىش» ئۇيۇشتۇرۇپ، ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنى: «كومۇنىست»، «سوۋېتكە سېتىلغان»، «شېڭ شىسەي ۋاقـ تىدا قەشقەر تۇرمىسىدە مەھبۇسلارنى پاجىئەلىك ئۆلتۈرۈش ۋەقەسىدە قولى بار» ۋاھاكازا شوئارلارنى ۋاقىراپ، شەـ ھەرنى بېشىغا كىيدى. ئۇلار «ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنىڭ

---

① سۆز ھۆكۈمەن

هويلىسىغا بېسىپ كىرىپ تارتىپ چىقىمىز» دېگەن بولسا-
مۇ، «مەخسۇمنىڭ ئارقا تەرىكى بار، بېشىمىزغا بىر بالا
تېرىۋالىمىز» دەپ قورقۇپ، ددىكىنى بويىچە سۈئىقەستنى قە-
لىشقا پېتىنالمىدى.

1945 - يىلى 7 -، 8 - ئايلاردا قەشقەر ۋە يەكەن-
دىن ئالىم ئاخۇن، نىزامىددىن، قۇتلۇق ئەپەندى، بارات
ئاخۇن، ئابلىز موھەممەدى، ئۆمەر سالى باشلىق قانچە
ئونلىغان كىشىلەرنى تۇرمىگە تاشلاپ، سوراققا تارتتى.
1945 - يىلى 6 - ئايدا، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىرلەن 3
ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا تېچلىق سوھبىتى باشلان-
غان چاغدا يۇقۇرىدىكى كىشىلەرنى تۇرمىدىن چىقىرىشقا
مەجبۇر بولدى. ددىمەك گومىنداڭ شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئىنە-
قىلاۋىدي ھەركىتىنى قوراللىق بېسىقتۇرۇشقا جۇرئەت قىلال-
ماي، مەخپى ئىش ئېلىپ بېرىپ، ئىنقىلاپچىلارغا تاقابىل
تۇرماقچى بولدى، يەنە بىر تەرەپتىن ئەكسىيەتچى تەش-
ۋىق يۇرگۈزۈپ: «كومۇنىستلار ۋەھىمىسى»، «3 ۋىلايەت
ئوغرىلىرى»، «ئالتە ئوغرى»، «قىزىل پاچاق»، «سۇۋېتكە
سېتىلغانلىق» ۋاھاكازالارنى ھەدەپ ۋاقىراپ، 3 ۋىلايەت
ئىنقىلاۋىغا نىسبەتەن خەلقنىڭ مايىللىغى ۋە مۇھەببىتىنى
سۇۋۇتۇشقا ئۇرۇنۇشتىن باشقا ئامال تاپالمىدى. گومىنداڭ-
چىلار قانداقلا قىلسۇن، ئۆزىنىڭ ئىستىقبالىدىن ئۈمىتسىز-
لىگىنى ۋە روھى كەيپىياتىنىڭ تۆۋەنلىگىنى يوشۇرالمىدى.
خەلق بولسا 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ غەلبىسىگە ئىسىبەتەن
چەكسىز ئۈمىتۋار بولۇپ، تاغ چوققىسىدىكى مەغرۇر قا-
رىغايدەك قەد كۆتىرىپ تۇراتتى.

ئۇيغۇر كتاب توربىتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ يېڭى تارىسى
www.uyghurkitap.com

خەلق ئادەمنىڭ كۆچلۈك قوللىشى ھەم 3 ۋىلايەت تەرەپنىڭ بىرىنچى بىلەن 11 ماددىلىق بىتىم خەلقنىڭ پايدىسىغا تۈزۈلۈپ، دەسلەپكى غەلىبە قولغا كەلدى.

11 ماددىلىق بىتىمگە بىنائەن بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەسىس قىلىنىپ، ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىگىگە غەربىي - شىمالنىڭ ھەربى - مەمۇرى ئەمەلدارى جاڭجۇڭ، 3 ۋىلايەت تەرەپتىن ئەخمەتجان قاسىمى ھەمدە بۇرھان شەھىدى مۇئاۋىن رەئىسلىككە، مەمتىمىن ھەزرەت تەمىرات نازىرى، سەيپىدىن ئەزىزى ماارىپ نازىرى، جانىمقان ھالىجى مالىيە نازىرى، ئابدۇكېرىم ئابباسۇپ ۋە سالىملار مۇئاۋىن باش كاتىپ، ئىلىخان تۆرە ئىلى ۋالىسى، ئابلىزمەخسۇم ئاقسۇ ۋالىسى، ئابدۇكېرىمخان ھەخسۇم قەشقەر ۋالىسى، ئۇسمان ئالتاي ۋالىسى بولۇپ تەئىنلەندى (بۇ يەردە ھۆكۈمەت تەشكىلى ئاپاراتىنىڭ بىر قىسمىلا كۆرسىتىلدى).

بىتىمدىن كېيىن بىتىمگە ئاساسەن ھەر بىر ۋىلايەت، ناھىيىلەرگە سايلام ھەيئەتلىرى ئەۋەتىلىپ، يەرلىك ھاكىمىيەتنى تەشكىلەش (خەلق ۋەكىللىرى ئارقىلىق) يەنى ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىم ۋە ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىرىنى سايلاش ئىشى ئېلىپ بېرىلدى. 1946 - يىلى 10- ئايدا جەنۇبىي شىنجاڭغا سايلام ھەيئىتى بولۇپ بۇرھان شەھىدى، مەمتىمىن ھەزرەت، سەيپىدىن ئەزىزى، قاسىم ھاجان قەمبىرى، ئىمىن مەخسۇم ۋە خەلىپەت مەدىقلار بارىدى. سايلام ئىشى ئۇرغۇن سىياسىي كۈرەشلەر ئارقىلىق بىتىمنىڭ 1 - ماددىسى بويىچە ئاساسىي جەھەتتىن خەلقنىڭ مەنپەئەتىگە ئۇيغۇن بولۇپ، كومىتاچىلار

خەلقنە ئورۇن بوشتىپ بېرىشكە مەجبۇر بولدى سايلام
جەريانىدا گومىنداڭچىلارنىڭ چىدىماسلىق قىلمىشى ئوپەيلىدىن ئىككى تەرەپ جىددى سىياسى كۈرەشنى داۋاملاشتۇرىدى . يۇقۇرىدىكى سايلام ھەيئەتلىرى ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلغان دېموكراتىيىنى ئاساس قىلغان سايلام ھەركىتىنىڭ ئۆزى 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ تەسىرىنى جەنۇبتا تېخىمۇ كۈچەيتىش رولىنى ئويناندى. 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ تەسىرى بولۇپمۇ قەشقەردە ئۆز كۈچىنى ئاماياەن قىلدى. گومىنداڭ ئۇستىدىن سىياسى جەھەتتە زور غەلبە قولغا كەلتۈرۈلۈپ، ۋەزىيەت بىر قەدەر ياخشىلاندى. خەلقنىڭ ئارزۇ-ئارمانلىرى دەسلەپكى قەدەمدە بىر قەدەر قاندۇرۇلدى.

لېكىن، جۇشقۇن روھقا ئىگە ئىنقىلاۋىي ياشلار يەنە-مۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا بۇنىڭغا قانائەتلىنمەي قالماستىن ئۆزۈل ـ كېسىل غەلبىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا پائالىيەت ئېلىپ بارىدى. تەشۋىقات ئىشلىرىنى داۋاملىق ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن بار ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىپ، ھەر قايسى ناھىيىلەردە گېزىت نەشر قىلىشقا باشلىدى. جۇملىدىن ئاتۇش ناھىيىسىدە سالى دامۇللا ھا ـ جى رىياسەتچىلىكىدە «ئاتۇش گېزىتى» چىقىرىلدى.

سايلام خىزمىتى ئاخىرلاشىپ كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي، يەنى 1947 ـ يىلى رەئىس جاڭجۈڭ، مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق بىر تۈركۈم رەھبەرلەر سايلام-دىن كېيىنكى ۋەزىيەتنى بىلىش ۋە جەنۇبنى كۆزدىن كە-چۈرۈش ئۈچۈن قەشقەر ۋە خوتەنلەرگە باردى. ئۇلار جە-نۇپ خەلقىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولدى. بىر قېتىم قەشقەر ۋالى مەھكىمىسىدە ناھىيە ھاكىملىرىنىڭ ئا-

ساس قىلغان سۆھبەت يەنىمۇ ئۈيۈشتۈرۈلۈپ، جاڭ جۇڭ-
ئەخمەتجان قاسىمى ئەپەندىلەر ھەر قايسىلىرى ئۆز نۆۋىتى-
ئىنىڭ زورلۇقىغا بويىچە نۆتۈقلار سۆزلىدى. سۆھبەتتە ناھە-
يەت ھاكىملىرى ئۆز ناھىيىلىرىنىڭ خىزمەت ۋە ئەھۋالىغا
بىرلەشتۈرۈپ، خەنق ناھىدىن تىلەك - ئارزۇلىرىنى قىزغىن
ۋە ئۈمىتۋارلىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇشتى. (مەلۇم ئاتۇش
ھاكىمى بىلەن بىللە بۇ يىغىنغا قاتناشتىم)

يىغىنغا رىياسەتچىلىك قىلغان رەئىس جاڭ جىجۇڭ-
پىكىر - تەلەپ، سوئاللارغا جاۋاپ بېرىشتە، قەشقەردەسىياسى
جەھەتتە 2 مۇنار بارلىغىنى قەشقەر ھېيتكار جامەسىدىكى
2 مۇنارغا تەمسىل قىلىپ، لېكىن بۇ 2 مۇنارنىڭ جىددى
خەۋپ ئىكەنلىكىدىن ئەندىشە قىلىدىغانلىغىنى ئاساس قىلىپ
جاۋاپ بەردى. جاڭ جىجۇڭنىڭ جاۋابىغا قانائەتلەنمىگەن
لغىن ئەھلى ئارقا - ئارقىدىن كەسكىن پىكىر بايان قى-
لىپ، سۆھبەت يىغىنى جىددى رىقابەت ۋە مۇنازىرىگە ئايە-
لىنىپ كەتتى. نەتىجىدە سۆھبەت يىغىنى كۈنلەرگە ئۇزارىدى.
جاڭ جىجۇڭ نەمە قىلارىنى بىلمەي تەمتىرەپ قالدى.
ۋە ھەسرەتلىنىپ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قالدى.

خەلق ئامىسى ئۆز پىكرىنى ئىزھار قىلىش ئۈچۈن
ۋەكىللەر چۈشكەن ۋالى مەھكىمىسىگە قاراپ دەريادەك
ئۆركەشلەپ ئاقتى، ئۇلار: «بىتىمىنىڭ تولۇق ئىجرا قىلىنى-
شىنى تەلەپ قىلىمىز!»، «بېرىلگەن تەلەپ، پىكىرلىرىمىزكە
قانائەتلەنگەدەك جاۋاپ بېرىلسۇن!»، «جاڭ ئەپەندى قېشى-
غا كىرىپ پىكىر بايان قىلىشىمىزغا يول قويۇلسۇن!»،
«جاڭ ئەپەندى ئالدىمىزغا چىقىپ پىكرىمىزنى ئاڭلاپ

جاۋاپ بەرسۇن!»، «بىزگە ئەركىنلىك، ئازاتلىق كېرەك!» دېگەن تەلەپ شوئارلىرى كۈلدۈر ماسىدەك يەر - جاھانى زىلزىلىگە كەلتۈردى. بۇ چاغدا قەشقەردىكى گومىنداڭ سىلىكبۇسى مەخپى ھەربى ھالەتتە تۇردى ۋە بىر پولك ئەسكەر ۋالى مەھكىمە ئەتراپىدا مۇھاپىزەت ۋە مۇداپىئەدە تۇردى. جاڭ جىجۇڭ مىڭ تەسلىكتە ھەربىلەرنىڭ مۇھاپىزىتى ئاستىدا سىلىكبۇغا كىرىۋېلىپ، ئىككىنچىلەپ ئۇتتۇرىغا چىقالماي، ۋەكىللەر بىلەن بىللە ئايرۇپىلانغا ئولتۇرۇپ ئۇرۇمچىگە تىكىۋەتتى.

ئەينى ۋاقىتتا جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ئاقسۇ گومىنداڭنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئەڭ ئۇستۈن ئورۇن بولدى. قەشقەردە بولسا، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ تەسىرى ئەڭ كۈچلۈك ئورۇن ئىدى. شۇ نۆۋەتتىكى ۋەكىللەرنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈشىدە بۇ ئىككى ۋىلايەت 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدىكى سىياسى كۈرەشنىڭ ئېنىق سىلىشتۇرمىسى ۋە ئۆز روللىرىنى كۆرەڭ قىلغان بىر مەيدان ئېلىشىش بولدى.

1947- يىلى 5- ئايدا گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمەت (چۈڭچىڭ ھاكىمىيىتى) شىنجاڭنىڭ ئۆلكە رەئىسلىكىنى جاڭ جىجۇڭدىن مەسئۇت ئەپەندىگە ئېلىپ بەردى. بۇ چاغدا گومىنداڭنىڭ II ماددىلىق سىياسى بىتىمىنى ئىجرا قىلىشتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ ۋە بىتىمگە خىلاپلىق قىلىپ، ئۆلكە رەئىسلىكىنى يەرلىككە بەرمەكلا ھەمدە ئىش ھەل بولمىدۇ، جاۋاپكارلىقتىن قۇتۇلۇپ قالمىز، دېگەن ئەخمەقانە پوزىتسىيىگە 3 ۋىلايەت تەرەپ رەددىيە بەردى ۋە

قارشىلىق كۆرسەتتى. بۇ ئەلگە بىلەن 3 ۋىلايەت دائىرىسىدە مەسئۇتلىك رەئىسلىكىنى ئېتىراپ قىلماسلىق يۈزىسىدىن ئامېرىكا ناماينىشلار بولدى. بۇ چاغدا قەشقەردىكى كەلگۈسى ناماينىشلار يۈز بەردى. جۈملىدىن ئاكۆلەمدە ئاممىۋى ناماينىشلار يۈز بەردى. جۈملىدىن ئاتۇشتا ناماينىش جۈمە كۈنى ئۆتكۈزۈلۈپ، پىلان بويىچە 24 كەنتتىن 10 مىڭلىغان ئادەم ناماينىشقا قاتناشتى. شوئارلار توۋلىنىپ، تەشۋىق ۋەرەقىلىرى تارقىتىلدى. ناماينىشچىلار ئىشچىلار ئىتتىپاقى بولغان لېيەن ئىشتاۋىنى مۇھاسىرىگە ئالدى. ئىشچىلار باشلىقلىرىدىن 10 نەچچىنى ئىشچىلار مۇكۈۋالغان يېرىدىن تارتىپ چىقىرىپ، خەلق سوتى تەرىپىدىن سوراق قىلىنىپ قامالدى. لېكىن گومىنداڭچىلار جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا خەلقتىن قورقۇپ جىددى ھەربى ھالەت ئېلان قىلىپ، 3 ۋىلايەت تەرەپدارلىرى بولغان ئىلغار كىشىلەرنى تۇرکۈم-تۇركۈملەپ ھەربى تۈرمىلەرگە تاشلىدى. ھەر قايسى ناھەيدەكى تۇمەن، لېيەن ئىشتاپلىرى ئىشچىلار ئارقىلىق تۇركۈملەپ ئىنقىلابچىلارنى قولغا ئېلىپ، دەھشەتلىك قېيناپ، سوراق قىلىشقا كىرىشتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن باشلىق دەپ تونۇلغانلىرىنى قەشقەر كونا شەھەردىكى سىلكىبۇ تۈرمىسىگە تاپشۇردى. جۈملىدىن ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئاتۇشتىن ئابلەت زوھۇرىدىن، سەدىق شېرىپ، توختى باقى ھەم پەقىر بار. پەيزىۋاتتىن ئۆمەر سالى، توختى قۇربان، ئابدۇللا قازى ۋە قابىل تۇرسۇنلار بار. قەشقەر كونا شەھەردىن قاسىمجان قەمبىرى، ئالىم ئاخۇن، نىزامىدىن، ئابلىز مۇھەممىدى، ئابدۇلھەق ئەزىزى، بارات ئاخۇن، ئابدۇ-

ربهم پهتدك ۋه تۇرغۇن ئالماس قاتارلىق نەچچە ئونلىغان كىشىلەر بار ئىدى. تۇرمىگە تاشلانغان بۇ بىگۇناھ مەھبۇسلار خۇددى شېك شىسەپەنىڭ تۇرمىلىرىدەك دەھشەتلىك قىينالدى‌ۋە سوراق قىلىندى.

بۇ ۋەقە 1947- يىلى 21- ئىيۇلدا باشلانغانلىقتىن ئۇنىڭ «21- ئىيۇل قانلىق ۋەقەسى» دەپ ئاتالدى.

قىيناش، سوراق قىلىش بىر يەرگە بارغاندا! مەھبۇسلارنى بىر - بىرىگە قوشۇپ قامىدى. چىرىكلىكتە چېكىگە يەتكەن گومىنداڭچىلار ۋە ئۇنىڭ يالاقچىلىرى، گۇندىپاي-لار «بەش لەڭ»، «تۆت ئوشۇق»، «خۇيىڭخۇياڭ»(«جۇپ-تاق») قاتارلىق قىمارلارنى ئويناشقا كىرىشىپ كەتتى. ئۇلار ئۆزلىرى باش بولۇشۇپ، مەھبۇسلارنى قىمارغا سالاتتى.

بىر كۈنى تۇرمىدە مۇنداق بىر كۈلكىلىك ۋەقە بولىدى: تۇرمىدە سۇ بولمىغانلىقتىن مەھبۇسلار تەيەممۇم بىلەن نامаз ئوقۇيتتى. بىر كۈنى ئەمەت ئۆمەر (پېشقەدەم ئارتىست) پېشىن ۋاقتىدا كامىردا تۇرۇپ نەزەن ئوقۇدى ئەسەبىلەشكەن گۇندىپاي كاردىوردا تۇرۇپ: ئەزەن ئېيتما. دەپ ۋاقىرىدى. ئەمەت ئۆمەر پەرۋا قىلماي تېخىمۇ ئۇزۇن لۇك ئوقۇدى. گۇندىپاي ئاچچىغىغا پايلىماي، كامىرنىڭ تاماق سۇنىدىغان تۆشۈكىنى ئېچىپ ۋاقىراپ «مالىگى پى» دەپ تىللىدى. ئەمەت ئۆمەر ئەزەننى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئۆ-شۈككە كېلىپ «ئېخ تۇف» دەپ گۇندىپايغا قارىتىپ قاتتىق تۇكۇردى. تۇكۇرۇك گۇندىپايىنىڭ قاشىسىنى بويلاپ، كال-پۇگىغا چۈشتى. ئەمەت ئۆمەر ئىككى قولىنى تىزىغا ئۇرۇپ، مەسخىرە قىلىپ قاتتىق كۈلدى ۋە پاھ مۇنۇ ئەبلەخ ئېپ

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

لاسما ياراشقىنىنى قارائىلار: ھاھا، ھاھا، دەپ يەلپە كۆلدى. گۈزدىپاي چالۋاقاپ ۋاقىرىغىنىچە كېتىپ، ھىلىقى، پىلىموتاۋۇق چېرىكلەرنى باشلاپ كېلىپ، تۇرمىنى بىر ايلاپ قوراللىق ئەسكەر بىلەن مۇھاسىرە قىلىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ ئۆمەرنى كاردىورغا ئېلىپ چىقىپ، قاتتىق ئۇرۇپ، پۈتىنغا 8 كىلوگىرام ئېغىر كىشەننى سېلىپ قويدى. ئەمدى ئۆمەر كىشەننى مەڭىستىمەي ھەر خىل ئاۋاز چىقىرىپ مېڭىپ ئوپۇنچۇق قىلىۋالدى. گۈندىپايلار ھېچ ئامال قىلالمايلا ئاخىرى كىشەننى ئېلىۋېتىشكە مەجبۇر بولدى.

3 ۋىلايەت ئىنقىلابچىلىرىنىڭ بېسىمى ئاستىدا گومىنداڭچىلار 1948- يىلى 1- ئايدىن 1949- يىلىغا قەدەر مەمۇرىي لارنى 4 تۈركۈمگە بۆلۈپ، قويۇۋېتىشكە مەجبۇربولدى.

دەمەك گومىنداڭ تەرقانچە ھىلە - مىكىر، زۇلۇم - زۇغۇيلۇق قىلسىمۇ، ئۇنىڭ تەقدىرى زاۋاللىق بىلەن ئاخىرلاشتى. خەلق ھامان غەلبە قىلىپ، ئازاتلىق تېڭى بىلەن يورۇق ئۇققا چىقتى.

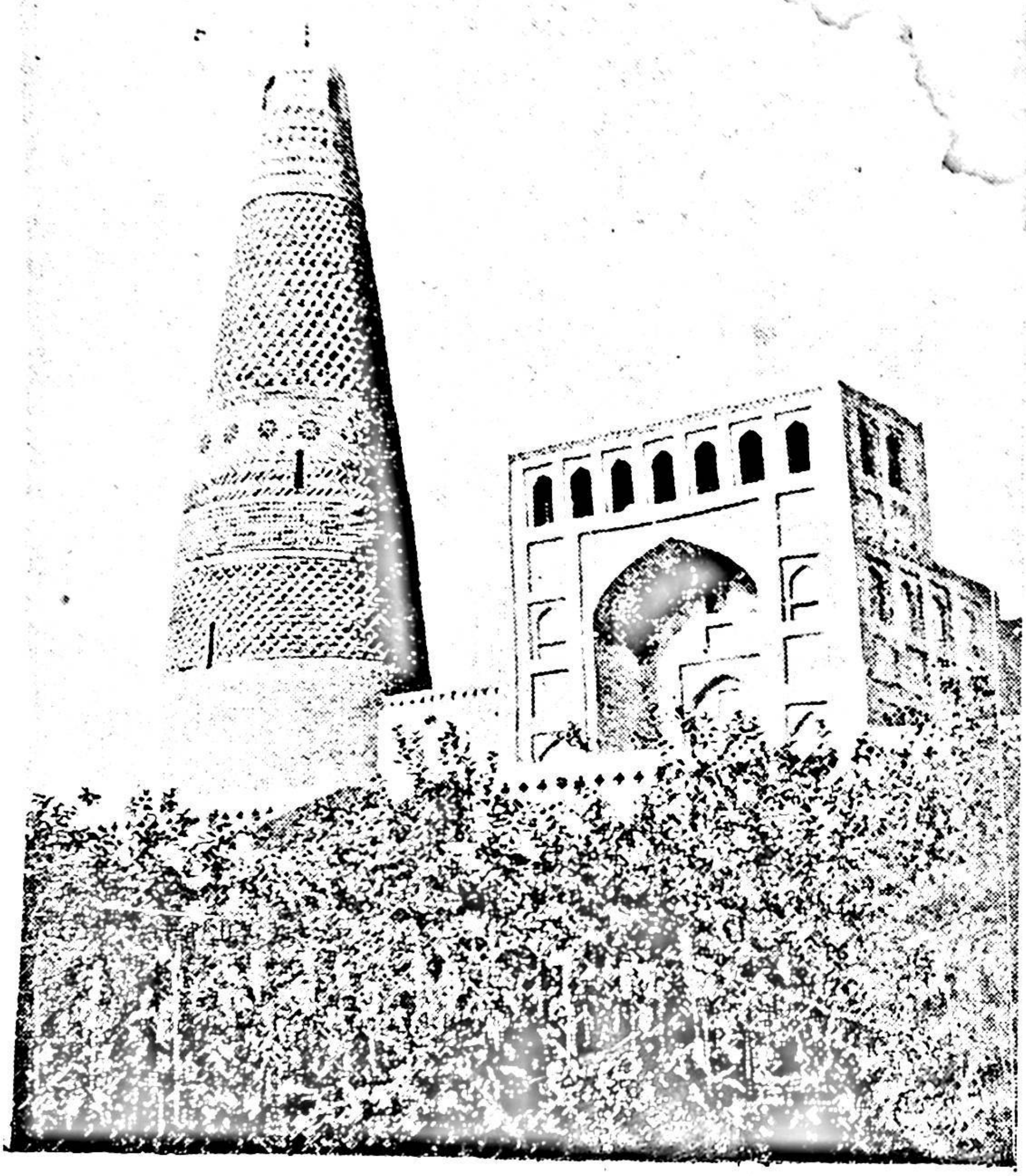

تۇرپاندىكى ئىمىن ۋاڭ دەپنە قىلىنغان مۇنار ھەم مەدرىسە

ئۇيغۇر كتاب توربىكتى
www.uyghurkitap.com

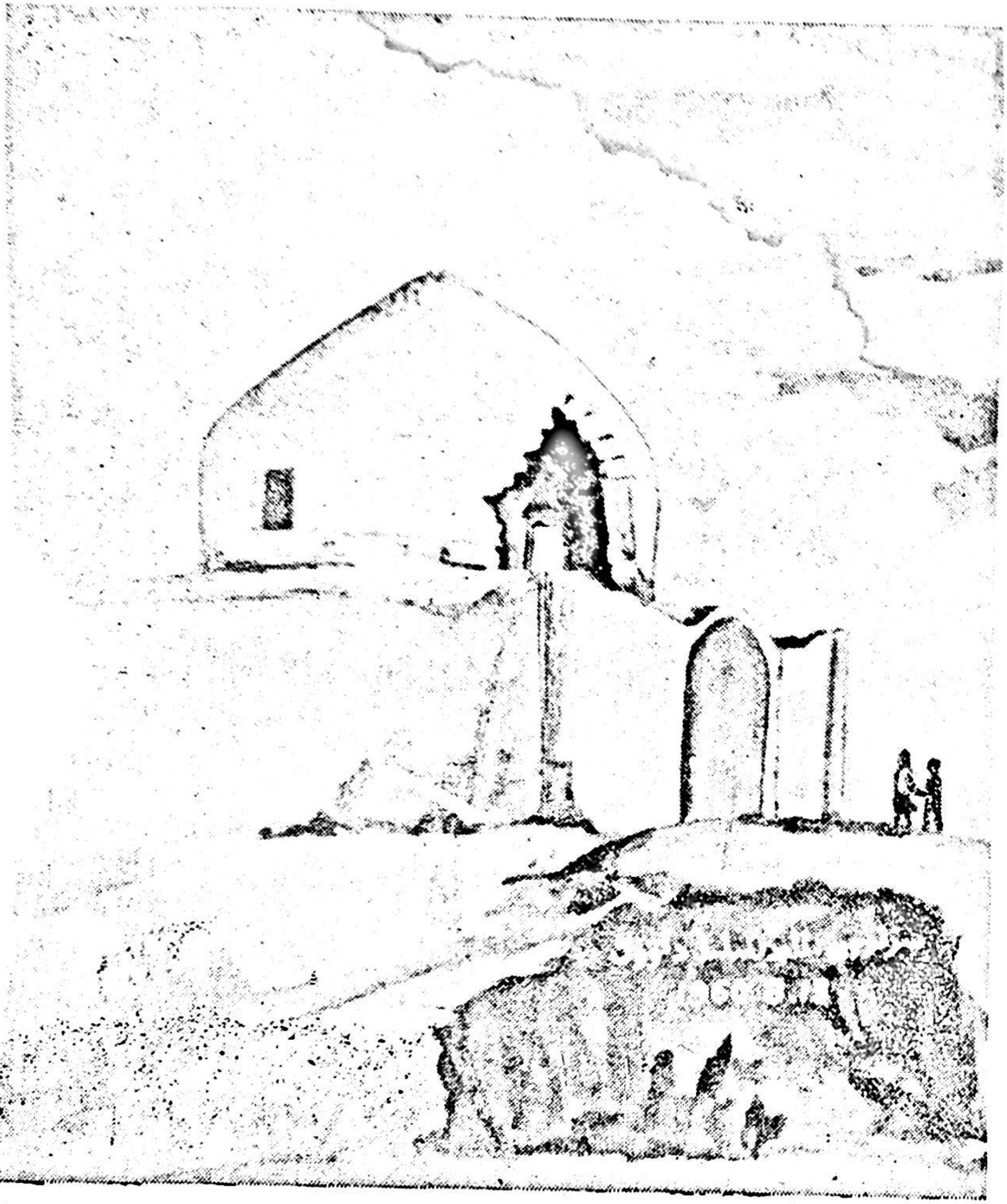

خۇشىنىزات گۈزىنىڭ جەسىدى ئۈستىگە تۇرغۇزۇلغاركۈمبەز
(ئالتۇنلۇق) خارابىسى.